

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ
નીતિ-હર્ષ-મહેન્દ્ર-મંગલ-અરિહંત-હેમપ્રભસદ્ગુરુભ્યો નમઃ

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય વિરચિત
શ્રી સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન
લઘુવૃત્તિ વિવરણ

ભાગ-૨

(પાદ : ૪ અને ૫) તથા
(વિસ્તૃત રૂપો અને સાધનિકા)

: પ્રેરક :

પંડિતવર્ય છબીલદાસભાઈ કે. સંઘવી

: સંપાદન કર્તા
મયૂરકળાશ્રીજી

: પ્રકાશક :

શ્રી લાલ-કંચન-લાવણ્ય આરાધના ભુવન,
૦૦૩, સૃષ્ટિ એપાર્ટમેન્ટ, નવા શારદા મંદિર રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૭.

॥ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥
નીતિ-હર્ષ-મહેન્દ્ર-મંગલ-અરિહંત-હેમપ્રભસદ્ગુરુભ્યો નમઃ

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય વિરચિત

શ્રી સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન

લઘુવૃત્તિ વિવરણ

ભાગ - ૨

(પાદ - ૪ અને ૫)

તથા

(વિસ્તૃત રૂપો અને સાધનિકા)

: પ્રેરક :

પંડિતવર્ય છબીલદાસભાઈ કે. સંઘવી

: સંપાદન કર્તા :

પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી નીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના

સમુદાયના પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી અરિહંતસિદ્ધસૂરીશ્વરજી

મહારાજ સાહેબના આજ્ઞાવર્તિની પ. પૂ. સાધ્વી

શ્રી કુંચનશ્રીજી મ. સા. શિષ્યા વિદૂષી સાધ્વી

શ્રી લાવણ્યશ્રીજી મહારાજ સાહેબના શિષ્યા

મયૂરકળાશ્રીજી

: પ્રકાશક :

શ્રી લાભકુંચન-લાવણ્ય આરાધના ભુવન

પાલડી, અમદાવાદ - ૭.

શ્રી સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન

તૃતીય આવૃત્તિને અવસરે...

પ. પૂ. સાધ્વીજીશ્રી લાવણ્યશ્રીજી મ. સા. ના પુણ્યસામ્રાજ્યથી અને પ્રબળ ઈચ્છાનુસાર સુરત મુકામે વયોવૃદ્ધ જ્ઞાની વિદ્વાન પંડિતવર્ય છબીલદાસભાઈ પાસે સાધ્વીજી મ. સા. અભ્યાસ કર્યા પછી પંડિતજીની ખૂબ પ્રેરણા પ્રાપ્ત થતાં વિ. સં. ૨૦૫૧-૨૦૫૨ માં અભ્યાસ કરી ૨૦૫૩ માં સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસનનાં ૩ પાઠનાં વિવરણ સ્વરૂપ પ્રથમ ભાગ લખવામાં આવ્યો. ધીરે ધીરે આ બીજા વટવૃક્ષ બનતાં પાંચ ભાગ સુધીમાં ૪ અધ્યાય પુસ્તક સ્વરૂપે તૈયાર થઈ ગયા. અભ્યાસુ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવન્તો તથા પંડિતવર્યો તેમજ મુમુક્ષુઓના હાથમાં આ પુસ્તકો આવતાં માંગ વધતી ગઈ. પુસ્તકો સંપૂર્ણ પુરા થઈ જવાથી ભાગ ૧-૨-૪ ની બીજી આવૃત્તિ તૈયાર કરવી પડી તે પણ પૂર્ણ થતાં આજે હવે ભાગ ૧-૨-૩-૪ ની ત્રીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. અમારી ભાવના સાકાર થઈ છે સાથે સાથે પૂજ્યશ્રીની કૃપા અને પંડિતજીની પ્રેરણા અત્યંત ફલિત થઈ છે. તેનો અમોને અનહદ આનંદ છે.

શ્રી લાભ-કંચન-લાવણ્ય આરાધના ભવન
ટ્રસ્ટીગણ.

: સંપૂર્ણ દ્રવ્યસહાયક :

પરમ પૂજ્ય આ. ભ. શ્રી રત્નસુંદરસૂરીશ્વરજી મ. સા. ની શુભ પ્રેરણાથી

શ્રી સાંતાકુઝ જૈન તપગચ્છ સંઘ-મુંબઈ

આવૃત્તિ પ્રથમ સં. ૨૦૫૬ પોષ સુદ-૧	આવૃત્તિ દ્વિતીય સં. ૨૦૫૮ આસો વદ-૬	આવૃત્તિ તૃતીય સં. ૨૦૬૧ શ્રાવણ વદ-૬

મૂલ્ય : રૂ. ૬૫-૦૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. શ્રી લાભકંચન લાવણ્ય આરાધના ભુવન ૦૦૩, સૃષ્ટિ એપાર્ટમેન્ટ, નવા શારદામંદિર રોડ, સંજીવની હોસ્પિટલ પાસે, પાલડી, અમદાવાદ-૭.	૨. પં. ભાવેશકુમાર રવીન્દ્રભાઈ દોશી સૂરેન્દ્રસૂરિ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પાઠશાળા ઝવેરીવાડ, પટણીની ખડકી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૬૪૩૨

● પ્રસ્તાવના ●

પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંત હેમચન્દ્રાચાર્ય મ. સા.નું અનેક પ્રકારનું સંસ્કૃત સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયેલું છે. તેમાં શ્રી સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન વ્યાકરણનો ગ્રન્થ ખૂબ વિશાલ ગ્રન્થ છે. જેનું અવગાહન કરવામાં પણ ઘણો સમય પસાર થાય. એવા આ અભૂતપૂર્વ ગ્રન્થનો અભ્યાસ પં. શ્રી છબીલદાસભાઈ પાસે સાધ્વીજી ભગવંતોએ કર્યો... ત્યારબાદ પંડિતજીની પ્રેરણાથી પ્રથમ ત્રણ પાદનું વિવરણ તથા સાથે સાથે સ્વરસન્ધિ અને વ્યંજનસન્ધિનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન પુસ્તક રૂપે બહાર પાડ્યું છે. અભ્યાસી વર્ગને ખૂબ અનુકૂળ પડ્યું છે. અનેક પૂજ્યોની માંગ આવતી રહી. અને આગળનું કાર્ય કરવાની પ્રેરણા પણ મળતી રહી જેના પરિણામે સાધ્વીજી ભગવંતના ઉત્સાહમાં વધારો થયો. અને પં. છબીલભાઈની પણ પ્રેરણા મળતી રહી. જેના કારણે આ બીજા ભાગનું કાર્ય સંપાદન થયું છે. અભ્યાસીઓને ખૂબ ખૂબ ઉપયોગી બને એ જ એક ભાવના સાથે ખૂબ ખંતથી કાર્ય કર્યું છે. છતાં પણ કોમ્પ્યુટર વિગેરે અને પ્રેસ વિગેરેના કામોમાં ધાર્યા કરતાં ઘણો વિલંબ થવાથી આ પુસ્તક થોડું મોડું બહાર પડ્યું છે. આ પુસ્તકમાં પૂજ્ય સાધ્વીજી ભગવંતોએ અઘાગ પ્રયત્ન કરી ષડ્વિંશ પ્રકરણનો સમાવેશ કર્યો છે. જેમાં ચોથા - પાંચમા પાદનું વિસ્તારથી વિવેચન, રૂપો, સાધનિકા, સામાસિક શબ્દોનાં રૂપો સાધનિકા વિગેરેનાં સમાવેશ કર્યો છે. જે અભ્યાસીઓને ઘણો ઉપયોગી નીવડશે એવું મારું ચોક્કસ માનવું છે. હજુ પણ આગળના ભાગો પૂજ્ય સાધ્વીજી મ. સા. પ્રયત્ન કરી બહાર પાડી શ્રુતજ્ઞાનની ઉપાસના કરે એજ અભિલાષા સહ.....

પં. ભાવેશકુમાર રવીન્દ્રભાઈ
સુરેન્દ્રસૂરિ પાઠશાળા, અમદાવાદ
ફોન નં : ૭૪૩૮૬૨૯

સંપાદક પોતે....

જ્ઞાનદાતા, પિતૃતુલ્ય, વયોવૃદ્ધ પંડિતવર્યશ્રી છબીલદાસભાઈએ અમને ખૂબજ મહેનત પૂર્વક આ અભ્યાસ કરાવ્યો. પોતાની તબિયતની અનુકૂળતા ન હોય, તો પણ પોતાની શારીરિક શક્તિનો વિચાર કર્યા વિના કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વગર અમને ખૂબ મહેનત કરી અભ્યાસ કરાવ્યો છે. તેમનો ઉપકાર તો અમે આ જીંદગીમાં ક્યારેય ભૂલી શકીએ તેમ નથી. આ બંધો યશ તેઓશ્રીના ફાળે જાય છે.

અમોએ અભ્યાસ કર્યો, ત્યારે તો કોઈ જ કલ્પના ન હતી કે આ રીતે પુસ્તક પ્રગટ થશે. અભ્યાસ કરતાં કરતાં દરરોજ પંડિતવર્ય શ્રી અમોને કહેતાં કે કંઈક કરો તો આપણા થોડા પણ જ્ઞાનનો લાભ જગતને આપી શકાય. આમ તેમની સતત પ્રેરણાથી અને તેમની ખૂબ આંતરિક ભાવના હોવાથી અમે આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવા તત્પર થયા છીએ.

આ ગ્રંથના મુક સંશોધનાદિનું કાર્ય પંડિત શ્રી ભાવેશભાઈ રવીન્દ્રકુમાર દોશી (માંડલાવાળા) એ ખૂબ ખંતપૂર્વક કર્યું. તેમજ છાપકામના દરેક કાર્યમાં પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપ્યો છે, તે પણ અતિ પ્રશંસનીય છે. તથા રાજેન્દ્રકુમાર ચીનુભાઈ શાહ વિઠલાપુરવાળાએ કોમ્પ્યુટર તેમજ પ્રિન્ટીંગ કાર્ય સુંદર કરી આપ્યું તે અનુમોદનીય છે.

તે સાથે આ ગ્રંથ છપાવતાં ઘણું ધ્યાન રાખવા છતાં, કોઈ છદ્મસ્થતાને કારણે ભૂલ રહી ગઈ હોય, તેમજ કોઈ પ્રેસ મીસ્ટીક થઈ ગયેલ હોય, તો સુજ્ઞજનોને સુધારી લેવા તથા અમારું ધ્યાન દોરવા ખાસ વિનંતિ છે.

જિનાજા વિરુદ્ધ કંઈ પણ લખાયું હોય તો

“મિચ્છા મિ દુક્કડમ્”

: ॐ अहम् नमः :

: કિંચિદ્વક્તવ્ય :

આધ્યાત્મિક શિક્ષણક્ષેત્રે શ્રી અભયસાગરજી જ્ઞાનપીઠમાં વિ. સં. ૨૦૫૨ની સાલમાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્ય રચિત “સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન” નો ખંતપૂર્વક અભ્યાસ કરનાર પૂ. ઘણા સાધ્વીજી મહારાજો હતાં તેમાં પ. પૂ. આ. દે. નીતિસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના સમુદાયના વિદૂષી સાધ્વી શ્રી પરમ પૂજ્ય લાવણ્યશ્રીજી મ. સા. ના શિષ્યા પ. પૂ. મયૂરકળાશ્રીજી મ. સા. ના શિષ્યાઓ પ. પૂ. કેરવયશાશ્રીજી મ. સા., પ. પૂ. દિવ્યલોચનાશ્રીજી મ. સા., પ. પૂ. પ્રશાન્તયશાશ્રીજી મ. સા. તથા પ. પૂ. અર્પિતયશાશ્રીજી મ. સા. આ ચાર સાધ્વીજી મહારાજ સાહેબે સુંદર અભ્યાસ કર્યો.

અભ્યાસ કરતાં કરતાં વિચાર આવ્યો કે આ રીતે મુદ્રણ કરાવવામાં આવે તો અન્ય અભ્યાસકોને વ્યાકરણના વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં સુગમતા થાય, એ દૃષ્ટિએ આ વિષય ઉપર પંડિત ભાવેશભાઈના બહેન મહારાજ પ. પૂ. પ્રશાન્તયશાશ્રીજી એ તથા પ. પૂ. કેરવયશાશ્રીજી એ ખૂબ ઉત્સાહથી આ મેટર તૈયાર કર્યું.

તેમાં પહેલા ભાગ રૂપે સંજ્ઞા પ્રકરણ - પહેલા અધ્યાયનું - પહેલું પાદ, સ્વરસન્ધિપ્રકરણ - બીજુપાદ, વ્યંજનસન્ધિ પ્રકરણ - ત્રીજું પાદ તેમાં આવતાં સૂત્રોના વિગ્રહ કરી સ્પષ્ટ અર્થ અને વિશેષતાઓની નોંધ કરવા પૂર્વક કામ કરવામાં આવ્યું છે. સન્ધિ પ્રકરણમાં સ્વરસન્ધિ ૧૮૬ છે. અને વ્યંજનસન્ધિ ૧૦૮૯ છે. તેમાં એ એક સન્ધિ, એ બીજી સન્ધિ એમ ૧૮૬ સ્વરસન્ધિમાં ક્યા ક્યા સૂત્રો લાગે છે. તેમ એ એક સન્ધિ, એ બીજી સન્ધિ એમ ૧૦૮૯ વ્યંજન સન્ધિમાં ક્યા ક્યા સૂત્રો લાગી શકે છે, અને તે સન્ધિ કેટલી રીતે થાય છે, તે જણાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તથા બીજા ભાગમાં પાદ ૪ અને પમાં શબ્દસાધનિકા તથા વિસ્તૃતરૂપો અને સાધનિકા નો સમાવેશ કરેલ છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે વ્યાકરણ વિષયક ગ્રન્થરચનાનો પ્રસંગ કેવી રીતે ઉપસ્થિત થયો. બીજા બધાં વ્યાકરણો કરતાં તેમની રચનાની વિશિષ્ટતા તેમજ વ્યાકરણનું “સિદ્ધહેમ” નામ કેમ આપવામાં આવ્યું. તેમજ શબ્દાનુશાસનની સાથે પ્રયોગોની સુંદરતાની દૃષ્ટિએ તેમણે પાંચ અનુશાસનની

રચના કરી છે. તે બધુ વિગતવાર મારી ૫૦ વર્ષ પહેલાં લખેલી પ્રસ્તાવના જે પ. પૂ. વ્યાકરણ વિશારદ આ. ભ. લાવણ્યસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના પટ્ટધર અને સાહિત્યવિદ્ પ. પૂ. દક્ષસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે વિ. સં. ૨૦૦૫માં છપાવેલી તત્ત્વપ્રવેશિકા (લઘુવૃત્તિ) રુપ “સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન” મુદ્રિત કરેલ તેમાં આપવામાં આવેલ છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંત પ. પૂ. હેમચન્દ્રસૂરિજી મ. સા. નું જીવન ચરિત્ર પણ આલેખન કરવું જરૂરી હોવા છતાં પણ પ. પૂ. પં. વજ્રસેનવિજયજી મ. સા. ની સત્પ્રેરણાથી પ. પૂ. તત્ત્વદર્શનવિજયજી મ. સાહેબે નાતિવિસ્તૃત નાતિસંક્ષિપ્ત આલેખન તેમણે બૃહદ્વૃત્તિના ત્રણ ભાગમાંના પહેલા ભાગમાં સુંદર રીતે કરેલ છે. તેમાંથી અભ્યાસકોને વાંચવા-જાણવા ખાસ વિનંતિ કરું છું.

આજ સાધ્વીજી મ. સા. ના ગચ્છનાયક, અતિશય જ્ઞાનપ્રેમી વિદ્વદ્વ્ય નીતિસૂરીશ્વરજી મ. સા. જંગમ પાઠશાળા ચલાવતાં હતાં. એજ જંગમ પાઠશાળામાં મહાવિદ્વાનો જેવાકે પં. પ્રભુદાસભાઈ બેચરદાસ, પં. વીરચંદભાઈ મેઘજીભાઈ, પં. પૂજાભાઈ નારુભાઈ, પં. હીરાલાલ-દેવચંદભાઈ તથા પં. ભગવાનદાસ હરખચંદભાઈ જેવા મહાવિદ્વાતા સભર અનેક વિદ્વાનો તૈયાર થયા.

આ પુસ્તક મુદ્રણ કરવામાં તથા તેનાં મુખપૃષ્ઠ અને તેના બાઈન્ડીંગ વિગેરેને સુંદર બનાવવામાં હાલમાં વ્યાકરણનું અધ્યાપન કરાવતાં પંડિત શ્રી ભાવેશભાઈનો ફાળો નોંધપાત્ર છે.

આ પૂર્વે ઘણી લઘુવૃત્તિ, ઘણાં મહાત્માઓએ છપાવી છે. છતાં પઠન કરનાર પૂજ્યોશ્રી તથા મને લાગ્યું કે આ કામમાં સરળતા ખાતર પૃથક્કરણવાળો કોઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે અને મુદ્રિત કરવામાં આવેતો સારું. એ દૃષ્ટિએ આ બાલભોગ્ય પ્રયત્ન અમારી અલ્પશક્તિ હોવા છતાં પણ અમારા જેવા અલ્પજ્ઞાન વિચાર શક્તિવાળાને ઉપયોગી થશે. તેમ માની આ નાનકડો ગ્રંથ આપના કરકમળમાં મૂકવાં ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ.

લેખક : છબીલદાસ કેસરીચંદ સંઘવી

પં. શ્રી અભયસાગર જ્ઞાનપીઠ

કાજીનું મેદાન - સુરત.

રૂપોની અનુક્રમણિકા

ક્રમ	નામ	પૃ. નં.	ક્રમ	નામ	પૃ. નં.
૧.	દેવ	૧૫૦	૩૧.	નો	૨૦૨
૨.	વન	૧૫૨	૩૨.	વસૂ	૨૦૩
૩.	માલા	૧૫૩	૩૩.	દૃષ્ટુ	૨૦૩
૪.	મુનિ	૧૫૫	૩૪.	ક્રોધુ	૨૦૫
૫.	વારિ	૧૫૮	૩૫.	માસ	૨૦૭
૬.	મતિ	૧૬૦	૩૬.	નિશા	૨૦૮
૭.	વાતપ્રમી	૧૬૨	૩૭.	આસન	૨૦૮
૮.	ગ્રામણી	૧૬૩	૩૮.	દન્ત	૨૦૯
૯.	નદી	૧૬૫	૩૯.	પાદ	૨૦૯
૧૦.	સાધુ	૧૬૭	૪૦.	નાસિકા	૨૧૦
૧૧.	મધુ	૧૬૯	૪૧.	હૃદય	૨૧૦
૧૨.	ધેનુ	૧૭૦	૪૨.	અસૃજ	૨૧૧
૧૩.	હ્રહ	૧૭૩	૪૩.	યૂષ	૨૧૧
૧૪.	વધૂ	૧૭૫	૪૪.	ઉદક	૨૧૨
૧૫.	પિતૃ	૧૭૭	૪૫.	દોસ્	૨૧૨
૧૬.	કર્તૃ	૧૭૯	૪૬.	યકૃત્	૨૧૩
૧૭.	માતૃ	૧૮૦	૪૭.	શકૃત્	૨૧૩
૧૮.	અતિહે	૧૮૧	૪૮.	મરૂત્	૨૧૪
૧૯.	૨૧	૧૮૨	૪૯.	જગત્	૨૧૫
૨૦.	ગો	૧૮૪	૫૦.	સંપત્	૨૧૬
૨૧.	નો	૧૮૬	૫૧.	રજન્	૨૧૬
૨૨.	ઉપકુમ્ભ	૧૮૭	૫૨.	આત્મન્	૨૧૯
૨૩.	જગ	૧૮૮	૫૩.	નામન્	૨૨૦
૨૪.	કીલાલપા	૧૮૯	૫૪.	સીમન્	૨૨૧
૨૫.	સહિ	૧૯૧	૫૫.	શશિન્	૨૨૧
૨૬.	દધિ	૧૯૩	૫૬.	ગુણિન્	૨૨૩
૨૭.	સ્ત્રી	૧૯૫	૫૭.	ચન્દ્રમસ્	૨૨૪
૨૮.	લક્ષ્મી	૧૯૮	૫૮.	પયસ્	૨૨૬
૨૯.	શ્રી	૧૯૯	૫૯.	અપ્સરસ્	૨૨૭
૩૦.	આધી	૨૦૧	૬૦.	ગોમત્	૨૨૭

क्रम नाम	पृ. नं.	क्रम नाम	पृ. नं.
६१. महत्	२२८	९३. विश्व	२८६
६२. कुर्वत्	२३०	९४. उभ	२८६
६३. विद्वस्	२३१	९५. उभयद्	२८८
६४. श्रेयस्	२३४	९६. अन्य, इतर, यतर, यतम	२८९
६५. पिपठिष्	२३६	ततर, ततम, कतर, कतम	
६६. उखाखंस्	२३८	९७. त्वत्, त्व, नेम, सम, सिम	२९०
६७. चिकीर्ष	२३९	पूर्व विगेरे नम	
६८. पुम्स्	२४१	९८. तद्	२९१
६९. जीवनश्	२४३	९९. अदस्	२९३
७०. प्राञ्च	२४५	१००. एतद्	३०१
७१. वाच्	२४९	१०१. इदम्	३०४
७२. युज्	२५०	१०२. युष्मद्	३१२
७३. ऋत्विज्	२५२	१०३. अस्मद्	३१९
७४. भ्रूणहन्	२५३	१०४. एक	३२३
७५. अहन्	२५४	१०५. द्वि	३२५
७६. पथिन्	२५६	१०६. त्रि	३२६
७७. श्वन्	२५९	१०७. चतुर्	३२९
७८. अप्	२६१	१०८. पञ्चन्	३३२
७९. प्रशाम्	२६३	१०९. षष्	३३३
८०. गिर्	२६५	११०. अष्टन्	३३५
८१. दिव्	२६६	१११. गच्छत्	३३७
८२. अनडुह	२६८	११२. यात्	३३८
८३. पर्णगुह	२७०	११३. जक्षत्	३३९
८४. तुण्डिभ्	२७१	११४. दखिद्	३३९
८५. गर्दभ्	२७२	११५. जाग्रत्, चकासत्, शासत्	३४०
८६. धर्मबुध्	२७४	अदत्	
८७. मधुलिह	२७५	११६. दधत्, नेनिजत्	३४१
८८. गोदुह	२७६	११७. दिव्यत्, चिन्वत्, तुदत्	३४२
८९. उपानह	२७८	११८. रून्धत्, तन्वत्, क्रीणत्	३४३
९०. साधुलस्ज्	२७९	११९. चोरयत्, कारयत्, चिकीर्षत्	३४४
९१. द्विपाद्	२८१	१२०. पापच्यमान, जङ्कलत्	३४५
९२. सर्व	२८२	१२१. पुत्रीयत्	३४६

અર્હમ્ ચતુર્થઃ પાદઃ

ષડ્લિંગ એટલે છલિંગ. ખરેખર તો અષ્ટલિંગ કહેવું જોઈએ. પરંતુ લોકમાં વૈયાકરણો પાસેથી છલિંગ ચાલ્યા આવે છે અને વ્યાકરણમાં છલિંગ છે. (૧) પુંલિંગ (૨) સ્ત્રીલિંગ (૩) નપુંસકલિંગ (૪) પુંલિંગ - સ્ત્રીલિંગ. (૫) પુંલિંગ - નપું. (૬) સ્ત્રીલિંગ - નપું. (૭) પુંલિંગ - સ્ત્રીલિંગ - નપું. (૮) અલિંગ.

સાતમો પ્રકાર વિશેષણમાં સમાઈ જાય છે.

આઠમા પ્રકારનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ થતો નથી. તેથી વ્યવહારમાં છલિંગ છે.

અહીં પાદમાં આવતાં દરેક શબ્દોનાં રૂપો અને સાધનિકા વિવેચન પછી લખેલા છે. ત્યાંથી જોઈ લેવા. તેથી અહીં સૂત્રોમાં આવતાં ઉદાહરણની સાધનિકા ફરી કરી નથી.

અતઃ આઃ સ્યાદૌ જસ--ધ્યામ્ યે । ૧-૪-૧

અર્થ- સ્યાદિ સંબંધી જસ, ધ્યામ્ અને ય પ્રત્યય પરમાં હોતે છતે (પૂર્વમાં રહેલા) અ નો આ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ : જસ ચ ધ્યામ્ ચ યશ્ચ એતેષાં સમાહારઃ - જસ-ધ્યામ્-યમ્, તસ્મિન્ - (સમા.-ઢ).

સિઃ આદિઃ યસ્ય સઃ - સ્યાદિઃ, તસ્મિન્ (બહુ.)

સ્યાદાવિતિકિમ્ ? બાણાન્ જસ્યતિ ઇતિ ક્વિપ્ - બાણજઃ અહીં જસ પર છતાં પૂર્વનાં અ નો આ નહિ થાય. કારણ કે તે જસ પ્રત્યય નથી પણ પાતુ છે. તેના રૂપો ચન્દ્રમસૃવત્ થશે. પરંતુ પ્ર. એ. વ. માં અશ્વાદે.....૧-૪-૮૦ થી પ્વાદિ નું વર્જન હોવાથી દીર્ઘ ન થતાં બાણજઃ થશે.

વિવેચન-પ્રશ્ન : દેવ + જસ = દેવાઃ આ.ઉદાહરણમાં સમાનાનાં.... ૧-૨-૧ થી અ + અ = આ થવાનો જ હતો. છતાં આ સૂત્ર પૂર્વના અ નો આ કરવા શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ : સમાનાનાં..... ૧-૨-૧ થી અ + અ = આ થવાનો જ હતો. પરંતુ લુગસ્યાદેત્યપદે ૨-૧-૧૧૩ થી પૂર્વના અ નો લુક્ થવાની પ્રાપ્તિ "પૂર્વાત્

પરમ્" એ ન્યાયથી આવે. તો દેવસ્ થઈને અનિષ્ટ રૂપ થાત. તેવું ન થાય માટે આ સૂત્ર બનાવ્યું. આ સૂત્રથી પૂર્વના અ નો આ થઈ જશે. તેથી હવે પૂર્વમાં અ છે જ નહીં. આ છે. તેથી "લુગસ્યાદેત્યપદે" થી લોપની પ્રાપ્તિ નહીં આવે.

પ્રશ્ન : ય પ્રત્યય સ્યાદિ પ્રત્યયોમાં છે જ નહિ. તો ય સ્યાદિનો કેવી રીતે ગ્રહણ કરવો ?

જવાબ : સ્યાદિમાં કે ય. એ.વ. નો પ્રત્યય છે તે સ્યાદિનો છે. તેના સ્થાનમાં થયેલો ય આદેશ તેના જેવો જ થાય. કારણ કે એક ન્યાય છે કે "આદેશઃ આદેશિ ઇવ સ્યાત્ ।" (આદેશ - આદેશિ જેવો થાય) તેથી હવે ય પ્રત્યય સ્યાદિમાં જ ગણાશે.

બીજું જસ્ અને ધ્યામ્ પ્રત્યય સ્યાદિ હોવાથી તેના સાહચર્યથી ય પ્રત્યય પણ સ્યાદિનો જ ગ્રહણ થશે.

જો કે ય પ્રત્યય "તત્રભવે" ૬-૩-૧૨૩ થી તદ્વિતમાં પણ આવે છે. જેમ કે વનેભવ ઇતિ - વન્ય. અહીં ય પ્રત્યય સ્યાદિનો ન હોવાથી પૂર્વના અ નો આ ન થતાં "અવર્ણેવર્ણસ્ય" ૭-૪-૬૮ થી પૂર્વના અ નો લોપ થયો છે.

"પ્રત્યયાપ્રત્યયયોઃ પ્રત્યયસ્યૈવગ્રહણમ્ ।" (પ્રત્યય અને અપ્રત્યય બંને મળતાં હોય તો પ્રત્યયનું જ ગ્રહણ થાય) તેથી જસ્ ધાતુ અને પ્રત્યય બંને છે તો તેમાંથી જસ્ પ્રત્યયનું જ ગ્રહણ થશે.)

પ્રશ્ન : ઉપરનાં ન્યાયથી સ્યાદિના જ પ્રત્યયો ગ્રહણ થઈ જાય છે તો પછી સૂત્રમાં સ્યાદિ ગ્રહણ શા માટે છે ?

જવાબ : ણષમસત્પરે..... ૨-૧-૬૦ વિગેરે સૂત્રોમાં આ સૂત્રોનું સ્યાદિવિધિના પ્રકરણમાં ગ્રહણ કરવા માટે જ સૂત્રમાં સ્યાદિ શબ્દનું ગ્રહણ છે. જેમ કે રાજન્ + ધ્યામ્ - નામ્નો.... ૨-૧-૮૧ થી ન્ લોપ થવાથી રાજ + ધ્યામ્ હવે આ સૂત્રથી ધ્યામ્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વના અ નો આ થવાની પ્રાપ્તિ આવી, પણ ન થયો. કેમ કે રાજન્ માં જે ન્ નો લોપ થયો છે તે પૂર્વની સ્યાદિ વિધિમાં અસત્ થતો હોવાથી ન્ નો લોપ થવા છતાં ન્ છે એમ જ મનાય. તેથી હવે આ સૂત્રની પ્રાપ્તિ આવે ત્યારે વચ્ચે ન દેખાતો હોવાથી અ જ નથી. તેથી અ નો આ ન થયો અને રાજંધ્યામ્ રૂપ સિદ્ધ થયું. અન્યથા રાજાધ્યામ્ અનિષ્ટ રૂપ સિદ્ધ થાત. તે હવે

સ્યાદિના ગ્રહણથી નહિ થાય.

પ્રશ્ન : અને માનીને જ કે ચ.એ.વ. નો ચ થયો. હવે તે ચ પ્રત્યયથી અ નો ધાત ન કરી શકાય. કેમ કે "સન્નિપાત લક્ષણોવિધિરનિમિત્તંતદ વિષાતસ્ય" (પોતાના કારણે થયેલો વિધિ પોતાના ધાતનું કારણ બનતું નથી.) આવો ન્યાય છે તો પછી અહીં કેમ ધાત થયો ?

જવાબ : આવું ન બને. છતાં પણ ચ પ્રત્યય તેના ધાતનો નિમિત્ત બન્યો છે તે જ જણાવે છે કે જગતમાં જેટલા ન્યાય છે તે નિત્યાનિત્ય છે. આ ન્યાય અહીં અનિત્ય છે તેથી આ સૂત્રથી ચ પ્રત્યય પર છતાં અ નો આ થઈ શક્યો.

સુખ - અ કારાન્ત નપું. ના રૂપો વનવત્ થશે.

મિસ એસ્ । ૧-૪-૨

અર્થ- અ કારથી પર રહેલાં સ્યાદિ સંબંધી મિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ થાય છે.

વિવેચન-પ્રશ્ન : અતઃ એ ૧-૪-૧ માં પષ્ઠ્યન્ત છે અને અહીં અનુવૃત્તિ પણ ચાલે છે. તો ટીકામાં પંચમી કેમ કરી ?

જવાબ : "અર્થવશાત્ વિભક્તિ વિપરિણામઃ" એ ન્યાયના આધારે અતઃ ઉપરનાં પહેલાં સૂત્રમાં પષ્ઠ્યન્ત છે અને અહીં પંચમ્યન્ત છે.

પ્રશ્ન : "ષષ્ઠ્યાડન્યસ્ય" પરિભાષાથી મિસ્ ને પછી વિભક્તિ હોવાથી અંત્ય સ્ નો જ એસ્ આદેશ થાય. છતાં આખા મિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ કેમ થયો ?

જવાબ : "ષષ્ઠ્યાડન્યસ્ય" પરિભાષાથી અંતનું ગ્રહણ થતું હોવાથી સ્ નો જ એસ્ આદેશ થવો જોઈએ. પરંતુ "પ્રત્યયસ્ય" પરિભાષાથી પ્રત્યયનો આદેશ સર્વનો થાય. તેથી આખા મિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ આદેશ થયો છે.

પ્રશ્ન : દેવ + મિસ્ અહીં મિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ કરીને દેવૈઃ રૂપ બનાવ્યું છે. તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે જો દેવૈઃ જ રૂપ કરવું છે. તો મિસ્ નો એસ્ કરવાને બદલે એસ્ કર્યો હોત તો પણ ચાલે. કેમ કે એસ્ કરો કે એસ્ કરો. બંનેનો "એદૈત્ સન્ધ્યક્ષરૈઃ" સૂત્ર લાગીને એ જ થવાનો છે. તો પછી એસ્ ન કરતાં એસ્ શા માટે કર્યો ?

જવાબ : એસ્ આદેશ કરીએ તો ચાલી શકે તેમ નથી કારણ કે એસ્ કરીએ તો "લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨-૧-૧૧૩ સૂત્રથી એસ્ નો એ પર છતાં પૂર્વના અ

નો લોપ થઈ જાય. તો દેવૈઃ ને બદલે દેવેઃ એવું અનિષ્ટ રૂપ થઈ જાત. તેથી એસ્ કરવો જરૂરી છે.

પ્રશ્ન : એસ્ કરીને “લુગસ્યાદેત્યપદે” સૂત્ર લગાડીને જો દેવેઃ જ રૂપ કરવું હોત તો એસ્ કરવાની પણ જરૂર નથી. ઇસ્ કરીએ તો પણ ચાલે. કેમ કે દેવ + ઇસ્ અવર્ણસ્યે.... ૧-૨-૬ થી દેવેઃ થઈ જ જાય છે. પણ છતાંય ઇસ્ ન કરતાં એસ્ કરીએ તો એસ્ કરવાના સામર્થ્યથી જ “લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨-૧-૧૧૩ સૂત્ર લાગશે નહિ. અને દેવૈઃ રૂપ થઈ જાય. છતાં પણ એસ્ શા માટે કર્યો ?

જવાબ : દેવૈઃ રૂપ એસ્ કરવાથી સિદ્ધ થાય પણ અતિજરસૈઃ પ્રયોગને સિદ્ધ કરવા માટે એસ્ કરવું જરૂરી છે. માટે એસ્ કર્યો છે.

પ્રશ્ન : તો પણ પ્રશ્ન થાય કે આ સૂત્ર તો અ કારાન્તને જ લાગે છે જ્યારે અતિજરસ્ તો વ્યંજનાંત છે તેને તો આ સૂત્ર લાગેજ નહિ. તો પછી અતિજરસ્ માટે એસ્ શા માટે કર્યો ?

જવાબ : અતિજરસ્ વ્યંજનાંત છે. છતાં તેને માટે જે એસ્ કર્યો છે તે જ બતાવે છે કે “અકદેશવિકૃતમ્ અનન્યવત્” (એક દેશમાં થયેલો ફેરફાર અન્યવત્ થતો નથી.) તેથી અતિજર થી અતિજરસ્ જુદું નથી. તેથી અતિજર ને લાગતું સૂત્ર અતિજરસ્ ને પણ લાગે.

અહીં પણ “સન્નિપાતલક્ષણોવિધિરનિમિત્તં તદ્ વિઘાતસ્ય” એ ન્યાય અનિત્ય થાય છે જેમ કે અતિજર + મિસ્ આ સૂત્રથી મિસ્ નો એસ્ થયો. પછી “જરાયા જરસ્વા” ૨-૧-૩ થી સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં જરા નું જરસ્ થાય. તેથી જ અતિજર ને માનીને મિસ્ નો એસ્ થયો. તે જ એસ્ સ્વરાદિ બનીને અતિજર નો ધાત કરનાર થયો. પણ ન્યાય અનિત્ય છે. માટે જરસ્ થઈ શક્યું.

इदमदसोऽक्येव । १-४-३

અર્થ - અક્ પર છતાં જ ઇદમ્ અને અદસ્ ના અ થી પરમાં રહેલાં મિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઇદમ્ ચ અદસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - ઇદમદઃ તસ્ય (સમા. ૬.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - ઇદમ્ અને અદસ્ ના અંત્ય મ્ અને સ્ નો “આદ્વેરઃ” ૨-૧-૪૧ થી અ થાય. અને “લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨-૧-૧૧૩ થી પૂર્વના અ

નો લોપ થવાથી અ કારાન્ત થઈ જાય છે. તેથી ઉપરનાં ૧-૪-૨ થી
ભિસ્ નો એસ્ સિદ્ધ જ હતો. છતાં આ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ - સિદ્ધે સતિ આરમ્ભો નિયમાર્થઃ એ ન્યાયથી સૂત્રની રચના કરી તે નિયમને
માટે છે. તો નિયમ એ થયો કે ઇદમ્ અને અદસ્ થી પરમાં રહેલાં ભિસ્
નો એસ્ થાય તો અક્ સહિત ઇદમ્ અને અદસ્ હોય ત્યારે જ થાય. અક્
સિવાયના ઇદમ્ અને અદસ્ થી પર ભિસ્ પ્રત્યયનો એસ્ ન થાય.

પ્રશ્ન - આ ન્યાયથી એવ કાર આવી જ જવાનો છે.. તો પછી સૂત્રમાં એવ શા
માટે મૂક્યો છે ?

જવાબ - છતાં અક્ ની પછી એવ કાર મૂક્યો છે તે જ જણાવે છે કે બે જાતના
નિયમ થાય છે. તેમાંથી વિપરીત નિયમને દૂર કરવા માટે જ એવ
મૂક્યો છે. તે આ પ્રમાણે...

(૧) ઇદમ્ અને અદસ્ ને અક્ પરમાં આવતાં જ ભિસ્ નો એસ્ થાય.

(૨) અક્ લાગ્યો હોય ત્યારે ઇદમ્ અને અદસ્ થી જ પરમાં રહેલાં
ભિસ્ નો એસ્ થાય.

આમાં પ્રહેલો નિયમ ગ્રહણ થશે. બીજો નિયમ વિપરીત છે. તેનું
ગ્રહણ નહિ થાય. જો એવ ન મૂક્યો હોત તો વિપરીત નિયમ કોઈ
ગ્રહણ કરે તો ઇદમ્ અને અદસ્ સિવાયના અન્ય સર્વનામોને અક્ પર
છતાં ભિસ્ નો એસ્ થાય નહિ પરંતુ અન્ય સર્વનામોને તો અક્ પર
છતાં ભિસ્ નો એસ્ કરવો છે. માટે અક્ ની પછી એવ કાર મૂકેલો છે.

एद् बहुस्भोसि । १-४-४

અર્થ - બહુવચનનાં અર્થમાં વર્તતા સ્યાદિ સ્ કારાદિ અને ભ્ કારાદિ પ્રત્યય
પર છતાં તેમ જ ઓસ્ (ષ.સ.દ્વિ.વ.) પ્રત્યય પર છતાં (પૂર્વના) અ
નો એ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - સ્ ચ ભ્ ચ - સ્ભૌ (ઇ.દ્.), બહુષ્ સ્ભૌ - બહુસ્ભૌ - (સ.ત.)
બહુસ્ભૌ ચ ઓસ્ ચ એતેષામ્ સમાહારઃ - બહુસ્ભોસ્, તસ્મિન્ (સમા.
દ્.)

અહીં અતઃ પછી થયું તે અર્થવશાત્ વિભક્તિવિપરિણામઃ થી થયું છે.

टाडसोरिनस्यौ । १-४-५

અર્થ - અ કારથી પર રહેલાં ટા (તૃ.એ.વ.) અને ડસ્ (ષ.એ.વ.) નો
અનુક્રમે ઇન અને સ્ય આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ટા ચ ડસ્ ચ - ટાડસૌ તયોઃ (ઈ.દ્.) ઇનશ્ચ સ્યશ્ચ-ઇનસ્યૌ (ઈ.દ્.)
વિવેચન - ટા અને ડસ્ એ બે નિમિત્તિ છે. તેની સામે ઇન અને સ્ય એ બે કાર્યો છે.
માટે દ્વિવચન કૃયું છે.

યથાસંહ્યમનુદેશઃ સમાનામ્ એ ન્યાયથી અનુક્રમ થયો છે.

હેડસ્યોર્યાડ્ડતૌ । ૧-૪-૬.

અર્થ - અ કારથી પર રહેલાં હે (ચ.એ.વ.) અને ડસિ (પં.એ.વ.) નો
અનુક્રમે ચ અને આત્ આદેશ થાય છે.

સમાસ - હેશ્ચ ડસિશ્ચ - હેડસી તયોઃ (ઈ.દ્.) યશ્ચ આત્ ચ - યાડ્ડતૌ (ઈ.દ્.)

વિવેચન - પ્રશ્ન-અહીં સૂત્રમાં આત્ ને બદલે અત્ કૃયું હોત તો શું વાંધો આવે ?

જવાબ - આત્ ને બદલે અત્ કૃયું હોત તો ચાલત કારણ કે દેવ + અત્, સમાનાનાં....

૧-૨-૧ થી દીર્ઘ થઈને દેવાત્ થઈ જાત પણ તેની પહેલાં લુગસ્યાદેત્યપદે

૨-૧-૧૧૩ થી પૂર્વના અ નો લોપ પ્રાપ્ત થવાથી દેવાત્ ને બદલે દેવત્

એવું અનિષ્ટ રૂપ થઈ જાત. અને જો દેવત્ રૂપ કરવું હોત તો અત્ પણ

શું કરવા કરત ? "ત્" જ કરવું જોઈએ. પણ તેમ ન કરતાં અત્ કરીએ

તો તેના સામર્થ્યથી જ "લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨-૧-૧૧૩ પણ ન લાગે

અને દેવાત્ રૂપ સિદ્ધ થાય. પણ અતિજરસાત્ રૂપ સિદ્ધ ન થઈ શકે

માટે આત્ કરવું જરૂરી છે.

સર્વાદેઃ સ્મૈસ્માતૌ । ૧-૪-૭

અર્થ - અ કારાન્ત સર્વાદિ સંબંધી હે (ચ.એ.વ.) અને ડસિ (પં.એ.વ.) નો
અનુક્રમે સ્મૈ અને સ્માત્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - સર્વઃ આદિઃ યસ્ય સઃ - સર્વાદિઃ તસ્ય (બહુ.) સ્મૈ ચ સ્માત્ ચ -
સ્મૈ - સ્માતૌ (ઈ.દ્.)

વિવેચન - સર્વ - સઘળું, બધું.

વિશ્વ - સઘળું, બધું. સહચરિતાસહચરિતયોઃ સહચરિતસ્યૈવગ્રહણમ્

(સહચરિત અને અસહચરિતમાં સહચરિતનું જ ગ્રહણ થાય છે.) એ

ન્યાયથી વિશ્વ શબ્દ સર્વ નાં સાહચર્યથી સર્વ અર્થમાં જ સર્વાદિ

ગણપાઠમાં લીધો છે. પરંતુ જગત્ અર્થમાં હોય ત્યારે સર્વાદિ ન

ગણાય. દા.ત. રામલક્ષ્મણૌ તેમાં લક્ષ્મણના સાહચર્યથી દશરથપુત્ર

રામનું જ ગ્રહણ થાય. પણ અન્ય રામનું નહિ.

ઉભ - બે

પ્રશ્ન - ઉભ એ સર્વનામ નિત્ય દ્વિવચનાન્ત હોવાથી ઇ - સ્મૈ - સ્માત્ - સામ્, સ્મિન્ વિગેરે એ.વ. અને બ.વ.ના પ્રત્યયો લાગવાના જ નથી. તો સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન શું ?

જવાબ - વાત બરાબર છે. પરંતુ "સર્વાદેઃ સર્વાઃ" ૨-૨-૧૧૮ થી હેતુ અર્થમાં સર્વાદિ શબ્દોને સર્વવિભક્તિ અને સર્વવચન થાય છે. તે ઉભ સર્વનામને પણ થઈ શકે. માટે સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગ્રહણ કરેલો છે.

એ પ્રમાણે દ્વિ, યુષ્મદ્, અસ્મદ્ અને ભવતુ સર્વનામોને માટે પણ આ નિયમ જાણવો. દ્વિ શબ્દ દ્વિ.વ.માં જ વપરાય છે. યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નાં આંદેશો થઈ જાય છે. અને ભવતુ બ.વ.માં વપરાય છે. તેથી ઇ, સ્મૈ વિગેરે પ્રત્યયો લાગવાનો સંભવ નથી. પરંતુ "સર્વાદેઃ સર્વાઃ" ૨-૨-૧૧૮ થી હેતુ અર્થમાં સર્વ વિભક્તિ લાગી શકે. માટે સર્વાદિ ગણપાઠમાં લીધા છે. ઉભયદ્ - બંને. તેની વિશેષતા ઉભયદ્ નાં રૂપોમાં જોવી.

અન્ય - બીજો.

અન્યતર - બેમાંથી એક.

પ્રશ્ન - ઢતર પ્રત્યયાન્તમાં અન્યતર સર્વનામનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે. તો તેને પૃથક્ શા માટે ગ્રહણ કર્યો ?

જવાબ - અન્યતર સર્વનામને પૃથક્ ગ્રહણ કરવાથી જ જણાય છે કે અન્યતમ શબ્દને સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગ્રહણ કરવો નથી. અન્યતમ શબ્દની સર્વાદિ ગણપાઠમાંથી નિવૃત્તિ કરવા માટે અન્યતર સર્વનામને પૃથક્ ગ્રહણ કર્યો છે.

ઇતર - બીજો, અન્ય.

અન્યતમ ની જેમ ઇતમ શબ્દ પણ સર્વાદિમાં ગણાશે નહિ. કારણ કે ઇતર નું પૃથક્ ગ્રહણ કરેલ છે.

ઢતર - બેમાંથી એક, ઢતમ - ઘણામાંથી એક.

પ્રશ્ન - પ્રકૃતિગ્રહણે સ્વાર્થિક પ્રત્યયાન્તાનામપિ ગ્રહણમ્ (જ્યાં પ્રકૃતિનું ગ્રહણ હોય ત્યાં સ્વાર્થિક પ્રત્યયો સહિત પણ તેનું ગ્રહણ થાય.) તેથી આ સૂત્રમાં ઢતર અને ઢતમ પ્રત્યયો લેવાની જરૂરીયાત નથી. કેમકે ઢતર - ઢતમ પ્રત્યયો સ્વાર્થિક છે. સર્વાદિ શબ્દો જેમ સર્વાદિ ગણાય છે. તેમ ઢતરાન્ત અને ઢતમાન્ત પણ અહીં ન લીધા હોત તો પણ સર્વાદિ

ગણાત તો પછી ડતર - ડતમ પૃથક્ શા માટે ?

જવાબ - સિદ્ધે સતિ આરમ્ભો નિયમાર્થઃ । આ ન્યાય જણાવે છે કે ડતર અને ડતમ પ્રત્યયો સૂત્રમાં લઈને નિયમ કર્યો કે ડતરાન્ત અને ડતમાન્ત જ સર્વાદિ થાય. તે સિવાયના સ્વાર્થિક પ્રત્યયો લગાડેલાં નામો સર્વાદિ થાય નહિં.

એમાં પણ એક વિશેષતા એ છે કે ડતરાન્ત અને ડતમાન્ત નાં ગ્રહણથી બીજા સ્વાર્થિક પ્રત્યયો જે નીકળી જાય છે. તે પણ સર્વાદિની પછી લાગેલા હોય તેજ નીકળી જાય છે. કારણ કે ડતર અને ડતમ પ્રત્યય સર્વાદિ શબ્દોની પછી લાગેલાં છે. એટલે જે પ્રત્યય સર્વાદિ શબ્દોની અંતર્ગત હોય તો તે શબ્દોની સર્વાદિ સંજ્ઞા થાય. જેમકે “ત્યાદિ-સર્વાદિઃ સ્વરેષ્વન્ત્યાત્ પૂર્વોઽક” ૭-૩-૨૯ થી અંત્ય સ્વરની પહેલાં અક્ પ્રત્યય લાગે છે. માટે તે પ્રત્યય શબ્દની અંતર્ગત છે. તેથી અક્ વિગેરે પ્રત્યયો લાગેલાં સર્વાદિ શબ્દોની સર્વાદિ સંજ્ઞા થશે.

ડતર અને ડતમ ની સાથે સંબંધ રાખતાં જે પ્રત્યયો છે. તે ડતર - ડતમ નાં ગ્રહણથી નિષિદ્ધ થયાં. તેનાં નિષેધમાં પર્યુદાસ નજ્ સમજવો. એટલે કે સર્વાદિ શબ્દોની પછી જે પ્રત્યયો લાગ્યા હોય તેનો નિષેધ થશે પણ અંતર્ગત પ્રત્યયો જેને લાગ્યા હોય તેનો નિષેધ નહિં થાય.

ત્વ - અન્ય અર્થમાં.

ત્વત્ - સમુચ્ચય અર્થમાં.

પ્રશ્ન - ત્વત્ સર્વનામને સર્વાદિ ગણપાઠમાં લેવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. કારણ કે આ સૂત્ર અ કારાન્ત સર્વાદિને લાગે છે. અને ત્વત્ તો વ્યંજનાન્ત છે.

જવાબ - વ્યંજનાન્ત હોવા છતાં ત્વત્ ને સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગ્રહણ કર્યો છે. તેથી જણાય છે. કે આ સૂત્ર ભલે ન લાગે. પરંતુ સર્વાદિને લગનાં અન્ય સૂત્રો લગાડી શકાય. જેમકે સર્વાદયોઽસ્યાદૌ ૩-૨-૬૧, સર્વાદિ - વિશ્વગ્.....૩-૨-૧૨૨ વિગેરે સૂત્રો લાગી શકે. શબ્દોને સર્વાદિ ગણમાં લેવાથી આ ફાયદો થાય.

નેમ - અર્ધ.

સમ - સર્વ. “સમાય દેશાય” - સમાન દેશ માટે. અહીં સમાન

અર્થમાં સર્વાદિ નથી.

સિમ - સર્વ. "સિમાય અશ્વાય" - અશ્વને માટે. અહીં મર્યાદા અર્થમાં સર્વાદિ નથી.

પૂર્વ થી અધર સુધીના સર્વનામ દિશાવાચી છે. દેશ - કાલની વ્યવસ્થા રૂપ અર્થમાં છે.

સ્વ - પોતે (આત્મા), પોતાનું (આત્મીય), જ્ઞાતિ, અને ધન એ ચાર અર્થ સ્વ શબ્દનાં છે. તેમાંથી જ્ઞાતિ અને ધન અર્થમાં સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગણાતો નથી.

અન્તર્ - બહિર્યોગ અને ઉપસંવ્યાન અર્થમાં સર્વાદિ છે. પુર્ અર્થમાં વર્તતો હોય ત્યારે સર્વાદિ ગણપાઠમાં ગણાતો નથી.

ત્યદ્ - તે, પેલું. ત્યદ્ થી માંડીને હવે પછીનાં બધા સર્વનામો વ્યંજનાન્ત છે. પરંતુ આદેશ: ૨-૧-૪૧ થી અંત્ય નો અર્થ જવાથી અ કારાન્ત બની જ જાય છે. માટે અ કારાન્ત હોવાથી આ સૂત્ર લગાડવામાં કોઈ વાંધો નથી. બધાના અર્થ સુગમ છે.

આ બધા સર્વનામો કોઈપણ સંજ્ઞામાં વર્તતા હોય તો તે સર્વાદિ નથી. અસંજ્ઞામાં વર્તતા હોય ત્યારે જ સર્વાદિ ગણાય છે.

હે: સ્મિન્ । ૧-૪-૮.

અર્થ - અ કારાન્ત સર્વાદિ સંબંધી હિં (સ.એ.વ.) નો સ્મિન્ આદેશ થાય છે.

જસ ઙ્ઞ: । ૧-૪-૯.

અર્થ - અ કારાન્ત સર્વાદિ સંબંધી જસ (પ્ર.બ.વ.) નો ઙ્ઞ આદેશ થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - ષષ્ટ્યાન્ત્યસ્ય પરિભાષાથી અંતનું બ્રહ્મ થતું હોવાથી જસ પ્રત્યયના સ્ નો જ ઙ્ઞ થવો જોઈએ. તો આખા જસ પ્રત્યયનો ઙ્ઞ કેમ થયો ?

જવાબ - આખા જસ પ્રત્યયનો ઙ્ઞ આદેશ આ પરિભાષાથી ન થાય. પરંતુ "પ્રત્યયસ્ય" ૭-૪-૧૦૮ એ પરિભાષાથી પ્રત્યયનાં સ્થાનમાં થતો આદેશ સર્વનો થાય. તેથી આખા જસ પ્રત્યયનો ઙ્ઞ આદેશ થયો છે.

નેમા-ડર્દ્ધ-પ્રથમ-ચરમ-તયા-ડયા-ડલ્પ-કતિપયસ્ય વા । ૧-૪-૧૦

અર્થ - અ કારાન્ત એવા નેમ - ડર્દ્ધ - પ્રથમ - ચરમ - તયદ્ પ્રત્યયાન્ત, અયદ્ પ્રત્યયાન્ત, અલ્પ અને કતિપય શબ્દો સંબંધી જસ પ્રત્યયનો વિકલ્પે ઙ્ઞ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - નેમશ્ચ અર્દ્ધશ્ચ પ્રથમશ્ચ ચરમશ્ચ તયશ્ચ અયશ્ચ અલ્પશ્ચ કતિપયશ્ચ એતેષામ્
સમાહાર - નેમાર્દ્ધપ્રથમચરમતયાઽયાલ્પકતિપયમ્ - તસ્ય (સમા. દ્વ.)

વિવેચન - પ્રાપ્તાપ્રાપ્ત વિભાષાર્થમ્ થી નેમ સર્વનામને નિત્ય પ્રાપ્તિ હતી. તેને વિકલ્પે જસ્ નો ફ કરવા માટે અને બીજા બધા શબ્દોને પ્રાપ્તિ જ ન હતી તેને પ્રાપ્તિ કરવા માટે આ સૂત્રની રચના કરી છે.

દ્વિ - અવયવાત્ તયદ્ ૭-૧-૧૫૧ થી તયદ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

ત્રિ - દ્વિ-ત્રિધ્યામયદ્ ૭-૧-૧૫૨ થી અયદ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

દ્વન્દ્વે વા । ૧-૪-૧૧.

અર્થ - દ્વન્દ્વ સમાસમાં રહેલાં અ કારાન્ત સર્વાદિ સંબંધી જસ્ પ્રત્યયનો ફ વિકલ્પે થાય છે.

પ્રશ્ન - આ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ - "જસઃ" ૧-૪-૮ થી સમાસાન્ત સર્વાદિ હોય કે અસમાસાન્ત સર્વાદિ હોય તેને જસ્ પ્રત્યયનો ફ આદેશ થવાની પ્રાપ્તિ હતી જ. પરંતુ "ન સર્વાદિઃ" ૧-૪-૧૨ થી દ્વન્દ્વ સમાસાન્ત સર્વાદિ શબ્દોનો સર્વાદિ રૂપે નિષેધ થતો હતો. તેનો બાધ કરીને જસ્ પ્રત્યયનો ફ કરવાના પ્રસંગે દ્વન્દ્વ સમાસાન્ત શબ્દોને સર્વાદિ ગણીને જસ્ નો ફ કરવો છે. તે માટે આ સૂત્ર બનાવ્યું છે.

ન સર્વાદિઃ । ૧-૪-૧૨.

અર્થ - દ્વન્દ્વ સમાસમાં સર્વાદિ શબ્દો સર્વાદિ ન થાય; (સર્વાદિને લગતાં જે સૂત્રો લાગતાં હોય તે ન લાગે.)

વિવેચન - પૂર્વાપરાય - અહીં "સર્વાદિઃ સ્મૈ-સ્માતૌ" ૧-૪-૭ થી ડે ય. એ. વ. નો સ્મૈ ન થયો. પરંતુ "ડેહસ્યોર્યાઽઽતૌ" ૧-૪-૬ થી ય થયો.

પૂર્વાપરાત્ - અહીં "સર્વાદિઃ સ્મૈસ્માતૌ" ૧-૪-૭ થી ડસિ પં. એ. વ. નો સ્માત્ ન થયો. પરંતુ "ડેહસ્યોર્યાઽઽતૌ" ૧-૪-૬ થી આત્ થયો.

પૂર્વાપરે - અહીં ડેઃસ્મિન્ ૧-૪-૮ થી ડિસ. એ. વ. નો સ્મિન્ ન થયો.

કતરકતમાનામ્ - અહીં અવર્ણસ્યામઃ સામ્ ૧-૪-૧૫ થી આમ્ નો સામ્ ન થયો. હ્રસ્વાઽપશ્ચ ૧-૪-૩૨ થી નામ્ થયો.

કતરકતમકાઃ - અહીં સ્વાર્થિક અક્ પ્રત્યય નથી. પરંતુ કુત્સિત, અજ્ઞાત અને અલ્પ અર્થમાં કપ્ પ્રત્યય લાગેલો છે. તે સર્વાદિ શબ્દોને અંતે લાગે છે. તેનો ડતર - ડતમ પ્રત્યયના ગ્રહણથી શબ્દને અંતે

લાગતાં અન્ય પ્રત્યયનો નિષેધ થયેલો છે. તેથી સર્વાદિ કાર્ય ન થવાથી
દ્વન્દ્વે વા ૧-૪-૧૧ થી જસ્ પ્રત્યયનો ફ વિકલ્પે ન થયો.

તૃતીયાન્તાત્ પૂર્વાઽવરં યોગે । ૧-૪-૧૩.

અર્થ - તૃતીયાન્ત શબ્દથી પર પૂર્વ અને અવર સર્વનામનો યોગ (સંબંધ) હોય
તો તે સર્વાદિ થતાં નથી. (એટલે સર્વાદિ સંબંધી કોઈપણ કાર્ય ન
થાય.)

સૂત્ર સમાસ - તૃતીયા અન્તે યસ્ય સઃ - તૃતીયાન્તઃ તસ્માત્ (બહુ.) પૂર્વશ્ચ - અવરશ્ચ
एतयोः समाहारः - પૂર્વાઽવરમ્ (સમા.દ્.)

વિવેચન - માસ પૂર્વાય - માસેન પૂર્વાય. અહીં માસેન એ તૃતીયાન્ત શબ્દ છે.
તેનાથી પર પૂર્વ શબ્દનો યોગ છે. તેથી સર્વાદિ:..... ૧-૪-૭ થી ઢે
ચ.એ.વ. નો સ્મૈ ન થતાં “ઢેહસ્યોર્યાઽઽતૌ” ૧-૪-૬ થી ચ થયો.

દિનાવરાય - દિનેન અવરાય. અહીં પણ માસપૂર્વાયવત્ જણવું.

દિનાવરા - દિનેન અવરા: અહીં દિનેન એ તૃતીયાન્ત શબ્દ છે. તેનાથી
પર અવર શબ્દનો યોગ છે. તેથી જસ ઇ: ૧-૪-૯ થી જસ્ નો ઇ ન
થતાં જસ્ પ્રત્યય જ રહ્યો.

તૃતીયાન્તાદિતિકિમ્ ? પૂર્વસ્મૈ માસેન અહીં માસેન એ તૃતીયાન્ત શબ્દ
છે. પરંતુ તે તૃતીયાન્ત શબ્દથી પરમાં પૂર્વ શબ્દ નથી. પરંતુ પૂર્વમાં
છે. તેથી પૂર્વ શબ્દ સર્વાદિ મનાયો. તે કારણે સર્વાદિ:..... ૧-૪-૭ થી
ઢેચ.એ.વ. નો સ્મૈ થયો.

તીયં ઢિત્કાર્યં વા । ૧-૪-૧૪.

અર્થ - તીયાન્ત નામ ઢે, ઢસિ, ઢસ્ અને ઢિ નાં કાર્યમાં (ઢિત્કાર્ય માં) સર્વાદિ
વિકલ્પે થાય.

સૂત્ર સમાસ - ઢિતાંકાર્યમ્ - ઢિત્કાર્યમ્, તસ્મિન્ (ષ.ત.)

વિવેચન - ઢિત્કાર્યં ઇતિ કિમ્ ? દ્વિતીયકાય - અહીં “પ્રાગ્ નિત્યાત્કપ્” ૭-૩-
૨૮ થી કપ્ પ્રત્યય લાગેલો છે. જો અક્ લાગેલો હોય (અંતર્ભાવિ
પ્રત્યય હોય) તો જ સર્વાદિમાં ંહણ થાય. પરંતુ અહીં તો કપ્ પ્રત્યય
લાગેલો છે. સર્વાદિમાં “પ્રકૃતિ ગ્રહણે સ્વાર્થિકપ્રત્યાયન્તસ્ય અગ્રહણમ્”
(પ્રકૃતિ ંહણ થયે છતે સ્વાર્થિક પ્રત્યાયન્તનું ંહણ થતું નથી.) કપ્
એ સ્વાર્થિક પ્રત્યય છે તેથી ઢિત્ પ્રત્યાયનું કાર્ય કરતાં સર્વાદિ ગણાશે
નહિ. તેથી સ્મૈ - સ્માત્ વિગેરે આદેશો પણ થશે નહિ.

પ્રશ્ન - "તીયં ડિતિવા" આવું સૂત્ર ન બનાવતાં "તીયં ડિત્કાર્યેવા" એવું વધારાનું કાર્યે મૂકીને સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ - ડિત્કાર્ય - ડે, ડસિ, ડસ્ અને ડિ સંબંધી કાર્ય. ડિત્ ને લગતું કાર્ય હોય ત્યાંજ સર્વાદિ વિકલ્પે કરવા છે. પરંતુ ડિત્ સિવાયનું બીજું કાર્ય કરવાનું હોય ત્યાં સર્વાદિ ગણાય નહિ. તેથી ત્યાદિ સર્વાદે:..... ૭-૩-૨૮ થી અક્ પ્રત્યય લાગશે નહિ. માટે સૂત્રમાં ડિત્કાર્યે એવું લખ્યું છે.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં અન્ત અને નામ શબ્દ નથી. તો ટીકામાં કેવી રીતે લીધા ?

જવાબ - "પ્રત્યયગ્રહણે તદન્તસ્ય ગ્રહણમ્" (પ્રત્યય ગ્રહણ થયે છે તે પ્રત્યયાન્તનું પણ ગ્રહણ થાય) એ ન્યાયથી સૂત્રમાં અન્તનું ગ્રહણ ન હોવા છતાં ટીકામાં તીયાન્ત કહ્યું. અથવા "પ્રત્યય પ્રકૃત્યાદે:" ૭-૪-૧૧૫ થી પ્રત્યય પ્રકૃતિનું વિશેષણ બનવાથી "વિશેષણમન્ત:" ૭-૪-૧૧૩ થી વિશેષણ એ વિશેષ્યના સમુદાયનો અંત છે. તેથી પણ તીયાન્ત નું ગ્રહણ થાય.

તીયાન્ત એ નામનું વિશેષણ છે. અને તીય પ્રત્યય નામને જ લાગે છે. તેથી ટીકામાં નામ શબ્દનું પણ ગ્રહણ થયું.

અવર્ણસ્યાઽઽમઃ સામ્ । ૧-૪-૧૫.

અર્થ - અવર્ણાન્ત સર્વાદિ સંબંધી આમ્ (ષ.બ.વ.) નો સામ્ થાય છે.

વિવેચન - સર્વેષામ્ - સર્વ + સામ્ અહીં આ સૂત્રથી અ કારને માનીને સામ્ થયો. પછી "एद् बहुस्मोसि" ૧-૪-૪ થી એ સામ્ ને માનીને અ કારનો એ કાર થયો. એટલે અ ના નિમિત્તે થયેલો સામ્ પોતે જ અ કારનો ધાતક થયો. તેથી સન્નિપાતલક્ષણોવિધિરનિમિત્તં તદ્ વિઘાતસ્ય" એ ન્યાય અહીં અનિત્ય થયો.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં અવર્ણ શા માટે ગ્રહણ કર્યું ?

જવાબ - "વર્ણગ્રહણે સજાતીય ગ્રહણમ્" એ ન્યાયને આધારે શબ્દ અકારાન્ત હોય, કે આ કારાન્ત હોય બંનેનું ગ્રહણ થશે. એટલે સ્ત્રીલિંગમાં પણ આમ્ નો સામ્ થશે. તેથી જ ઉદાહરણ બંનેના આપ્યા છે. સર્વેષામ્ એ અકારાન્તનું ઉદાહરણ છે. અને વિશ્વાસામ્ એ આ કારાન્તનું ઉદાહરણ છે.

પ્રશ્ન - અકારાન્ત નામ થકી પર એમ અનુવૃત્તિ તો ઉપરનાં સૂત્રોથી જ આવતી

હતી. તો પછી અહીં અ વર્ણને બદલે આત્ ક્યુ હોત તો ન ચાલત ?

જવાબ - ન ચાલે. કારણ કે જો આત્ ક્યુ હોત તો આ કારાન્ત નામ લેવાય પણ અ કારાન્તની અનુવૃત્તિ અટકી જાત.

પ્રશ્ન - તો પછી આચ્ચ એમ કરવાથી અ વર્ણ જ આવે ને ?

જવાબ - વાત બરાબર છે. પરંતુ નીચેના સૂત્રમાં જે ઇ-સ્માત્-સ્મિન્ થવાનાં છે. તે અ કારાન્ત થકી થવાના છે. જો આચ્ચ ક્યુ હોત તો આ કારની અનુવૃત્તિ નીચેના સૂત્રોમાં આવે પણ અકારની અનુવૃત્તિ ન આવે. કેમ કે “ચાનુકૃષ્ટં નાનુવર્તતે” ચકારથી ખેંચાયેલી અનુવૃત્તિ નીચેના સૂત્રોમાં ન આવે. જો અ કારની અનુવૃત્તિ નીચે ન આવે તો નીચેનું ૧-૪-૧૬ સૂત્ર વ્યર્થ પડે. માટે અવર્ણ એમ સૂત્રમાં લખ્યું છે. તે જ બરાબર છે.

નવથ્યઃ પૂર્વેભ્યઃ ઇ-સ્માત્-સ્મિન્ વા । ૧-૪-૧૬.

અર્થ - પૂર્વ વિગેરે નવ શબ્દોથી (પરમાં) ઇ-સ્માત્ અને સ્મિન્ જે સ્થાનમાં કહેલાં છે. તે વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્ર સંમાસ - ઇશ્વ સ્માચ્ચ સ્મિન્ચ એતેષાં સમાહારઃ - ઇ - સ્માત્ - સ્મિન્ (સંમા.દ્.)

વિવેચન - પૂર્વ વિગેરે નવ એટલે પૂર્વ, પર, અવર, દક્ષિણ, ઉત્તર, અપર, અધર, સ્વ અને અન્તર આ બધાં શબ્દોને “જસ ઇઃ” ૧-૪-૮ થી ઇ, સર્વાદિઃ... ૧-૪-૭ થી સ્માત્ અને “ઙેઃસ્મિન્” ૧-૪-૮ થી સ્મિન્ આદેશની નિત્ય પ્રાપ્તિ હતી. તે આ નવ સર્વનામને વિકલ્પે કરવા માટે આ સૂત્રની રચના છે.

૧ થી ૧૬ સૂત્રમાં અ કારાન્ત શબ્દોની વાત પૂર્ણ થઈ.

આપો ઙિતાં ચૈ-યાસ્ - યાસ્ - યામ્ । ૧-૪-૧૭.

અર્થ - આ કારાન્ત સંબંધી ઙિત્ નો (ઙે, ઙસિ, ઙસ્, ઙિ નો) અનુક્રમે ચૈ, યાસ્, યાસ્ અને યામ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સંમાસ - ચૈશ્ચ યાસ્ ચ યાસ્ચ યામ્ચ એતેષાં સમાહારઃ - ચૈયાસ્યાસ્યામ્ (સંમા.દ્.)

ખટ્વા - ખાટલો. આ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગના રૂપો મારાવત્ થશે.

સર્વાદેઈસપૂર્વાઃ । ૧-૪-૧૮.

અર્થ - સર્વાદિ આ કારાન્ત સંબંધી ઙિત્ નો (ઙે, ઙસિ, ઙસ્, ઙિ નો) જે ચૈ, યાસ્, યાસ્ અને યામ્ થાય છે. તે ઙસ્ પૂર્વક થાય.

(એટલે ડસ્યૈ, ડસ્યાસ્, ડસ્યાસ્, ડસ્યામ્ થાય.)

સૂત્ર સમાસ - ડસ્ પૂર્વઃ યેભ્યઃ તે - ડસપૂર્વાઃ (બહુ.)

ટૌસ્યેત્ । ૧-૪-૧૯.

અર્થ - આ કારાન્ત શબ્દોનાં આ નો ટા અને ઓસ્ પ્રત્યય પરમાં હોતે છતે એ કાર થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ટાશ્ચ ઓસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - ટૌઃ, તસ્મિન્ (સમા.દ.)

ઔતા । ૧-૪-૨૦.

અર્થ - આ કારાન્ત નામનાં આ ની સાથે ઔ નો એ કાર થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - સૂત્રમાં ઔતા ને બદલે ઔતિ કર્યું હોત તો ચાલે. તો પછી ઔતા શા માટે કર્યું ?

જવાબ - ઔતા એમ તૃતીયા કર્યું છે તેથી આબન્ત નાં આ નો ઔ ની સાથે મળીને એ થાય છે. એમ જણાવવા માટે છે. જો ઔતિ એમ સમજી કરે તો ઔ પ્રત્યય પર છતાં આબન્ત નાં આ નો એ થાય. એવો અર્થ નીકળે. તેથી આ + ઔ = એ થવાને બદલે આ + ઔ નો એ + ઔ થાય. તેવું નથી કરવું. માટે ઔતિ એમ સમજી કરવાને બદલે ઔતા એ પ્રમાણે તૃતીયા કર્યું છે.

૧૭ થી ૨૦ સૂત્રમાં આબન્ત શબ્દોની વાત પૂર્ણ થઈ.

ઇદુતોઽસ્ત્રેરીદુત્ । ૧-૪-૨૧.

અર્થ - સ્ત્રી શબ્દને વર્જને ઇ અન્તવાળાં શબ્દોનાં ઇ નો, અને ડ અન્તવાળાં શબ્દોનાં ડ નો ઔ પ્રત્યયની સાથે અનુક્રમે દીર્ઘ ઇ અને દીર્ઘ ડ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઇત્ ચ ડત્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - ઇદુત્, તસ્ય - (સમા.દ.)

ન સ્ત્રીઃ, અસ્ત્રીઃ તસ્ય (નઞ. ત.)

ઈત્ ચ ડત્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઈદુત્ (સમા. દ.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં ઇત્સ્ય ઇકારાન્ત અને ડકારાન્તનો વિષય ચાલે છે. અને સ્ત્રી શબ્દ તો દીર્ઘ ઇ કારાન્ત છે. તો સ્ત્રી શબ્દને આ સૂત્ર લાગવાનું જ નથી. તો પછી નિષેધ કરવાની જરૂર શી ? જેની પ્રાપ્તિ હોય તેનો નિષેધ કરવાની જરૂર પડે. પણ જેની પ્રાપ્તિ જ ન હોય તો પછી નિષેધ નો અર્થ શું ?

જવાબ - વાત બરાબર છે. છતાંય નિષેધ કર્યો છે. તેથી સ્ત્રી શબ્દ જયારે વિગ્રહ

પામીને હ્રસ્વ ઇકારાન્ત બનશે. ત્યારે આ સૂત્ર લાગી જાય. તે હ્રસ્વ ઇકારાન્ત અતિસ્ત્રિ વિગેરેને પણ આ સૂત્ર ન લાગે. એમ માનીને સ્ત્રી શબ્દનું વર્જન કરેલ છે.

પ્રશ્ન - તો ફરી પ્રશ્ન થાય કે હ્રસ્વ ઇકારાન્ત શબ્દ બને તો પણ આ સૂત્ર નહિ લાગે. કેમ કે આગળ કહેવાતું “સ્ત્રિયાઃ” ૨-૧-૫૪ સૂત્ર પર સૂત્ર છે. અને સ્ત્રી શબ્દ માટે જ ખાસ છે. તો તે જ સૂત્ર લાગે. હ્રસ્વ ઇકારાન્ત થવા છતાં પણ આ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ નથી. તો પછી સ્ત્રીનું વર્જન કરવાની જરૂર શી ?

જવાબ - બરાબર છે. છતાંય વર્જન કર્યું છે. તે જ જણાવે છે કે “સ્ત્રિયાઃ” ૨-૧-૫૪ એ પરસૂત્રથી થતાં ઇય્ આદેશનો બાધ કરીને પણ અહીં રહેલાં હ્રસ્વ ઇકારાન્તનાં સૂત્રો પહેલાં લગાડવાં. માટે જ સ્ત્રી શબ્દનું વર્જન કર્યું છે. એવું ખાસ જણાવવું છે. જેથી કરીને આ સૂત્રમાં ઔ પ્રત્યય પર છતાં વર્જન કર્યું. માટે અહીં નહીં લાગે પણ ઔ સિવાયનાં બીજાં ઇકારાન્તને લગતાં બધા પ્રત્યયોનું કાર્ય પહેલું થશે. તેથી અતિસ્ત્રિયઃ, અતિસ્ત્રિયે, અતિસ્ત્રિઃ, અતિસ્ત્રિણાં, અતિસ્ત્રી વિગેરે રૂપો સિદ્ધ થયાં. સ્ત્રી શબ્દનું વર્જન કર્યું છે તેથી આવા પ્રયોગો થઈ શક્યા. નહિ તો આવા પ્રયોગો ન થતાં અનિષ્ટ રૂપો થાત. કહ્યું છે કે....
इदमेव अस्त्रिग्रहणं ज्ञापकं परमपि इय् आदेशं बाधित्वा इमानि कार्याणि एव भवन्ति ।

जस्येदोत् । १-४-२२

અર્થ - ઇકારાન્ત નામનાં ઇ નો અને ઉકારાન્ત નામનાં ઉ નો જસ્ (પ્ર.બ.વ.) પ્રત્યય પર છતાં અનુક્રમે એ અને ઓ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - एत् च ओत् च एतयोः समाहारः एदोत् (समा.द.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - મુને + અસ્, સાધો + અસ્ અહીં એદોતઃ ... ૧-૨-૨૭ મું સૂત્ર લાગે કે નહીં ?

જવાબ - ન લાગે કારણ કે એદોતઃ .. ૧-૨-૨૭ સૂત્રમાં એ અને ઓ એ પદાન્તે રહેલા હોય અને તેનાથી પરમાં અ હોય તો તે અ નો લોપ થાય. અહીં તો એ કે ઓ પદાન્તે નથી. કારણ કે વિભક્તિ લાગ્યા પછી “तदन्तं पदम्” ૧-૧-૨૦ થી પદ સંજ્ઞા થાય. હજુ તો વિભક્તિ પરમાં છે. તેથી મુને કે સાધો પદાન્ત નથી. માટે ૧-૨-૨૭ થી અ નો લોપ ન

થતાં એદોડયાય ૧-૨-૨૩ થી અય અને ઓદોડોડવાવ ૧-૨-૨૪ થી અવ થઈને મુનય; સાધવ: રૂપ થશે.

કિત્યદિતિ । ૧-૪-૨૩.

અર્થ - દ જેમાં ઇત્ હોય તેના સિવાયનાં સ્યાદિ સંબંધી કિત્ (કે, કસિ, કસ્, કિ) પ્રત્યય પર છતાં ઇ કારાન્ત નામનાં ઇ નો અને ડ કારાન્ત નામનાં ડ નો અનુક્રમે એ અને ઓ થાય.

સૂત્ર સમાસ - દ ઇત્ યસ્મિન્ તદ્ - દિત્ (બહુ.)

ન દિત્, અદિત્ તસ્મિન્ (નગ્. ત.)

વિવેચન - અદિતિ ઇતિ કિમ્ ? બુદ્ધ્યા; ધેન્વા: - અહીં કસિ, કસ્ નો સ્ત્રિયા કિતાં... ૧-૪-૨૮ થી દાસ્, દાસ્ થયેલો છે. તેથી આ સૂત્રથી પૂર્વના ઇ કે ડ નો એ કે ઓ ન થતાં ઇવર્ણાદે... ૧-૨-૨૧ થી ય્ અને વ્ થયો છે. સ્યાદાવિત્યેવ ? શુચી અહીં શુચિ શબ્દને ઈતોડકૃત્યર્થાત્ ૨-૪-૩૨ થી સ્ત્રીલિંગનો કો પ્રત્યય થયેલો છે. તે કો, કિત્ છે પણ સ્યાદિ સંબંધી કિત્ નથી. તેથી આ સૂત્રથી પૂર્વના ઇ નો એ ન થતાં સમાનાનાં... ૧-૨-૧ થી દીર્ઘ ઈ થયો.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં અદિતિ શા માટે લખ્યું છે ?

જવાબ - આ સૂત્રથી પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપુંસકલિંગ બધા ઇ કારાન્ત અને ડ કારાન્ત નામોને કિત્ પ્રત્યય પર છતાં એ અને ઓ થાય છે. જ્યારે સ્ત્રિયા કિતાં વા.... ૧-૪-૨૮ સૂત્ર સ્ત્રીલિંગ ઇ કારાન્ત અને ડ કારાન્ત નામોને લાગે છે. અને તે પર સૂત્ર છે. તેથી પહેલાં તે સૂત્રથી દૈ... વિગેરે આદેશો થશે. અને વિકલ્પ પક્ષમાં આ ૧-૪-૨૩ સૂત્ર લાગશે. પણ જો આ સૂત્રમાં અદિતિ ન લખ્યું હોત તો સ્થાનીવાવર્ણવિધૌ એ ન્યાયથી જે દૈ વિ. આદેશો થયા છે. તેને કિત્ માનીને જો આ સૂત્ર લાગે તો "બુદ્ધયૈ" એવું અનિષ્ટરૂપ થાત. માટે આ સૂત્રમાં અદિતિ લખીને તેનો નિષેધ કર્યો છે. માટે હવે બુદ્ધિ + એ માં આ સૂત્ર ન લાગતાં ઇવર્ણાદે... ૧-૨-૨૧ થી યત્વ થવાથી "બુદ્ધયૈ" રૂપ સિદ્ધ થશે.

ટ: પુંસિ ના । ૧-૪-૨૪.

અર્થ - ઇ કારાન્ત અને ડ કારાન્ત નામથી પર રહેલાં પુંલિંગ વિષયવાખા ટા (તૃ.એ.વ.) નો ના આદેશ થાય છે.

ડિહીં । ૧-૪-૨૫.

અર્થ - ઇ કારાન્ત અને ડ કારાન્ત નામથી ૫૨ રહેલાં ડિ (સ.એ.વ.) નો ડૌ આદેશ થાય છે.

અદિતોત્યેવ? બુદ્ધ્યામ્ - અહીં બુદ્ધિ શબ્દ ઇ કારાન્ત છે. પણ સ્ત્રીલિંગ હોવાથી સ્ત્રિયા ડિતાં..... ૧-૪-૨૮ થી ડિ નો દામ્ આદેશ થયો છે. દિત્ વિષયક હોવાથી આ સૂત્રથી ડૌ આદેશ ન થયો.

કેવલસખિપતેરીઃ । ૧-૪-૨૬.

અર્થ - ઇ કારાન્ત એવા ફક્ત સખિ અને પતિ શબ્દથી ૫૨ રહેલાં ડિ (સ.એ.વ.) નો ઔ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - સખિશ્ચ પતિશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ - સખિપતિઃ - (સમા.દ્.)

કેવલશ્ચાસૌ સખિપતિશ્ચ - કેવલસખિપતિઃ તસ્માત્ (કર્મ.)

અહીં સમાસમાં સમા.દ્. ના હિસાબે સખિપતિ નપું.એ.વ. વારિવત્ થવું જોઈએ. છતાં સખિપતિઃ કર્યું છે. અને જો નપું. કરે તો પં.એ.વ. સખિપતિનઃ થાય. જો દ્વન્દ્વ સમાસ કરીએ તો સખિપતી દીર્ઘ થાય. તેનું પં.દ્વિ.વ. સખિપતિભ્યાં થાય. પણ સૂત્રમાં તો સખિપતેઃ કર્યું છે. તેથી આ અલૌકિક સમાસ જણવો. આવો સમાસ જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં આ પ્રમાણે વિચારી લેવું.

વિવેચન - ઇત્ ઇત્યેવ ? સંખાયમ્ ઇચ્છતિ - સખિય, પતિમ્ ઇચ્છતિ - પતિય. અહીં ઇચ્છતિ અર્થમાં અમાવ્યયાત્ ૩-૪-૨૩ થી ક્યન્, સખિ + ય, પતિ + ય, દૌર્ઘશ્ચિવ.... ૪-૩-૧૦૮ થી સખીય, પતીય, આ નામ ધાતુ થયાં. હવે નામ બનાવવા માટે ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગવાથી સખીયતિ, ઇતિ ક્વિપ્, - સખી, પતીયતિ ઇતિ ક્વિપ્ - પતી, ૫-૧-૧૪૮ થી ક્વિપ્ અતઃ ૪-૩-૮૨ થી અ નો લોપ, ય્વોઃ પ્વય્..... ૪-૪-૧૨૧ થી ય્ નો લુક્ થવાથી સખી, પતી નામ બન્યાં.

આ નામો તે કેવલ સખી, પતી છે. પરંતુ ધ્રુસ્વ ઇ કારાન્ત નથી. દીર્ઘ ઇ કારાન્ત છે. તેથી આ સૂત્રથી ડિ નો ઔ ન થયો. એકદેશવિકૃતમ્ અનન્યવત્ । એ ન્યાયથી આ દીર્ઘ ઇ કારાન્ત સખી, પતી ને આ સૂત્ર લાગવું જોઈએ. પણ નથી લાગ્યું તેથી જ જણાય છે કે અહીં આ ન્યાય અનિત્ય બન્યો છે. તેથી દીર્ઘ ઇ કારાન્તને આ સૂત્ર નહીં લાગે.

કેવલેતિ કિમ્ ? પ્રિયસખૌ, નરપતૌ. અહીં કેવલ સખિ, પતિ નથી. તેથી આ સૂત્રથી હિ નો ઔ ન થતાં હિઠો ૧-૪-૨૫ થી હૌ આદેશ થયો છે.

પતિ શબ્દનાં રૂપો સખિવત્ થશે.

પત્ની શબ્દનાં રૂપો સખીવત્ થશે.

જ્યારે પતિ શબ્દનું સ્ત્રીલિંગ બને ત્યારે “ઋઢાયામ્” ૨-૪-૫૧ થી હૌ લાગે અને અંતે ન્ ઉમેરાવાથી પત્ની બનશે. તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

ન નાહિદેત્ । ૧-૪-૨૭.

અર્થ - ટા (તૃ.એ.વ.)નો ના આદેશ અને હિત્ પ્રત્યયો પર છતાં જે (પૂર્વના ઇ નો) એ કહેલો છે. તે કેવલ સખિ અને પતિ શબ્દને ન થાય.

સૂત્ર સમાસ - હિતિ એત્ - હિદેત્ (સ.ત.) ના ચ હિદેત્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - નાહિદેત્ - (સમા.દ્.)

વિવેચન - હિતીતિ કિમ્ ? પતયઃ - પતિ + જસ્ અહીં જસ્ પ્રત્યય એ હિત્ નથી. પરંતુ જસ્ (અસ) પ્ર. બ.વ.નો પ્રત્યય છે. તેથી જસ્યેદોત્ ૧-૪-૨૨ થી જસ્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વના ઇ નો એ થયો છે.

સ્ત્રિયા હિતાં વા દૈ-દાસ્-દાસ્-દામ્ । ૧-૪-૨૮.

અર્થ - સ્ત્રીલિંગ ઇ કારાન્ત અને ઊ કારાન્ત શબ્દોથી પર રહેલાં હિત્ પ્રત્યયોનો (હે, હસિ, હસ, હિનો) અનુક્રમે દૈ, દાસ, દાસ્ અને દામ્ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - દૈશ્ચ દાસ્ચ દાસ્ચ દામ્ચ એતેષાં સમાહારઃ - દૈદાસ્દાસ્દામ્ (સમા.દ્.)

વિવેચન - પ્રિયા બુદ્ધિઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયબુદ્ધિઃ - પુંલિંગ તસ્મૈ - પ્રિયબુદ્ધયૈ, પ્રિયબુદ્ધયે. આ વિગ્રહ પામીને અન્ય સંબંધી પુંલિંગ બનેલું છે. અને પ્રિયા બુદ્ધિઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયબુદ્ધિઃ સ્ત્રીલિંગ. તસ્યૈ - પ્રિયબુદ્ધયૈ, પ્રિયબુદ્ધયે. આ વિગ્રહ પામીને અન્ય સંબંધી સ્ત્રીલિંગ બનેલું છે. છતાં બંનેના રૂપો સરખા થયા. કેમ કે આ સૂત્ર સ્ત્રીલિંગ શબ્દોથી પરમાં રહેલાં હિત્ પ્રત્યયનો દૈ..... વિગેરે આદેશ કરે છે. પણ સ્ત્રીલિંગ સંબંધી જ હિત્ પ્રત્યયો હોવા જોઈએ. એમ નથી કહ્યું. તેથી વિગ્રહ પામીને અન્યસંબંધી તરીકે ભલે પુંલિંગ થયું. પણ બુદ્ધિ શબ્દ તો સ્ત્રીલિંગ જ છે. તેમ માનીને આ સૂત્રથી પુંલિંગમાં પણ દૈ...વિગેરે

આદેશો વિકલ્પે થયા છે. તેથી સૂત્રમાં પ્રિયબુદ્ધયૈ, પ્રિયબુદ્ધયે - પુંસે સ્ત્રિયૈ વા ઉદાહરણ મૂક્યું છે.

સ્ત્રીદૂત: । ૧-૪-૨૮

અર્થ - નિત્ય સ્ત્રીલિંગ દીર્ઘ ઈ કારાન્ત અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત નામથી પર સ્પાદિ સંબંધી હિત્ પ્રત્યયોનો અનુક્રમે દૈ-દાસ્-દાસ્ અને દામ્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઈત્ ચ ઋત્ ચ ઇતયોઃ સમાહારઃ - ઈદૂત્ (સમા.દ્.)

સ્ત્રિયાઃ ઈદૂત્ - સ્ત્રીદૂત્. તસ્માત્ (પ.ત.)

વિવેચન - અતિલક્ષ્યૈ પુંસે સ્ત્રિયૈવા - અહીં પણ ૧-૪-૨૮ ઉપરના સૂત્રમાં પ્રિયબુદ્ધયૈ માં જે રીતે પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ બંનેના રૂપો સરખા થયા તે જ પ્રમાણે અતિલક્ષ્યૈ માં પણ થશે. વિશેષ સામાસિક શબ્દો વિગેરે રૂપોનાં લખાણમાંથી જોવું.

સ્ત્રીતિ કિમ્? ગ્રામણ્યે, ખલખે પુંસે સ્ત્રિયૈવા - ગ્રામં નયતિ અને ખલં પુનાતિ - ગ્રામણી અને ખલપૂ શબ્દો નિત્ય સ્ત્રીલિંગ નથી. પરંતુ ત્રિલિંગે છે. તેથી આ સૂત્રથી દૈ.....વિગેરે આદેશો ન થતાં “ક્વિબ્વૃત્તેરસુધીયસ્તૌ” ૨-૧-૫૮ થી ઈ નો ય્ અને ઋ નો વ્ આદેશ થયો છે.

પ્રશ્ન - અહીં અતિલક્ષ્યૈ પુંસે સ્ત્રિયૈ વા બે લખ્યાં છે. નપું. કેમ નથી લખ્યું? જવાબ - નપું. માં કોઈપણ શબ્દો દીર્ઘ રહેતાં જ નથી. કારણ કે “ક્લિવે” ૨-૪-૯૭ થી ધ્રુસ્વ જ થઈ જાય છે. માટે નપું. નો ઉલ્લેખ ઉદાહરણમાં નથી.

પ્રશ્ન - ઉપરનાં સૂત્રોમાંથી સ્ત્રીલિંગની અનુવૃત્તિ આવતી જ હતી. છતાં આ સૂત્રમાં ફરી સ્ત્રી નું ગ્રહણ શા માટે?

જવાબ - સ્ત્રિયા ઇતિ અનુવર્તમાને પુનઃ સ્ત્રીગ્રહણમ્ નિત્યસ્ત્રીવિષયાર્થમ્ । સ્ત્રીલિંગની અનુવૃત્તિ વર્તતી હોવા છતાં ફરી સ્ત્રી શબ્દનું જે ગ્રહણ કર્યું છે. તે નિત્ય સ્ત્રીલિંગ શબ્દોનાં ગ્રહણ માટે જ છે. ગ્રામણીવિગેરે દીર્ઘ ઈ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ છે. પરંતુ નિત્ય સ્ત્રીલિંગ નથી. વિશેષણ સ્વરૂપ હોવાથી ત્રણે લિંગે વપરાય છે.

દીર્ઘ ઈ કારાન્ત અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત શબ્દો બે જાતનાં છે. નિત્ય સ્ત્રીલિંગ અને વિશેષણ સ્વરૂપ સ્ત્રીલિંગ હોય છે.

“અવીલક્ષ્મીતરીતન્ત્રી, થી હ્રીશ્રીણામુદાહતઃ ।

સપ્તાનામેવશબ્દાનાં, સિ લોપો ન કદાચન ॥”

અવી, લક્ષ્મી, તરી, તન્ત્રી, ધી, હ્રી અને શ્રી આ શ્લોકમાં કહેલાં સાત શબ્દોનો સિ ક્યારેય લોપાતો નથી.

લક્ષ્મી દીર્ઘ ઈ કારાન્ત છે. અને વધૂ દીર્ઘ ઋ કારાન્ત છે. પણ હ્રી કે ઋહ્ લાગીને થયેલાં નથી. ઉષાદિથી સિદ્ધ છે. તેથી અતિલક્ષ્મી કે અતિવધૂ કરી અન્ય સંબંધી બનાવી પુંલિંગ કરો તો પણ ગોશ્વાન્તે.....

૨-૪-૯૬ થી દ્રસ્વ થતું નથી અને સિ નો લોપ થતો નથી. જ્યારે હ્રી, આપ્ કે ઋહ્ લાગીને થયેલાં સ્ત્રીલિંગ શબ્દો અન્ય સંબંધી બનાવીને પુંલિંગ કરીએ ત્યારે ગોશ્વાન્તે.... ૨-૪-૯૬ થી દ્રસ્વ થશે. અને સિ નો લોપ પણ થશે. દા.ત. નદીમ્ અતિક્રાન્તઃ-અતિનદિ. અહીં નદી શબ્દને ગૌરાદિભ્યો..... ૨-૪-૨૦ થી હ્રી પ્રત્યય લાગેલો છે. તેથી અન્ય સંબંધીમાં ગોશ્વાન્તે..... ૨-૪-૯૬ થી દ્રસ્વ થયું. અને ૧-૪-૨૮ સૂત્રથી દૈ..... વિગેરે આદેશો વિકલ્પે થાય છે.

લક્ષ્મીમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિલક્ષ્મી. અહીં લક્ષ્મી શબ્દ અન્ય સંબંધી બન્યો. છતાં ૨-૪-૯૬ થી દ્રસ્વ નહીં થાય. કેમકે નિત્ય સ્ત્રીલિંગ છે. હ્રી લાગ્યો નથી. તેને ૧-૪-૨૮ થી દૈ..... વિગેરે આદેશો નિત્ય થાય છે.

કુરૂ શબ્દના રૂપો વધૂ પ્રમાણે થશે. પણ સમાસાન્તમાં જ્યારે અવ્યયી ભાવસમાસ થાય ત્યારે પુંલિંગ અને સ્ત્રીલિંગમાં ગોશ્વાન્તે..... ૨-૪-૯૬ થી દ્રસ્વ થઈ અતિકુરુ થશે. રૂપો, સાધનિકા વિગેરે પુંલિંગમાં સાધુવત્ અને સ્ત્રીલિંગમાં ધેનુવત્ થશે. પ્રિયની સાથેના રૂપો વધૂવત્ થશે.

ખલપૂ નાં રૂપો, સાધનિકા વિગેરે ગ્રામણીવત્ થશે. ગ્રામણી માં ઇ નો ઇય્ થશે. જ્યારે ખલપૂ માં ઊ નો ઊવ્ થશે.

વેયુવોઽસ્ત્રિયા: । ૧-૪-૩૦

અર્થ - સ્ત્રી શબ્દ વર્જને જે દીર્ઘ ઈ કારાન્ત અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત નિત્ય સ્ત્રીલિંગ નામનાં ઈ નો ઇય્ અને ઋ નો ઊવ્ આદેશ થાય છે. એવા નામથી પર રહેલાં સ્પાદિ સંબંધી હિત્ પ્રત્યયોના અનુક્રમે દૈ, દાસ, દાસ, દામ્ આદેશો વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઇય્ ચ ઊવ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ, ઇયુવ્, તસ્માત્ (સમા.દ.)

ન સ્ત્રીઃ - અસ્ત્રીઃ, તસ્માત્ (નજ્ તત્પુ.)

વિવેચન - ઇયુવ્ इति किम् ? आध्वै - आध्यायति इति क्विप् - आधी. અહીં દિદ્ધુદ્ દદ્ધુત્.... ૫-૨-૮૩ થી ધ્યા નો ધી નિપાતન થવાથી દીર્ઘ ઈ

કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દ બન્યો છે. પણ ઇય્ ના સ્થાનીભૂત નથી. કેમ કે કિવબવૃત્તે..... ૨-૧-૫૮ થી ઈ નો ય્ થયેલો છે. તેથી આ સૂત્રથી દૈ વિગેરે આદેશો વિકલ્પે ન થતાં સ્ત્રીદૂતઃ ૧-૪-૨૯ થી દૈ વિગેરે આદેશો નિત્ય થવાથી આધ્યૈ એક જ રૂપ થયું.

અસ્ત્રિયા ઇતિ કિમ્ ? સ્ત્રિયૈ. અહીં સ્ત્રી શબ્દનું વર્જન હોવાથી સ્ત્રીદૂતઃ ૧-૪-૨૯ થી દૈ આદેશ નિત્ય થાય છે. જો સ્ત્રી શબ્દનું વર્જન ન હોત તો સ્ત્રિયૈ રૂપ તો થાત અને સાથે સાથે સ્ત્રિયે એવું અનિષ્ટ રૂપ વિકલ્પ પક્ષમાં થાત.

ધ્રૂ શબ્દના રૂપો, સાધનિકા વિગેરે શ્રીવત્ થશે. પરંતુ ઋ નો ઓવ્ થશે.

આમો નામ્ વા । ૧-૪-૩૧.

અર્થ - સ્ત્રી શબ્દને વર્જને અંત્ય ઈ નો ઇય્ અને ઋ નો ઓવ્ આદેશ થાય છે. તેવા દીર્ઘઈ કારાન્ત અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત નિત્ય સ્ત્રીલિંગ નામથી પર રહેલાં આમ્ નો નામ્ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન - ઇયુવ્ ઇત્યેવ ? પ્રધીનામ્, પ્રધ્યાયતિ ઇતિ કિવપ્ - પ્રધી. અહીં દિદ્યુદ - દદૃત્..... ૫-૨-૮૩ થી ધ્યા નો ધી નિપાતન થવાથી દીર્ઘ ઈ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ બન્યો છે. પણ તે ઇય્ ના સ્થાનીભૂત નથી. તેથી આ સૂત્રથી આમ્ નો નામ્ વિકલ્પે ન થતાં હ્રસ્વાડપશ્ચ ૧-૪-૩૨ થી નિત્ય આમ્ નો નામ્ થયો છે.

પ્રત્યયસ્ય ૭-૪-૧૦૮ એ પરિભાષાથી આખા આમ્ પ્રત્યયનો નામ્ આદેશ થયો છે.

પ્રધી ના રૂપો, સાધનિકા વિગેરે આધીવત્ થશે.

હ્રસ્વાડપશ્ચ । ૧-૪-૩૨.

અર્થ - હ્રસ્વસ્વરાન્ત, આપ્ પ્રત્યયાન્ત અને સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા દીર્ઘઈ કારાન્ત અને દીર્ઘ ઋ કારાન્ત નામથી પર રહેલાં આમ્ નો નામ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - હ્રસ્વશ્ચ આપ્ ચ ઇતયોઃ સમાહારઃ હ્રસ્વાડપ્, તસ્માત્ - (સમા.દ.)

(૧) દેવાનામ્ - હ્રસ્વ સ્વરાન્ત થી પર આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૨) માલાનામ્ - આપ્ પ્રત્યયાન્ત થી પર આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૩) સ્ત્રીણામ્ - દીર્ઘ ઈ કારાન્ત સ્ત્રી. થી પર આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૪) વધૂનામ્ - દીર્ઘ ઋ કારાન્ત સ્ત્રી. થી પર આમ્ નો નામ્ થયો છે.

વિવેચન - સૂત્રમાં ચ કારનું ગ્રહણ છે. તેથી ચકારો યસ્માત્ પરઃ પ્રયુજ્યતે તદ્

સજ્જાતીયમેવ ગૃહ્ણાતિ । એ ન્યાયથી સ્ત્રીદૂતઃ નો અધિકાર આવી શક્યો. જો ચ કાર ન મૂક્યો હોત તો અનુવૃત્તિ ચાલુ હોવા છતાં હ્રસ્વ અને આપ્ શબ્દને લીધા હોવાથી અનુવૃત્તિ ન આવી શકત. માટે નવા શબ્દોની સાથે ચ કારથી સ્ત્રીદૂતઃ ની અનુવૃત્તિ રાખી. હવે પછીના સૂત્રોમાં સ્ત્રીદૂતઃ ની અનુવૃત્તિ નહિ ચાલે કેમકે “ચાનુકૃષ્ટં નાનુવર્તતે” એ ન્યાય કહે છે કે ચ કારથી લીધેલા શબ્દોની પછીના સૂત્રોમાં અનુવૃત્તિ ન ચાલે.

સંખ્યાનાં ણામ્ । ૧-૪-૩૩.

અર્થ - ર, ષ અને ન્ અંતવાળા સંખ્યાવાચક નામોનાં આમ્ પ્રત્યયનો નામ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ર ચ ષ ન્ ચ - ણામ્,; તેષામ્ - ણામ્ (ઇ.દ.)

(૧) ચતુર્ણામ્ - ચતુર, ૪ અંતવાળો હોવાથી આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૨) ષણ્ણામ્ - ષષ્, ૬ અંતવાળો હોવાથી આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૩) પઞ્ચાનામ્ - પઞ્ચન્ } ન્ અંતવાળા હોવાથી આમ્ નો નામ્ થયો છે.

(૪) અષ્ટાનામ્ - અષ્ટન્ }

વિવેચન પ્રશ્ન - ણામ્ બ.વ. શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ - ભૂતપૂર્વ ન્ અંતવાળા શબ્દોના સમાવેશ માટે ણામ્ બ.વ.માં છે. એટલે કે શબ્દોમાં પહેલાં ન્ હોય પણ ન્ નો લોપ થયેલો હોય તેવા શબ્દોથી પર પણ આમ્ નો નામ્ કરવો છે.

દા.ત. અષ્ટન્ + આમ્ “વાષ્ટન આઃ”.... ૧-૪-૫૨ થી અષ્ટન્ ના ન્ નો આ થવાથી અષ્ટા + આમ્ થયું. હવે આમ્ નો નામ્ આ સૂત્રથી નહિ થાય. કેમકે ન્ અંતવાળું નામ નથી. તો પ્રશ્ન એમ થાય કે પહેલાં જયારે ન્ અંતવાળો શબ્દ છે ત્યારે આમ્ નો નામ્ કરો. પછી ન્ નો આ કરો. પણ તે રીતે નહિ થાય. કારણ કે “પૂર્વાત્ પરમ્” એ ન્યાયથી ૧-૪-૫૨ પરસૂત્ર હોવાથી પહેલાં ન્ નો આ કરી ભૂતપૂર્વ ન્ ને માનીને આ સૂત્રથી આમ્ નો નામ્ થાય. તેથી જ સૂત્રમાં પઞ્ચાનામ્, અષ્ટાનામ્ નું ઉદાહરણ આપ્યું છે.

ત્રેસ્રય: । ૧-૪-૩૪.

અર્થ - આમ્ સંબંધી ત્રિ શબ્દનો ત્રય આદેશ થાય છે.

વિવેચન - ત્રયાણામ્, પરમત્રયાણામ્ - અહીં ત્રિ સંબંધી જ આમ્ પ્રત્યય છે. તેથી ત્રિ નો ત્રય આદેશ થયો. પરમત્રિ પણ તત્સંબંધી જ છે. પરંતુ અતિત્રિ માં ત્રિ નો ત્રય નહિં થાય. કેમ કે અતિત્રિ સમાસાન્ત થયા પછી તત્સંબંધી ન રહેતાં અન્યસંબંધી બની જાય છે. તેથી આમ્ પણ ત્રિ સંબંધી ન કહેવાય. પણ અતિત્રિ સંબંધી કહેવાય. તેથી આ સૂત્રથી ત્રિ નો ત્રય આદેશ ન થવાથી અતિત્રીણામ્ થશે.

एदोद्भयां डसि - डसो र: । ૧-૪-૩૫.

અર્થ - એ અને ઓ થી પર રહેલાં પ્રત્યેક (બંનેનો) ડસિ અને ડસ્ નો ર આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - एद् च ओत् च - एदोतौ, ताभ्यां (ઇ.દ.)

डसिश्च डस् च एतयोः समाहारः डसि डस्, तस्य - (સમા.દ.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - एदोद्भयां द्वि.व.માં અને ડસિ ડસ્ એ.વ.માં શા માટે છે ?

જવાબ - वचनभेदः यथासंख्यनिवृत्त्यर्थम् आ प्रमाशे वयनभेद यथासंख्यनी निवृत्तिभाटे છે. તેથી હવે એ થી પર ડસિ નો ર અને ઓ થી પર ડસ્ નો ર થાય. એવો અર્થ ન કરતાં એ અને ઓ બંનેથી પર ડસિ, ડસ્ બંનેનો ર થશે.

द्यो - ओ कारान्तानां रूपो, साधनिका विगेरे गोवत् थશે.

खि - ति - खी - तीय उर् । ૧-૪-૩૬.

અર્થ - खि - ति - खी અને તી સંબંધી ય થી પર રહેલાં ડસિ - ડસ્ નો ઉર્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - खिश्च तिश्च खीश्च तीश्च - खितिखीती (ઇ.દ.)

खितिखीतीनाम् य - खितिखीतीय, तस्मात् - (ધ.ત.)

વિવેચન - सखि, पति मां इत्स्व इ कारान्त અને નામધાતુ પરથી બનેલ સખી - પતી માં દીર્ઘ ઇ કારાન્ત શબ્દોનાં રૂપો, સાધનિકા વિગેરે થયું. તે જ રીતે खि, ति અને खी, ती જે શબ્દને અંતે આવતાં હોય તે શબ્દોને પણ આ સૂત્ર લાગશે. દા.ત. सातम् इच्छति इति क्यन् - સાતીય, सातीयति इति क्विप् - સાતી. અહીં તી અન્તવાળાં શબ્દથી પરમાં ડસિ, ડસ્ આવે ત્યારે આ સૂત્રથી ઉર્ થવાથી સાત્યુ: રૂપ થશે. तथा सुखम् इच्छति इति क्यन् - સુખીય, सुखीयति इति क्विप् - સુખી. અહીં खी અન્તવાળાં

શબ્દથી પરમાં ડસિ - ડસ્ આવે ત્યારે આ સૂત્રથી ઊર થવાથી સુખ્યુઃ
રૂપ થશે. સાતી અને સુખી શબ્દનાં રૂપો અને સાધનિકા સચીવત્ થશે.
અન્ય સંબંધીને આ સૂત્ર લાગતું નથી. તેથી અતિસહે: અને અધિપતે:
માં ડસિ, ડસ્ નો ઊર ન થતાં "હિત્યદિતિ" ૧-૪-૨૩ થી રૂ નો એ
અને એદોદ્ભ્યાં..... ૧-૪-૩૫ થી ર થયો છે.

ઋતો ડુર । ૧-૪-૩૭

અર્થ - ઋ થી પરમાં રહેલાં ડસિ, ડસ્ નો ડુર આદેશ થાય છે.

ત્ - સ્વસ્ - નપ્ત - નેષ્ટ - ત્વષ્ટ - ક્ષત્ - હોત્

પોત્ - પ્રશાસ્ત્રો ઘુદ્યાર । ૧-૪-૩૮

અર્થ - ત્ અથવા ત્ન્ પ્રત્યયાંત શબ્દો તેમજ સ્વસ્ વિગેરે શબ્દોનાં ઋ નો
ઘુદ્ પ્રત્યય પર છતાં આર થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - તા ચ સ્વસાચ નપ્તાચ નેષ્ટા ચ ત્વષ્ટા ચ ક્ષતાચ હોતાચ પોતાચ
પ્રશાસ્તા ચ એતેષામ્ સમાહારઃ - ત્સ્વસ્..... પ્રશાસ્તુ, તસ્ય (સમા.૬.)

વિવેચન - કર્તારમ્, કર્તારૌ, કર્તારૌ, કર્તારઃ અહીં પું-સ્ત્રિયોઃ..... ૧-૧-૨૮ થી
પું. અને સ્ત્રીલિંગનાં પહેલાં પાંચ પ્રત્યયો ઘુદ્ છે. તે ઘુદ્ પ્રત્યયો પર
છતાં આ સૂત્રથી અંત્ય ઋ નો આર થયો છે.

પ્રશ્ન - અહીં તો ચાર પ્રત્યયો પર છતાં આર થયો છે. તો સિ પ્રત્યય પર છતાં
આર થવો જોઈએ ને ?

જવાબ : ઋદુશનસ્.... ૧-૪-૮૪ થી સિં નો ડાં થઈ જાય છે. તેથી કર્તા એ
પ્રમાણે રૂપ સિદ્ધ થશે. માટે આ સૂત્રથી આર નહિ થાય.

ઘુટીતિ કિમ્? કર્તુ કુલં પશ્ય । અહીં નપું. નો સિ કે અમ્ પ્રત્યય છે.

તેથી તે ઘુદ્ સંજ્ઞક થતો ન હોવાથી આ સૂત્રથી આર થતો નથી. પરંતુ
તે સિ અને અમ્ નો "અનતોલુપ્" ૧-૪-૫૮ થી લોપ થયો છે.

"અઙ્ઙૈચ" ૧-૪-૩૯ સૂત્ર ઉત્સર્ગસૂત્ર છે. તેથી બધા જ ઋ કારાન્ત
શબ્દોને ઘુદ્ પ્રત્યય પર છતાં આર જ થાય છે. પરંતુ આ સૂત્ર
અપવાદરૂપે છે. તેથી ત્ પ્રત્યયાન્ત અને સ્વસ્ વિગેરે શબ્દોને ઘુદ્
પ્રત્યય પર છતાં આર થાય છે. બાકીનાં બધા જ ઋ કારાન્ત શબ્દોના
ઋ નો "અઙ્ઙૈચ" ૧-૪-૩૯ થી આર જ થશે.

પ્રશ્ન - નપ્ત વિગેરે શબ્દો ત્ અંતવાળા જ છે. તો તેનો ત્ પ્રત્યયાન્તમાં સમાવેશ
થઈ જ જવાનો હતો. છતાં નપ્ત વિગેરે શબ્દો પૃથગ્ શા માટે ગ્રહણ
કર્તા છે ?

જવાબ - નષ્ટ વિગેરે શબ્દો તુ અંતવાળા જેવા દેખાય છે. પરંતુ તુ પ્રત્યયાન્ત નથી. કેમકે એક ન્યાય છે. ડણાદયોઽવ્યુત્પન્નાનિ નામાનિ । ઉણાદિથી બનેલા નામો વ્યુત્પત્તિ વિનાના સમજવાં. એટલે તુ પ્રત્યયાન્ત જેવા દેખાતાં શબ્દો અહીં લીધેલા છે. તેનાં સિવાયનાં બીજા શબ્દો આવી શકશે નહિ. આ સૂત્રમાં લીધેલા શબ્દો જ લેવા છે. માટે તેને પૃથક્ ગ્રહણ કર્યા છે.

અથવા બીજી રીતે જવાબ છે કે તુ અંતવાળા જેવા દેખાતાં બધા શબ્દો માટે સૂત્ર લાગતું હોત તો આ શબ્દો એમાં આવી જાત. જુદા ગ્રહણ કરવા ન પડત. છતાં જુદા ગ્રહણ કર્યા છે. તે નિયમ માટે છે.

“સિદ્ધે સત્યારંભો નિયમાર્થઃ” એ ન્યાયે-ઉણાદિ પણ તુ અંતવાળા જેવા દેખાતાં શબ્દો સૂત્રમાં કહ્યા તેટલાં જ લેવા છે. બીજા નહિ. તેથી નષ્ટ વિગેરે શબ્દોને પૃથક્ ગ્રહણ કર્યા. દા.ત. માતૃ, પિતૃ વિગેરે પણ ઉણાદિથી સિદ્ધ છે. છતાં તેને આ સૂત્રમાં ગણ્યા નથી. તેથી તેમાં ઋ નો આર ન થતાં “અડોંચ” ૧-૪-૩૯ થી અર્થ થશે.

વળી ત્રીજી રીતે પણ આ વાત સિદ્ધ થાય છે કે અર્થવત્ ગ્રહણે નાનર્થકસ્ય । જ્યાં અર્થવત્ નું ગ્રહણ કર્યું હોય ત્યાં અનર્થકનું ગ્રહણ ન થાય. આ ન્યાયનાં આધારે તુ કહેવાથી માતૃ તુ પ્રત્યયાન્તનું જ ગ્રહણ થાય. પણ તુ અન્તવાળાં જેવા દેખાતાં શબ્દોનું ગ્રહણ ન થાય. તેથી આ શબ્દો ન આવી શકત. પણ નષ્ટ વિગેરે શબ્દોના ઋ નો આર કરવો છે. માટે નષ્ટ વિગેરે શબ્દોને સૂત્રમાં પૃથક્ ગ્રહણ કર્યા છે.

તુ પ્રત્યયાન્તમાં કર્તૃ - પુલિંગના રૂપો અને સાધનિકા પિતૃ પ્રમાણે થશે. પરંતુ ધ્રુદ પ્રત્યય પર છતાં આ સૂત્રથી ઋ નો આર થશે.

કર્તૃ - નપું. ના રૂપો લખેલાં છે.

કર્ત્રી - સ્ત્રીલિંગના રૂપો નદીવત્ થશે.

સ્વસૃ - સ્ત્રીલિંગના રૂપો, સાધનિકા માતૃવત્ થશે. પરંતુ ધ્રુદ પ્રત્યય પર છતાં આર થશે.

નષ્ટ, નેષ્ટ, ત્વષ્ટ, ક્ષત્, હોત્, પોત્ અને પ્રશાસ્ત્ શબ્દો પુલિંગ છે. તેનાં રૂપો અને સાધનિકા પિતૃવત્ થશે. પરંતુ ધ્રુદ પ્રત્યય પર છતાં આર થશે.

અતિ સાધેના ત્રિગ્રહોમાં અતિસ્વસ્ત્રી, અતિનષ્ટ્રી વિગેરે દરેક શબ્દોને સ્ત્રિયાંનુતો.....૨-૪-૧ થી હી લાગશે. રૂપો, સાધનિકા વિ. નદીવત્ થશે.

પ્રિયની સાથેના વિગ્રહોમાં તો કચ્ લાગતો હોવાથી દેવ-વન-માલાવત્
રૂપો અને સાધનિકા થશે.

અહીંચ । ૧-૪-૩૯

અર્થ - ઋ નો ડિ (સં.એ.વ.) અને ધુટ્ પ્રત્યયો પર છતાં અર્ થાય છે.

માતૃમાતઃ પુત્રેઽર્હે સિનાઽઽમન્ચ્યે । ૧-૪-૪૦.

અર્થ - પ્રશંસા અર્થ ગમ્યમાન હોય તો પુત્ર અર્થમાં વર્તતા આમન્ચવાચી
માતૃ શબ્દનો સિ પ્રત્યયની સાથે માત આદેશ થાય છે.

વિવેચન - હે ગાર્ગીમાત ! ગાર્ગી માતા यस્ય તત્સંબોધને - આ અર્થમાં માતા શબ્દ
પુત્ર અર્થમાં વર્તે છે. અને પુત્રની પ્રશંસા કરાય છે. તેથી આ સૂત્રથી
(ગાર્ગીમાતૃ + સિ) માતૃ શબ્દનો સિ ની સાથે માત થવાથી ગાર્ગીમાત !
શબ્દ બને છે.

પુત્ર ઇતિ કિમ્ ? હે માતઃ । અહીં માતૃ શબ્દ સ્વતંત્ર છે. પુત્ર અર્થમાં
નથી. તેમ જ હે ગાર્ગીમાતૃકે વત્સે ! આ પણ પુત્ર અર્થમાં નથી પણ
પુત્રી અર્થમાં છે. તેથી આ સૂત્રથી માતૃ શબ્દનો સિ ની સાથે માત આદેશ
થયો નથી.

અર્હ ઇતિ કિમ્ ? અરે ગાર્ગીમાતૃક ! અહીં માતૃ શબ્દ પુત્ર અર્થમાં છે.
પણ પ્રશંસાને બદલે નિંદા ગમ્યમાન છે તેથી માતૃ શબ્દનો સિ ની સાથે
માત આદેશ થયો નથી.

માતૃ શબ્દ અન્ય સંબંધી બને ત્યારે જ પુત્ર અર્થમાં વર્તમાન થાય.

સં.એ.વ.માં હે ગાર્ગીમાત ! રૂપ આ સૂત્રથી બનશે. બાકીના ગાર્ગીમાતૃ
નાં રૂપો, સાધનિકા માતૃ શબ્દ પ્રમાણે થશે.

હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ । ૧-૪-૪૧.

અર્થ - સંબોધન અર્થમાં વર્તતા હ્રસ્વ સ્વરાન્ત નામના અન્ત્ય સ્વરનો સિ
પ્રત્યયની સાથે ગુણ થાય છે.

एदापः । ૧-૪-૪૨.

અર્થ - સંબોધન અર્થમાં વર્તતા આ કારાન્ત નામોના આ નો સિ પ્રત્યયની
સાથે એ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - આશ્વાસૌ આપ્ ચ - આપ્ તસ્ય. (કર્મ.)

આ સમાસમાં આ કારનો પ્રશ્લેષ કરેલો હોવાથી “હે પ્રિયલ્લભ” ઉદાહરણમાં
ગોશ્વાન્તે.....૨.૪.૯૬થી હ્રસ્વ થવાથી આ સૂત્રથી એ કાર થયો નથી અને
એકદેશવિકૃત.....એ ન્યાયથી પ્રાપ્તિ હોવા છતાં પણ એ કાર નહીં થાય.

નિત્યદિદ્ - દ્વિસ્વરાઽમ્બાર્થસ્ય હ્રસ્વઃ । ૧-૪-૪૩.

અર્થ - નિત્ય-દૈ-દાસ્ - દાસ્ દામ્ આદેશ થાય છે એવા, સંબોધન અર્થમાં વર્તતા નામોનો સ્વર તેમજ બે સ્વરવાળા માતા અર્થમાં વર્તતાં સંબોધન વાચી આ કારાન્ત નામોના આ નો સિ પ્રત્યયની સાથે હ્રસ્વ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - નિત્યં ચ તદ્ દિત્ ચ - નિત્યદિત્ (કર્મ.)

દ્વૌ સ્વરૌ यस્ય સઃ - દ્વિસ્વરઃ (બહુ.)

અમ્બા અર્થઃ यस્ય સઃ - અમ્બાર્થઃ - (બહુ.)

દ્વિસ્વરશ્ચાસૌ અમ્બાર્થશ્ચ - દ્વિસ્વરામ્બાર્થઃ - (કર્મ.)

નિત્યદિત્ચ દ્વિસ્વરામ્બાર્થશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ - નિત્યદિદ્દ્વિસ્વરામ્બાર્થમ્ તસ્ય (સમા.દ્.)

વિવેચન - હે સ્ત્રિ ! હે લક્ષ્મિ !, હે શ્વશ્રુ !, હે વધુ ! આ ચાર શબ્દો નિત્ય દૈ... વિગેરે આદેશવાળા હોવાથી અંત્ય સ્વર ઈ અને ઊ નો સિ પ્રત્યયની સાથે આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થયો છે.

હે અમ્બ ! હે અવ્કા ! આ બે શબ્દો બે સ્વરવાળા, માતા અર્થવાળા અને આ કારાન્ત હોવાથી અંત્ય આ નો સિ પ્રત્યયની સાથે આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થયો છે.

નિત્યદિદિતિ કિમ્ ? હે હ્રુઃ ! આ શબ્દથી પર દૈ.... વિગેરે આદેશો થાય છે. પરંતુ નિત્ય નથી થતાં તેથી અંત્ય સ્વર ઊ નો સિ પ્રત્યયની સાથે આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થયો નથી.

દ્વિસ્વરેતિ કિમ્ ? હે અમ્બાડે ! આ અમ્બાડા શબ્દ આ કારાન્ત સંબોધનવાચી છે. માતા અર્થમાં છે. પણ બે સ્વરવાળો નથી. તેથી અંત્ય આ નો સિ પ્રત્યયની સાથે હ્રસ્વ ન થતાં એવાપઃ ૧-૪-૪૨ થી આ નો સિ પ્રત્યયની સાથે એ થયો છે.

આપ્ ઇત્યેવ ? હે માતઃ ! આ માતૃ શબ્દ બે સ્વરવાળો સંબોધનવાચી છે. માતા અર્થમાં પણ છે. પરંતુ આ કારાન્ત નથી. ઋ કારાન્ત છે. તેથી અંત્ય સ્વર ઋ નો સિ પ્રત્યયની સાથે હ્રસ્વ ન થતાં હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૧-૪-૪૧ થી ઋ નો સિ ની સાથે ગુણ થયો છે.

શ્વશ્રુ દીર્ઘ ઊ કારાન્ત સ્ત્રી. ના રૂપો વધૂવત્ થશે.

અમ્બા, અવ્કા, અમ્બાડા, આ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ ના રૂપો માલાવત્ થશે.

અદેતઃ સ્યમોર્લુક્ । ૧-૪-૪૪

અર્થ - સંબોધન અર્થમાં વર્તતા અ કારાન્ત અને એ કારાન્ત નામોથી પર રહેલા સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - અત્ ચ એત્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - અદેત્ તસ્માત્ - (સમા.૬.)
સિશ્ચ અમ્ ચ - સ્યમૌ તયોઃ (ઈ.૬.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં અમ્ નો લુક્ કરવાનું કહ્યું છે તે કરવાની જરૂર નથી કારણ કે અતઃ સ્યમોડમ્ ૧-૪-૫૭ સૂત્રથી "સિ" પ્રત્યયનો અમ્ થાય છે. અને અવ્યયીભાવ સમાસમાં અમવ્યયી.... ૩-૨-૨ સૂત્રથી "સિ" નો અમ્ થાય છે. માટે "સિ" નો લુક્ કરવાથી અમ્ નો લુક્ થઈ જ જશે. તો શા માટે "સિ" અને અમ્ બંનેને લુક્ કરવાનું સૂત્રમાં કહ્યું ?

જવાબ - "સિ" નો લુક્ થતાં અમ્ નો લુક્ થઈ જ જવાનો હતો. છતાં અમ્ નો લુક્ પૃથક્ કર્યો છે. તે જ જણાવે છે. કે સિ પ્રત્યયનો અમ્ આદેશ થાય છે. તેનો જ લુક્ કરવો પરંતુ "સિ" પ્રત્યયનો અમ્ સિવાય બીજો કોઈ આદેશ થતો હોય તો તેનો લુક્ ન કરવો. દા.ત. પન્વતોડન્યાદે.... ૧-૪-૫૮ સૂત્રથી "સિ" પ્રત્યયનો દ આદેશ થાય છે. તેનો લુક્ આ સૂત્રથી હવે નહીં થાય. અન્યથા "સિ" પ્રત્યયના બધા આદેશોનો લુક્ કરવાની પ્રાપ્તિ આવત. અવ્યયીભાવ સમાસમાં સર્વ વિભક્તિનો અમ્ આદેશ થાય છે. તો ક્યા અમ્ પ્રત્યયનો લુક્ કરવો આવો પ્રશ્ન થાય તો તેના જવાબમાં "સિ" ના સાહચર્યથી એ.વ.ના અમ્ આદેશનો જ લુક્ થશે. બ.વ. આદિ સ્થાનોના અમ્ આદેશનો લુક્ નહીં થાય.

દીર્ઘઙ્યાબ્ - વ્યજ્જનાત્ સેઃ । ૧-૪-૪૫.

અર્થ - દીર્ઘ ઙી અને આપ્ અંતવાળા શબ્દોથી તેમજ વ્યંજનાન્ત શબ્દોથી પર રહેલાં "સિ" પ્રત્યયનો લુક્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઙીશ્ચ આપ્ ચ - ઙ્ઞાપૌ - (ઈ.૬.)

દીર્ઘૌં ચ તૌ ઙ્ઞાપૌ ચ - દીર્ઘઙ્ઞાપૌ - (કર્મ.)

દીર્ઘઙ્ઞાપૌ ચ વ્યજ્જનશ્ચ એતેષાં સમાહારઃ - દીર્ઘઙ્યાબ્વ્યજ્જનમ્ તસ્માત્ - (સમા.૬.)

વિવેચન - નિર્ગતઃ કૌશામ્બીઃ - નિષ્કૌશામ્બી, ખટ્વાં અતિક્રાન્તઃ - અતિખટ્વઃ અહીં કૌશામ્બી અને ખટ્વા શબ્દમાં ઙી અને આપ્ દીર્ઘ હતાં. પણ

અન્યસંબંધી થતાં ગોચ્રાન્તે..... ૨-૪-૮૬ થી દ્વસ્વ થયેલાં છે. તે કારણે આ સૂત્રથી "સિ" પ્રત્યયનો લુક્ થયો નહીં.

પ્રશ્ન - પુનઃ "સિ" પ્રત્યયનું ગ્રહણ શા માટે કર્યું ?

જવાબ - ઉપરના ૧-૪-૪૦ સૂત્રથી "સિ" પ્રત્યયની અનુવૃત્તિ આવતી જ હતી. છતાં પુનઃ "સિ" પ્રત્યયનું ગ્રહણ કર્યું છે. તે જ જણાવે છે કે ઉપરનાં સૂત્રોમાં "સિ" પ્રત્યયનો લુક્ સંબોધનમાં થતો હતો. જ્યારે આ સૂત્રમાં પ્ર.એ.વ.નાં "સિ" પ્રત્યયનો લુક્ કરવો છે. માટે પુનઃ "સિ" પ્રત્યયનું ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડી.

પ્રશ્ન - હ્રી અને આપ્ જેને લાગ્યા હોય તે દીર્ઘ જ હોય છતાં દીર્ઘ એ પ્રમાણે વિશેષણ સૂત્રમાં શા માટે ગ્રહણ કર્યું છે ?

જવાબ - હ્રી અને આપ્ જેને લાગ્યા હોય તે દીર્ઘ જ હોય તે વાત બરાબર છે. પણ જ્યારે તે શબ્દો અન્યસંબંધી થાય ત્યારે દ્વસ્વ થઈ જાય છે. જ્યારે દ્વસ્વ થાય ત્યારે "સિ" પ્રત્યયનો લુક્ નથી કરવો માટે સૂત્રમાં દીર્ઘ વિશેષણ જરૂરી છે.

પ્રશ્ન - "દીર્ઘઙ્યાબ્ સેઃ" આટલું જ સૂત્ર કરવાની જરૂર હતી. "દીર્ઘઙ્યાબ્ - વ્યજ્જનાત્ સેઃ" આવું લાંબુ સૂત્ર કરવાની જરૂર ન હતી. કેમકે વ્યંજનાન્ત નામ થકી "સિ" પ્રત્યય આવે તો પદસ્ય ૨-૧-૮૮ સૂત્રથી વ્યંજન અને "સિ" નો સંયોગ થવાથી સંયોગના અંત્ય વ્યંજન એવા પ્રત્યયનો લોપ થઈ જ જત. તેથી વ્યજ્જનાત્ શબ્દને સૂત્રમાં લેવાની શું જરૂર છે ?

જવાબ - નથી જરૂર. છતાં પણ "વ્યજ્જનાત્" શબ્દને સૂત્રમાં લીધો છે. તે જ જણાવે છે કે ન્ અંતવાળા શબ્દોને "પદસ્ય" ૨-૧-૮૮ સૂત્ર લાગતાં (પહેલાં) "નામ્નો નો નહ્નઃ" ૨-૧-૮૧ સૂત્ર લાગીને ન્ નો લોપ થઈ જશે. હવે અંતે સંયોગ રહેતો નથી. તેથી હવે "પદસ્ય" સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ નથી રહેતી. અને "સિ" પ્રત્યયનો લોપ તો કરવો જ છે. માટે ન્ અંતવાળા નામોથી પર રહેલા "સિ" પ્રત્યયનો લોપ કરવા માટે જ "વ્યજ્જનાત્" શબ્દને સૂત્રમાં ગ્રહણ કર્યો છે. તેની પુષ્ટિ કરવા માટે જ આ સૂત્રમાં "રાજા" નું ઉદાહરણ મૂકેલું છે.

સમાનાદમોઽતઃ । ૧-૪-૪૬.

અર્થ - સમાનથી પર રહેલાં "અમ્" પ્રત્યયના અ નો લુક્ થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - પિતૃ વિગેરે શબ્દોમાં પણ ઋ એ સમાન છે. તો તેવા શબ્દોને અહીં કેમ ગ્રહણ કર્યા નથી ?

જવાબ - કેમ કે ઋ કારાન્ત શબ્દો માટે વિશેષ વિધાન કરેલું છે કે અમ્ - પ્રત્યય ધુટ્ છે. અને ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં ઋ કારાન્ત નામોના ઋ નો "અડીંચ" ૧-૪-૩૯ થી અર્ થાય છે. તે ઋ કારાન્ત શબ્દો માટે જ ખાસ વિધાન છે. તેથી આ સૂત્રોમાં ઋ કારાન્ત નામોને ગ્રહણ કર્યા નથી.

દીર્ઘો નાપ્યતિસુ - ચતસુ - ષ્ : ૧-૪-૪૭.

અર્થ - તિસુ, ચતસુ તેમજ ષ્ અને ર્ અંતવાળા શબ્દોને વર્જનને નામ્ પ્રત્યય પર છતાં સમાન સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - તિસા ચ ચતસા ચ ષ્ ચ ર્ ચ એતેષાં સમાહારઃ - તિસુચતસુષ્ (સમા.દ્.)

ન તિસુ ચતસુ ષ્ ર્ - અતિસુચતસુ ષ્ ર્ તસ્ય. (નમ્ તત્પુ.)

વિવેચન - પ્રત્યય તો આમ છે. પણ તે આમ્ પ્રત્યયનો નામ્ આદેશ "હ્રસ્વાડપશ્ચ" ૧-૪-૩૨ થી થયો છે.

પ્રતિ ઉદાહરણમાં તિસુણામ્, ચતસુણામ્, ષણ્ણામ્, ચતુર્ણામ્ આ ચાર શબ્દોનું વર્જન કરેલું હોવાથી દીર્ઘ થયા નથી.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં ષ્ અને ર્ અંતવાળા શબ્દોનું વર્જન કરવાની જરૂર ન હતી. કારણ કે નામ્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વનો સમાન સ્વર દીર્ઘ થાય છે. અહીં તો ર્ અને ષ્ અંતવાળા શબ્દોમાં અંતે સમાન સ્વર જ નથી. જેની પ્રાપ્તિ હોય તેનું વર્જન કરવું પડે. જેની પ્રાપ્તિ જ ન હોય તેનું વર્જન શા માટે ?

જવાબ - ર્ અને ષ્ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો ચાલત. છતાં પણ વર્જન કર્યું છે તે જ જણાવે છે કે ર્ અને ષ્ સિવાય વચ્ચે ન્ નું વ્યવધાન હોય તો પણ દીર્ઘ થાય. અષ્ ઇતિ પ્રતિષેધેન નકારેણ વ્યવહિતેડપિ નામિ દીર્ઘો જ્ઞાપ્યતે ।"

દા.ત. પઞ્ચન્ + નામ્ અહીં નામ્નો નોડનહ્નઃ ૨-૧-૯૧ થી ન્ નો લોપ થવાથી પઞ્ચ + નામ્. હવે ન્ નો લોપ થવાથી સમાન પછી જ નામ્ પ્રત્યય છે. તેથી પ્રશ્ન જ ક્યાં આવે છે ? પણ આ "નામ્નો નોડનહ્નઃ" ૨-૧-૯૧ સૂત્ર પર સૂત્ર છે. અને તેનાથી થયેલો ન્ નો લોપ પૂર્વની સ્પાદિવિધિમાં અસત્ થાય છે. તેથી ન્ નો લોપ થવો છતાં ન્ છે એમ માનીને જ કાર્ય થાય છે. તે કારણે ન્ છે જ. તો હવે આ સૂત્ર ન લાગી

શકે પણ ર અને ષ નું વર્જન કર્યું છે. તેથી એમ સાબિત થયું કે નું વ્યવધાન હોય તો દીર્ઘ થાય. તો જ પञ्चानाम્, અષ્ટાનામ્... વિગેરે પ્રયોગો સિદ્ધ થયા. જો ર અને ષ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો નું પણ વર્જન થઈ જાત અને આ પ્રયોગો સિદ્ધ ન થતાં અનિષ્ટ રૂપો થાત.

નુર્વા । ૧-૪-૪૮

અર્થ - નૃ શબ્દમાં રહેલો સમાન સ્વર નામ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ વિકલ્પે થાય છે.

નૃ શબ્દના રૂપો અને સાધનિકા પિતૃવત્ થશે. ફક્ત ષ.બ.વ.માં નૃણામ્, નૃણામ્ એમ બે રૂપો આ સૂત્રથી થશે.

શસોડતા સશ્ચ નઃ પુંસિ । ૧-૪-૪૯

અર્થ - શસ્ પ્રત્યયના અ ની સાથે પૂર્વનો સમાન સ્વર દીર્ઘ થાય છે અને તેના યોગમાં પુંલિંગ વિષયમાં શસ્ પ્રત્યયના સ્ નો ન થાય છે.

શાલા શબ્દ સ્ત્રીલિંગ છે. તેથી આ + અ મળીને દીર્ઘ થયું પણ શસ્ ના સ્ નો ન થયો. તેના રૂપો અને સાધનિકા માલાવત્ થશે.

સંખ્યા - સાય - વેરહસ્યાઽહન્ ડૌવા । ૧-૪-૫૦.

અર્થ - સંખ્યાવાચી શબ્દોથી તેમજ સાય અને વિ થી પર રહેલાં અહ્ન નો ડિ પર છતાં અહન્ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - સંખ્યા ચ સાયં ચ વિશ્વ એતેષાં સમાહારઃ - સંખ્યાસાયવિઃ (સમા.૬.) તસ્માત્

વિવેચન - સમાહાર દ્વન્દ્વ સમાસ હોવાથી સંખ્યા-સાય-વિનઃ થવું જોઈએ. પરંતુ તેવું ન કરતાં લાઘવતા માટે સૂત્રમાં વેઃ કર્યું છે. તે અલૌકિક સમાસ જાણવો.

(૧) દ્વયોઃ અહોઃ ભવ - દ્વયહન્, સંખ્યાસમાહારે..... ૩-૧-૮૯ થી (દ્વિગુ. સ.) દ્વયહન્ + અળ્, ભવે ૬-૩-૧૨૩ થી ભવે અર્થમાં અળ્ પ્રત્યય. દ્વયહ + અ + અળ્, સર્વાશ..... ૭-૩-૧૧૮ થી અળ્ પ્રત્યય પૂર્વે અદ્ સમાસાન્ત અને અહન્ નો અહ્ આદેશ થયો.

દ્વયહ + અળ્, અવર્ણેઽવર્ણસ્ય ૭-૪-૬૮ થી અંત્ય ઞ નો લોપ થવાથી દ્વયહ. દ્વિગોરનપત્યે.... ૬-૧-૨૪ થી અળ્ નો લોપ થવાથી દ્વયહ શબ્દ બન્યો એજ પ્રમાણે..

(૨) અહ્ : સાયમ્ - સાયાહઃ સાધનિકા ઉપર પ્રમાણે થશે.

“સાયાહ્વાદયઃ” ૩-૧-૫૩ થી અંશિ તત્પુરુષ સમાસ થયો છે. સૂત્રમાં સાંય એ પ્રમાણે પાઠ હોવાથી સૂત્ર સામર્થ્યથી જ સાંયમ્ ના મ્ નો લોપ થયેલો છે.

(૩) વિગતમ્ અહઃ - વ્યહઃ સાધનિકા ઉપર પ્રમાણે થશે. પ્રાત્યવ પરિ..... - ૩-૧-૪૭ થી તત્પુ. સમાસ થયો છે. તેથી દ્વ્યહ, સાયાહ અને વ્યહન થયું

દ્વ્યહ + ડિ	} આ સૂત્રથી અહ નો અહન્ થવાથી દ્વ્યહનિ	}	
સાયાહ + ડિ			સાયાહનિ
વ્યહ + ડિ			વ્યહનિ

ઈઙૌવા ૨-૧-૧૦૮ થી ઉપાન્ત્ય અ નો લોપ થવાથી દ્વ્યહિ, સાયાહિ અને વ્યહિ પણ થશે.

હવે ઈઙૌવા અને આ સૂત્ર બંને વિકલ્પે થાય છે તેથી બે વિકલ્પે ત્રણ રૂપો થાય. તે કારણે....

દ્વ્યહ + ડિ	} અવર્ણસ્યે...૧-૨-૬ થી અ + ઇ = એ દ્વ્યહે	}	
સાયાહ + ડિ			સાયાહે
વ્યહ + ડિ			વ્યહે

એમ કુલ ત્રણ રૂપો સ.એ.વ.માં થશે. બાકી વનવત્ - રૂપો થશે.

નિય આમ્ । ૧-૪-૫૧.

અર્થ - ની નામથી પર રહેલાં ડિ (સ.એ.વ.) પ્રત્યયનો “આમ્” આદેશ થાય છે.

વિવેચન - ડિ પ્રત્યયની અનુવૃત્તિ ઉપરનાં સૂત્રમાંથી આવે છે. પરંતુ ત્યાં ડિ પર છતાં કાર્ય થતું હતું. અને અહીં ડિ નું કાર્ય થાય છે તે અર્થવશાત્ વિભક્તિ વિપરિણામઃ થી આવો ફેરફાર થાય છે.

પ્રશ્ન - ગ્રામણી શબ્દને આ સૂત્ર ન લાગે કારણ કે ગ્રામણી શબ્દમાં ણી છે. ની છે જ નહીં. તો ડિ નો આમ્ ન થાય ?

જવાબ - ખરેખર ડિ નો આમ્ ન જ થાય. પરંતુ ગ્રામણી શબ્દમાં ન્ નો ણ ગ્રામાઽગ્રાનિયઃ ૨-૩-૭૧ થી થયેલો છે. તે ણત્વ પ્રકરણ ગણમસત્પરે..... ૨-૧-૬૦ થી પૂર્વની સ્પાદિવિધિમાં અસત્ મનાય છે. અહીં જે ડિ નો આમ્ થાય છે. તે સ્પાદિવિધિ છે. તેથી ણી ને બદલે ત્રી જ મનાય છે. તે કારણે ગ્રામણી શબ્દથી પર રહેલા ડિ નો આમ્ થયો છે.

વાષ્ટન આ: સ્યાદૌ । ૧-૪-૫૨.

અર્થ - અષ્ટન્ શબ્દના ન્ નો સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં આ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - સ્યાદિનું પ્રકરણ ચાલે છે. છતાં સૂત્રમાં ફરી સ્યાદિનું ગ્રહણ શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ - ઉપરનાં સૂત્રમાંથી ડિ ની અનુવૃત્તિ આવતી હતી. પણ અહીં એકલા ડિ નું ગ્રહણ ન કરતાં બધા સ્યાદિ પ્રત્યયનું ગ્રહણ કરવું છે માટે ફરી સ્યાદિ નું ગ્રહણ કર્યું છે.

અષ્ટ ઔર્જસ્ શસો: । ૧-૪-૫૩.

અર્થ - કરાધો છે ન્ નો આ જેને એવા અષ્ટન્ શબ્દથી પર રહેલા જસ્- શસ્ નો ઔ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - જસ્ ચ શસ્ ચ - જસ્શસૌ, તયો: (ઈ.દ.)

વિવેચન - અહીં સૂત્રમાં અષ્ટ: લખ્યું છે. પણ અષ્ટન્ શબ્દનું પંચમી એ.વ. અષ્ટ: થાય જ નહીં. છતાં પણ અષ્ટ: લખ્યું છે. તે એમ જણાવે છે કે અષ્ટન્ ના ન્ નો આ થયો હોય તેને જ આ સૂત્ર લાગે. હવે જ્યારે અષ્ટા શબ્દ થયો છે. તો તેનાથી પર આવતાં જસ્ - શસ્ નો ઔ કર્યો છે. તેને બદલે ઔ કર્યો હોત તો પણ આ + ઔ = ઔ જ થાત. છતાં પણ ઔ ન કરતાં ઔ કર્યો છે. તેથી જણાય છે કે નામધાતુ થઈને વ્યંજનાન્ત બની જાય અને રૂપ કરવાનું આવે ત્યારે જો ઔ હોય તો અષ્ટો એમ અનિષ્ટ રૂપ થાત. તેવું ન થાય અને અષ્ટૌ રૂપ સિદ્ધ થાય તે માટે જ ઔ કર્યો છે.

સૂત્રમાં અષ્ટન્ નાં ન્ નો વાષ્ટન..... ૧-૪-૫૨ થી આ થઈને લુગાતો.... ૨-૧-૧૦૭ થી તે આ નો લોપ થઈને પંચમી એ.વ. નું રૂપ અષ્ટ: થયું છે.

પ્રશ્ન - પ્રિયાષ્ટા થી પર રહેલાં જસ્ - શસ્ નો ઔ કેમ થયો નથી ?

જવાબ - પ્રિયાષ્ટા એ અન્યસંબંધી છે. તેથી આ ની પછી રહેલાં જસ્-શસ્ નો ઔ ન થયો. જસ્ - શસ્ નો ઔ આદેશ તત્સંબંધી હોય ત્યારે જ થાય છે. તત્સંબંધી એટલે પોતાના અર્થમાં હોય ત્યારે એટલે અષ્ટન્ નો અર્થ “આઠ” થતો હોય ત્યારે જ ઔ થાય. પરંતુ સમાસમાં અન્ય કોઈનું વિશેષણ હોય ત્યારે ઔ થતો નથી. પ્રિયાષ્ટા નો અર્થ આઠ નથી. પરંતુ “પ્રિય છે આઠ જેને એવી વ્યક્તિ” થાય છે. તેથી જસ્-

શસ્ નો ઔ થયો નથી.

“પ્રત્યયસ્ય” ૭-૪-૧૦૮ થી પ્રત્યયનો આદેશ સર્વનો જ થતો હોવાથી આખા જસ્ - શસ્ પ્રત્યયનો ઔ આદેશ થયો છે.

હતિ-ઘ્નાઃ સંખ્યાયા લુપ્ ૧-૪-૫૪.

અર્થ - હતિ પ્રત્યયાન્ત, ષ્ અને ન્ અંતવાળા સંખ્યાવાચક શબ્દો સંબંધી જસ્ - શસ્ નો લોપ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - હતિ ચ ષ્ ચ ન્ ચ एतेषां समाहारः - હતિષ્ - તસ્ય (સમા.દ્ર.)

વિવેચન - અહીં સંખ્યાયાઃ લખવાની જરૂર ન હતી. છતાં પણ લખ્યું છે તે જ જણાવે છે કે ઉપરનું સૂત્ર અન્યસંબંધીને લાગતું ન હતું. તેમ અહીં સંખ્યાયાઃ લઈને જણાવ્યું કે સંખ્યાવાચી હોય ત્યારે જ આ સૂત્ર લાગે. અન્યસંબંધીને આ સૂત્ર ન લાગે.

નપુંસકસ્ય શિઃ ૧-૪-૫૫.

અર્થ - નપુંસક શબ્દો સંબંધી જસ્ - શસ્ પ્રત્યયનો “શિ” આદેશ થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - નપુંસક શબ્દથી નપુંસક શબ્દ પોતે જ ગ્રહણ થાય તો નપુંસકલિંગમાં વર્તતા શબ્દો કેવી રીતે લીધા ?

જવાબ - “સ્વં રુપં શબ્દસ્યાશબ્દસંજ્ઞા ।” એ ન્યાયથી શબ્દની સંજ્ઞા ન હોય તો શબ્દનું પોતાનું રૂપ લેવાય છે. પણ જો શબ્દની સંજ્ઞા હોય તો સંજ્ઞાવાચક શબ્દો જ લેવાય છે. “નપુંસક”, એ શબ્દની સંજ્ઞા છે. તેથી શબ્દ પોતે ન લેતાં નપુંસકલિંગ નામો (શબ્દો) લીધા છે.

કુણ્ડ - અ કારાન્ત નપુંસકલિંગના રૂપો - સાધનિકા વનવત્ થશે.

ઔરીઃ ૧-૪-૫૬.

અર્થ - નપુંસક સંબંધી ઔ પ્રત્યયનો ઈ આદેશ થાય છે.

અતઃ સ્યમોઽમ્ ૧-૪-૫૭.

અર્થ - અ કારાન્ત નપુંસકલિંગ નામ સંબંધી સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો અમ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - સિશ્ચ અમ્ ચ एतयोः समाहारः - સ્યમ્, તસ્ય (સમા.દ્ર.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - અતઃ સ્યમોઽમ્ ને બદલે અતઃ સ્યમ્ એટલું જ સૂત્ર ક્યું હોત તો ચાલત. કેમ કે અમ્ પ્રત્યય તો છે જ. તો પછી અમ્ નો અમ્ આદેશ કરવાથી શું ? સિ પ્રત્યયનો અમ્ થાય છે એટલું જ કહેવું જોઈએને ?

જવાબ - બરાબર છે. પણ નીચેના સૂત્રમાં સિ અને અમ્ બંનેનો દ્ કરવો છે.

તેથી નીચેના સૂત્રમાં તો જરૂર પડત જ. તેથી અમશ્ચ કરીને પ્રક્રિયા કરવી પડત. એ પ્રક્રિયાનું લાઘવ કરવા માટે અને સિ અને અમ્ બંનેની અનુવૃત્તિ સાથે ચલાવવા માટે જ અહીં આ સૂત્રમાં અમ્ ને પણ પ્રહણ કર્યો છે.

પ્રશ્ન - તો પછી સિ અને અમ્ નો અમ્ આદેશ ન કરતાં માત્ર મ્ જ કરવો જોઈતો હતો. કારણ કે અમ્ કરીને પણ “સમાનાદમોઽતઃ” ૧-૪-૪૬ થી અમ્ ના અ નો લોપ જ કરવાનો છે. તો પછી અમ્ નાં બદલે મ્ કરવો બરાબર લાગે છે.

જવાબ - મ્ કરીએ તે બરાબર છે. પણ જ્યાં જ્યાં અ કારાન્ત શબ્દો હોય ત્યાં ત્યાં મ્ હોય તો કુણ્ડમ્ વિગેરે રૂપો સિદ્ધ થશે. પરંતુ અતિજર શબ્દનો જ્યારે અતિજરસ્ આદેશ થાય ત્યારે જો અમ્ ન કર્યો હોય તો અતિજરસ્મ્ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાય. એટલે અતિજરસમ્ રૂપ સિદ્ધ કરવા માટે જ સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો અમ્ આદેશ કર્યો છે.

કહ્યું છે કે “અમ્ કરણાત્ અતિજરસમ્ ।”

પञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्यदઃ । ૧-૪-૫૮.

અર્થ - એકતર નામને વર્જીને (અન્ય, અન્યતર, ઇતર, ડતર પ્રત્યયાન્ત અને ડતમ પ્રત્યયાન્ત) આ પાંચ અન્યાદિ નપુંસક નામો સંબંધી સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો દ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - પञ्च इति संख्या मानम् यस्य - પञ્ચત્, તસ્ય (બહુ.)

અન્યઃ આદિઃ यस્ય સઃ - અન્યાદિઃ, તસ્ય (બહુ.)

દ્વયોઃ મધ્યે એકમ્ પ્રકૃષ્ટમ્ - એકતરમ્ (દ્વિગુ.)

ન એકતરઃ યસ્મિન્ સઃ - અનેકતરઃ, તસ્ય (બહુ.)

વિવેચન - કતર એ ડતર પ્રત્યયાન્ત અને કતમ એ ડતમ પ્રત્યયાન્ત છે.

એકતરમ્ - અહીં આ શબ્દનું વર્જન હોવાથી સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો દ ન થતાં “અતઃસ્યમોઽમ્” ૧-૪-૫૭ સૂત્રથી સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો અમ્ આદેશ થવાથી કુણ્ડમ્ શબ્દની જેમ એકતરમ્ રૂપ સિદ્ધ થશે.

પ્રશ્ન - અહીં પञ्ચ શબ્દ પરિમાણ અર્થમાં છે. તો પરિમાણ અર્થમાં સદ્દેશ્યા ડતેશ્વા..... ૬-૪-૧૩૦ થી ક પ્રત્યય લાગે છે. તેથી પञ्ચક બનવું જોઈએ. પञ्ચતઃ એમ કેવી રીતે થયું ?

જવાબ - સંખ્યાવાચક શબ્દોને પરિમાણ અર્થમાં સદ્દેશ્યા..... ૬-૪-૧૩૦ થી

ક પ્રત્યય લાગે છે. પરંતુ પઞ્ચન્ અને દશન્ શબ્દને "પઞ્ચદ્ દશદ્ વર્ગેવા" ૬-૪-૧૭૫ થી અત્ પ્રત્યય લાગે છે. તેથી પઞ્ચતઃ બન્યું છે.

પ્રશ્ન - અન્યાદિ પાંચમાં એકતર શબ્દ આવતો જ નથી તો પછી એકતર શબ્દનું વર્જન શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ - અન્યાદિ પાંચમાં એકતર શબ્દ નથી. પણ ડત્તર પ્રત્યયાન્ત શબ્દ લીધા છે. તેથી એકતર શબ્દ આવી શકે પણ એકતર શબ્દનું વર્જન કર્યું એટલે હવે એકતર શબ્દ નહીં આવે.

પ્રશ્ન - તો શું એકતમ શબ્દનું પ્રહણ થશે ?

જવાબ - હા, એકતમદ્ થઈ શકે છે. તે એકતર ના વર્જનથી જ સમજાય છે કે એકતમ આવી શકે. જો એકતમ ન લેવો હોત તો એકતર ની સાથે એકતમ નું પણ વર્જન કર્યું હોત.

અનતો લુપ્ । ૧-૪-૫૮.

અર્થ - અ કારાન્ત સિવાયના નપુંસક નામોના સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ન અત્ - અનત્, તસ્ય (નઞ્ ત.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - સૂત્રમાં લુક્ ને સ્થાને લુપ્ શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ - આ સૂત્રમાં લુક્ ને સ્થાને લુપ્ કર્યું છે. તે એમ સમજાવે છે કે સિ અને અમ્ નો લોપ થયા પછી પણ તે પ્રત્યયો છે એમ માનીને કાર્ય ન કરવું. એટલે કે "લુપ્યવ્યલ્લેનત્" ૭-૪-૧૧૨ થી પ્રત્યયનો લોપ થયા પછી તે લોપ થયેલા પ્રત્યયને માનીને પૂર્વનું કોઈ કાર્ય કરવું હોય તો ન થાય. (સ્થાનિવદ્ભાવ ન થાય) તેથી યદ્, તત્ વિગેરેમાં સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો આ સૂત્રથી લોપ થયા પછી તે સિ અને અમ્ પ્રત્યયને માનીને આદ્વેરઃ ૨-૧-૪૧ થી દ્ નો આ નહિં થાય. જો લુપ્ ને સ્થાને લુક્ કર્યું હોત તો યદ્-તત્ નાં અંત્ય નો આ થઈ જાત. કહ્યું છે કે "લુકમ્ અકૃત્વા લુપ્ કરણં સ્યમોઃ સ્થાનિવદ્ભાવેન યત્ કાર્યં, તસ્ય પ્રતિષેધાર્થમ્ ।"

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં અનતઃ શા માટે લખ્યું છે ?

જવાબ - જો સૂત્રમાં અનતઃ ન લખ્યું હોત તો કુણ્ડ વિગેરે નપુંસક નામોનો પણ આ સૂત્રમાં સમાવેશ થઈ જાત. અને જો એવું થાય તો "અતઃ સ્યમોઽમ્" ૧-૪-૫૭ અને પઞ્ચતોઽન્યાદે.... ૧-૪-૫૮માં કહેલાં અન્યાદિ શબ્દો પણ અહીં જ આવી જાત. તો બન્ને સૂત્રો વ્યર્થ પડે અને

અનિષ્ટ રૂપો થાય. એ અનિષ્ટ રૂપોનો નિષેધ કરવા માટે જ આ સૂત્રમાં
અનતઃ નું ગ્રહણ છે.

પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં અનતઃ (અ કારાન્ત સિવાયના) કહ્યું. એટલે બીજા સ્વરાંત
જ આવી શકે. વ્યંજનાન્ત કેવી રીતે આવી શકે ?

જવાબ - બે પ્રકારના નજ છે. પર્યુદાસ અને પ્રસજ્ય. અહીં પર્યુદાસ નજ ન લેતાં
પ્રસજ્ય નજ લેવો કારણ કે તે માત્ર નિષેધ જ કરે છે. તેથી અ કારાન્ત
સિવાયનાં માત્ર સ્વરાંત જ લેવા એવું નહીં પરંતુ વ્યંજનાન્ત પણ આવી
શકે. તે જણાવવા માટે જ આ સૂત્રના ઉદાહરણમાં પયઃ નું ઉદાહરણ
આપ્યું છે.

जरसो वा । १-४-६०.

અર્થ - जरस् અંતવાળા નપુંસકનામો સંબંધી સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો વિકલ્પે
લોપ થાય છે.

વિવેચન - (૧) “અતિजर + સિ, અમ્ - જરાયા जरस्વા” ૨-૧-૩ થી जरस्
થયું. અતિजरસ્ + સિ, અમ્ - આ સૂત્રથી સિ અને અમ્ બંનેનો લોપ
થવાથી “સોરુઃ”, “રઃપદાન્તે...”, સૂત્રથી અતિजरઃ થયું.

(૨) અતિजरસમ્ - હવે આ સૂત્ર વિકલ્પે લાગતું હોવાથી સિ અને
અમ્ નો જયારે લોપ ન થાય ત્યારે “અતઃ સ્યમોડમ્” ૧-૪-૫૭ થી
સિ અને અમ્ નો અમ્ થવાથી અતિजरસમ્ સિદ્ધ થયું.

(૩) અતિजरમ્ - “જરાયા जरस् વા” ૨-૧-૩ થી જયારે જરા નો
जरस् આદેશ ન થાય ત્યારે અતિजर + સિ, “અતઃ સ્યમોડમ્” ૧-૪-
૫૭ થી સિ અને અમ્ નો અમ્, અતિजर + અમ્ - “સમાનાદમોડત”
૧-૪-૪૬ થી અમ્ નાં અ નો લોપ થવાથી અતિजरમ્ સિદ્ધ થયું.

આમ પ્ર.દ્વિ.એ.વ.માં બે વિકલ્પે ત્રણ રૂપો સિદ્ધ થયાં.

नामिनो लुग् वा । १-४-६१

અર્થ - નામ્યન્ત નપુંસકનામો સંબંધી સિ અને અમ્ નો લુક્ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - વારિ + સિ અહીં બે સૂત્રો લાગે છે. એક તો ૧-૪-૫૮ અને
બીજું ૧-૪-૬૧ તો બેમાંથી કયું સૂત્ર લગાડવું ?

જવાબ - ૧-૪-૬૧ આ ચાલુ સૂત્ર જ લગાડવું “સ્પર્ઘ પરમ્” થી પરસૂત્ર હોય
તેજ પહેલાં લાગે તેથી આ સૂત્રથી જ સિ અને અમ્ નો લુક્ વિકલ્પે
થશે.

પ્રશ્ન - તો પછી લુપ્ અને લુક્માં ફરક શું? બન્નેમાં સિ નો લોપ જ થવાનો છે ને?

જવાબ - બરાબર છે. લુપ્ કરો કે લુક્ કરો એટલે ૧-૪-૫૯ સૂત્ર લગાડો કે ૧-૪-૬૧ સૂત્ર લગાડો બંનેમાં સિ નો લોપ જ થવાનો છે. છતાં પણ ફરક પડે છે. કારણ કે જ્યારે લુક્ કરીએ ત્યારે “પ્રત્યયલોપેઽપિ પ્રત્યયલક્ષણં કાર્યં વિજ્ઞાયતે ।” (પ્રત્યયનો લુક્ થયો હોય તો પણ તે પ્રત્યયને આશ્રયીને કાર્ય થાય છે.) એ પરિભાષાથી સિ પ્રત્યયનો સ્થાનીવદ્ભાવ થાય છે. તેથી સિ પ્રત્યય છે જ એમ માનીને “હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ” ૧-૪-૪૧ થી સિ પ્રત્યયની સાથે સ્વરનો ગુણ થવાથી “વારે” રૂપ સિદ્ધ થયું.

આ સૂત્ર વિકલ્પે સિ નો લુક્ કરે છે. તેથી જ્યારે સિ નો લુક્ ન થાય ત્યારે “અનતો લુપ્” ૧-૪-૫૯ થી સિ નો લુપ્ થશે. ત્યાં લુપ્ નો સ્થાનીવદ્ભાવ થતો નથી. તેથી સિ નો લુપ્ થયા પછી સિ છે. એમ મનાતું ન હોવાથી “હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ” ૧-૪-૪૧ થી ગુણ ન થયો. કારણ કે સિ હોય તો સિ ની સાથે સ્વરનો ગુણ થાય. પણ સિ જ ન હોય તો ગુણ કેવી રીતે થાય? તેથી “હે વારિ” રૂપ સિદ્ધ થયું.

એજ પ્રમાણે “પ્રિયત્રિ” માં જ્યારે ૧-૪-૬૧ થી સિ નો લુક્ થશે ત્યારે સિ નો સ્થાનીવદ્ભાવ થવાથી સિ પર છતાં ત્રિચતુરસ્તિસૂ.... ૨-૧-૧ થી ત્રિ નો તિસૂ આદેશ થશે તેથી “પ્રિયતિસૂ” થયું. અને આ સૂત્ર (૧-૪-૬૧) ના વિકલ્પ પક્ષમાં “અનતો લુપ્” ૧-૪-૫૯ થી સિ નો લુપ્ થશે. ત્યારે તે લુપ્ એવા સિ નો સ્થાનીવદ્ભાવ નહીં થાય. તેથી સિ પરમાં ન હોવાથી ત્રિ-ચતુર.... ૨-૧-૧ થી ત્રિ નો તિસૂ આદેશ નહિં થવાથી “પ્રિયત્રિ” જ રહ્યું.

વાન્યતઃ પુમાંષ્ટાદૌ સ્વરે । ૧-૪-૬૨

અર્થ - અન્યતઃ - વિશેષ્યનાં વશથી (થયેલ) નામ્યન્ત નપુંસક નામ ટા વિગેરે સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુવદ્ભાવ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ટા આદિઃ યસ્ય સઃ - ટાદિઃ, તસ્મિન્ (બહુ.)

વિવેચન - અન્યતઃ ઇતિ કિમ્? પિલુને - પિલુ + કે (ઁ), અનામ્ સ્વરે.... ૧-૪-૬૪ થી અંતે ન્ નો આગમ થવાથી પિલુન્ + ઁ - પિલુને થયું. અહીં પિલુ શબ્દ મૂળથી જ નપુંસક નામ છે. વિશેષ્ય એવા ફલ ને કારણે

નપુંસક થયેલો નથી. જો આ સ્વભાવથી જ નપુંસક નામને પુંવદ્ભાવ કર્યો હોત તો ૧-૪-૬૪ થી ન ન ઉમેરાત તેથી પિલુ + ણ. અવર્ણો.... ૧-૧-૨૧ થી ડ નો વ્ થઈ પિલ્લવે - આવો અનિષ્ટ પ્રયોગ સિદ્ધ થાત.

ટાદાવિતિ કિમ્ ? શુચિની - આ શુચિ નામ વિશેષણ હોવાથી કુલ એવા વિશેષ્યનાં વશથી નપુંસક થયેલું છે. પણ પ્ર.દ્વિ.દ્વિ.વ. છે. ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય નથી તેથી આ સૂત્રથી પુંવદ્ભાવ નથી થયો.

નપુંસક ક્યેવ ? કલ્યાણ્યૈ - કલ્યાણી શબ્દ વિશેષણ હોવાથી સ્ત્રી એવા વિશેષ્યનાં વશથી થયેલ નપુંસક નામ નથી પણ સ્ત્રીલિંગ છે. તેથી આ સૂત્રથી પુંવદ્ભાવ થયો નથી. પુંવદ્ભાવ થયો હોત તો કલ્યાણાય આવો અનિષ્ટ પ્રયોગ થાત.

કુલ - અ કારાન્ત નપુંસક નામનાં રૂપો - સાધનિકા વનવત્ થશે. પિલુ - હ્રસ્વ ડ કારાન્ત નપુંસક નામનાં રૂપો - સાધનિકા મધુવત્ થશે. કલ્યાણી - દીર્ઘ ઈ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ નામનાં રૂપો - સાધનિકા નદીવત્ થશે.

દધ્યસ્થિસવ્થ્યક્ષ્ણોઽન્તસ્યાઽન્ ૧-૪-૬૩

અર્થ - દધિ, અસ્થિ, સવ્થિ અને અક્ષિ એ નામ્યન્ત નપુંસક નામનાં અંત્યનો ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં અન્ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - દધિ ચ અસ્થિ ચ સવ્થિ ચ અક્ષિ ચ એતેષાં સમાહારઃ - દધ્યસ્થિસવ્થ્યક્ષિ તસ્ય । (સમા.દ્વ.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - દધ્યસ્થિસવ્થ્યક્ષ્ણોઽન્ આવું સૂત્ર કર્યું હોત તો ચાલત કારણ કે ષષ્ટ્યાઽન્ત્યસ્ય ૭-૪-૧૦૬ એ પરિભાષાથી અંત્યનું ગ્રહણ થવાથી અંત્યનો જ અન્ થવાનો હતો. તો પછી સૂત્રમાં અન્ત શબ્દ શા માટે મુક્યો છે ?

જવાબ - બરાબર છે. છતાં પણ તેમ ન કરતાં અન્ત શબ્દ મુક્યો છે. તે જ જણાવે છે કે "અનેકવર્ણઃ સર્વસ્ય" ૭-૪-૧૦૭ એ પરિભાષાથી જેનો આદેશ અનેકવર્ણી થતો હોય તે સર્વનો થાય. તો અહીં પણ અન્ત શબ્દ ન મુક્યો હોત તો આખા દધિ વિગેરે શબ્દનો અન્ થઈ જાત. એવું અનિષ્ટ કાર્ય ન થાય તે માટે સૂત્રમાં અન્ત નું ગ્રહણ કર્યું છે. તેથી હવે દધિ વિગેરે શબ્દનો અન્ ન થતાં અંત્ય ઇ નો જ અન્ થશે.

અનામ્ સ્વરે નોઽન્તઃ । ૧-૪-૬૪

અર્થ - આમ્ (પ.બ.વ.) પ્રત્યયને વર્જને સ્વરાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં નામ્યન્ત નપુંસક નામોને ન્ નો આગમ થાય છે.

સૂત્ર સંભાસ - ન આમ્ - અનામ્ (નગ્ તત્પુ.)

અનામ્ ચાસૌ સ્વરશ્ચ - અનામ્ સ્વરઃ, તસ્મિન્ (કર્મ.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - સ્વર શબ્દની અનુવૃત્તિ ઉપરનાં સૂત્રથી ચાલી આવતી હતી. તો પછી આ સૂત્રમાં પુનઃ સ્વરે નું ગ્રહણ શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ - સ્વરની અનુવૃત્તિ ઉપરના સૂત્રોથી ચાલી આવતી હોવા છતાં પણ આ સૂત્રમાં પુનઃ સ્વરે નું ગ્રહણ છે તેનાથી જ સમજાય છે કે ઉપરનાં સૂત્રોમાં "ઢાદૌ સ્વરે" ઢાદિ સ્વરાદિનું ગ્રહણ છે. અને અહીં ઢાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યયો નથી લેવા પરંતુ આમ્ પ્રત્યય વર્જને બધા સ્વરાદિ પ્રત્યયો લેવા છે. માટે આ સૂત્રમાં પુનઃ "સ્વરે" શબ્દનું ગ્રહણ છે. તેથી આમ્ વર્જને બધા સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ન્ નો આગમ થશે. જો "સ્વરે" શબ્દનું ગ્રહણ આ સૂત્રમાં ન કર્યું હોત તો તૃ.એ.વ. થી માંડીને આવતાં સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં જ ન્ નો આગમ થાત પણ હવે બધા સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ન્ નો આગમ થશે.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં "આમ્" નું વર્જન શા માટે કર્યું ?

જવાબ - જો આમ્ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો પણ વારીણામ્ પ્રયોગની સિદ્ધિ થાત જેમકે વારિ + આમ્ આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ થવાથી વારિન્ + આમ્ - વારિનામ્. આ પ્રમાણે થયા પછી નામ્ પરમાં હોવાથી દીર્ઘોનામ્ય... ૧-૪-૪૭ થી નામ્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી વારીનામ્, રષ્ટર્ણાન્નોણ.... ૨-૩-૬૩ થી વારીણામ્ થઈ જાત. તેથી આ સૂત્રમાં અનામ્ કરીને આમ્ નું વર્જન કરવાની જરૂર ન હતી. પણ વર્જન કર્યું છે તેથી અર્થવદગ્રહણે નાનર્થકસ્ય - (પ્રકૃતિ કે પ્રત્યય અર્થવાળા ગ્રહણ થઈ શકતાં હોય તો અનર્થકનું ગ્રહણ થતું નથી.) આ પરિભાષાથી આમ્ ના સ્થાનમાં હ્રસ્વાડપશ્ચ ૧-૪-૩૨ થી જે નામ્ આદેશ થાય છે. તેનું જ ગ્રહણ દીર્ઘો નામ્ય.... ૧-૪-૪૭ માં થઈ શકે. પરંતુ આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ થઈને નામ્ પ્રત્યય જેનો થયો હોય તેનું ગ્રેહણ દીર્ઘોનામ્ય.... ૧-૪-૪૭ માં ન થાય. કેમ કે તે અનર્થક છે. તેથી વારિણામ્ પ્રયોગ થાય પણ આપણને ઈષ્ટ એવો વારીણામ્ પ્રયોગ સિદ્ધ ન થાત માટે આદ્ય અનિષ્ટ પ્રયોગના નિવારણ માટે આમ્ નું વર્જન

જરૂરી છે.

તુમ્બુરુ - હ્રસ્વ ઉ કારાન્ત નપુંસક નામનાં રૂપો, સાધનિકા મધુવત્ થશે.

સ્વરાચ્છૌ । ૧-૪-૬૫

અર્થ - શિ (નપું. પ્ર. દ્વિ.બ.વ.) પ્રત્યય પર છતાં સ્વરાન્ત નપુંસક નામથી પરમાં ન્ નો આગમ થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - અહીં સ્વરાચ્છૌ ને બદલે આચ્છૌ આટલું જ સૂત્ર કરવાની જરૂર હતી.. છતાં આચ્છૌ ન કરતાં સ્વરાચ્છૌ એવું લાંબુ સૂત્ર શા માટે કર્યું ?

જવાબ - સ્વરાચ્છૌ ને બદલે આચ્છૌ કર્યું હોત તો ચાલત. કારણ કે સ્વરાન્ત જે શબ્દો લેવાના છે તેમાંથી નામ્યન્ત નપુંસક નામોને ઉપરના અનામ્ સ્વરે..... ૧-૪-૬૪ થી ન્ નો આગમ થઈ જાત. તો પછી બાકી રહ્યા અ કારાન્ત અને આકારાન્ત. તેમાં આ કારાન્ત નપુંસક નામો તો હોતા જ નથી. કારણ કે ક્લીબે ૨-૪-૮૭ થી દીર્ઘ નપુંસક નામો હ્રસ્વ જ થઈ જાય છે. તો હવે અ કારાન્ત નપુંસક નામોને લેવા માટે આચ્છૌ કર્યું હોત તો ચાલે છતાં પણ સ્વરાચ્છૌ માં આત્ ન કરતાં સ્વરાત્ લખ્યું છે. તે નીચેના સૂત્રોમાં સ્વરાત્ ની અનુવૃત્તિ લઈ જવા માટે જ છે.

ધુટાં પ્રાક્ । ૧-૪-૬૬

અર્થ - સ્વરથી પરમાં જે ધુટ્ વર્ણો હોય તેવા ધુડન્ત નપુંસક નામોને શિ પ્રત્યય પર છતાં ધુટ્ ની પહેલાં જ ન્ નો આગમ થાય છે.

વિવેચન - ગોમન્તિ - ગોમત્ + શિ. અહીં ગોમતુ શબ્દ ઉ ઇત્ સંજ્ઞક હોવાથી ઋદુદિતઃ ૧-૪-૭૦ થી ધુટ્ ની પૂર્વે ન્ નો આગમ થવાથી ગોમન્ત્ + શિ. મ્માં ધુટ્વર્ગે.... ૧-૩-૩૮ થી ન્ નો તેની પછી તેના જ વર્ગનો વ્યંજન હોવાથી ત્ વર્ગનો પંચમ ન્ જ છે તેથી ન્ આદેશ થયો. એટલે હવે ન્ નો કોઈ ફેરફાર ન થઈ શકે. ન્ જ કાયમ રહે. અને ગોમન્ત્ ધુડન્ત હોવા છતાં સ્વરની પછી ન્ છે. તે ધુટ્ નથી. તેથી આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ ન થઈ શકે.

પ્રશ્ન - ધુટાં પ્રાક્ ને બદલે ધુટઃ પ્રાક્ કરવું જોઈએ કારણ કે દિગ્, દેશ અને કાલવાચી શબ્દ હોય તેને દિગ્ના યોગમાં પ્રભૃત્યન્યા.... ૨-૨-૭૫ સૂત્રથી પંચમી વિભક્તિ થાય. તો અહીં પણ વિભક્તિ કેમ કરી ?

જવાબ - પંચમી વિભક્તિ થવાની હતી. તેના બદલે પણ વિભક્તિ કરી છે તે

જ જણાવે છે કે ધુટાં નો સીધો સંબંધ નપુંસક નામોની સાથે છે અને નપુંસક નામોને ઉપરથી ષષ્ઠી વિભક્તિ આવે છે. તેથી ધુડન્ત નપુંસક નામોને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ન્ નો આગમ થાય. અને પ્રાક્ નો સીધો સંબંધ ધુટ્ ની સાથે નથી. માટે પંચમી ન થતાં ષષ્ઠી થઈ છે.

પ્રશ્ન - તો પછી પ્રાક્ શા માટે મૂક્યું ?

જવાબ - અહીં આ સૂત્રમાં સ્પષ્ટતા માટે અને આગળ પ્રાક્ ની અનુવૃત્તિ લઈ જવા માટે. અહીં તો ન મૂક્યું હોત તો ચાલત પણ નીચે પ્રાક્ શબ્દની જરૂર છે. તેથી અહીં જ લખ્યો કે જેનાથી અહીં પણ સ્પષ્ટ થાય.
“દ્વિર્બદ્ધમ્ સુબદ્ધમ્ ભવતિ ।”

પ્રશ્ન - ધુટાં બ.વ.માં શા માટે છે ?

જવાબ - જો ધુટઃ એમ એ.વ. કર્યું હોત તો ધુટ્ની પૂર્વે ન્ ઉમેરાય પણ એક જ ધુટ્ હોય તો ઉમેરાય એવું નહીં. એક કરતાં વધારે ધુટ્ વર્ણ હોય તો પણ તે બધા ધુટ્ વર્ણોની પૂર્વે ન્ ઉમેરાય માટે ધુટાં બ.વ.માં છે અને તે જણાવવા માટે જ સૂત્રમાં કાષ્ટતદ્વિષ્ - નું ઉદાહરણ મૂક્યું છે. તેમાં સ્વરની પછી ક્ અને ષ બે ધુટ્ છે. તો પણ તેની પૂર્વે ન્ ઉમેરાયો છે.

લોંવા । ૧-૪-૬૭

અર્થ - ર અને લ્ થી પરમાં રહેલા ધુડન્ત નપુંસક નામોને શિ પ્રત્યય પર છતાં ધુટ્ની પહેલા જ ન્ નો આગમ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ર, ચ લ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ લ્, તસ્માત્ (સમા.દ.)

વિવેચન - બહૂર્જિ, બહૂર્જિ - બહૂર્જ્ + જસ્, શસ્.

નપુંસકસ્ય શિઃ - ૧-૪-૫૫ થી બહૂર્જ્ + શિ.

લોંવા - ૧-૪-૬૭ થી બહૂર્નજ્ + શિ અહીં ર ની પછી જ્ એ ધુટ્ છે.

તેથી આ સૂત્રથી ર ની પછી અને જ્ ની પૂર્વે ન્ નો આગમ થયો.

માં ધુડ્વર્ગે ૧-૪-૩૯ થી બહૂર્જજ્ + શિ - બહૂર્જિ. વિકલ્પ પક્ષમાં ન્ નો આગમ ન થાય ત્યારે, બહૂર્જ્ + શિ - બહૂર્જિ.

સુવલ્ડિગ્, સુવલ્ગિ - સુવલ્ગ્ + જસ્ - શસ્.

નપુંસકસ્ય શિઃ ૧-૪-૫૫ સુવલ્ગ્ + શિ.

લોંવા ૧-૪-૬૭ થી સુવલ્નજ્ + શિ અહીં લ્ ની પછી ગ્ એ ધુટ્ છે.

તેથી આ સૂત્રથી લ્ ની પછી અને ગ્ ની પૂર્વે ન્ નો આગમ થયો.

મ્નાં ધુદ્વર્ગો.... ૧-૩-૩૯ થી સુવલ્ડ્ + શિ - સુવલ્ડિગ. વિકલ્પ
પક્ષમાં ન્ નો આગમ ન થાય ત્યારે સુવલ્ + શિ - સુવલ્ગિ.

કાષ્ટતદ્વિષ - અહીં ર કે લ થી પરમાં ધુદ્ નથી પણ સ્વરથી પરમાં ધુદ્
છે તેથી ન્ નો આગમ તો થયો પણ આ સૂત્રથી ન થતાં ધુટાં પ્રાક્ ૧-
૪-૬૬ થી થયો છે.

સુફુલ્લિ - અહીં લ થી પરમાં લ છે પણ તે લ ધુદ્ નથી તેથી આ
સૂત્રથી ન્ નો આગમ થયો નથી.

પ્રાક્ શબ્દ ઉપરનાં સૂત્રમાં ન મૂક્યો હોત તો અહીં તો લેવો જ પડત તેથી.
ઉપરનાં સૂત્રમાં જ મૂક્યો તે સારું કર્યું. જેથી ઉપરનાં સૂત્રમાં સ્પષ્ટતા થઈ
અને અનુવૃત્તિ આવી શકી. ખરેખરી જરૂર તો અહીં જ છે. કારણ કે પ્રાક્
ન મૂક્યું હોત તો સ્વરની પછી ન ઉમેરાત. પણ ર અને લ ની પછી અને
ધુદ્ વર્ણની પૂર્વે ન ઉમેરવો છે તે ન ઉમેરાત પણ પ્રાક્ ની અનુવૃત્તિ છે.
તેથી ર અને લ ની પછી અને ધુદ્વર્ણની પૂર્વે ન ઉમેરાશે.

બહુર્જ, સુવલ્ અને સુફુલ્લ્ ત્રણેનાં રૂપો અને સાધનિકા વાચવૃત્થશે.

ઘટિ । ૧-૪-૬૮

અર્થ - આ પાદ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધીના (૧-૪-૯૩ સૂત્ર સુધી) સૂત્રોમાં જો
કોઈ વિશેષ નિમિત્ત ન બતાવ્યું હોય તો જે કાર્ય કહેવાશે તેમાં ધુદ્
પ્રત્યય પર છતાં થાય છે. તેમ જાણવું.

આ સૂત્ર એમ સમજાવે છે કે હવે પછીના દરેક સૂત્રમાં ઘટિ નો અધિકાર
લઈ જવો. કોઈક સૂત્રમાં ફેરફાર આવતો હોય તો તે તે સૂત્રો પૂરતો
જ જાણવો. બાકીના સૂત્રોમાં તો ઘટિ નો જ અધિકાર ચાલુ રહેશે.

વિવેચન - સૂત્રો ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

(૧) અધિકાર સૂત્ર (૨) લક્ષણ સૂત્ર (૩) અધિકાર અને લક્ષણસૂત્ર
આ સૂત્ર અધિકાર સૂત્ર છે.

(૧) અધિકાર સૂત્ર - જે સૂત્રનો અધિકાર આગળના સૂત્રોમાં ચાલે પણ
પોતાના સૂત્રમાં કોઈ કાર્ય ન કરે. દા.ત. ઘટિ - ૧-૪-૬૮, કર્તરિ
૫-૩-૨ વિગેરે સૂત્રો અધિકાર સૂત્રો છે.

(૨) લક્ષણસૂત્ર - જે સૂત્રનો અધિકાર આગળના સૂત્રોમાં ન ચાલે પણ
પોતાના સૂત્રમાં કંઈને કંઈ કાર્ય કરે. દા.ત. પુંસોઃ પુમન્સ, ૧-૪-૭૩,
અપોડ્દમે ૨-૧-૪ વિગેરે સૂત્રો લક્ષણ સૂત્રો કહેવાય.

- (૩) લક્ષણ અને અધિકાર સૂત્ર - જેનો અધિકાર પણ ચાલે અને પોત પોતાના સૂત્રોમાં કંઈને કંઈ કાર્ય પણ કરે. દા.ત. નામ નામ્નૈકાર્થ્યે....
૩-૧-૧૮, દ્વોત્તર પદાન્તોઽસ્ય લુક્ ૧-૨-૨૭ વિગેરે સૂત્રો.

અર્ચ : ૧-૪-૬૯

- અર્થ - ધૃદ્ વર્ણ અંતે છે એવા અઞ્ચ અંતવાળા ધાતુને ધૃદ્ વર્ણની પહેલાં ઘટ પ્રત્યય પર છતાં ન્ નો આગમ થાય છે.

ઋદુદિત : ૧-૪-૭૦

- અર્થ - ઋ ઈત્વાળા અને ઊ ઈત્વાળા ધુઙ્ગ નામોને ઘટ પ્રત્યય પર છતાં ધૃદ્ વર્ણની પહેલાં અને સ્વરથી પરમાં ન્ નો આગમ થાય છે.

- સૂત્ર સમાસ - ઋત્ ચ ઊદ્ ચ - ઋદુતૌ. (ઈ.દ્.)

ઋદુતૌ ઈતૌ યસ્મિન્ સઃ - ઋદુદિત્, તસ્ય (બહુ.)

- વિવેચન - પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં ઉદિતઃ મૂક્યું છે તે મૂકવાની જરૂર નથી. કારણકે ઊ ઈત્વાળા શબ્દોને તો "ઉદિતઃ સ્વરાન્નોઽન્તઃ" ૪-૪-૯૮ થી ન્ નો આગમ થઈ જાય છે. તેથી માત્ર ઋદિતઃ આટલું જ સૂત્ર કરવાની જરૂર હતી. તો પછી ઉદિત્ નું શા માટે ગ્રહણ કર્યું ?

- જવાબ - બરાબર છે. પણ ૪-૪-૯૮ સૂત્રમાં ઉદિત્ ધાતુઓનું ગ્રહણ છે. જ્યારે અહીં ઉદિત્ (ઊ ઈત્ વાળા) શબ્દોનું ગ્રહણ છે અને તેના સાહચર્યથી ઋ ઈત્વાળા પણ ભ્વાદિ સિવાયના શબ્દોનું જ ગ્રહણ થશે. (એટલે કે ઋ ઈત્વાળા - અત્, શત્, અત્શ્ અંતવાળા શબ્દો અને ઊ ઈત્વાળા - ક્વસુ, મત્ અંતવાળા શબ્દો ગ્રહણ થશે.)

તેથી સમ્રાટ માં રાજૃઙ્ ધાતુ છે. તેને આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ નહીં થાય કારણકે રાજૃઙ્ ધાતુ ભ્વાદિ છે અને સમ્યગ્ રાજતે ઇતિ ક્વિપ્ - સમ્રાટ્ આ શબ્દ બન્યા પછી ઋ કે ઊ ઈત્વાળો નથી. માટે આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ થતો નથી.

તેથી એમ ફલિત થયું કે જે શબ્દોને ઋ અને ઊ ઈત્વાળા પ્રત્યયો લાગ્યા હોય તે શબ્દોને જ આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ થશે અને જે શબ્દોને ઋ અને ઊ ઈત્વાળા ધાતુ લાગીને શબ્દો બન્યા હોય તેને આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ નહીં થાય.

યુજોઽસમાસે । ૧-૪-૭૧

- અર્થ - યુજંપી યોગે (૧૪૭૬) ધૃદ્ વર્ણાન્ત યુજ્ ધાતુના ધૃદ્ વર્ણની પૂર્વે ઘટ

પ્રત્યય પર છતાં અસમાસમાં (સમાસ ન હોય તો) ન્ નો આગમ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ન સમાસ: - અસમાસ:, તસ્મિન્ - (નન્ પ્રત્યુ.)

વિવેચન - અશ્વયુક્ - અશ્વં યુનક્તિ - ડસ્યુક્તં કૃતા ૩-૧-૪૮ થી ત.પુ. સમાસ થયેલો છે તેથી આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ ન થયો. યુજંપી યોગે - અહીં યુજ્ ધાતુમાં જે દીર્ઘ ઋ કાર કર્યો છે તે સાતમાં ગણનો જ લેવા માટે બીજા કોઈપણ ગણનો ન લેવો. દા.ત. યુજિંચ્ સમાધૌ (૧૨૫૪) આ ચોથા ગણનો યુજ્ ધાતુ છે. તે જોડવું અર્થમાં નથી, પણ સમાધિ અર્થમાં છે. તેથી યુજમાપન્ના મુનયઃ - સમાધિમાં રહેલા મુનીઓ. આ અર્થમાં રહેલા યુજ્ ધાતુને આ સૂત્રથી ન્ નો આગમ થતો નથી.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં અસમાસે શા માટે લખ્યું છે ?

જવાબ - આ સૂત્રમાં અસમાસે લખ્યું છે તે આ સૂત્ર પૂરતું જ સમજવું. તેથી આ સૂત્રો સિવાયના બીજા સૂત્રોમાં સમાસ હોય તો પણ ન્ નો આગમ થાય. દા.ત. પ્રાહ્ અહીં સમાસ છે તો પણ ન્ નો આગમ થયો છે. તે અવઃ ૧-૪-૬૮ સૂત્રથી થયો છે. અસમાસે શબ્દ આ સૂત્ર પૂરતો જ છે.

અનડુહઃ સૌ । ૧-૪-૭૨

અર્થ - ધુટ્ વર્ણાન્ત અનડુહ્ શબ્દને ધુટ્ વર્ણની પહેલાં સિ પ્રત્યય પર છતાં ન્ નો આગમ થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - “નામગ્રહણે લિઙ્ગવિશિષ્ટસ્યાઽપિગ્રહણમ્” એ ન્યાયથી અનડુહ્ શબ્દનાં ગ્રહણથી અનડુહી પણ ગ્રહણ થવું જોઈએ ને ?

જવાબ - બરાબર છે. અનડુહ્ ના ગ્રહણ થી અનડુહી પણ ગ્રહણ થવું જ જોઈએ પણ અનડુહી માં ડો લાગ્યાપછી ધુટન્ત ન હોવાથી તેને ન્ નો આગમ થવાની પ્રાપ્તિ જ નથી રહેતી.

પ્રશ્ન - અનડ્વાન્ અહીં છંસ્ - ધ્વંસ્ ૨-૧-૬૮ એ પરસૂત્ર હોવાથી ન્ નો દ્ થવો જોઈએ તો દ્ કેમ ન થયો ?

જવાબ - બરાબર છે. પરસૂત્ર જ લાગે. પણ અહીં ન્ ના આગમનું વિધાન જ કર્યું છે. તેથી ૨-૧-૬૮ સૂત્ર પરસૂત્ર હોવા છતાં આ સૂત્રના વિધાન સામર્થ્યથી અંત્ય ન્ નો દ્ ન થતાં ન્ જ રહેશે. જો બીજો કોઈ વ્યંજન, અંતે હોત તો દ્ થઈ જાત. દા.ત. અનડુદ્ધ્યામ્ અહીં અનડુહ્ માં હ

છે. ન્ નથી માટે ૨-૧-૬૮ થી દ થયો.

બીજી રીતે વિચારીએ તો અનઙ્વાન્ રૂપ થયું. તેમાં ન્ પદને અંતે છે. તો નામ્નો નોઽનઙ્ઃ ૨-૧-૮૧ થી અંત્ય ન્ નો લોપ થવાની પ્રાપ્તિ આવે, પણ પદસ્ય ૨-૧-૮૮ થી જે અંત્ય હ નો લોપ થયેલો છે. તે જ્યારે નામ્નો..... ૨-૧-૮૧ થી ન્ નો લોપ કરવાનું પરકાર્ય આવે ત્યારે પદસ્ય ૨-૧-૮૮ થી થયેલું કાર્ય અસત્ થાય એટલે હ નો લોપ થવા છતાં હ છે, એમ મનાય છે. તેથી પદને અંતે હવે હ છે. પણ ન્ નથી તે કારણે નામ્નો..... ૨-૧-૮૧ થી હવે ન્ નો લોપ કરવાની પ્રાપ્તિ જ નહીં આવે. પ્રિયાનઙ્વાન્ - આ ઉદાહરણ મૂક્યું છે તે જ જણાવે છે કે ઉપરનાં સૂત્રમાં સમાસનો નિષેધ કર્યો છે. તે તેજ સૂત્ર પૂરતો હતો. તે અસમાસે ની અનુવૃત્તિ નીચે આવતી નથી. એમ જણાવવા માટે જ સમાસવાળું ઉદાહરણ આ સૂત્રમાં મૂક્યું છે.

પુંસોઃ પુમન્સ । ૧-૪-૭૩

અર્થ - પુમ્સ શબ્દનો ઘટ્ પ્રત્યય પર છતાં પુમન્સ આદેશ થાય છે.

વિવેચન - પ્રિયપુમાન્ - આ ઉદાહરણમાં પુંલિંગ સમાસ છે.

પ્રિયપુમાંસિ - આ ઉદાહરણમાં નપું. સમાસ છે.

પ્રશ્ન - પુંસઃ પુમન્સ આવું સૂત્ર કરવું જોઈએ તેને બદલે પુંસોઃ પુમન્સ - કેમ થયું ?

જવાબ - પુંસુ એમ ઉદિત્ કરીને પુંસોઃ બની કરી છે. તેમાં ડ ઈત્સંજાવાળા પુંસુ નું રૂપ કરવામાં કંઈ પ્રયોજન નથી. પણ જ્યારે અન્યસંબંધી બનીને સ્ત્રીલિંગ બને ત્યારે જ તેનું પ્રયોજન સમજાય છે એટલે કે અઘાતૂદિતઃ ૨-૪-૨ થી સ્ત્રીલિંગમાં ડ ઈત્વાળા શબ્દોને ઢી લાગે છે. આ જ ડ ઈત્નું ફળ છે. દા.ત. પ્રિયઃ પુમાન્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયપુંસી થશે. જો ડ ઈત્વાળો પુંસુ શબ્દ ન હોત તો સ્ત્રીલિંગમાં ઢી ન લાગી શકત. અહીં ષષ્ટ્યાન્ત્યસ્ય ૭-૪-૧૦૬ પરિભાષાથી પુંસુ શબ્દના અંત્ય ડ નો પુમન્સ આદેશ થવાને બદલે અનેકવર્ણઃ સર્વસ્ય ૭-૪-૧૦૭ પરિભાષાથી આદેશ અનેકવર્ણી હોવાથી અંત્યનો આદેશ ન થતાં આખા પુંસુ શબ્દનો પુમન્સ આદેશ થયો છે.

ઓત ઔઃ । ૧-૪-૭૪

અર્થ - ઓ કારાન્ત નામનાં ઓ નો ઘટ્ પ્રત્યય છતાં ઔ આદેશ થાય છે.

વિવેચન - ચિત્રગુ: - ચિત્રા ગૌ: યસ્ય સ: - અહીં ઓ નથી ઉ છે. ગોશ્વાન્તે..... ૨-૪-૯૬ થી સમાસમાં અંત્ય ઓ નું ઉ એ પ્રમાણે હ્રસ્વ થવાથી આ સૂત્ર લાગતું નથી.

આ અમ્શસોડતા । ૧-૪-૭૫

અર્થ - ઓ કારાન્ત નામનાં ઓ નો પર રહેલાં અમ્ અને શસ્ ના અ ની સાથે આ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - અમ્ ચ શસ્ ચ એતયો: સમાહાર: - અમ્ શસ્, તસ્ય (સમા.દ.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - આ અમ્ શસોડતા ને બદલે આ અમ્ શસિ સૂત્ર કર્યું હોત તો ચાલે કારણકે અમ્ અને શસ્ પ્રત્યય પર છતાં ઓ નો આ થઈને સમાનાનાં.... ૧-૨-૧ થી ગામ્ અને ગા: બંને રૂપ સિદ્ધ થઈ જાય છે. તો પછી અતા લખીને સૂત્ર લાંબુ શા માટે કર્યું ?

જવાબ - જો અતા ન કરતાં આ અમ્શસિ એટલું જ સૂત્ર કર્યું હોત તો સ્પર્દે પરમ્ એ ન્યાયથી સમાનાનાં..... ૧-૨-૧ સૂત્ર ન લાગતાં શસોડતા..... ૧-૪-૪૯ એ સૂત્ર લાગત તેથી પુલિંગમાં ગા: રૂપ ન બનતાં ગાન્ એવું અનિષ્ટ રૂપ બનત.

અને સ્ત્રીલિંગમાં લુગાતોડનાપ: ૨-૧-૧૦૭ થી શસ્ પર છતાં પૂર્વના આ નો લોપ થવાથી ગા: ને બદલે ગ: એવું અનિષ્ટ રૂપ બનત માટે અતા જરૂરી છે.

પથિન્ - મથિનૃભુક્ષ: સૌ । ૧-૪-૭૬

અર્થ - પથિન્, મથિન્ અને ઋઘુક્ષિન્ એ ન્ અંતવાળા નામોનાં ન્ નો સિ પ્રત્યય પર છતાં આ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - પન્થાશ્ચ મન્થાશ્ચ ઋઘુક્ષાશ્ચ એતેષાં સમાહાર: - પથિન્ મથિનૃભુક્ષિન્, તમ્ય (સમા.દ.)

પથીય - પન્થાનમ્ એચ્છત્ - અહીં ઇચ્છતિ અર્થમાં અમાવ્યયાત્....

૩-૪-૨૩ થી ક્યન્ પ્રત્યય લાગ્યો. ક્યન્ લાગવાથી નામ્નો નોડ્હન:

૨-૧-૯૧ થી પદાન્તે રહેલા ન્ નો લોપ અને ક્યનિ ૪-૩-૧૦૮ થી

પૂર્વનો ઇ દીર્ઘ થવાથી પથીય થયું. હવે પથીય ધાતુ બન્યો તેથી તેને

શબ્દ બનાવવા માટે ક્વિપ્ પ્રત્યય લગાડવો પડે માટે પથીયતિ ઇતિ

ક્વિપ્ - પથી. અહીં અશિત્ એવો ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગતાં અત: ૪-૩-

૮૨ થી અ નો લોપ થશે. તેથી પથીય્ થયું. ય્વો: પ્વય્વ્યજ્જનેલુક્ ૪-

- ૪-૧૨૧ થી ચ નો લોપ થવાથી પથી: થયું આ અવસ્થામાં આ સૂત્ર લાગતું નથી કેમ કે હવે ન્ અંતવાળો શબ્દ રહ્યો જ નથી. આ રીતે કોઈપણ નામધાતુને આ સૂત્રો ૧-૪-૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯ લાગશે નહીં.
- પ્રશ્ન - પથિન્મથિન્મુક્ષ: સૌ આ સૂત્રમાં પથિન્મથિન્ એ ન્ અંતવાળા શબ્દો મૂક્યાં છે. તે ખરી રીતે ન મૂકવા જોઈએ કેમ કે નામ્નો નો... ૨-૧-૯૧ થી પદને અંતે રહેલાં ન્ નો લોપ થઈ જ જાય તેથી "પથિમથ્ય્મુક્ષ: સૌ" આ પ્રમાણે સૂત્ર કરવું જોઈએ તો શા માટે લાબું સૂત્ર કર્યું ?
- જવાબ - "પથિમથ્ય્મુક્ષ: સૌ" આવું જ સૂત્ર કરવું જોઈએ છતાં સૂત્રકારે પોતે જ એ વાત છોડીને ન્ અંતવાળાનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેથી આ સૂત્રથી તેમજ હવે પછીના ૭૭, ૭૮, ૭૯ સૂત્રથી જ્યારે ન્ અંતવાળા રહેતા હોય ત્યારે જ ૧-૪-૭૬ થી ન્ નો આ, ૧-૪-૭૭ થી ઇ નો આ, ૧-૪-૭૮ થી ય્ નો અન્ અને ૧-૪-૭૯ થી ઇન્ નો લોપ થશે. જ્યારે ન્ અંતવાળા ન રહેતાં હોય ત્યારે આ સૂત્રો લાગશે નહિં. અને ન્ અંતવાળા શબ્દો મૂક્યા હોય તો જ આ શબ્દો છે એમ કોઈને ખબર પડે માટે સૂત્રમાં ન્ અંતવાળા શબ્દો મૂક્યા છે. મથિન્ અને ઋમુક્ષિન્ શબ્દોના રૂપો અને સામ્પ્રતિકા પથિન્ શબ્દ પ્રમાણે જ થશે.

ए: । १-४-७७

- અર્થ - પથિન્ વિગેરે ન્ અંતવાળા નામોના ઇ નો ઘુદ્ પ્રત્યય પર છતાં આ થાય છે.
- વિવેચન - નાન્તનિર્દેશાદ્ એ: અભાવાત્ ચ ઇહ ન સ્યાત્ - પથ્યૌ, પથ્ય: - અહીં પથિન્મથિન્ ૧-૪-૭૬ માં બતાવ્યા પ્રમાણે પથી શબ્દ બને છે. તેમાં ન્ કારાન્ત નથી અને ઇ પણ નથી એટલે કે ઇ નો અભાવ છે. ઇ છે પણ દીર્ઘ ઇ છે તેથી આ સૂત્રો લાગતાં નથી પણ પથી + ઔ, પથી + અસ્ માં "યોડનેકસ્વરસ્ય" ૨-૧-૫૬ થી ઇ નો ચ્ થઈને પથ્યૌ, પથ્ય: રૂપ થશે. સઘ્ની શબ્દ પ્રમાણે આ પથી શબ્દના રૂપો થશે.

थोन् । १-४-७८

- અર્થ - પથિન્ અને મથિન્ એ ન્ અંતવાળા નામોના થ્ નો ઘુદ્ પ્રત્યય પર છતાં ન્ થાય છે.
- વિવેચન - પ્રશ્ન - "થોન્" સૂત્રને બદલે માત્ર "ન્" એટલું જ સૂત્ર કેમ ન કર્યું ?

જવાબ - માત્રે “ન્થ” સૂત્ર કરે તો આદેશ અનેકવર્ણી હોવાથી આખા પથિન્ અને મથિન્ નો ન્થ થઈ જાય. આવું ન થાય માટે થઃ સૂત્રમાં મૂક્યો છે. અને પથિન્-મથિન્-ઋભુક્ષિન્ ત્રણે સાથે જ અનુવૃત્તિમાં આવે છે. તો થઃ ન લખે તો ઋભુક્ષિન્ નો પણ ન્થ આદેશ થઈ જાય. માટે ઋભુક્ષિન્ શબ્દની નિવૃત્તિ માટે પણ થઃ મૂક્યું છે.

“થોન્થ્ इति अनेकवर्णत्वात् सर्वस्य प्राप्तौ थः इति स्थानिविशेषार्थम् ऋभुक्षिन् निवृत्यर्थम् च ।”

इन् डीस्वरे लुक् । १-४-७८

અર્થ - પથિન્ વિગેરે ન્ અંતવાળા નામોનો ઇન્, (નો) ડી અને અધુટ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં લુક્ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ડીશ્ચ સ્વરશ્ચ एतयोः समाहारः - ડીસ્વરમ્, તસ્મિન્ (સમા.દ્.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - સૂત્રમાં સ્વરે લખ્યું છે. અને ઘુટિ નો અધિકાર ચાલે છે. તેથી સ્વરાદિ જો ઘુટ્ લેવાના હોય તો ઉપરનાં ૧-૪-૭૭ સૂત્રની સાથે તેનો સમાવેશ થઈ જાત. તો પછી સ્વરે થી ક્યા સ્વરાદિ લેવાં ?

જવાબ - અધુટ્ સ્વરાદિ પ્રત્યયો લેવાના છે.

પ્રશ્ન - સૂત્રમાં તો માત્ર સ્વરે લખ્યું છે. તો સ્વરાદિ લેવા પણ અધુટ્ સ્વરાદિ કેવી રીતે આવી શકે ?

જવાબ - ડી એ સ્ત્રીલિંગમાં અધુટ્ સ્વરાદિ પ્રત્યય છે. તેથી ડી ના સાહચર્યથી અધુટ્ સ્વરાદિ પ્રત્યયો જ લેવા.

પ્રશ્ન - ડી અધુટ્ સ્વરાદિ છે. તો સ્વરે માં તેનો સમાવેશ થઈ શકે તો પૃથક્ શા માટે ગ્રહણ કર્યો ?

જવાબ - ડી પોતે અધુટ્ સ્વરાદિ છે તે વાત સાચી. પણ સ્યાદિ નથી. જ્યારે સ્વરે થી અધુટ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યયો જ લેવા છે. તે ડી ને પૃથક્ ગ્રહણ કરવાથી જ સમજાય છે કે અધુટ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ જ લેવા, સ્યાદિ સિવાયના નહિ. સ્યાદિ સિવાયનો માત્ર ડી જ લેવો છે માટે ડી ને પૃથક્ ગ્રહણ કર્યો છે.

પ્રશ્ન - ઇન્ નો લુક્ થાય છે. તો સૂત્રમાં ઇન્ ને બદલે ઇન્ઃ કેમ ન કર્યું ?

જવાબ - જો ઇન્ઃ એ પ્રમાણે બધી વિભક્તિ કરી હોત તો ઇન્ ના ન્ નો લુક્ થાત. કેમ કે षष्ठ्यान्त्यस्य परिभाषाથી અંત્યનો લુક્ થાય છે અને બધી હંમેશા ભેદ બતાવે છે જેમ કે રાજઃ પુરુષઃ - રાજાનો પુરુષ. અહીં રાજા અને

પુરુષ બંને જુદા છે. તેથી ભેદ થયો માટે ભેદ ન કરતાં લુક્ ની સાથે
 ઇન્ નો અભેદનિર્દેશ કર્યો છે. તેથી ઇન્ ના ન્ નો લુક્ ન થતાં આખો
 ઇન્ લોપાઈ ગયો છે. માટે સૂત્રમાં ઇનઃ એ પ્રમાણે પછી ન કરતાં ઇન્
 કર્યું છે.

વોશનસો નજ્ઞામન્યો સૌ । ૧-૪-૮૦

અર્થ - આમન્ય (સંબોધન) અર્થમાં વર્તતો સિ પ્રત્યય પર છતાં ઉશનસ્
 શબ્દનાં અંત્યવર્ણનો ન્ આદેશ અને લુક્ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન - હે ઉશનન્ - ઉશનસ્ + સિ, આ સૂત્રથી અંત્ય સ્ નો ન્ થવાથી ઉશનન્
 + સિ, દીર્ઘઙ્યાબ્ ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી ઉશનન્ !
 થયું.

હે ઉશન ! ઉશનસ્ + સિ, આ સૂત્રથી સ્ નો લોપ ઉશન + સિ,
 દીર્ઘઙ્યાબ્.... ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી ઉશન ! થયું.

અંત્ય સ્ નો ન્ અને લુક્ બંને આ સૂત્રથી વિકલ્પે થાય છે. તેથી તેના
 વિકલ્પ પક્ષમાં ત્રીજું રૂપ પણ થાય તે આ પ્રમાણે....

હે ઉશનઃ । ઉશનસ્ + સિ, દીર્ઘઙ્યાબ્ - ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ
 થવાથી ઉશનસ્, સોરુઃ ૨-૧-૭૨, રઃપદાન્તે....૧-૩-૫૩ થી ઉશનઃ !
 થયું.

ઉશના - ઉશનસ્ + સિ અહીં સિ છે. પણ પ્ર.એ.વ. નો છે.
 આમન્યવાચી નથી તેથી ઋદુશનસ્..... ૧-૪-૮૪ થી સિ નો ડાથવાથી
 ઉશનસ્ + ડા(આ), ડિત્યન્ત્ય.... ૨-૧-૧૧૪ થી ડિત્ પ્રત્યય હોવાથી
 અંત્ય સ્વરાદિ એવા અસ્ નો લોપ થવાથી ઉશન્ + આ = ઉશના રૂપ
 થશે.

ઉશનસ્ શબ્દના રૂપો અને સાધનિકા ચન્દ્રમસૂવત્ થશે. પણ સં.એ.વ.માં
 ઉપર પ્રમાણે ત્રણ રૂપો થશે.

ઉતોઽનડુચ્ચતુરો વઃ । ૧-૪-૮૧

અર્થ - આમન્યવાચી સિ પ્રત્યય પર છતાં અનડુહ્ અને ચતુર શબ્દનાં ડ નો
 વ આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - અનડ્વાન્ ચ ચત્વારશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ - અનડુચ્ચતુઃ, તસ્ય
 (સમા.દ્.)

વિવેચન - પ્રિયા: ચત્વાર: યસ્ય સ: ।

પ્રિયાણિ ચત્વારિ યસ્ય સ: ।

પ્રિયા: ચત્વાર: યસ્યા: સા ।

પ્રિયાણિ ચત્વારિ યસ્યા: સા ।

તત્ સંબોધને-પ્રિયચત્વ:

અહીં પ્રિયચતુર + સિ આ સૂત્રથી ડ નો વ થવાથી પ્રિયચત્વર + સિ, દોર્ઘઙ્યાબ્..... ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી પ્રિયચત્વર, ર:પદાન્તે..... ૧-૩-૫૩ થી વિસર્ગ થવાથી પ્રિયચત્વ: થયું.

ચત્વાર: અતિક્રાન્ત: ।

ચત્વારિ અતિક્રાન્ત: ।

ચત્વાર: અતિક્રાન્તા ।

ચત્વારિ અતિક્રાન્તા ।

તત્ સંબોધને-અતિચત્વ:

અતિચતુર + સિ આ સૂત્રથી ડ નો વ થવાથી અતિચત્વર + સિ, ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી અતિચત્વર, ર:પદાન્તે..... થી વિસર્ગ થવાથી અતિચત્વ: થયું.

પ્રશ્ન - ચતુર શબ્દ બ.વ.માં જ વપરાય છે તો તેને સિ પ્રત્યય આવે જ નહિ. કેવી રીતે સિ પ્રત્યય પર છતાં ડ નો વ થાય ?

જવાબ - ચતુર શબ્દ બ.વ.માં જ વપરાય છે પણ જયારે પ્રિય અને અતિ સાથે વિગ્રહ પામીને અન્યસંબંધી બને ત્યારે સિ પ્રત્યય આવી શકે છે ત્યારે સિ પ્રત્યય પર છતાં ડ નો વ થઈ શકે.

પ્રશ્ન - સિ પ્રત્યય બે જાતના છે પ્ર.એ.વ. અને આમન્યવાચી. ઉપરથી ઘટિ નો અધિકાર ચાલ્યો આવે છે. તેના કારણે સિ પ્રત્યય ઘટ્ટ જ આવે. એટલે કે પ્ર.એ.વ. નો જ આવે. કારણ કે સૂત્રમાં કયો સિ લેવો એવો નિર્દેશ કયો નથી. છતાં પણ પ્ર.એ.વ. નો સિ ન લેતાં આમન્યવાચીનો સિ કેવી રીતે આવ્યો ?

જવાબ - બરાબર છે. બંને સિ આવી શકે. છતાં પણ આમન્યવાચી જ સિ લીધો છે તેનું કારણ નીચે વા: શેષે ૧-૪-૮૨ માં શેષ ઘટ્ટ પ્રત્યય પર છતાં કાર્ય કરેલું છે. તેથી અર્થાપત્તિથી જ અહીંનો સિ આમન્યવાચી લેવો એમ નક્કી થાય છે.

વા: શેષે । ૧-૪-૮૨

અર્થ - આમન્યવાચી સિ ને વર્જીને અન્ય ઘટ્ટ પ્રત્યયોને શેષઘટ્ટ કહેવાય છે.

આવા શેષઘટ્ટ પ્રત્યયો પર છતાં અનડહ અને ચતુર્ ના ઉ નો વા થાય છે.

વિવેચન - હે અનડવન્ !, હે પ્રિયયત્વઃ ! અહીં આમન્યવાચી સિ છે તેનું શેષઘટ્ટ કહીને વર્જન કરેલું હોવાથી આ સૂત્રથી ઉ નો વા ન થતાં ઉપરના ૧-૪-૮૧ થી ઉ નો વ થયેલો છે.

સખ્યુરિતોઽ શાવૈત્ ૧-૪-૮૩

અર્થ - ઇ કારાન્ત સખિ શબ્દના ઇ નો 'શિ' વર્જન શેષઘટ્ટ પ્રત્યય પર છતાં એ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ન શિઃ - અશિઃ, તસ્મિન્ (નઞ્. તત્પુ.)

વિવેચન - ઇતિ કિમ્ ? સખ્યૌ સ્ત્રિયૌ - કેવલસખિઃ...૧-૪-૨૬ માં કલ્યા પ્રમાણે આ સખી શબ્દ નામ ધાતુ પરથી બનેલો છે, અને દીર્ઘ ઇ કારાન્ત હોવાથી આ સૂત્રથી ઇ નો એ ન થતાં યોડનેકસ્વરસ્ય ૨-૧-૫૬ થી ઇ નો વ થવાથી સખ્ય + ઔ = સખ્યૌ થયું.

અશાવિતિ કિમ્ ? અતિસખીનિ = સંખાયમ્ અતિક્રાન્તમ્, અતિસખિ + શિ, સ્વરાચ્છૌ ૧-૪-૬૫ થી ન્ નો આગમ થવાથી અતિસખિન્ + શિ, નિદીર્ઘઃ ૧-૪-૮૫ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી અતિસખીન્ + શિ - અતિસખીનિ થયું. શિ નું વર્જન કરેલું હોવાથી સખિ ના ઇ નો એ થયો નથી.

શેષ ઇત્યેવ ? હે સખે ! સખિ + સિ, હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૧-૪-૪૧ થી સિ ની સાથે ઇ નો ગુણ થવાથી સખે થયું છે. અહીં આમન્યવાચી સિ નું વર્જન હોવાથી આ સૂત્રથી ઇ નો એ થયો નથી.

પ્રશ્ન - સખિ શબ્દ પુલિંગ છે. તેમાં તો શિ પ્રત્યય આવવાનો જ નહતો તો પછી શિ નું વર્જન શા માટે કર્યું ?

જવાબ - બરાબર છે. સખિ શબ્દ પુલિંગ છે. તેથી શિ પ્રત્યય નહોતો આવવાનો પણ જ્યારે સખિ શબ્દ અન્યસંબંધી બને ત્યારે નપુંસકનો શિ પ્રત્યય આવી શકે. તે વખતે શિ પ્રત્યય પર છતાં ઇ નો એ ન કરવા માટે જ શિ નું વર્જન છે.

પ્રશ્ન - "સખ્યુરિતોઽશાવૈત્" ને બદલે "સખ્યુરિતોઽશાન્વાય્" આવું સૂત્ર કર્યું હોત તો પ્રક્રિયા લાઘવ થાત. તો પછી આય ન કરતાં એત્ શા માટે કર્યો ?

જવાબ - એ ને બદલે આંચ ન કરાય. કારણ કે અનેકવર્ણ:સર્વસ્ય એ પરિભાષાથી જો આચ્ કયો હોત તો આદેશ અનેકવર્ણી હોવાથી આખા સચિ શબ્દનો આચ્ થઈ જાત. આવું ન થાય તે માટે આચ્ ન કરતાં એત્ કયો છે. આ સૂત્ર તત્સંબંધી અને અન્યસંબંધી બંનેમાં લાગે છે.

ઋદુશનસ્ - પુરુદંશોડનેહસશ્ચ સેર્ડા: । ૧-૪-૮૪

અર્થ - ઋ કારાન્ત નામોથી પર રહેલ તેમજ ઉશનસ્, પુરુદંશસ્, અનેહસ્ અને ઇ કારાન્ત સચિ શબ્દોથી પર રહેલ શેષ સિ પ્રત્યયનો ડા આદેશ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઋચ્ચ ઉશના ચ પુરુદંશા ચ અનેહા ચ એતેષાં સમાહાર: -

ઋદુશનસ્પુરુદંશોડનેહા, તસ્માત્ (સમા.દ.)

વિવેચન - ઋ કારાન્ત શબ્દોમાં અર્ઙ્ગેચ ૧-૪-૩૯ થી ઋ નાં અર્ ની પ્રાપ્તિ હતી. ઉશનસ્, પુરુદંશસ્ અને અનેહસ્ આ ત્રણમાં દીર્ઘઙ્યાબ્ - ૧-૪-૪૫ થી સિ ના લોપની, અઘ્વાદે..... ૧-૪-૮૦ થી પૂર્વના સ્વરને દીર્ઘ થવાની અને સોરુ: ૨-૧-૭૨ થી સ્ નો ર્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી. અને સચિ શબ્દને સચ્ચુરિતો.....૧-૪-૮૩ થી ઇ ના એ ની પ્રાપ્તિ હતી તે બધાનો બાધ કરીને આ સૂત્રથી ડા કયો છે.

પુરુદંશસ્ અને અનેહસ્ શબ્દનાં રૂપો અને સાધનિકા ચન્દ્રમસ્ પ્રમાણે થશે.

નિ દીર્ઘ: । ૧-૪-૮૫

અર્થ - શેષ ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

વિવેચન - રાજા-રાજન્ + સિ, નામ્નોનો..... ૨-૧-૮૧ થી પદાન્તે રહેલા નામનાં ન્ નો લોપ થવાથી રાજ + સિ, હવે નિદીર્ઘ: ૧-૪-૮૫ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય એમ કહ્યું. પણ અહીં તો ન્ છે જ નહીં ન્ હોય તો જ ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય. પરંતુ સ્પાદિવિધિમાં નામ્નો નો... ૨-૧-૮૧ થી થયેલું ન્ ના લોપનું કાર્ય અસત્ થાય છે. તેથી હવે દીર્ઘ કરવાની સ્પાદિવિધિમાં ન્ નો લોપ થયેલો હોવા છતાં ન્ છે એમ માન્યું. તેથી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી રાજા + સિ, હવે દીર્ઘઙ્યાબ્..... ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ કરવાની પૂર્વની સ્પાદિવિધિમાં પણ નામ્નો નો.... ૧-૪-૮૧ થી થયેલા ન્ ના લોપને અસત્ માનવાથી સિ નો લોપ થયો. તેથી રાજા રૂપ સિદ્ધ થયું.

સ્મહતો : ૧-૪-૮૬

અર્થ - સ્ અંતવાળા અને મહત્ શબ્દનો સ્વર શેષધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - નકારેણ યુક્તઃ સ્ - સ્, સ્ચ મહત્ ચ - સ્મહતૌ, તયોઃ (ઇ.દ્.)

ઇન્ - હન્ - પૂષાર્યમ્નાઃ શિસ્યોઃ : ૧-૪-૮૭

અર્થ - ઇન્ અંતવાળા હન્, પૂષન્ અને અર્યમન્ શબ્દોનો સ્વર શિ અને સિ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ થાય છે.

સૂત્ર સમાસ - ઇન્ ચ હન્ ચ પૂષા ચ અર્યમા ચ એતેષાં સમાહારઃ - ઇન્હન્પૂષાર્યમા, તસ્ય (સમા.દ્.) શિશ્ચ સિશ્ચ - શિસી, તયોઃ (ઇ.દ્.)

વિવેચન - પ્રશ્ન - સિ અને શિ બંને ધુટ્ છે તો ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં નિદીર્ઘઃ ૧-૪-૮૫ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાનો જ હતો. તો આ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ - જો આ સૂત્ર ન બનાવ્યું હોત તો ઇષ્ટ પ્રયોગની સિદ્ધિ તો થઈ જાત. તેની સાથે અનિષ્ટ પ્રયોગની પણ સિદ્ધિ થાત. જેમ કે દણ્ડીનિ - એ શિ પર છતાં અને દણ્ડી એ સિ પર છતાં, નિદીર્ઘઃ ૧-૪-૮૫ થી થાત. તેવી રીતે પ્રતિઉદાહરણમાં આપેલ દણ્ડિનૌ માં પણ ઔ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ થાત. આ સૂત્ર કરવાથી એ ફળ મળ્યું કે, દીર્ઘ થશે તો માત્ર શિ અને સિ પ્રત્યય પર છતાં જ થશે. પણ બીજા ઔ-જસ્ વિગેરે પ્રત્યયો ધુટ્ હોવા છતાં પણ દીર્ઘ નહિં થાય.

પ્રશ્ન - ઇન્ અંતવાળા કહ્યું તેને બદલે ઇન્ પ્રત્યયાન્ત કહ્યું હોત તો ન ચાલે ?

જવાબ - જો ઇન્ પ્રત્યયાન્ત ગ્રહણ કરે તો દણ્ડિન્ વિગેરે જે ઇન્ પ્રત્યયાન્ત છે. તેને તો આ સૂત્રથી દીર્ઘ થઈ જાય. અને "અનિનસ્મન્ગ્રહણાન્યર્થવ-તાડનર્થકેન ચ તદન્તર્વિધિ પ્રયોજયન્તિ ।" (અન્-ઇન્-અસ્ અને મન્ અંતવાળા પ્રત્યયોનું જ્યાં ગ્રહણ હોય ત્યાં અર્થવાન્ની સાથે અનર્થવાન્નું પણ ગ્રહણ થાય છે.) આ ન્યાયથી અર્થવાન્ તરીકે દણ્ડિન્ વિગેરે ઇન્ પ્રત્યયાન્તનું તો ગ્રહણ થયું. પણ સ્ત્રિવિન્ વિગેરે વિન્ પ્રત્યયાન્ત હોવા છતાં ઇન્ અંતવાળાનું ગ્રહણ હોવાથી અનર્થવાન્નું પણ ગ્રહણ થયું. માટે સ્ત્રિવિન્ વિગેરે પ્રયોગો થશે. ફલિતાર્થ એ થયો કે પ્રત્યય ભલે ગમે તે લાગ્યો હોય પણ ઇન્ જેને અંતે આવતો હોય તે બધા નામોનું આ સૂત્રમાં ગ્રહણ થશે. તેથી ઇન્ પ્રત્યયાન્ત ન કહેતાં ઇન્

અંતવાળા એમ કહ્યું છે.

આ સૂત્રમાં હન્ લીધો છે. તેથી હન્ અંતવાળા નામોનું જ ગ્રહણ થશે. કેમકે હન્ એ ધાતુ છે. અને અહીં નામની વાત ચાલે છે. પ્લીહન્ શબ્દ છે. તે દેખીતી રીતે હન્ અંતવાળો દેખાય છે. પણ હન્ ધાતુ લાગીને બનેલો નથી. તેથી તેને આ સૂત્ર નહિ લાગે. કારણ કે “અર્થવત્ ગ્રહણે નાનર્થકસ્ય” (અર્થવાનું ગ્રહણ હોતે છતે અનર્થવાનું ગ્રહણ ન થાય.) એ ન્યાયથી હન્ ધાતુના અંતવાળા જે શબ્દો હોય તેને જ આ સૂત્ર લાગે. બીજી કોઈ રીતે દેખાતાં હન્ અંતવાળા શબ્દોને આ સૂત્ર ન લાગે. હન્ ધાતુ પરથી બનેલા શબ્દોને આ સૂત્રથી શિ અને સિ પ્રત્યય પર છતાં ન ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થશે. જેમકે ભ્રૂણહા, વૃત્રહા વિગેરે... પણ દેખાતાં હન્ અંતવાળા શબ્દોને આ સૂત્ર ન લાગતાં નિદીર્ઘ: ૧-૪-૮૫ થી બધા ધુટ્ પ્રત્યયો પર છતાં ન ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થશે. દા.ત. પ્લીહા, પ્લીહાનૌ, પ્લીહાન: વિગેરે..

સૂત્રમાં પદને અંતે જેમ પૂષન્ ના ન નો લોપ કર્યો તેમ ઇન્ અને હન્ ના ન નો પણ પદને અંતે લોપ કરીને સૂત્ર “ઇ-હ-પૂષાડ્યમ્ણ: શિસ્યો:” આવુ થવું જોઈએ છતાં નથી કર્યું કેમ કે ઇ થી શું ગ્રહણ કરવું? અને હ થી શું ગ્રહણ કરવું? એની સમજ ન પડે. અને જો ઇ અંતવાળા અને હ અંતવાળા શબ્દોનું ગ્રહણ કરે તો આપત્તિ આવે. આવું અનિષ્ટ કાર્ય ન થાય માટે ન ના લોપની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં ઈષ્ટતા સચવાઈ રહે માટે સૂત્રમાં ન નો લોપ કર્યો નથી.

દણ્ડન્ શબ્દના રૂપો પુલિંગમાં શશિન્વત્ થશે.

દણ્ડન્ શબ્દના રૂપો નપું. માં ગુણિન્વત્ થશે.

દણ્ડન્ શબ્દના રૂપો સ્ત્રીલિંગમાં નદીવત્ થશે. (દણ્ડની)

સ્રગિવ્ન્ શબ્દના રૂપો પુલિંગમાં શશિન્વત્ થશે.

વૃત્રહન્, પૂષન્, અર્ચમન્ આ ત્રણેના રૂપો પુલિંગમાં રજન્વત્, પરન્તુ વૃત્રહન્ નાં રૂપો નપું. માં નામન્વત્ અને સ્ત્રીલિંગમાં વૃત્રઘ્ની થઈને રજીવત્ થશે.

ધુટ્ પ્રત્યયો પર છતાં જ્યારે રાજન્ માં નિદીર્ઘ: ૧-૪-૮૫ થી દીર્ઘ થાય છે. તેને બદલે આ ત્રણમાં ઇન્-હન્ ૧-૪-૮૭ થી દીર્ઘ થશે.

અપ્ : ૧-૪-૮૮

અર્થ - અપ્ શબ્દનો સ્વર શેષધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ થાય છે.
લિङ્ગાનુશાસન ની દૃષ્ટિએ અપ્ શબ્દ સ્ત્રીલિંગ બ.વ.માં જ વપરાય છે. પણ અન્યસંબંધીમાં આવે ત્યારે ત્રણે લિંગે વપરાય છે. જેમ કે
સ્વાપ્ -સ્વાપૌ - સ્વાપઃ ।

નિવા । ૧-૪-૮૯

અર્થ - ન્ નો આગમ થયો હોય ત્યારે અપ્ શબ્દનો સ્વર ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે.
આ સૂત્ર પરથી જ નક્કી થાય છે કે અપ્ શબ્દ મૂળમાં હોય ત્યારે સ્ત્રીલિંગ બ.વ.માં જ વપરાય પણ જ્યારે અન્યસંબંધી થાય ત્યારે ત્રણલિંગે, ત્રણેવચનમાં વપરાય અને પુલિંગમાં, સ્ત્રીલિંગમાં મરુત્ પ્રમાણે, અને નપું.માં જગત્ પ્રમાણે રૂપો થશે.

અભ્વાદેરત્વસઃ સૌ । ૧-૪-૯૦

અર્થ - મૂ વિગેરે ધાતુ પરથી બનેલા શબ્દોને વર્જને અતુ અને અસ્ અંતવાળા નામોનો સ્વર શેષ સિ પ્રત્યય પર છતાં દીર્ઘ થાય છે.
સૂત્ર સમાસ - મૂઃ આદિઃ યસ્ય સઃ - ભ્વાદિઃ (બહુ.) ન ભ્વાદિઃ - અભ્વાદિઃ તસ્ય (નમ્ ત.)

અતુશ્ચ અસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - અત્વસ્ તસ્ય (સમા.દ્.)

વિવેચન - મવાન્ - મવતુ એ મૂ ધાતુ પરથી બનેલ શબ્દ નથી પણ મવતુ સર્વનામ છે. તે અતુ અંતવાળો હોવાથી મવત્ + સિ, ઋદુદિતઃ ૧-૪-૭૦ થી ન્ નો આગમ થવાથી મવન્ત્ + સિ, આ સૂત્રથી ન્ ની પૂર્વનોસ્વર દીર્ઘ થવાથી મવાન્ત્ + સિ, દીર્ઘઙ્યાબ્....૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી મવાન્ત્, પદસ્ય ૨-૧-૮૮ થી ત્ નો લોપ થવાથી મવાન્ થયું.

યવમાન્ - યવાઃ સન્તિ યસ્ય સઃ - યવમત્ અહીં તદસ્યા..... ૭-૨-૧ થી મતુ પ્રત્યય લાગવાથી યવ + મતુ - યવમત્ + સિ આ શબ્દ પણ અતુ અંતવાળો છે. તેથી ઋદુદિતઃ ૧-૪-૭૦ થી ન્ નો આગમ થવાથી યવમન્ત્ + સિ, આ સૂત્રથી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી યવમાન્ત્ + સિ, દીર્ઘઙ્યાબ્ ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી યવમાન્ત્, પદસ્ય ૨-૧-૮૮ થી ત્ નો લોપ થવાથી યવમાન્ થયું.

અપ્સરઃ - અપ્સરસ્ અસ્ અંતવાળો ઉણાદિથી સિદ્ધ છે.

અપ્સરાસ્ + સિ, આ સૂત્રથી સ્વર દીર્ઘ થવાથી અપ્સરાસ્ + સિ દીર્ઘંદ્યાબ્... ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી અપ્સરાસ્, સોરુ: ૨-૧-૭૨ થી સ્ નો ર્ થવાથી અપ્સરા, ર: પદાન્તે.... ૧-૩-૫૩ થી ર્ નો વિસર્ગ થવાથી અપ્સરા: થયું.

ગોમાન્ - ગોમન્તં ઇચ્છતિ ઇતિ - ગોમત્ય-અમાવ્યયાત્... ૩-૪-૨૩ થી ક્યન્ (ય) પ્રત્યય લાગ્યો છે. અતઃ ૪-૩-૮૨ થી અ નો લોપ, ય્વોઃ પ્વય્... ૪-૪-૧૨૧ થી ય્ નો લોપ થવાથી ગોમત્ નામધાતુ પરથી નામ થયું. તેની સાધનિકા રૂપોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવી.

સ્થૂલશિરાઃ - સ્થૂલશિરાસં ઇચ્છતિ આ અર્થમાં અમાવ્યયાત્..... ૩-૪-૨૩ થી ક્યન્ લાગવાથી સ્થૂલશિરાસ્ય, સ્થૂલશિરાસ્યતિ ઇતિ ક્વિપ્, અતઃ ૪-૩-૮૨ થી અ નો લોપ, ય્વોઃ પ્વય્... ૪-૪-૧૨૧ થી ય્ નો લોપ થવાથી સ્થૂલશિરાસ્ નામધાતુ પરથી નામ થયું. તેથી સ્થૂલશિરાસ્ + સિ આ સૂત્રથી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી સ્થૂલશિરાસ્ + સિ, દીર્ઘંદ્યાબ્..... ૧-૪-૪૫ થી સિ નો લોપ થવાથી સ્થૂલશિરાસ્, સોરુ:, ર: પદાન્તે.... થી સ્થૂલશિરા: થયું.

પિણ્ડગ્રઃ - પિણ્ડં ગ્રસતિ ઇતિ ક્વિપ્ - પિણ્ડગ્રસ્ શબ્દ બન્યો. ઉપર પ્રમાણે સિ નો લોપ, સ્ નો ર્, ર્ નો વિસર્ગ થવાથી પિણ્ડગ્રઃ બન્યું. અહીં આ સૂત્રથી સ્વર દીર્ઘ થતો નથી કેમકે ગ્રસ્ એ ધાતુ છે. ધાતુ પરથી બનેલ શબ્દ છે. તેથી આ સૂત્રથી દીર્ઘ ન થાય.

પ્રશ્ન - દશે ગણના ધાતુનું વર્જન કરવું છે. તો અભ્વાદેઃ ની જગ્યાએ અધાતોઃ લખ્યું હોત તો પણ દરેક ધાતુનું વર્જન શક્ય છે. તો પછી અધાતોઃ ને બદલે અભ્વાદેઃ શા માટે લખ્યું છે ?

જવાબ - મૂ વિગેરે દરેક ગણના ધાતુનું વર્જન કરવું છે. પણ નામધાતુનું વર્જન નથી કરવું. જે અધાતોઃ લખ્યું હોત તો ધાતુ માત્રનું વર્જન થઈ જત. માટે અધાતોઃ ન લખતાં અભ્વાદેઃ લખ્યું છે. તેથી નામધાતુનું ગ્રહણ થશે. તેના ઉદાહરણ તરીકે ગોમાન્ અને સ્થૂલશિરાઃ છે.

પ્રશ્ન - અંતુ અને અસ્ અંતવાળા શબ્દો જે બને છે. તેને આ સૂત્રથી દીર્ઘ થાય છે. તો खरणस् અને खुरणस् ને આ સૂત્ર લાગશે ? કેમકે આ શબ્દો પણ खर + नासिका થી બનેલ છે. खर-खुरान्नासिकाया નસ્ ૭-૩-૧૬૦ થી નાસિકા નો નસ્ આદેશ થવાથી હવે અસ્ અંતવાળો શબ્દ

કહેવાય. તેથી આ સૂત્ર લાગે કે નહીં ?

જવાબ - “અર્થવદ્ ગ્રહણે નાનર્થકસ્ય ગ્રહણમ્” એ ન્યાયથી અહીં અતુ અને અસ્ પ્રત્યય જેને લાગ્યા હોય તેનું જ ગ્રહણ છે. પરંતુ અનર્થક એવાં ચરણસ અને ચુરણસ નું ગ્રહણ ન થાય.

પ્રશ્ન - તો પછી બૃહદ્વૃત્તિમાં તો ચરણાઃ અને ચુરણાઃ બંને ઉદાહરણમાં દીર્ઘ કર્યા છે ?

જવાબ - ઉપરનો જેમ ન્યાય છે તેવો બીજો પણ ન્યાય છે કે “અનિતસ્મિન્ ગ્રહણાન્યર્થવતાચાનર્થકેન ચ તદન્તર્વિધિ પ્રયોજયન્તિ” આ ન્યાય ઉપરના ન્યાયના અપવાદ ભૂત છે. તેથી આ ન્યાયથી ચરણસ અને ચુરણસ બંને ગ્રહણ થઈ શકે છે. તેથી આ સૂત્રથી દીર્ઘ થઈને ચરણાઃ અને ચુરણાઃ પ્રયોગની સિદ્ધિ થઈ છે.

भवत् शब्दनां रूपो અને સાધનિકા કુર્વત્ પ્રમાણે થશે.

यवमत् शब्दनां रूपो અને સાધનિકા ગોમત્ પ્રમાણે થશે.

स्थूलशिरस् नां रूपो અને સાધનિકા અપ્સરસ્ પ્રમાણે થશે.

पिण्डग्रस् नां रूपो અને સાધનિકા ચન્દ્રમસ્ પ્રમાણે થશે.

ક્રુશસ્તુનસ્તુચ્ પુંસિ । ૧-૪-૯૧

અર્થ - ક્રુશ ધાતુથી પર રહેલાં તુન્ પ્રત્યયનો પુંલિંગમાં શેષધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં તુચ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન - પુંસીતિ કિમ્ ? ક્રુશક્રોષ્ટ્નિ - ક્રુશાઃ ક્રોષ્ટરઃ યેષુ તાનિ । ક્રુશક્રોષ્ટ્ + જસ્ ક્રુશક્રોષ્ટ્ + શિ-નપુંસકસ્ય - ૧-૪-૫૫ થી જસ્ નો શિ થવાથી, ક્રુશક્રોષ્ટ્ + શિ-સ્વરાચ્છૌ ૧-૪-૬૫ થી શિ ની પૂર્વે ન્ નો આગમ થવાથી,

ક્રુશક્રોષ્ટ્ + શિ, નિદીર્ઘઃ ૧-૪-૮૫ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી,

ક્રુશક્રોષ્ટ્નિ થયું. અન્યસંબંધીમાં નપું. હોવાથી આ સૂત્રથી તુચ્ આદેશ થયો નથી.

પ્રશ્ન - ક્રોષ્ટોઃ ક્રોષ્ટ્ પુંસિ સૂત્ર કર્યું હોત તો ચાલત કેમકે અનેકવર્ણઃ સર્વસ્યથી આખા ક્રોષ્ટ્ નો ક્રોષ્ટ્ આદેશ થઈ શકત. તેથી લાઘવ થાત. તો આવું લાંબુ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ - તુન્ નો તુચ્ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે તૃસ્વસ્ ૧-૪-૩૮ થી આર

થઈ શકે. જો તુન્ નો તૃચ્ કરવાને બદલે ક્રોષ્ટ નો ક્રોષ્ટ આદેશ કર્યો હોત અથવા ક્રોષ્ટશબ્દમાં રહેલા ડનો ઋ કર્યો હોત તો તૃચ્ અંતવાળો નંથવાથી ૧-૪-૩૮ સૂત્ર લાગવાને બદલે અડોંચ ૧-૪-૩૯ લાગીને ને આર્ ને બદલે અર્ થાત. તેથી અર્ ન કરતાં આર્ કરવા માટે જ આવું લાંબુ સૂત્ર કર્યું છે.

ટાદૌ સ્વરે વા । ૧-૪-૯૨

અર્થ - ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં કુશ્ ધાતુથી પર રહેલાં તુન્ પ્રત્યયનો તૃચ્ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન - પ્રશ્ન - ધ.બ.વ.માં આમ્ પ્રત્યય પર છતાં બે રૂપો થવા જોઈએ. તેના બદલે ક્રૌષ્ટનામ્ એક જ રૂપ કેમ થયું ?

જવાબ - જો ક્રોષ્ટ ઉકારાન્ત હોય તો પણ હ્રસ્વાડપશ્ચ ૧-૪-૩૨ થી આમ્ નો નામ્ થાય. અને ક્રોષ્ટ ઋ કારાન્ત હોય તો પણ હ્રસ્વાડપશ્ચ ૧-૪-૩૨ થી આમ્ નો નામ્ થાય છે. તેથી નામ્ આદેશ થવો તે નિત્યકાર્ય છે. તેનાથી આ સૂત્ર પર હોવા છતાં નિત્યકાર્ય પ્રથમ થાય. તેથી નામ્ આદેશ થયા પછી આ સૂત્ર ન લાગે કારણકે હવે નામ્ પ્રત્યય સ્વરાદિ નથી. તેથી એક જ રૂપ થયું છે.

સ્ત્રિયામ્ । ૧-૪-૯૩

અર્થ - કોઈપણ નિમિત્તની અપેક્ષા વિના કુશ્ ધાતુથી પર રહેલાં તુન્ પ્રત્યયનો સ્ત્રીલિંગમાં તૃચ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન - પञ्चक्रोष्टभिः रथैः - पञ्चभिः क्रीष्टीभिः क्रीतैः - पञ्चक्रोष्टी. संख्या समाहारे... ૩-૧-૯૯ થી દ્વિગુ સમાસ થયો. મૂલ્યૈઃ ક્રીતે ૬-૪-૧૫૦ થી ઇકળ્ પ્રત્યય લાગવાથી પञ्चक्रोष्टी + ઇકળ્, અનામ્ય દ્વિઃ.... ૬-૪-૧૪૧ થી ઇકળ્ નો લોપ થવાથી પञ्चक्रोष्टી, इयादेर्गोणस्या... ૨-૪-૯૫ થી તદ્વિતનો લુક્ થવાથી ગૌણ પડેલા ડી વિગેરેનો પણ લોપ થવાથી પञ्चक्रोष्ट રહ્યું. પञ्चक्रोष्ट + भिस् - पञ्चक्रोष्टभिः થયું. અહીં જો ડી ના નિમિત્તથી તુન્ નો તૃચ્ થતો હોત તો નિમિત્તાભાવે નૈમિત્તિકસ્યાપ્યભાવઃ એન્યાયથી ડી ચાલ્યો જતાં તુન્ નો તૃચ્ પણ ચાલ્યો જાત. પણ તૃચ્ થયો છે તે ડી ના નિમિત્તથી નથી થયો. એટલે કે નિર્નિમિત્ત હોવાથી ડી નો લુક્ થયો હોવા છતાં તૃચ્ તો રહ્યો જ. લોપ ન થયો. સ્ત્રીલિંગમાં તુન્ નો તૃચ્ નિર્નિમિત્ત છે. તેની સાબિતી

આ દૃષ્ટાંત બતાવે છે.

અહીં સમ્રાટ તે વિષયસમ્રાટ છે. સ્ત્રીલિંગનો વિષય આવે ત્યારે હો કરવો. "ભાવિની ભૂતવત્ ઉપચારઃ" ભવિષ્યમાં બનવાનો છે. એમ માનીને પહેલેથી ઋ અંતવાળો થયા પહેલા હો થઈ જશે.

इत्याचार्य श्री हेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान स्वोपज्ञशब्दानुशासन
लघुवृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः । १-४.

સોત્કળઠમંગલગનૈ કચકર્ષણૈશ્ચ, વક્ત્રાબ્જચુમ્બનનલક્ષતકર્મભિશ્ચ
શ્રીમૂલરાજહતભૂપતિભિર્વિલેસુઃ, સંખ્યેઽપિ લેપિ ચ શિવાશ્ચ સુરસ્રિયશ્ચ ।

અર્થ :- સંગ્રામમાં મૂલરાજ રાજા વડે હણાયેલા રાજાઓની સાથે ઉત્કંઠાપૂર્વક આલિંગન, કેશાકર્ષણ, મુખચુંબન અને નખક્ષત કર્મ વડે યુદ્ધભૂમિમાં શિયાળીયાઓએ અને સ્વર્ગમાં દેવાંગનાઓએ વિલાસ કર્યો.

ૐ હ્રીં અહં નમઃ ।

દ્વિતીયાધ્યાય:-પ્રથમઃ પાદઃ

ત્રિ-ચતુરસ્તિસુ - ચતસૃ સ્યાદૌ ૨.૧.૧

અર્થ : સ્ત્રિયામ્ ૧.૪.૮૩ ની અનુવૃત્તિ આ સૂત્રમાં ચાલુ છે.
સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં સ્ત્રી.માં વર્તતા ત્રિ અને ચતુર નો અનુક્રમે તિસુ અને ચતસુ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ત્રયશ્ચ ચત્વાશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ ત્રિચતુર તસ્ય । (સમા.દ્.)
તિસા ચ ચતસા ચ એતયોઃ સમાહારઃ તિસૃચતસુ (સમા.દ્.)
સિઃ આદિઃ યસ્ય સઃ સ્યાદિઃ તસ્મિન્ । (બહુ.)

વિવેચન : સ્યાદાવિતિ કિમ્ ? પ્રિયત્રિકઃ પ્રિયચતુષ્કઃ ।
આ બંનેનો બહુ. સમાસ હોવાથી શેષાદવા ૭.૩.૧૭૫ થી કચ્ પ્રત્યય થયો છે. આ પ્રત્યય 'સ્યાદિ'ન હોવાથી તિસુ-ચતસુ આદેશ થતો નથી.
પ્રિયચતુષ્કઃ માં નિર્દુર્બહિર્ગ ૨.૩.૮ થી સ્ નો ષ થયો છે.
સ્ત્રિયામ્ ૧.૪.૮૩માં 'નિર્નિર્મિત્ત એવ' (નિર્મિત્ત નહીં હોતે છતે) એમ લખ્યું છે. એમાં જે સમ્પ્રી કરી છે તેના કારણે સ્યાદિની અનુવૃત્તિ અટકી ગઈ. તેથી અહીં ફરીથી 'સ્યાદૌ' એમ સૂત્રમાં લખ્યું છે.

પ્રશ્ન : તિસુ શબ્દમાં સ્ નો ષ થવાની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં કેમ ન કર્યો ?
જવાબ : 'સૂત્રસામર્થ્યાત્' સૂત્રનાં સામર્થ્યથી... સૂત્રમાં જ તિસુ મૂક્યું છે. તેથી તિસુ ના સ્ નો ષ થવાની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં નહીં થાય.

પ્રશ્ન : અહીં સ્ત્રી.ની અનુવૃત્તિ ચાલુ છે તો પ્રિયતિસુ કુલમ્ એ નપું.નું ઉદાહરણ શા માટે ?

જવાબ : સમાસનો વિગ્રહ કરતી વખતે ત્રિ અને ચતુર નામ સ્ત્રી.માં પ્રયોગ કરાયેલું હોવાથી અન્યસમ્બન્ધી તરીકે પું.સ્ત્રી. કે નપું. હોય તો પણ તિસુ-ચતસુ આદેશ થઈ શકે છે. જેમ કે...

પ્રિયાઃ તિસ્રઃ યસ્ય સઃ પ્રિયતિસુ - પું.

પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્યસઃ પ્રિયચતસુ - પું.

પ્રિયાઃ તિસ્રઃ યસ્ય તદ્ પ્રિયતિસુ - નપું.

પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્ય તદ્ પ્રિયચતસુ - નપું.

પ્રિયાઃ તિસ્રઃ યસ્યાઃ સા પ્રિયતિસુ - સ્ત્રી.

પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્યાઃ સા પ્રિયચતસુ - સ્ત્રી.

“ષष्ठ્યાન્તસ્ય” પરિભાષાથી ત્રિ અને ચતુર્ ના અન્ત્યનો તિસૂ અને ચતસૂ આદેશ થવો જોઈએ. પરન્તુ આદેશ અનેકવર્ણી હોવાથી અનેકવર્ણ: સર્વસ્ય એ પરિભાષાથી આખા ત્રિ અને ચતુર્ નો તિસૂ અને ચતસૂ આદેશ થયો છે.

ઋતો ર: સ્વરેઽનિ ૨.૧.૨

અર્થ : ન નો વિષય ન હોય તો સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં તિસૂ અને ચતસૂ નાં ઋ નો ર્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન ન્ — અન્, તસ્મિન્ । (નગ્,ત.)

વિવેચન : સ્વર ઇતિ કિમ્ ? તિસૂભિઃ, ચતસૂભિઃ ।

અહીં સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પરમાં નથી પરન્તુ વ્યઞ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પરમાં છે તેથી આ સૂત્ર લાગેલ નથી. ૨.૧.૧ સૂત્રથી તિસૂ-ચતસૂ આદેશ થયો છે.

અહીં અનિ માં વિષય સમ્ભવી લીધેલ છે.

સ્વસમ્બન્ધી અને અન્યસમ્બન્ધી બધામાં આ સૂત્રો લાગે છે.

પ્રશ્ન : સ્વરાદિ પ્રત્યય પરછતાં ઇવણદિ ૧.૨.૨૧ સૂત્રની પ્રાપ્તિ હતી. તેથી રૂપ સિદ્ધ થવાનું જ હતું તો આ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ : દ્વિતીયા બ.વ.માં શસોઽતાં ૧.૪.૪૯ થી દીર્ઘ થઈને ‘તિસૂઃ’ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત. અને જ્યારે અન્ય સમ્બન્ધી બનીને ત્રણે લિંગે રૂપ થાય ત્યારે સ્વરાદિ ધુદ્ પ્રત્યય પર થતાં અઢૌં ચ ૧.૪.૩૯ થી અર્ ની તેમજ ઋતોઙુ ૧.૪.૩૭ થી ઙસિ-ઙસુ નો ઙુથવાની પ્રાપ્તિ હતી. તેથી અનિષ્ટ રૂપો થઈ જાત. તે ન થાય માટે આ સૂત્રની રચના કરી છે.

જરાયા જરસ્ વા ૨.૧.૩

અર્થ : સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં જરા નો જરસ્ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

અપોઽદ્ધમે ૨.૧.૪

અર્થ : ‘મ્’ આદિવાળા સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં અપ્ નો અદ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : અપ્ શબ્દનાં રૂપો બ.વ.માં જ થાય છે. પરન્તુ અન્ય સમ્બન્ધી બને ત્યારે બધાં રૂપો થઈ શકે છે. તેમજ તદન્ત નું મહણં થયે છતે અપ્ નો અદ્ આદેશ પણ થાય છે. તે જણાવવા સ્વદ્ભ્યાં નું ઉદાહરણ આપ્યું છે.

અપ્ સ્ત્રી. = પાણી.

આ રાયો વ્યજ્જને ૨.૧.૫

અર્થ : વ્યજ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં રૈ શબ્દનાં અન્ત્ય (એ) નો આ થાય છે.

વિવેચન : રાયમ્ અતિક્રાન્તમ્ इति અતિરિ માં ક્લીબે ૨.૧.૮૭ થી રૈ નું ધ્રસ્વ થઈ રિ બન્યું છે. તેથી હવે આ સૂત્રની પ્રાપ્તિ નહીં રહે. પરન્તુ ‘एकदेशे विकृतमनन्यवत्’ આ ન્યાયથી રિ ને ‘રૈ’ જેવો જ માન્યો. માટે અન્ત્ય “इ” નો ‘આ’ આદેશ થઈ અતિરાખ્યામ્, અતિરાખિઃ, અતિરાખ્યઃ અને અતિરાસુ રૂપો બનશે.

પ્રશ્ન : ‘આ રાયોસ્મિ’ આટલું સૂત્ર બનાવ્યું હોત તો પણ ચાલત. આટલું મોટું સૂત્ર બનાવી ગૌરવ શા માટે કર્યું ? કારણ કે વ્યજ્જનાદિમાં સ્ કારાદિ અને ષ્ કારાદિ પ્રત્યય જ આવે છે.

જવાબ : ‘વ્યજ્જને’ શબ્દની અનુવૃત્તિ નીચેના સૂત્રોમાં લઈ જવા માટે જ મોટું સૂત્ર બનાવ્યું છે.

પ્રશ્ન : આ સૂત્રની ટીકામાં રૈ શબ્દનો આ કરવાનું કહ્યું છે તો રૈ નાં એ નો આ કેવી રીતે કર્યો ?

જવાબ : षष्ठ्यान्तस्य આ પરિભાષાથી સૂત્રમાં ષષ્ઠી વિભ.નું ગ્રહણ કરેલું હોવાથી અન્ત્યનું ગ્રહણ થાય છે. તેથી રૈ નાં અન્ત્ય એ નો આ થયો છે.

પ્રશ્ન : ક્લીબે ૨.૪.૮૭ સૂત્રથી અતિરિ થયું. હવે આ શબ્દનાં ષષ્ઠી બ.વ.માં હ્રસ્વાડ્ડપશ્ચ ૧.૪.૩૨ થી આમ્ નો નામ્ થશે. નામ્ એ વ્યજ્જનાદિ પ્રત્યય થયો. તેથી આ સૂત્રથી રિ નાં ઇ નો આ થવો જોઈએ. તે કેમ ન કર્યો ?

જવાબ : ‘सन्निपातलक्षणोविधिरनिमित्तं तद्विघातस्य’ આવી પડેલાં નિમિત્તને કારણે જે વિધિ થઈ છે તે વિધિ જ પોતાના નિમિત્તનો ઘાત કરવામાં નિમિત્ત નથી બનતી... આન્યાયથી ધ્રસ્વનાં નિમિત્તે થયેલો આમ્ નો નામ્ છે તે નામ્ ધ્રસ્વનો ઘાત કરનારો બનતો નથી. માટે રિ નાં ઇ નો આ નહીં થાય.

પ્રશ્ન : સાચી વાત છે તો ષષ્ઠી રિ નાં ઇ નો દીર્ઘોનામ્યતિસૂ. ૧.૪.૪૭ થી નામ્ પર છતાં પૂર્વનો સમાન નામિ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. તે પણ આ ન્યાયથી ન થવો જોઈએ. તો દીર્ઘ ‘અતિરીણામ્’ કેમ કર્યું છે ?

જવાબ : વાત સાચી છે પણ 'ન્યાયાઃ સ્થવિરયદ્વિપ્રાયાઃ ।' હોવાથી 'સન્નિપાત લક્ષણો' ન્યાય અનિત્ય બનવાથી અતિરીણામ્ એ રૂપ સિદ્ધ થયું.
૧ પું. = પૈસો-ધન

યુષ્મદસ્મદોઃ ૨.૧.૬

અર્થ : વ્યજ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં 'યુષ્મદ્' અને 'અસ્મદ્' નાં અન્યનો 'આ' થાય છે.

સૂત્રસમાસ : યુષ્મદ્ અસ્મદ્ — યુષ્મદસ્મદૌ. તયોઃ યુષ્મદસ્મદોઃ (ઈ.૬.)

વિવેચન : ષષ્ટ્યાન્તસ્ય પરિભાષાથી અહીં ષષ્ઠી વિભ. સૂત્રમાં હોવાથી અન્યનો જ આદેશ થાય છે.

પ્રશ્ન : અહીં અન્ય દ્વ નો આ કેમ કર્યો ? અ કર્યો હોત તો પણ ૧.૨.૧ થી અ + અ = આ થઈ જ જવાનો હતો. તો આ કરવાનું પ્રયોજન શું ?

જવાબ : જો અ કર્યો હોત તો લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩ થી અ નો લુક્ થઈ જત તો અનિષ્ટ રૂપ થાત. તેવું ન થાય માટે આ કર્યો છે.

ઢાઙ્યોસિ યઃ ૨.૧.૭

અર્થ : ઢા, ઙિ અને ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં 'યુષ્મદ્' અને 'અસ્મદ્' નાં અન્યનો ય્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઓશ્ચ ઓશ્ચ ઇતિ ઓસૌ । (ઈ.૬.) ઢા ચ ઙિચ ઓસૌ ચ
એતેષામ્ સમાહારઃ - ઢાઙ્યોસ્, તસ્મિન્ । (સમા.૬.)

વિવેચન : ઓશ્ચ ઓશ્ચ ઓસૌ... અહીં 'સ્યાદાવસંખ્યેયઃ' ૩.૧.૧૧૮ થી એકશેષ સમાસ થયો છે. તેથી જ ષષ્ઠી અને સપ્તમી બંનેના ઓસ્ નું પ્રહણ થયેલ છે. અન્યથા ઙિના સાહચર્યથી માત્ર સપ્તમીનો ઓસ્ પ્રહણ થાત.

પ્રશ્ન : અહીં સૂત્રમાં 'ઓસ્' નું પ્રહણ ન કર્યું હોત તો પણ 'યુવયોઃ' રૂપ સિદ્ધ થાય છે. યુષ્મદ્ + ઓસ્

મન્તસ્ય યુવાઽઽવૌ...૨.૧.૧૦ થી યુવદ્ + ઓસ્

શેષે લુક્ ૨.૧.૮ થી યુવ + ઓસ્

एद् बहुस्मोसि ૧.૪.૪ થી યુવે + ઓસ્

एदैतोऽयाय ૧.૨.૨૩ થી યુવયોસ્

સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી યુવયોર્

રઃ પદાન્તે વિસર્ગઃ ૧.૩.૫૩ થી યુવયોઃ થાય છે.

તો શા માટે 'ઓસ્' નું પ્રહણ કર્યું ?

જવાબ : સાચી વાત છે. પરન્તુ જ્યારે ણિચ્ પ્રત્યય લગાડીને અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ થાય ત્યારે યુવ્યોઃ એવો અનિષ્ટ પ્રયોગ થાય છે. જેમકે યુષ્મદ્ + ઓસ્ (યુવામ્ યુષ્માન્ વા આચક્ષાણયોઃ અર્થમાં)
 યુષ્મદ્ + ણિચ્ + ઓસ્ - ણિજ્ બહુલં ૩.૪.૪૨ થી ણિચ્ પ્રત્યય.
 યુષ્મ્ + ણિચ્ + ઓસ્ - ત્રન્ત્યસ્વરાદેઃ ૭.૪.૪૩ થી અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ.
 યુવ + ણિચ્ + ઓસ્ - મન્તસ્ય યુવા ૨.૧.૧૦ થી યુવ આદેશ.
 યુવ્ + ઇ + ઓસ્ - શેષેલુક્ ૨.૧.૮ થી અન્ત્યનો લોપ.
 યુવ્યોસ્ - ઇવળાદિ ૧.૨.૨૧ થી ઇ નો ય્.
 યુવ્યોર્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી સ્ નો ર્.
 યુવ્યોઃ - રઃ પદાન્તે ૧.૩.૫૩ થી વિસર્ગ.
 આ રીતે અનિષ્ટ રૂપ થતું હોવાથી સૂત્રમાં ઓસ્ નું ગ્રહણ યોગ્ય જ છે.

શેષે લુક્ ૨.૧.૮

અર્થ : જે પ્રત્યય પરછતાં યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નાં અન્ત્યનો આ અને ય્ થયો. તે સિવાયનાં પ્રત્યયો તે શેષ પ્રત્યયો છે. તે શેષ સ્યાદિ પ્રત્યય પરછતાં યુષ્મદ્ - અસ્મદ્ નાં અન્ત્યનો લુક્ થાય છે.

વિવેચન : સૂત્રમાં 'શેષે' એ પ્રમાણે ન લીધું હોત તો ઉપરથી 'ઢ્યોસિ'નો અધિકાર અહીં આવત. પરંતુ 'ઢ્યોસિ'નો અધિકાર ઈષ્ટ નથી. જો એ પ્રમાણે ઈષ્ટ હોત તો ઉપરનાં સૂત્રમાં જ 'ઢ્યોસિ યલુકૌ' એ પ્રમાણે ભેગું સૂત્ર કરત. તે બંનેનો અધિકાર સાથે નીચેના સૂત્રમાં જાય. પરંતુ તે ઈષ્ટ ન હોવાથી તેના (ઢ્યોસિ ના) નિવારણ માટે શેષ નું ગ્રહણ છે.

મોર્વા ૨.૧.૯

અર્થ : શેષ સ્યાદિ પ્રત્યય પરછતાં 'યુષ્મદ્' અને 'અસ્મદ્' નાં 'મ્' નો લુગ્ વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન : નામધાતુ થાય ત્યારે મ્ નો વિકલ્પે લોપ કરવા માટે આ સૂત્ર કર્યું છે. યુષ્મધ્યમ્ અને યુષ્મધ્યમ્ એ બે રૂપ સિદ્ધ થયા.

પ્રશ્ન : 'યુવામ્ આચટે' એ અર્થમાં ણિચ્ અને ક્વિપ્ થયે છતે સ્યાદિ પ્રત્યય પરછતાં 'યુવ' આદેશ શા માટે થતો નથી ?

જવાબ : યુષ્મદ અને અસ્મદ થી તરત સ્થાદિ પ્રત્યય પરમાં નથી. પરન્તુ ણિચ્-
ક્વિપ્ પ્રત્યયનું વચમાં વ્યવધાન છે. તેથી ૨.૧.૧૦ સૂત્ર લાગતું નથી.
જ્યારે એ.વ.માં કોઈપણ પ્રત્યય કે ઉત્તરપદ પરમાં હોય તો પણ ત્વ-
મ આદેશ થાય છે. એટલે ૨.૧.૧૦ અહીં લાગતું ન હોવાથી આદેશ
થતો નથી.

મન્તસ્ય યુવાઽઽવૌ દ્વયોઃ ૨.૧.૧૦

અર્થ : દ્વિ.વ.માં વર્તતા 'યુષ્મદ અને અસ્મદ' નામનાં મ્ અન્ત સુધીનાં
અવયવનો સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં અનુક્રમે યુવ અને આવ આદેશ
થાય છે.

સૂત્રસમાસ : મ્ અન્તે યસ્ય સઃ - મન્તઃ - તસ્ય । (બહુ.)

યુવશ્ચ આવશ્ચ ઇતિ યુવાઽઽવૌ । (ઈ.દ.)

મન્તસ્યેતિ કિમ્? યુવયોઃ, આવયોઃ । યુષ્મદ+ઓસ્ અને - અસ્મદ+ઓસ્
અહીં આ સૂત્રથી તો મ્ અન્ત સુધીના અવયવનો જ યુવ અને આવ
આદેશ થાય છે. અને અન્તે રહેલાં દ્ નો યુષ્મદસ્મદોઃ ૨.૧.૬ થી ય
થશે. તેથી યુવયોઃ અને આવયોઃ રૂપ બંની શક્યા. જો આ સૂત્રથી આખા
યુષ્મદ અને અસ્મદ નો યુવ અને આવ થઈ જાય તો યુવ+ઓસ્ અને
આવ+ઓસ્ માં ટાઢ્યોસિ યઃ - ૨.૧.૭ થી ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં
અન્ત્ય અ નો ય્ થવાથી યુવ્યોઃ અને આવ્યોઃ અનિષ્ટ રૂપ થાત.
સ્થાદાવિત્યેવ = યુવયોઃ પુત્રઃ - યુષ્મત્પુત્રઃ - અહીં સમાસમાં ઓસ્
પ્રત્યયનો લોપ થયેલો છે. તેથી સ્થાદિ પ્રત્યય પરમાં ન હોવાથી આ
સૂત્રથી યુવ આદેશ ન થયો.

ત્વ-મૌ પ્રત્યયોત્તરપદે ચૈકસ્મિન્ ૨.૧.૧૧

અર્થ : સ્થાદિપ્રત્યય, પ્રત્યય અને ઉત્તરપદ પરમાં હોતેછતે એ.વ.માં વર્તતા
યુષ્મદ અને અસ્મદ નામનાં મ્ અન્ત સુધીનાં અવયવનો અનુક્રમે ત્વ
અને મ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ત્વશ્ચ મશ્ચ ઇતિ ત્વ-મૌ (ઈ.દ.) ઉત્તરંચ તદ્ પદંચ - ઉત્તરપદમ્ (કર્મ.)
પ્રત્યયશ્ચ ઉત્તરપદંચ એતયોઃ સમાહારઃ - પ્રત્યયોત્તરપદં, તસ્મિન્ (સમા.દ.)

ઉદા. : તવ અયમ્ - ત્વદીયઃ ।

મમ અયમ્ - મદીયઃ ।

યુષ્મદ અને અસ્મદ ને દોરીયઃ ૬.૩.૩૨ થી ઇયસ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

આ સૂત્રથી 'ત્વ' અને 'મ' થઈ ત્વદીયઃ અને મદીયઃ થયું છે. આ સ્યાદિ સિવાયનાં અન્ય પ્રત્યયનું ઉદાહરણ છે.

તવ પુત્રઃ - ત્વત્ પુત્રઃ, મમપુત્રઃ - મત્ પુત્રઃ

અહીં ઉત્તરપદ પરમાં છે.

પ્રત્યયોત્તરપદે चेति किम् ? अधियुष्मद्, अध्यस्मद्

त्वयि इति अधियुष्मद्, मयि इति अध्यस्मद् ।

અહીં સ્યાદિ વિભ. પ્રત્યય કે ઉત્તરપદ પરમાં નથી. પરન્તુ ૩.૧.૩૯

થી અવ્યયીભાવ સમાસ થયેલો છે. તેથી આ સૂત્ર લાગ્યું નથી.

एकस्मिन्निति किम् ? युष्माकम्, अस्माकम् ।

અહીં એ.વ.માં યુષ્મદ અને અસ્મદ નથી પરન્તુ બ.વ.માં છે માટે આ સૂત્ર લાગેલ નથી.

વિવેચન : પ્રશ્ન - સૂત્રમાં 'ચ' નું ગ્રહણ કેમ કર્યું છે ?

જવાબ : સ્યાદિનું ગ્રહણ કરવા માટે અને સાથે નીચે અધિકાર લઈ જવા માટે. ચાનુકૃષ્ઠં નાનુવર્તતે । એ ન્યાયને અહીં અનિત્ય કર્યો છે.

त्वमहं सिना प्राक् चाकः २.१.१२

અર્થ : સિ પ્રત્યયની સાથે યુષ્મદ અને અસ્મદ નો અનુક્રમે ત્વમ્ અને અહમ્ આદેશ થાય છે. તેમજ અક્ કરવાનો પ્રસંગ હોય તો અક્ ની પૂર્વે જ તે આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ત્વમ્ ચ અહમ્ ચ एतयोः समाहारः - त्वमहम् (समा.द्व.)

વિવેચન : प्राक्चाक इति किम् ? त्वकम्, अहकम् ।

અહીં અક્ પ્રત્યય લગાડતાં પૂર્વે જ યુષ્મદ અને અસ્મદ નો સિ પ્રત્યયની સાથે અનુક્રમે ત્વમ્ અને અહમ્ આદેશ થાય છે. તે થયાં પછી 'યુષ્મદસ્મદોડસોભાદિઃ' ૭.૩.૩૦ થી સંકારાદિ, ઓકારાદિ, મકારાદિ ને વર્જન સ્વાધન્ત એવા ત્વમ્ અને અહમ્ નાં અન્ત્ય સ્વરની પૂર્વે અક્ થાય છે. તેથી ત્વકમ્ અને અહકમ્ રૂપ સિદ્ધ થયાં. તે પ્રમાણે નીચેના સૂત્રમાં પણ જાણવું.

જો પ્રાક્ચાકઃ સૂત્રમાં ન લખ્યું હોત તો આદેશ કરતાં પૂર્વે અક્ લાગત. તેથી યુષ્મકદ્ + સિ અને અસ્મકદ્ + સિ થાત. અને પછી 'તત્મધ્ય પતિતસ્તદ્ગ્રહણેન ગૃહ્યતે ।' જેનું ગ્રહણ કરવાનું હોય તો તેના ગ્રહણ વડે તેની મધ્યમાં આવેલાનું પણ ગ્રહણ થાય છે. એ ન્યાયથી અક્

સહિત આદેશ થઈ જાત. એટલે ત્વમ્ અને અહમ્ થઈ જાત. 'પ્રાક્વાકઃ' લખવાથી હવે એવું અનિષ્ટ રૂપ નહીં થાય.

પ્રશ્ન : સૂત્રમાં સિના શા માટે લખ્યું? યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ વ્યઞ્જનાન્ત હોવાથી 'દીર્ઘઙ્યાબ્' ૧.૪.૪૫ થી સિનો લુફ્ થઈ જઈ તે પ્રયોગ સિદ્ધ થાત. આદેશ વિધાનના સામર્થ્યથી 'યુષ્મદસ્મદોઃ' ૨.૧.૬ થી યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નાં અન્ત્યનો આ પદ્ધતિ ન થાત.

જવાબ : સાચી વાત છે. પરન્તુ યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નાં અન્ત્યનો આ ન થાત. તેથી આ કારનો અભાવ થયે છતે શેષ પ્રત્યયમાં ગણાત. અને તેથી મોર્વા ૨.૧.૮ થી મ્ નો વિકલ્પે લોપ થાત. તેથી જ્યારે મ્ નો લોપ થાય ત્યારે ત્વ અને અહ અને પક્ષે ત્વમ્ અને અહમ્ રૂપો થાય. આવી રીતે ત્વ અને અહ રૂપો અનિષ્ટ હોવાથી 'સિના' એ પ્રમાણે સૂત્રમાં પ્રહણ કર્યું છે.

યૂયં વયં જસા ૨.૧.૧૩

અર્થ : જસ્ પ્રત્યયની સાથે યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નો અનુક્રમે યૂયં અને વયં આદેશ થાય છે તેમજ અક્ કરવાના પ્રસંગે અક્ ની પૂર્વે જ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : યૂયં ચ વયં ચ એતયોઃ સમાહારઃ — યૂયંવયમ્ । (સમા.દ્.)

વિવેચન : પ્રિયઃત્વમ્ યેષાંતે । પ્રિયૌ યુવામ્ યેષાંતે । = પ્રિયયૂયમ્ । આ બંને વાક્યમાં (એ.વ. અને દ્વિ.વ.નાં પ્રયોગમાં) યુષ્મદ્ વર્તતો હોવાથી 'ત્વ-મૌ પ્રત્યયોત્તરપદે' ૨.૧.૧૧ થી 'ત્વ' અને મન્તસ્ય યુવાઽઽવૌદ્વયોઃ ૨.૧.૧૦ થી 'યુવ' આદેશો થવાનાં હતાં પરન્તુ 'નિરવકાશં સાવકાશાત્ ।' (ધણાં વિષયનાં કાર્ય કરતાં અલ્પ વિષયનું કાર્ય બળવાન છે.) એ ન્યાયથી અન્યત્ર સાવકાશ એવાં તે આદેશોનો બાધ કરીને હવે યૂયમ્ આદેશ આ સૂત્રથી થશે.

તુભ્યં મહ્યં ઙ્યા ૨.૧.૧૪

અર્થ : હેપ્રત્યયની સાથે યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નો અનુક્રમે તુભ્યમ્ અને મહ્યમ્ આદેશ થાય છે. તેમજ અક્ કરવાનો પ્રસંગ હોય તો અક્ ની પૂર્વે જ તે આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : તુભ્યં ચ મહ્યં ચ એતયોઃ સમાહારઃ — તુભ્યંમહ્યમ્ (સમા.દ્.)

કાર્ય ઉપરના ન્યાયથી અસિદ્ધ થાય છે. એટલે અમ્ રહેશે. તે સ્વરાદિ પ્રત્યય હોવાથી હવે આ પણ નહીં થાય. માટે ત્વમ્ બનશે. પણ ત્વામ્ રૂપ સિદ્ધ નહીં થાય. માટે સૂત્રમાં અમ્ નું પ્રહણ યથાર્થ છે.

શસો ન: ૨.૧.૧૭

અર્થ : યુષ્મદ અને અસ્મદ થી પર રહેલાં શસ્ નો ન્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : પ્રિય: ત્વમ્ યેષાં તાન્ - પ્રિયત્વાન્ ।

પ્રિય: અહમ્ યેષાં તાન્ - પ્રિયમાન્ ।

અહીં પ્રિયયુષ્મદ અને પ્રિયાસ્મદ ને શસ્ પ્રત્યય. આ સૂત્રથી ન્ આદેશ. ત્વ-મૌ પ્રત્યયો ૨.૧.૧૧ થી ત્વ-મ આદેશ. યુષ્મદસ્મદો: ૨.૧.૬ થી અન્ત્યનો આ થવાથી પ્રિયત્વાન્, પ્રિયમાન્ થયું.

યુષ્માન્ વિ.ને શેષેલુક્ ૨.૧.૮ સૂત્રથી અન્ત્યનો લોપ અને આ સૂત્ર વડે ન્ થાય. આ બંને સૂત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં 'કૃતાકૃત પ્રસજ્જિત્વેન' ન્યાયથી શસ્ નો ન્ કરવો એ નિત્ય કાર્ય છે. કારણ કે જે સૂત્ર પ્રથમ પણ લગાડી શકાય અને અન્ય સૂત્ર લગાડ્યા પછી પણ લગાડી શકાતું હોય તો તે સૂત્ર નિત્ય કહેવાય. 'પરણિત્યમ્' - પર સૂત્ર કરતાં નિત્યસૂત્ર બળવાન છે. અહીં યુષ્મદ + શસ્ ને પ્રથમ 'શેષેલુક્' ૨.૧.૮ સૂત્ર લગાડો તો પણ આ સૂત્ર લાગે છે. અને ન લગાડો તો પણ આ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ છે. માટે આ સૂત્ર નિત્યસૂત્ર કહેવાય. તેથી તે બળવાન બનશે. માટે પ્રથમ આજ સૂત્ર લાગશે. એટલે કે શસ્ નો ન્ આદેશ થશે. હવે ન્ એ વ્યગ્જનાદિ પ્રત્યય થયો. તેથી 'યુષ્મદસ્મદો:' ૨.૧.૬ લાગી યુષ્મદ નાં અન્ત્યનો આ થશે. પણ શેષેલુક્ ૨.૧.૮ સૂત્ર લાગશે નહીં.

પ્રશ્ન : આ સૂત્ર પણ નિરર્થક છે. કારણ કે 'શસોડતાસશ્ચ' ૧.૪.૪૯ સૂત્રથી પણ સ્ નો ન્ થશે. અને રૂપ સિદ્ધ થઈ શકશે.

જવાબ : એ પ્રમાણે ન થાય. કારણ કે યુષ્મદ-અસ્મદ એ અલિંગ છે તેથી પુંલિંગપણાનો તેમાં અભાવ છે. માટે ૧.૪.૪૯ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ નથી. અથવા બહુ. સમાસમાં અન્ય સંબંધી બને ત્યારે ૧.૪.૪૯ સૂત્ર ફક્ત પું.માં જ લાગી શકે પણ સ્ત્રી. નપું.માં લાગી ન શકે. પરન્તુ પ્રિયયુષ્માન્ બ્રાહ્મણી: (સ્ત્રી.) પ્રિયયુષ્માન્

કુલાનિ (નપું.) એ પ્રમાણે રૂપ સિદ્ધ કરવા માટે પણ આ સૂત્ર સ્પર્શક જ છે. તેથી હવે પું. સ્ત્રી. નપું. ત્રણેમાં આ સૂત્ર જ લાગશે પણ ૧.૪.૪૯ સૂત્ર નહીં લાગે.

સૂત્રમાં ન માં રહેલો અ કાર ઉચ્ચારને માટે છે.

અધ્યમ્ બ્યસઃ ૨.૧.૧૮

અર્થ : યુષ્મદ અને અસ્મદ થી પર રહેલાં ચતુર્થી બ.વ.નાં બ્યસ્ પ્રત્યયનો અધ્યમ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : અધ્યમ્ પ્રત્યય સ્વરાદિ કર્યો છે તેથી ૨.૧.૬ થી અન્ત્યનો આ ન થતાં શેષે લુક્ ૨.૧.૮ થી અન્ત્યનો લોપ થાય તે માટે જ અધ્યમ્ આદેશ કર્યો છે.

સૂત્રમાં કાર્યનો પ્રથમ નિર્દેશ અને પછી કાર્યનો નિર્દેશ કરાય છે. પરંતુ અહીં સૂત્રમાં પ્રથમ કાર્યનું ગ્રહણ કર્યું છે તે પ્રત્યાસત્તિ = નજીકપણું એમ સૂચવવા માટે એટલે કે પાઠની અપેક્ષાએ ૨.૧.૧૭ સૂત્રમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ છે. તેની પછી તરતમાં ચતુર્થીનો બ્યસ્ આવે છે. તેથી નજીકનાં (ચતુર્થીનો) બ્યસ્ લેવો. પંચમીનો બ્યસ્ આ સૂત્રમાં ન લેવો તેવું જણાવવા કાર્યને પ્રથમ નિર્દેશ કરેલો છે. તેમજ નીચેના સૂત્રમાં હસિ ના સાહચર્યથી પંચમીનો બ્યસ્ પ્રત્યય લીધો છે. તેથી અહીં ચતુર્થીનો બ્યસ્ પ્રત્યય લેવો.

હસેશ્ચાદ ૨.૧.૧૯

અર્થ : યુષ્મદ અને અસ્મદ નામથી પરમાં રહેલો હસિ અને બ્યસ્ નો અદ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : 'ચકારો યસ્માત્ પરઃ પ્રયુજ્યતે તત્સજાતીયમેવ સજ્વિનોતિ ।' ચ કાર જેનાથી પર જોડાયો હોય તેના સજ્વતીયને જ તે ખેંચે છે. આ ન્યાયથી હસિ પ્રત્યયની પરમાં મૂકેલા ચ કારે પ્રત્યય રૂપ બ્યસ્ ને ઉપરથી ખેંચ્યો અને હસિ ના સાહચર્યથી બ્યસ્ પણ પંચમીનો જ લેવો.

હસિ અને બ્યસ્ બે પ્રત્યય છે. યુષ્મદ અને અસ્મદ બે સર્વનામ છે. પરંતુ હસેઃ એ.વ. અને યુષ્મદસ્મદ્બ્યાં દ્વિ.વ.માં નિર્દેશ કરેલો છે. તેથી વચનભેદના કારણે યથાસંખ્યનો અભાવ થયો છે.

આમ આકમ્ ૨.૧.૨૦

- અર્થ :** યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ થી પર રહેલાં આમ્ નો આકમ્ આદેશ થાય છે.
- વિવેચન :** યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ ને ણિચ્ પ્રત્યય વિગેરે કાર્ય થવાથી યુષ્માકમ્ અને અસ્માકમ્ થાય છે. તેમજ મોર્વા ૨.૧.૮ થી મ્ નો જ્યારે લોપ થાય ત્યારે યુષાકમ્ અને અસાકમ્ પણ થાય છે.
- પ્રશ્ન :** અહીં આમ્ નો આકમ્ કર્યો તેને બદલે કમ્ કર્યો હોત તો પણ યુષ્માકમ્ - અસ્માકમ્ રૂપો સિદ્ધ થઈ શકત. કારણ કે યુષ્મદસ્મદોઃ ૨.૧.૬ થી અન્ત્યનો આ થઈને ઉપરનાં બંને રૂપો સિદ્ધ થઈ જાત.
- જવાબ :** ણિચ્ - ક્વિષ્ પ્રત્યયો લગાડીને નામધાતુ ઉપરથી નામ બનાવી જ્યારે રૂપ કરવું હોય તો તે વખતે આકમ્ ન કર્યું હોત તો યુષ્મકમ્ કે યુષકમ્ એવાં અનિષ્ટ રૂપો થાત. તેને દૂર કરવાં માટે જ આમ્ નું કમ્ નહીં કરતાં આકમ્ કર્યું છે.

પદાદ્ યુગ્ વિભક્તૈકવાક્યે વસન્સૌ બહુલ્વે ૨.૧.૨૧

- અર્થ :** બ.વ.ના વિષયવાળી, સમવિભક્તિ (બેડી = દ્વિતીયા-ચતુર્થી અને ૫છી)ની સાથે પદથી પરમાં રહેલાં યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નો અનુક્રમે વસ્ - નસ્ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. જો તે પદ અને યુષ્મદ્ - અસ્મદ્ એક જ વાક્યમાં હોય તો...
- અન્વાદેશમાં (નિત્યમન્વાદેશે ૨.૧.૩૧ સૂત્રમાં) નિત્ય વિધાન હોવાથી અહીં વિકલ્પે આદેશ થાય છે. કારણ કે એક રૂપને સિદ્ધ કરવા બે સૂત્રો ક્યારેય ન હોય. એ પ્રમાણે નીચેના ત્રણ સૂત્રોમાં પણ તે તે આદેશો વિકલ્પે થાય છે.
- સૂત્રસમાસ :** યુજ્યતે ઇતિ યુગ્ । વિભજ્યતે અર્થઃ અનેન ઇતિ વિભક્તિઃ । યુગ્ ચાસૌ વિભક્તિશ્ચ ઇતિ યુગ્વિભક્તિઃ તથા (કર્મ.) એકં ચ તદ્ વાક્યં ચ ઇતિ એકવાક્યં, તસ્મિન્ (કર્મ.) વસ્ ચ નસ્ ચ ઇતિ વસન્સૌ । (ઈ.૬.)
- ઉદા. :** દ્વિતીયા - ધર્મો વો રક્ષતુ, ધર્મો નો રક્ષતુ - આ બે વાક્યમાં ધર્મઃ એ પદ છે. અને તે પદથી પરમાં દ્વિતીયા બ.વ.માં વર્તમાન યુષ્મદ્ (યષ્માન્) - અસ્મદ્ (અસ્માન્) છે. અને તે બંને એક જ વાક્યમાં છે. તેથી તે બંનેનો વસ્-નસ્ આદેશ થયો. અને વિકલ્પ પક્ષે જ્યારે આદેશ ન થાય ત્યારે ધર્મો યુષ્માન્ રક્ષતુ, ધર્મોઽસ્માન્ રક્ષતુ । એ જ પ્રમાણે ચતુર્થી - તપઃ વઃ દીયતે । તપઃ યુષ્મભ્યમ્ દીયતે ।

તપઃ નઃ દીયતે । તપઃ અસ્મભ્યમ્ દીયતે ।

પછી — શીલં વઃ સ્વમ્ । શીલં યુષ્માકમ્ સ્વમ્ ।

શીલં નઃ સ્વમ્ । શીલં અસ્માકમ્ સ્વમ્ ।

પદાદિતિ કિમ્ ? યુષ્માકમ્ પાતુ । આ વાક્યમાં યુષ્મદ્ એ દ્વિ.વ.માં વર્તતું હોવા છતાં પદથી પરમાં નથી માટે આ સૂત્રથી વસ્ આદેશ ન થયો.

યુગ્વિભક્ત્યેતિકિમ્ ? તીર્થે યૂયં યાત — અહીં યુષ્મદ્ એ પદથી પરમાં છે. તેમજ એક વાક્યમાં છે. છતાં યુગ્વિભક્તિ નથી પણ પ્રથમા બ.વ. છે માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

एक वाक्य इति किम् ? (१) अतियुष्मान् पश्य — અહીં અતિ યુષ્માન્ તે આખું જ એક પદ બની ગયું છે. એટલે બીજી બધી શરતો લાગુ પડતી હોવા છતાં કોઈ પણ પદ પછી યુષ્મદ્ નથી. પરન્તુ અતિ અને યુષ્મદ્ બંને એક જ પદમાં મળી ગયેલાં હોવાથી આ સૂત્રથી વસ્ આદેશ થતો નથી.

(२) ओदनं पचत, युष्माकं भविष्यति — અહીં યુષ્માકં પદ એ ‘પચત’ પદથી પરમાં આવ્યું છે. છતાં બંને વાક્યો ભિન્નભિન્ન છે. તેથી આ સૂત્રથી યુષ્માકં નો વસ્ આદેશ ન થયો.

વિવેચન :

પ્રશ્ન — અહીં ‘અતિયુષ્માન્ પશ્ય’ માં અતિ એક પદ છે. તે પદ પછી યુષ્માન્ પણ આવેલું છે. અતિ એ ઉપસર્ગ છે. ઉપસર્ગો બધાં અવ્યય છે. અવ્યયને વિભક્તિ લાગે છે. તેથી ‘તદન્તં પદમ્’ થી પદસંજ્ઞક થઈ શકે છે. તો ‘અતિ’ પદથી પરમાં આવેલા યુષ્માન્ નો વસ્ આદેશ શા માટે ન કર્યો ?

જવાબ :

જો નિમિત્ત - નિમિત્તિ બન્નેનો એક પદમાં સદ્ભાવ હોય તો આ સૂત્ર લાગતું નથી. અહીં અતિ એ નિમિત્ત છે. અને યુષ્માન્ એ નિમિત્તિ છે. અને અવ્યયીભાવ સમાસ થવાથી બંનેનો એક પદમાં જ સમાવેશ થઈ ગયો છે. તેથી અહીં વસ્ આદેશ કર્યો નથી.

પ્રશ્ન :

स्यादिनो अधिकार पड़ेलां सूत्रથી ચાલુ હતો છતાં વિભક્તિનું ગ્રહણ આ સૂત્રમાં કેમ કર્યું ? કારણ કે સ્યાદિથી વિભક્તિ જ આવતી હતી.

જવાબ :

આ સૂત્રમાં યુગ્વિભક્તિ લેવી છે. તો વિભક્તિ શબ્દ લાવવાથી અહીં સહેલાઈથી સમજાઈ જાય. અને પછીના સૂત્રમાં તેનો અધિકાર લઈ જવા માટે અહીં વિભક્તિનું ગ્રહણ કર્યું છે.

દ્વિત્વે વામ્-નૌ ૨.૧.૨૨

અર્થ : દ્વિ.વ.નાં વિષયવાળી સમવિભક્તિની સાથે પદથી પરમાં રહેલાં યુષ્મદ અને અસ્મદ નો અનુક્રમે વામ્ અને નૌ આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : દ્વયોર્ભાવઃ દ્વિત્વં તસ્મિન્ દ્વિત્વે । વામ્ ચ નૌચ એતયોઃ સમાહારઃ વામ્-નૌ । (સમા.દ.)

ઉદા. — દ્વિતીયા — ધર્મો વાં પાતુ । ધર્મો યુવાં પાતુ । ધર્મ તમારા બેનું રક્ષણ કરો.

ધર્મો નૌ પાતુ । ધર્મો આવાં પાતુ । ધર્મ અમારા બેનું રક્ષણ કરો.

ચતુર્થી — શીલં વાં દીયતે, શીલં યુવાભ્યાં દીયતે । શીલ તમને બેને આપે છે.

શીલં નૌ દીયતે, શીલં આવાભ્યાં દીયતે । શીલ અમને બેને આપે છે.

પછી — જ્ઞાનં વાં સ્વમ્, જ્ઞાનં યુવયોઃ સ્વમ્ । જ્ઞાન તમારા બેનું ધન છે.

જ્ઞાનં નૌ સ્વમ્, જ્ઞાનં આવયોઃ સ્વમ્ । જ્ઞાન અમારા બેનું ધન છે.

હેડસા તે-મે ૨.૧.૨૩

અર્થ : એક વાક્યમાં પદથી પર રહેલાં યુષ્મદ અને અસ્મદ નો હે અને હસ્ ની સાથે અનુક્રમે તે અને મે આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : હેચ હસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ — હેડસ, તેન (સમા.દ.)

તે ચ મે ચ — તે-મે । લુપ્ત દ્વિવચનાન્તં પદમ્ ।

ઉદા. : ધર્મસ્તે દીયતે, ધર્મસ્તુભ્યમ્ દીયતે । ધર્મ તને આપે છે.

ધર્મો મે દીયતે, ધર્મો મહ્યં દીયતે । ધર્મ મને આપે છે.

ધર્મસ્તે સ્વમ્, ધર્મસ્તવ સ્વમ્ । ધર્મ તારું ધન (છે.)

ધર્મો મે સ્વમ્, ધર્મો મમ સ્વમ્ । ધર્મ મારું ધન (છે.)

વિવેચન : પ્રશ્ન — હેડસા એ.વ. અને તે-મે દ્વિ.વ. શા માટે ?

જવાબ : સ્થાની અને આદેશની સાથે યથાસંખ્યને અટકાવવા માટે.

સ્થાની — હેડસા છે. આદેશ — તે-મે છે.

અમા-ત્વા-મા ૨.૧.૨૪

અર્થ : એક વાક્યમાં અમ્ ની સાથે પદથી પર રહેલાં યુષ્મદ અને અસ્મદ નો અનુક્રમે ત્વા-મા આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ત્વા ચ મા ચ — ત્વા-મા ।

ઉદા. : ધર્મસ્ત્વાં પાતુ - ધર્મસ્ત્વાં પાતુ । ધર્મ તારું રક્ષણ કરો.

ધર્મો મા પાતુ - ધર્મો માં પાતુ । ધર્મ મારું રક્ષણ કરો.

વિવેચન : જોકે અમ્ અનેક પ્રકારે છે જેવાં કે 'અતઃ સ્યમોઽમ્' ૧.૪.૫૭ 'અમવ્યયીમાવસ્યાઽતોઽપજ્વમ્યાઃ' ૩.૨.૨ અને ક્રિયાપદની વિભક્તિમાં 'અમ્-વ-મ' માં રહેલો 'અમ્'. આમ અનેક પ્રકારનો અમ્ હોવા છતાં અહીં યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ ની સાથે અન્ય અમ્ નો અસંભવ હોવાથી સ્થાદિ સંબંધી દ્વિતીયા એ.વ.નો અમ્ ગ્રહણ કરવો.

અસદિવાઽઽમન્ત્ર્યં પૂર્વમ્ ૨.૧.૨૫

અર્થ : યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ થી પૂર્વે રહેલું આમન્ત્ર્યવાચી પદ અસત્ જેવું થાય છે.

અસત્ = હોવા છતાં ન હોય તેવું માનીને કાર્ય કરવું તે.

બ.વ. — જના ! યુષ્માન્ પાતુ ધર્મઃ । હે માણસો ! ધર્મ તમારું રક્ષણ કરો.

દ્વિ.વ. — સાઘૂ ! યુવાં પાતુ ધર્મઃ । હે બે સાધુ ! તમારા બેનું ધર્મ રક્ષણ કરો.

એ.વ. — સાઘો ! ત્વાં પ્રાતુ તપઃ । હે સાધુ ! તપ તારું રક્ષણ કરો.

આ ત્રણેય વાક્યોમાં યુષ્મદ્ ની પૂર્વે રહેલાં 'જના' ! 'સાઘૂ' ! અને 'સાઘો' આ ત્રણે આમન્ત્ર્યવાચી પદને આ સૂત્રથી અસત્ જેવું મનાય છે. તેથી 'યુષ્માન્' ને ૨.૧.૨૧ થી વસ્, 'યુવાં' ને ૨.૧.૨૨ થી વામ્ અને 'ત્વામ્' ને ૨.૧.૨૪ થી ત્વા આદેશ થવાની પ્રાપ્તિ હતી તે ન થઈ.

પૂર્વમિતિ કિમ્ ? મયૈતત્સર્વમાખ્યાતં યુષ્માકં મુનિપુઙ્ગવાઃ ।

અહીં આમન્ત્ર્યવાચી એવું 'મુનિપુઙ્ગવાઃ' પદ યુષ્મદ્ ની પૂર્વે નથી પરન્તુ પછી છે. તેથી અસત્ જેવું થતું નથી. પરન્તુ યુષ્માકં પદથી પર હોવા છતાં પાદની આદિમાં છે. તેથી ૨.૧.૨૧ સૂત્ર ન લાગતાં 'પાદાદ્યોઃ' ૨.૧.૨૮ સૂત્ર લાગીને વસ્ આદેશ થયો નથી.

વિવેચન : પ્રશ્ન — નિત્યમન્વાદેશે ૨.૧.૩૧ સૂત્રમાં નિત્યનું ગ્રહણ કરેલ હોવાથી આ સૂત્રમાં શા માટે વિકલ્પની પ્રાપ્તિ નથી કરાઈ ?

જવાબ : ૨.૧.૩૧ માં નિત્ય પ્રાપ્તિ હોવાથી અત્યાર સુધી બધે વિકલ્પની પ્રાપ્તિ

હતી તેવી રીતે અહીં પણ વિકલ્પની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. તે વાત સાચી પણ જ્યાં વસ્ - નસ્ વિ. આદેશોનું વિધાન કરાયું છે ત્યાં જ વિકલ્પની વાત ઉપસ્થિત થાય છે. જ્યાં આ આદેશોનું વિધાન જ નથી કરાયું ત્યાં વિકલ્પની વાત પ્રસ્તુત નથી. અહીં અસત્ બનેલું હોવાથી ૨.૧.૨૧ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ નથી રહેતી. અથવા જો આ સૂત્રમાં પણ વિકલ્પ કરાય તો આ સૂત્રની રચના જ વ્યર્થ થાય છે. કારણ કે જો વિકલ્પે જ કરવું હોય તો પદાદ યુગ.... ૨.૨.૨૧ થી થાય જ છે.

જસ્ વિશેષ્યં વાઽઽમન્ત્ર્યે ૨.૧.૨૬

અર્થ : યુષ્મદ અને અસ્મદ થી પૂર્વે રહેલું વિશેષ્યવાચી આમન્ત્ર્ય અર્થમાં રહેલું જસન્ત પદ તે તેના જ વિશેષણવાચી આમન્ત્ર્ય અર્થમાં વર્તતું પદ પરમાં હોય તો તે જસન્ત નામ વિકલ્પે અસદ્ થાય છે.

ઉદા. : જિનાઃ ! શરણ્યાઃ યુષ્માન્ શરણં પ્રપદ્યે—શરણ્ય એવા હે જિનેશ્વર દેવો ! હું તમારું શરણું સ્વીકારું છું. અહીં યુષ્મદ થી પૂર્વે રહેલું વિશેષ્યવાચી જસન્ત એવું જિનાઃ આમન્ત્ર્યવાચી પદ છે. તેની પરમાં તેના જ વિશેષણ રૂપે 'શરણ્યાઃ' આમન્ત્ર્યવાચી પદ હોવાથી જિનાઃ એ પદ આ સૂત્રથી વિકલ્પે અસત્ થયું. જ્યારે જિનાઃ પદ અસત્ ન બને ત્યારે 'જિનાઃ ! શરણ્યાઃ વઃ શરણં પ્રપદ્યે ।'માં ૨.૧.૩૧ થી વસ્ આદેશ થયો. એ જ પ્રમાણે

જિનાઃ । શરણ્યાઃ અસ્માન્ રક્ષત । શરણ્ય એવા હે જિનેશ્વરો ! અમને રક્ષો.

પક્ષે — જિનાઃ ! શરણ્યાઃ નો રક્ષત ।

જસિતિ કિમ્ ? સાધો ! સુવિહિત ! વોઽથો શરણં પ્રપદ્યે ! હે સુવિહિત સાધુ ! તમારું શરણું સ્વીકારું છું.

સાધો ! સુવિહિત ! નોઽથો રક્ષ । હે સુવિહિત સાધુ ! અમને રક્ષો.

અહીં જસન્ત વિશેષ્ય નથી માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું. ૨.૧.૨૫ સૂત્ર લાગી શકે પણ 'નાન્યત્' ૨.૧.૨૭ સૂત્ર તેનો નિષેધ કરે છે. માટે નિત્યમન્વાદેશે ૨.૧.૩૧ સૂત્રથી વસ્-નસ્ આદેશ નિત્ય થયો છે.

વિશેષ્યમિતિ કિમ્ ? શરણ્યાઃ ! સાધવો ! યુષ્માન્ શરણં પ્રપદ્યે । હે શરણ્ય સાધુઓ ! હું તમારું શરણ સ્વીકારું છું.

અહીં શરણ્યા: અને સાઘવ: બન્ને પદ જસન્ત છે અને વિશેષણ - વિશેષ્યવાચી છે. પણ પૂર્વમાં વિશેષ્યવાચી પદ જોઈએ તે શરણ્યા: વિશેષ્યવાચી નથી તેથી આ સૂત્ર ન લાગતાં ૨.૧.૨૫ સૂત્રથી નિત્ય અસત્ થવાથી યુષ્મદ નો વસ્ આદેશ થતો નથી.

આમન્ય્ય ઇતિ કિમ્? આચાર્યા! યુષ્માન્ શરણ્યા: શરણં પ્રપદ્યે । હે શરણ્ય આચાર્યો ! હું તમારું શરણું સ્વીકારું છું. અહીં વિશેષ્યભૂત આમન્ય્યાર્થક જસન્ત પદ યુષ્મદ ની પૂર્વે હોવા છતાં તેની પરમાં તેનું વિશેષણભૂત આમન્ય્યવાચક પદ નથી. પરન્તુ યુષ્મદ ની પરમાં છે. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું. ૨.૧.૨૫ થી નિત્ય અસત્ થાય છે. તેથી વસ્ આદેશ થતો નથી.

અર્થાત્ તદ્વિશેષણભૂત ઇતિ કિમ્ ? — આચાર્યા ! ઉપાધ્યાયા ! યુષ્માન્ શરણં પ્રપદ્યે । હે આચાર્યો ! ઉપાધ્યાયો ! હું તમારું શરણ સ્વીકારું છું. અહીં યુષ્મદ ની પૂર્વે વિશેષ્યભૂત આમન્ય્યાર્થક જસન્ત પદ હોવા છતાં તેની પરમાં રહેલું ઉપાધ્યાયા પદ તેના વિશેષણભૂત પદ નથી. માટે આ સૂત્ર ન લાગતાં ૨.૧.૨૫ થી નિત્ય અસત્ થાય છે. તેથી યુષ્મદ નો વસ્ આદેશ થતો નથી.

નાન્યત્ ૨.૧.૨૭

અર્થ :

યુષ્મદ અને અસ્મદ થી પૂર્વે રહેલાં જસન્ત સિવાયના વિશેષ્યભૂત આમન્ય્યવાચી એવું પદ તેના જ વિશેષણભૂત આમન્ય્યવાચી પદ પરમાં હોય તો અસત્ જેવું થતું નથી.

સાઘો સુવિહિત ! ત્વા શરણં પ્રપદ્યે । હે સુવિહિત સાધુ ! હું તમારું શરણ સ્વીકારું છું. સાઘો ! સુવિહિત મા રક્ષ । હે સુવિહિત સાધુ ! મારું રક્ષણ કર. અહીં યુષ્મદ અને અસ્મદ ની પૂર્વે જસન્ત સિવાયનું એટલે કે સિ પ્રત્યયાન્ત આમન્ય્યવાચક પદ છે. અને તેની પરમાં તેના વિશેષણભૂત 'સુવિહિત' પદ છે. માટે સાઘો ! પદ આ સૂત્રથી અસત્ થતું નથી. તેથી 'નિત્યમન્વાદેશે' ૨.૧.૩૧ થી 'ત્વામ્' નો 'ત્વા' અને 'મામ્' નો 'મા' આદેશ નિત્ય થયો છે.

પાદાદ્યો: ૨.૧.૨૮

અર્થ :

નિયત પરિભાષવાળા માત્રા અને અક્ષરોનો સમૂહ તેને પાદ કહેવાય... પદથી પરમાં અને પાદની આદિમાં રહેલાં યુષ્મદ અને અસ્મદ નાં વસ્-નસ્ વિ. આદેશ થતાં નથી.

સૂત્રસમાસ : પાદસ્ય આદી - પાદાદી, તયોઃ પાદાદ્યોઃ । (ધ.ત.)

ઉદા. 'વીરો વિશ્વેશ્વરો દેવો યુષ્માકં કુલદેવતા ।

સ એવ નાથો ભગવાનસ્માકં પાપનાશનઃ ॥

અહીં દેવ પદથી પર રહેલાં અને બીજા પાદની આદિમાં રહેલાં 'યુષ્મદ્' ને તેમજ 'ભગવાન્' પદથી પરમાં રહેલાં અને ચોથા પાદની આદિમાં રહેલાં 'અસ્મદ્'ને ૨.૧.૨૧ થી વસ્-નસ્ આદેશની પ્રાપ્તિ હતી તેનો આ સૂત્રે નિષેધ કર્યો.

પાદાદ્યોરિતિ કિમ્ ?

'પાન્તુ વો દેશનાકાલે જૈનેન્દ્રા દશનાંશવઃ ।

ભવકૂપપતજ્જન્તુજાતોદ્ધરણરજ્જવઃ ॥

અહીં પદથી પરમાં 'યુષ્મદ્' છે. પરન્તુ પાદની આદિમાં નથી. પ્રથમ પાદની મધ્યમાં છે. તેથી ૨.૧.૨૧ થી વસ્ આદેશ થયો છે.

ચાઽહ-હ-વૈવયોગે ૨.૧.૨૯

અર્થ : ચ-અહ-હ-વા અને એવ આટલાં અવ્યયોનાં યોગમાં પદથી પરમાં રહેલાં યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ નાં વસ્-નસ્ વિ. આદેશ થતાં નથી.

સૂત્રસમાસ : ચશ્ચ અહશ્ચ હશ્ચ વાચ એવશ્ચ - ચાઽહહ-વૈવાઃ (ઈ.દ્.) ચાઽહહવૈવૈઃ યોગઃ ચાહહવૈવયોગઃ, તસ્મિન્ ।

ઉદા. : દ્વિતીયા - જ્ઞાનં યુષ્માંશ્ચ રક્ષતુ, અસ્માંશ્ચ રક્ષતુ । જ્ઞાન તમારું અને અમારું રક્ષણ કરે.

અહીં પદથી પરમાં યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ છે. અને ચ નો યોગ છે. તેથી આ સૂત્રથી વસ્ આદેશ ન થયો. ૨.૧.૨૧ સૂત્રથી પ્રાપ્તિ હતી તેનો આ સૂત્રે નિષેધ કર્યો.

ચતુર્થી - જ્ઞાનં યુષ્મધ્યં ચ દીયતે અસ્મધ્યં ચ દીયતે । જ્ઞાન તમને અને અમને આપે છે.

પૃષ્ઠી - જ્ઞાનં યુષ્માકં ચ સ્વમ્ અસ્માકં ચ સ્વમ્ । જ્ઞાન તમારું અને અમારું ધન છે.

એ પ્રમાણે અહ-હ-વા-એવ ની સાથેનાં ઉદાહરણો સમજી લેવા.

યોગ ઇતિ કિમ્ ? જ્ઞાનજ્વ શીલજ્વ તે સ્વમ્ । જ્ઞાન અને શીલ તારું ધન છે.

અહીં જ્ઞાન અને શીલની સાથે ચ નો સંબંધ છે. પણ યુષ્મદ્ ની સાથે

નથી. તેથી આ સૂત્રથી વસ્-નસાદિ નો નિષેધ ન થતાં તવ નો તે ૧.૨.૨૩ થી થયો.

વિવેચન : 'ચાઝહ-હ-વૈવૈ:' એટલું સૂત્ર કર્યું હોત તો પશ્ચ સિદ્ધ હતું છતાં 'યોગે' નું પ્રહણ કર્યું છે. તે સાક્ષાત્ ચ વિ. નો યોગ હોય તો જ થાય. એવું સમજવા માટે છે.

દૃશ્યથૈશ્ચિન્તાયામ્ ૨.૧.૩૦

અર્થ : ચિન્તા અર્થમાં વર્તમાન દૃશ્ એવો ધાતુ અને તેના સમાન અર્થવાળાં ધાતુઓનાં યોગમાં પદથી પર રહેલાં યુષ્મદ અને અસ્મદ નાં વસ્-નસ્ વિ. આદેશ થતાં નથી.

સૂત્રસમાસ : દૃશિઃ અર્થઃ યેષામ્ તે — દૃશ્યર્થાઃ, તૈઃ । અથવા

દૃશેઃ અર્થઃ યેષામ્ તે — દૃશ્યર્થાઃ, તૈઃ (બહુ.)

- જનો યુષ્માન્ સન્દૃશ્યાગતઃ । જનોઽસ્માન્ સન્દૃશ્યાગતઃ ।

- જનો યુવાં સમીક્ષ્યાગતઃ । જનો આવાં સમીક્ષ્યાગતઃ ।

- જનસ્ત્વામપેક્ષતે । જનો મામપેક્ષતે. માણસ તમારી ચિન્તા કરીને આવ્યો, માણસ અમારી ચિન્તા કરીને આવ્યો. માણસ તમારાં બેની ચિન્તા કરીને આવ્યો, માણસ અમારા બેની ચિન્તા કરીને આવ્યો. માણસ તારી ચિન્તા કરીને આવ્યો, માણસ મારી ચિન્તા કરીને આવ્યો.

આ બધાં વાક્યમાં સમ્+દૃશ્-, સમ્+ઈક્ષ્ અને અપ+ઈક્ષ્ આ દૃશ્યાર્થક ત્રણે ધાતુઓનો 'મનથી વિચારવું' એવો અર્થ નીકળે છે. તેનાં યોગમાં યુષ્મદ અને અસ્મદ છે. અને તે બંને પદથી પરમાં છે. તેથી આ સૂત્રથી વસ્-નસ્ વિ. આદેશ થતાં નથી. તે ત્રણેય વાક્યમાં અનુક્રમે ૨.૧.૨૧ થી વસ્-નસ્ ૨.૧.૨૨ થી વામ્-નૌ અને ૨.૧.૨૪ થી ત્વા-મા આદેશ થવાની પ્રાપ્તિ હતી. તેનો આ સૂત્રથી નિષેધ થયો.

દૃશ્યથૈશ્ચિન્તાયિતિ કિમ્ ? જનો વો મન્યતે - માણસ તમારી ચિન્તા કરે છે. અહીં મન્ ધાતુ ચિન્તા અર્થવાળો હોવાં છતાં દૃશ્ ધાતુનાં સમાન અર્થવાળો નથી માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું. તેથી ૨.૧.૨૧ થી વસ્ આદેશ થયો છે.

ચિન્તાયામિતિ કિમ્ ? જનો વઃ પશ્યતિ - માણસ તમને જુવે છે. અહીં દૃશ્યર્થક ધાતુ છે. પશ્ચ ચિન્તા અર્થમાં નથી. માટે આ સૂત્ર ન લાગતાં ૨.૧.૨૧ થી વસ્ આદેશ થયો.

નિત્યમન્વાદેશે ૨.૧.૩૧

અર્થ : અન્વાદેશ = એક વાત ક્રયા પછી પાછળ એને જ લગતી અન્ય વાત કરવી તે અન્વાદેશ... પશ્ચાત્ કથનમ્ અન્વાદેશઃ ।
અન્વાદેશનાં વિષયમાં પદથી પર રહેલ યુષ્મદ્-અસ્મદનાં વસ્-નસ્ વિ. આદેશ નિત્ય થાય છે.

ઉદા. : (૧) યૂયં વિનીતાસ્તદ્વો ગુરવો માનયન્તિ, વયં વિનીતાસ્તન્નો ગુરવો માનયન્તિ । તમે વિનીત છો તેથી તમને ગુરુઓ માને છે. અમે વિનીત છીએ. તેથી અમને ગુરુઓ માને છે.
(૨) ધનવાંસ્ત્વમથો ત્વા લોકો માનયતિ, ધનવાનહમથો મા લોકો માનયતિ. । તું ધનવાન છે માટે તને લોકો માને છે. હું ધનવાન છું તેથી મને લોકો માને છે.
આ બંને વાક્યોમાં એક વાત ક્રયા પછી તેને જ લગતી બીજી વાત કરી છે. માટે અન્વાદેશનો વિષય છે. તેમજ પદથી પરમાં યુષ્મદ્-અસ્મદ છે. તેથી બંને વાક્યમાં અનુક્રમે વસ્-નસ્ અને ત્વા-મા આદેશ થયાં છે.

સપૂર્વાત્ પ્રથમાન્તાદ વા ૨.૧.૩૨

અર્થ : વિધમાન છે પૂર્વ પદ જેને એવા પ્રથમાન્ત પદથી પર રહેલાં યુષ્મદ્-અસ્મદનો અન્વાદેશમાં અનુક્રમે વસ્-નસ્ વિ. આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : પૂર્વેણ સહ વર્તતે इति સપૂર્વઃ, તસ્માત્ (તત્પુ.)
પ્રથમા અન્તે યસ્ય તદ્ - પ્રથમાન્તં, તસ્માત્ (બહુ.)

ઉદા. - (૧) યૂયં વિનીતા સ્તદ્ ગુરવો વો માનયન્તિ, તદ્ગુરવો યુષ્માન્ માનયન્તિ । વયં વિનીતાસ્તદ્ ગુરવો નો માનયન્તિ, તદ્ ગુરવોઽસ્માન્ માનયન્તિ ।
૨.૧.૩૧ માં યુષ્મદ્-અસ્મદ પૂર્વમાં હતાં અને ગુરવઃ (પ્રથમાન્ત) પદ પછી હતું જ્યારે અહીં તદ્ પદથી પરમાં ગુરવઃ એવું પ્રથમાન્ત પદ છે. અને તેનાથી પરમાં યુષ્મદ્-અસ્મદ છે. તેમજ અન્વાદેશનો વિષય છે. માટે આ સૂત્રથી અનુક્રમે વસ્-નસ્ આદેશ વિકલ્પે થયાં. એજ પ્રમાણે
(૨) યુવાં સુશીલૌ તજ્ઞાનં વાં દીયતે, તજ્ઞાનં યુવાભ્યાં દીયતે । આવાં સુશીલૌ તજ્ઞાનં નૌ દીયતે, તજ્ઞાનં આવાભ્યાં દીયતે - તમે બે સુશીલ છો તેથી જ્ઞાન તમને બેને અપાય છે. અમે બે સુશીલ છીએ તેથી જ્ઞાન અમને બેને અપાય છે. અહીં યુષ્મદ્-અસ્મદ નાં વામ્-નૌ આદેશ વિકલ્પે થયાં છે.

વિવેચન : સપૂર્ણાંત્રિમાં સહ આદેશ વિધમાન અર્થમાં છે. અને પૂર્વ શબ્દ વ્યવસ્થા અર્થમાં છે.

ત્યદામેનદેતદો દ્વિતીયાદૈસ્યવૃત્યન્તે ૨.૧.૩૩

અર્થ : અન્વાદેશના વિષયમાં ત્યદાદિ સર્વનામનાં એતદ્ શબ્દનો દ્વિતીયાના પ્રત્યય, ય અને ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં એતદ્ આદેશ થાય છે. પરન્તુ એ વૃત્તિને અન્તે હોય તો એતદ્ આદેશ થતો નથી.

સૂત્રસમાસ : દ્વિતીયાં ચ ય ચ ઓસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ — દ્વિતીયાદૈસ્ તસ્મિન્ (સમા.દ્.) વૃત્તેઃ અન્તઃ — વૃત્યન્તઃ । (ધ.ત.) ન વૃત્યન્તઃ અવૃત્યન્તઃ (નજ્ ત.)

(૧) ઉદ્દિષ્ટમેતદધ્યયનમથો એતદનુજાનીત- આ ઉદ્દિષ્ટ અધ્યયન છે એની અનુજ્ઞા આપો. અહીં અન્વાદેશનાં વિષયમાં દ્વિતીયાનો પ્રત્યય હોવાથી અને વૃત્તિનો અન્તભાગ નહીં હોવાથી ત્યદાદિ સંબંધી એતદ્ સર્વનામનો એતદ્ આદેશ આ સૂત્રથી થાય છે.

(૨) એતકં સાધુમ્ આવશ્યકમ્ અધ્યાપય અથો એનમેવ સૂત્રાણિ — આ સાધુને આવશ્યક ભણાવો પછી એને જ સૂત્રો. (ભણાવો.) અહીં અન્વાદેશનાં વિષયમાં દ્વિતીયાનો પ્રત્યય પર છતાં અને વૃત્તિનો અન્તભાગ નહીં હોવાથી ત્યદાદિ સંબંધી એતકદ્ સર્વનામને એતદ્ આદેશ આ સૂત્રથી થાય છે.

‘અત્ર સાકઃ’ — અક્ સહિત એતદ્ હોય તેને પણ આ સૂત્ર લાગે છે. તે જણાવવાં આ દષ્ટાંત આપેલ છે.

(૩) એતેન રાત્રિરધીતા અથો એનેનાઽહરપ્યધીતમ્ — એના વડે રાત્રે ભણાયું હવે એના વડે દિવસે પણ ભણાયું.

અહીં અન્વાદેશનાં વિષયમાં ‘ય’ પ્રત્યય પર છતાં અને વૃત્તિનો અન્તભાગ નહીં હોવાથી ત્યદાદિ સંબંધી એતદ્ નો એતદ્ આદેશ આ સૂત્રથી થયો છે.

(૪) એતયોઃ શોભનમ્ શીલમથો એનયોર્મહતી કીર્તિઃ — આ બેનું શીલ સાફ છે. તેથી એ બેની મોટી કીર્તિ છે.

અહીં અન્વાદેશના વિષયમાં ‘ઓસ્’ પ્રત્યય પરમાં છે અને વૃત્તિનો અન્તભાગ નહીં હોવાથી ત્યદાદિ સંબંધી એતદ્ નો એતદ્ આદેશ આ સૂત્રથી થયો છે.

ત્યદામિતિ કિમ્ ? એતદં સંગૃહાણ અથો એતદમધ્યાપય - એતદ્ (વ્યક્તિને) ગ્રહણ કરો અને એતદ્ને ભણાવો.

અહીં એતદ્ તે સંજ્ઞા વિશેષ છે (કોઈ વ્યક્તિ વિશેષનું નામ છે.) એતદ્ ત્યદાદિ સંબંધી સર્વનામ નહીં હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અવૃત્યન્ત ઇતિ કિમ્ ? અથો પરમૈતં પશ્ય ।

અહીં એતદ્ સર્વનામ વૃત્તિને અન્તે છે. કેમકે 'પરમૈતં' માં કર્મધારય સમાસ થયેલો છે. તેથી વૃત્તિના અન્તે હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું. આ વાક્યમાં પાછળનો અર્ધભાગ છે. આખું વાક્ય કરવું હોય તો આ પ્રમાણે થાય. 'અયમ્ પરમૈષઃ - અથો પરમૈતં પશ્ય ।'

અહીં 'તન્મધ્યપતિતસ્તદ્ગ્રહણેન ગૃહ્યતે ।' આ ન્યાયથી એતદ્ નાં ગ્રહણથી એતકદ્ નું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે.

ઇદમઃ ૨.૧.૩૪

અર્થ : વૃત્તિનો અન્ત ભાગ ન હોય તો દ્વિતીયાના પ્રત્યય, ય અને ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી ઇદમ્ સર્વ.ને અન્વાદેશનાં વિષયમાં 'એન્ત' આદેશ થાય છે.

ઉદા. - ઉદ્દિષ્ટમિદમધ્યયનમથો એનદનુજાનીત ।

એનેન રત્રિરધીતા અથો એનેનાહરપ્યધીતમ્ ।

અનયોઃ શોભનમ્ શીલમ્ અથો એનયોર્મહતી કીર્તિઃ ।

વિવેચન : પ્રશ્ન - આ સૂત્ર ઉપરનાં સૂત્રથી પૃથક્ શા માટે રચ્યું ?

જવાબ : નીચેનાં સૂત્રમાં અનુવૃત્તિ લઈ જવા માટે.

આ સૂત્ર ટૈસ્યનઃ ૨.૧.૩૭ અને દોમઃ સ્યાદૌ ૨.૧.૩૮ સૂત્રનું અપવાદ સૂત્ર છે.

અદ્ વ્યજ્જને ૨.૧.૩૫

અર્થ : વૃત્તિનો અન્તભાગ ન હોય તો અન્વાદેશના વિષયમાં વ્યજ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી 'ઇદમ્' એ 'અ' રૂપે થાય છે.

ઉદા. : (૧) ઇમકાખ્યાં શૈક્ષકાખ્યાં રત્રિરધીતા અથો આખ્યામહરપ્યધીતમ્ - આ બન્ને વિદ્યાર્થીવડે રાત્રે ભણાયું હવે તે બંને વડે દિવસે પણ ભણાયું. એજ પ્રમાણે ઇમકેષુ અથો એષુ ।

અહીં અન્વાદેશના વિષયમાં વ્યજ્જનાદિ ખ્યામ્ અને સુ પ્રત્યય પર છતાં

તેમજ વૃત્તિનો અન્તભાગ નહીં હોવાથી ઇદમ્ નો અ આદેશ આ સૂત્રમાં થયો છે.

અદ્ માં ત્ કાર ઉચ્ચારને માટે છે. અન્યથા અ નું પ્રથમા એ.વ. કરતાં 'સોરૂ:', 'ઘોષવતિ' વિ. સૂત્રો લગાડતાં 'ઓ' થઈ જાય. જેથી કોઈ સમજી શકે નહીં.

'અનક્' ૨.૧.૩૬ સૂત્રમાં અક્ પ્રત્યય વર્જિત ઇદમ્ નો અ આદેશ થાય છે. તેથી આ સૂત્રમાં અક્ સહિત કાર્ય થશે.

પ્રશ્ન : 'વ્યજ્જને' શબ્દથી વ્યજ્જનાદિનું ગ્રહણ કેવી રીતે થયું ?

જવાબ : સત્તમ્યાઃ આદિઃ પરિભાષાથી...

પ્રશ્ન : ઉપર ઇદમઃ એ ષષ્ઠી એ.વ. છે. તેની અનુવૃત્તિ અહીં આવે છે. ષષ્ઠ્યાન્તસ્ય પરિભાષાથી ઇદમ્ નાં મ્ નો જ અ થાય તો અહીં આખા ઇદમ્ નો અ કેવી રીતે થાય ?

જવાબ : અહીં ઇદમઃ માં પ્રથમા વિભક્તિ સમજવી. 'અર્થવશાત્ વિભક્તિ વિપરિણામઃ' ન્યાયથી પ્રથમા વિભક્તિ થાય.

અનક્ ૨.૧.૩૬

અર્થ : વ્યજ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પરછતાં ત્યદાદિ સંબંધી અક્ વર્જિત 'ઇદમ્' 'અ' રૂપે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન વિદ્યતે અક્ યસ્ય સઃ - અનક્ । (નગ્ ત.)

વિવેચન : અનગિતિ કિમ્ ? ઇમકાખ્યામ્ । અહીં ઇદમ્-અક્ સહિત છે. તેથી વ્યજ્જનાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં પણ આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

ત્યદામિત્યેવ - અતીદમ્યામ્ - ઇમમ્ અતિક્રાન્તાખ્યામ્ ઇતિ અહીં અતીદમ્ ને ખ્યામ્ પ્રત્યય લાગેલ છે. તે ત્યદાદિ સંબંધી નથી રહ્યો પણ અન્યસંબંધી થઈ ગયો છે. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

પૂર્વ સૂત્રથી આ સૂત્રને ભિન્ન રચવાનું કારણ અન્વાદેશની અનુવૃત્તિ અટકાવવા માટે છે. સાથે 'અવૃત્યન્ત'ની પણ નિવૃત્તિ થઈ છે.

પ્રશ્ન : ઉપરના સૂત્રમાં અને આ સૂત્રમાં શું ભિન્નતા છે ?

જવાબ : ઉપરોક્ત સૂત્ર અન્વાદેશમાં અને અક્ સહિત હોય તો જ ઇદમ્ નો અદ્ આદેશ કરતું હતું જ્યારે આ સૂત્ર અન્વાદેશ વિના અને અક્ રહિત હોય તો જ ઇદમ્ નો અદ્ આદેશ કરે છે.

૩૪-૩૫-૩૬ સૂત્રમાં ઇદમ્ સર્વ.નો (ત્યદાદિ સંબંધી) દ્વિતીયાનાં ત્રણ પ્રત્યય, ય અને ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં અન્વાદેશનો વિષય હોય તો એનદ્ આદેશ થાય છે. એવી જ રીતે વ્યઞ્જનાદિ પ્રત્યય પર છતાં અન્વાદેશનો વિષય હોય તો ઇદમ્ નો અ આદેશ થાય છે. એનો અર્થ એ થયો કે અન્વાદેશ ન હોય ત્યારે અક્ સહિત ઇદમ્ નો અ થાય નહીં. બાકી અન્વાદેશ પણ ન હોય અને અક્ પણ ન હોય તો જ વ્યઞ્જનાદિ પ્રત્યય પરમાં હોય ત્યારે જ ઇદમ્ નો અ ચાલુ સૂત્રથી થાય.

ટૌસ્યન: ૨.૧.૩૭

અર્થ : ય અને ઓસ્ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી અક્ રહિત ઇદમ્ નો 'અન' આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : યચ ઓસ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ - ટૌસ, તસ્મિન્ । (સમા.દ.)

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ - પ્રિયેદમા - પ્રિયઃ અયમ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયેદમ્, તેન પ્રિયેદમા - અહીં અન્યસંબંધી છે માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.
અનક ઇત્યેવ - ઇમકેન - અહીં અક્ સહિત ઇદમ્ છે માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અયમિયમ્ પુંસ્ત્રિયોઃ સૌ ૨.૧.૩૮

અર્થ : સિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી ઇદમ્ નો પુંલિંગ અને સ્ત્રી.માં અનુક્રમે અયમ્ અને ઇયમ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : અયં ચ ઇયં ચ ઇતિ અયમિયમ્ । (ઈતં.દ.) લુપ્ત પ્રથમા દ્વિવચનાન્તં પદમ્ । આ અલૌકિક નિર્દેશ છે. અહીં પ્રથમા દ્વિવચનનો લોપ થયેલો છે. અન્યથા અયમિયમૌ થાત...

પુમાંશ્ચ સ્ત્રી ચ પુંસ્ત્રિયૌ તયોઃ (ઈતં.દ.)

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ - અતીદં ના, અતીદં સ્ત્રી ।

અહીં અન્યસંબંધી હોવાથી આ સૂત્ર લાગેલ નથી.

સિ પ્રત્યય લાગતાં પું. માં 'અયમ્' અને સ્ત્રી.માં 'ઇયમ્' થાય એવું યથાસંખ્ય કરવું હોય તો 'અયમિયમૌ' કરવું જોઈતું હતું છતાં અયમિયમ્ કર્યું છે તે અવ્યય તરીકે માનીને પ્રત્યયનો લોપ કરીને દ્વિવચનાન્ત પ્રયોગ કર્યો છે.

દોમઃ સ્યાદૌ ૨.૧.૩૯

અર્થ : સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી ઇદમ્ નાં દ નો મ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : સિઃ આદિઃ યસ્મિન્ સઃ ઇતિ સ્યાદિઃ, તસ્મિન્ । (બહુ.)

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ — પ્રિયેદમૌ — અહીં અન્યસંબંધી ઇદમ્ હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અહીં સ્યાદિ ન લખ્યું હોત તો ઉપરથી સિ નો અધિકાર આવત. પણ માત્ર ‘સિ પ્રત્યય પર છતાં’ એ પ્રમાણે અહીં નથી લેવું પરન્તુ બધાં પ્રત્યય પર છતાં આ સૂત્ર લગાડવું છે માટે સ્યાદિ લખ્યું છે.

કિમઃ કસ્તસાદૌ ચ ૨.૧.૪૦

અર્થ : સ્યાદિ અને તસાદિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી કિમ્ નો ક આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : તસ્ આદિઃ યસ્ય સઃ - તસાદિઃ, તસ્મિન્ । (બહુ.)

વિવેચન : તસાદૌ ચેતિ કિમ્ ? કિન્તરામ્ ।

અહીં ‘દ્વયોર્વિભજ્યે.’ ૭.૩.૬ થી તર્પ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. તસ્ થી થમ્ સુધીનાં પ્રત્યયો તસાદિ કહેવાય છે. અને તર્પ્ પ્રત્યય તેની પછીનો પ્રત્યય છે. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

ત્યદામિત્યેવ — પ્રિયકિમૌ ।

અહીં કિમ્ અન્યસંબંધી હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અહીં ચ એ સમુચ્ચયને માટે છે. સ્યાદિ અને તસાદિનો સમુચ્ચય કર્યો છે. નહીં તો ‘ચાનુકૃષ્ટં નાડનુવર્તતે ।’ એ ન્યાયથી ચ કારથી ખેંચાએલી સ્યાદિની અનુવૃત્તિ નીચે જાય નહીં.

પ્રશ્ન : આ સૂત્રની રચના શા માટે ? ‘આદ્વેસ્તસાદૌ ચ’ એવું સૂત્ર કરી આગળ ‘ઇમઃ’ એ પ્રમાણે સૂત્ર કર્યું હોત તો પણ ચાલત. કારણ કે દ્વિ અન્ત સુધીનાં ત્યદાદિ સર્વ નાં અન્ત્યનો અ થાત અને કિમ્ નાં ઇમ્ નો અ થાય. આ પ્રમાણે સૂત્ર કરવાથી લાઘવ પણ થાત.

જવાબ : વાત સાચી છે. પરન્તુ એમ કરવાથી અક્ સહિત કિમ્ નાં કકઃ, કકૌ વિ. અનિષ્ટ રૂપો થાત. તેથી આ પ્રમાણેની રચના યથાયોગ્ય જ છે. અક્ સહિત કિમ્ હોય તો તેનો પણ ક આદેશ જ થાય છે.

પ્રશ્ન : આ સૂત્રમાં તસાદૌ એમ શા માટે ગ્રહણ કર્યું ? કારણ કે તસ્ પ્રત્યય પર છતાં ‘ઇતોઽતઃ કુતઃ’ ૭.૨.૮૦ થી આ પ્રમાણે નિપાતન કહેવાશે. પછી અહીં તસાદિ ની જરૂર જ નથી.

જવાબ : નીચેનાં સૂત્રમાં તો તેની જરૂર છે જ. અથવા તો થમ્ અન્ત સુધીનાં તસાદિ અહીં ગ્રહણ કરવાં છે તેવું જણાવવા માટે તસાદૌ આ સૂત્રમાં ગ્રહણ કર્યું છે.

આદ્દેર: ૨.૧.૪૧

અર્થ : સ્યાદિ પ્રત્યય અને તસાદિ પ્રત્યય પર છતાં 'દ્વિ' અન્ત સુધીનાં ત્યદાદિ સંબંધી સર્વનામનાં અન્ત્યનો અ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : દ્વિ શબ્દમ્ અભિવ્યાપ્ય ઇતિ આદ્દિ: તસ્ય ।

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ - અતિતદૌ- અહીં અન્યસંબંધી તદ્ હોવાથી આ સૂત્ર નથી લાગ્યું.

ત: સૌ સ: ૨.૧.૪૨

અર્થ : સિ પ્રત્યય પર છતાં દ્વિ શબ્દ સુધીનાં ત્યદાદિ સંબંધી સર્વનામનાં ત્ નો સ્ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ - પ્રિયત્વત્ - અહીં અન્યસંબંધી ત્યદ્ હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અદસો દ: સેસ્તુ ડૌ ૨.૧.૪૩

અર્થ : સિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી અદસ્ નાં દ્ નો સ્ આદેશ થાય છે. અને ત્યારે સિ પ્રત્યયનો ડૌ આદેશ થાય છે.

વિવેચન : ત્યદામિત્યેવ - અત્યદા: - અહીં અદસ્ એ અન્યસંબંધી હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ કરવાં માટે જ ઇ ઈત્ કર્યો છે તેથી 'ઐતા' ૧.૪.૨૦, 'એદાપ:' ૧.૪.૪૨, 'દીર્ઘજ્યાબ્...' ૧.૪.૪૫, 'અસ્યાયત્તત્...' ૨.૪.૧૧૦ નાં કાર્યો નહીં થાય. અન્યથા 'ડૌ' ને બદલે 'ઐ' એ પ્રમાણે જ કર્યું હોત તો પણ ચાલત.

અસુકો વાઙ્કિ ૨.૧.૪૪

અર્થ : સિ પ્રત્યય પર છતાં ત્યદાદિ સંબંધી અક્ પરમાં હોતે છતે અદસ્ નો અસુક વિકલ્પે થાય છે.

વિવેચન : અસુક ન થાય ત્યારે અદસ્ ને અક્ લગાડીને અદક્સ્ થાય. તે અસ્ અન્તવાળું છે. માટે 'અશ્વાદેર'... ૧.૪.૮૦ ની પ્રાપ્તિ થશે. પરન્તુ 'આદ્દેર:' ૨.૧.૪૧ સૂત્ર પર અને નિત્ય હોવાથી ૧.૪.૮૦ નો બાધ

કરીને ૨.૧.૪૧ જ લાગશે. માટે 'અદકઅ' થયું. 'લુગસ્યાં' ૨.૧.૧૧૩ લાગી અદક+સિ બન્યું હવે 'અદસો દઃ...' ૨.૧.૪૩ થી અસકૌ થયું.

મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫

અર્થ : અ વર્ણ અન્તે છે જેને એવા ત્યદાદિ સંબંધી અદસ્ નાં દ નો મ્ થાય છે.

વિવેચન : અમુદ્દશઃ - અસૌ ઇવ દૃશ્યતે ઇતિ ।

અદસ્+દૃશ્+ટક્+સિ - ત્યદાદ્યન્ય... ૫.૧.૧૫૨ થી ટક્ થયો.

અદઆ+દૃશ્+ટક્+સિ - અન્યત્યદાદેરઃ ૩.૨.૧૫૨ થી અદસ્ નાં સ્ નો આ થયો.

અદા+દૃશ્+ટક્+સિ - સમાનાનાં... ૧.૨.૧. થી દીર્ઘ થયું.

અમા+દૃશ્+ટક્+સિ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫ થી દ નો મ્ થયો.

અમૂ+દૃશ્+ટક્+સિ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭ થી આ નો ઋ થયો.

અમૂદ્દશઃ+રુ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી સ્ નો રુ થયો.

અમૂદ્દશઃ - રુપદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી વિસર્ગ થયો.

અવર્ણસ્યેતિ કિમ્ ? અદઃ કુલમ્—અહીં અ વર્ણાન્ત નથી. પરન્તુ સ્ અન્તે છે માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

વાઽદ્રૌ ૨.૧.૪૬

અર્થ : અદ્રિ અન્તે હોતે છતે અદસ્ નાં દ નો મ્ વિકલ્પે થાય છે.

ઉદા. - અદમુયઙ્ અમુદ્ર્યઙ્ અમુમુયઙ્ અદદ્ર્યઙ્ ।

અદઃ અઙ્ચતિ ઇતિ કિવપ્

- અદસ્+અઙ્+કિવપ્+સિ - કિવપ્ ૫.૧.૧૪૮ થી

અદસ્+હદ્રિ+અઙ્+કિવપ્+સિ - 'સર્વાદિ વિશ્વગ્...' ૩.૨.૧૨૨ સૂત્રથી હદ્રિ આગમ.

અદ્+અદ્રિ+અઙ્+કિવપ્+સિ - હિત્યન્ય... ૨.૧.૧૧૪ થી અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ.

અદ્+અદ્રિ+અઙ્+કિવપ્+સિ - અઙ્ચો... ૪.૨.૪૬ થી ન્ નો લોપ થયો.

અદ્+અદ્રિ+અઙ્+સિ - અપ્રયોગીત્ ૧.૧.૩૭ થી

અદ્+અદ્રિ+અઙ્+સિ - અઙ્ચઃ ૧.૪.૬૮ થી ધુદ્ની પૂર્વે ન્ આગમ.

અદ્+અદ્રિ+અઙ્+સિ - તવર્ગસ્ય... ૧.૩.૬૦ થી ન્ નો જ્ થયો.

અદદ્રયજ્વ+સિ - ઇવળાદિ... ૧.૨.૨૧ થી અસ્વ સ્વર પર છતાં ઇ નો ય્ થયો.

અદમ્પ્રજ્વ+સિ - વાડદ્રૌ ૨.૧.૪૬ થી અદસ્ નાં એક દ્ નો મ્ થયો.

અદમુયજ્વ+સિ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭ થી મ્ પછીનાં વર્ણનો ઉ થયો.

અદમુયજ્વ - દીર્ઘજ્યાબ્... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

અદમુયજ્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૬ થી ચ્ નો લોપ.

અદમુયન્ - 'નિમિત્તાપાયે નૈમિત્તિકસ્યાપ્યપાયઃ' નિમિત્ત દૂર થયે છતે નૈમિત્તિકનો પણ અભાવ થાય છે. તેથી ચ્ નાં યોગમાં ન્ નો જ્ થયો હતો. હવે ચ્ નો લોપ થયો તેથી તેનાં નિમિત્તે થયેલાં જ્ નો પણ અભાવ થયો. એટલે કે ન્ થઈ ગયો.

અદમુયઙ્ - યુજજ્વ... ૨.૧.૭૧ થી ન્ નો ઙ્ થયો.

અમુદ્રયઙ્ - જ્યારે પ્રથમ દ્ નો મ્ અને તેનાં પછીનાં વર્ણનો ઉ થાય ત્યારે આ પ્રમાણે રૂપ થાય.

અમુમુયઙ્ - જ્યારે બંને દ્ નો મ્ અને બંને મ્ પછીનાં વર્ણનો ઉ થાય ત્યારે આ પ્રમાણે રૂપ થાય.

અદદ્રયઙ્ - વિકલ્પ પક્ષે જ્યારે દ્ નો મ્ ન થાય ત્યારે...

વિવેચન : અહીં વા વ્યવસ્થિત વિભાજા માટે છે. વિકલ્પ માટે નથી.

પરતઃ કેચિદિચ્છન્તિ, કેચિદિચ્છન્તિ પૂર્વતઃ ।

ઉભયોઃ કેચિદિચ્છન્તિ, કેચિદિચ્છન્તિ નોભયોઃ ॥

કેટલાંક અદ્રિ નાં દ્ નો મ્ માને છે.

કેટલાંક અદસ્ નાં દ્ નો મ્ માને છે.

કેટલાંક અદસ્ અને અદ્રિ બંનેનાં દ્ નો મ્ માને છે.

કેટલાંક અદસ્ અને અદ્રિ બેમાંથી એકેય દ્ નો મ્ માનતાં નથી.

તેથી ઉપરોક્ત પ્રમાણે ચાર રૂપ સિદ્ધ થયાં.

માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭

અર્થ : અદસ્ નાં મ્ ની પરમાં રહેલાં વર્ણનો બધું કાર્ય કર્યા પછી ઉ વર્ણ થાય છે.

વિવેચન : અન્વિતિ કિમ્ ? અમુષ્મૈ, અમુષ્મિન્ ।

આ બંને પ્રયોગમાં બધું કાર્ય કર્યા પછી આ સૂત્ર લગાડ્યું. તેથી અમુષ્મૈ અને અમુષ્મિન્ રૂપો બની શક્યાં. જો પહેલાં આ સૂત્ર લગાડ્યું હોત

તો અમુ બની જાય તેથી અકારાન્ત રહે નહીં. અને તેથી 'સર્વદિઃ સ્મૈ સ્માતૌ' અને 'હેઃ સ્મિન્' સૂત્રથી સ્મૈ અને સ્મિન્ આદેશ ન થાય. તેથી આ રૂપોની સિદ્ધિ ન થઈ શકે. પણ અમુ+હે-હિનાં ઇવળાદિ... થી અમ્વે-અમ્વિ આવાં અનિષ્ટ રૂપ થાત.

અહીં અમુષ્મૈ-અમુષ્મિન્ રૂપો સિદ્ધ કરવાં માટે સૂત્રમાં અનુ નું પ્રહણ કર્યું છે. તેથી ધાતુ સંબંધી અને પ્રત્યય સંબંધી સર્વ ફેરફાર કર્યા પછી આ સૂત્ર લગાડાય છે.

પ્રશ્ન : અમુષ્મૈ માં જે સ્મૈ આદેશ થયો છે તે હે (હિત્) ના સ્થાનમાં થયેલો હોવાથી આદેશઃ આદેશી ઇવ સ્યાત્. એ ન્યાયથી કિત્યદિતિ ૧.૪.૨૩ સૂત્ર લાગીને પૂર્વના ડ નો ઓ થાય ?

જવાબ : ન થાય. કારણ કે કિત્યદિતિ ૧.૪.૨૩ સૂત્રમાં જે અદિતિ (નદિતિ ઇતિ અદિતિ) માં ને નગ્ છે તે પર્યુદાસ નગ્ નો આશ્રય લીધો છે. અને પર્યુદાસનગ્ તત્સદૃશનું પ્રહણ કરે છે. તેથી જેમ અહીં દ ઈત્ વાળાં અકિત્ પ્રત્યય પરછતાં ગુણ થતો નથી. તેમ આ સૂત્રથી બનેલા ડ કારનો પણ ઓ થતો નથી. પરન્તુ સાક્ષાત્ જે પહેલેથી શબ્દમાં ઇકાર કે ડકાર છે તેનો જ ઇકાર કે ઓકાર થાય છે. જો કિત્યદિતિ થી ઓ કરવા જઈએ તો સ્થાનિવદ્ ભાવથી ડ જેના સ્થાનમાં થયો છે તે અ જ મનાય છે. તેથી હવે કિત્યદિતિ થી ડ નો ઓ થાય નહીં.

પ્રશ્ન : આ સૂત્રમાં માત્ માં પંચમી વિભક્તિ છે. તેથી ડ વર્ણ એ પંચમીથી નિર્દેશ કરાયેલો છે. તેથી તેને અનન્તઃ..... ૧.૧.૩૮ થી ડ વર્ણને પ્રત્યય સંજ્ઞા કેમ ન થઈ ?

જવાબ : જો ડ વર્ણને પ્રત્યય સંજ્ઞા કરીએ તો અદો મુ-મી ૧.૨.૩૫ એ સૂત્રમાં મુમાં રહેલો જે 'ડ' છે તેને પણ પ્રત્યય સંજ્ઞા થશે. પણ ત્યાં એવું કર્યું નથી.

અદસ્ માં ડ નો 'મોઽવર્ણસ્ય'થી જે મ્ થયો છે તે અદસ્ સંબંધી છે તેમ આ સૂત્રથી ડ જે બન્યો છે તે પણ અદસ્ સંબંધી છે. અદસ્ એ સ્થાની છે. માટે અદસ્ માં ડ નાં સ્થાનમાં થયેલો મ્ અને ડ વર્ણ તે પણ સ્થાની કહેવાશે. માટે તેમાં જો પ્રત્યય સંજ્ઞા કરીએ તો તેમાં સ્થાનીપણું નહીં થતે અને અદો મુ-મી સૂત્રમાં અદસ્ સંબંધી મુ મી એ પ્રમાણે નિર્દેશ કરેલો હોવાથી સ્થાનીપણું પ્રાપ્ત થયું છે તે જ બતાવે છે કે પંચમીના

નિર્દેશથી અહીં ઉ વર્ણને પ્રત્યય સંજ્ઞા થાય નહીં.

આસન્ન: પરિભાષાથી ડ્રસ્વ સ્વર હોય તો ડ્રસ્વ ઉ અને દીર્ઘ સ્વર હોય તો દીર્ઘ ઋ કરવો.

પ્રાગિનાત્ ૨.૧.૪૮

અર્થ : અદસ્ સર્વનામનાં મ્ થી પર રહેલાં વર્ણનો (ટા નાં સ્થાને) ઇન આદેશથી પૂર્વે ઉ વર્ણ થાય છે.

વિવેચન : ઇનાદિતિ કિમ્ ? અમુયા — અહીં અમુયા તે સ્ત્રી. હોવાથી ઇન થવાનો સંભવ જ નથી.

માદુવર્ણોઽનુ માં અનુ ન લખ્યું હોત તો ‘અમુયા’ આ પ્રયોગમાં અમા+આ માં આ નો એ આદેશ કરતાં પૂર્વે માદુવર્ણોઽનુ સૂત્રથી ઉ આદેશ થાય તો ઇવર્ણાદિ... થી ‘અમ્વા’ પ્રયોગ થાત પરન્તુ અનુ લખ્યું છે તેથી ‘ઐસ્યેત્’ થી ટા પ્રત્યય પરછતાં પૂર્વનાં આ નો એ થઈ એદૈતોઽયાય્ થી અય્ થયાં પછી માદુવર્ણોઽનુ લાગે તેથી ‘અમુયા’ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.

આ સૂત્ર ૨.૧.૪૭ નું અપવાદ સૂત્ર છે.

બહુષ્વેરી: ૨.૧.૪૯

અર્થ : બ.વ.માં વર્તમાન અદસ્ નાં મ્ થી પરમાં રહેલાં એ નો ઈ થાય છે.

વિવેચન : ઇરિતિ કિમ્ ? અમ્: સ્ત્રિય: । અહીં બ.વ.માં વર્તતાં અદસ્ નાં મ્ ની પરમાં એ નથી. પરન્તુ આ છે. તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

એદબહુષ્મોસિ થી અ નો એ થયાં પછી આ સૂત્રથી એ નો ઈ થાય છે.

પ્રશ્ન : ‘અમુકે’ માં ‘મ્’ પછી એ છે. તો ઇ કેમ ન થયો ? કારણ કે ‘તન્મધ્ય પતિતસ્તદ્ ગ્રહણેન ગૃહ્યતે ।’ એ ન્યાયથી અન્ક સહિત અદસ્ નાં મ્ પછીનાં એ નો ઈ થવો જોઈએ ને ?

જવાબ : સાચી વાત છે. છતાં પણ મ્ પછી ઉ નું વ્યવધાન હોવાથી એ નો ઈ થયો નથી. અનંતર એ હોય તોજ ઈ થાય.

ઘાતોરિવર્ણોવર્ણસ્યેયુક્ સ્વરે પ્રત્યયે ૨.૧.૫૦

અર્થ : સ્વરાદિ પ્રત્યય પરછતાં તેની પૂર્વના ધાતુ સંબંધી ઉ વર્ણ અને ઉ વર્ણનો અનુક્રમે ઇય્-ઉવ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઇ વર્ણશ્ચ ઉ વર્ણશ્ચ એતયો: સમાહાર: - ઇવર્ણોવર્ણમ્ તસ્ય । (સમા.૬.)
ઇય્ ચ ઉવ્ ચ એતયો: સમાહાર: - ઇયુવ્. । (સમા.૬.)

ઉદા. : નિયૌ-લુવૌ । નિ ધાતુ અને લૂ ધાતુને ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગીને નામ

બનવાથી ઔ પ્રત્યય લાગ્યો. અને આ સૂત્ર લાગી નિયૌ-લુવૌ થયું.
લૂ શબ્દનાં રૂપો-સાધનિકા નીવત્ જાણવી. માત્ર ડ નો ઉવ્ થાય.

ની = લઈ જનાર, લૂ = છેદનાર.

અધિ+ઇ = ભણવું (આ અર્થમાં આ ધાતુ સાથે અધિ જ વપરાય છે.)
અધિ+ઇ+અન્તે - અનતોન્તોદાત્મને ૪.૨.૧૧૪ થી 'અતે' અને આ
સૂત્રથી ઇય્ થવાથી અધીયતે બન્યું.

લૂ = કાપવું. લૂ+ઉસ્ - લૂલૂ+ઉસ્ - દ્વિર્ઘાતુઃ પરોક્ષા... ૪.૧.૧ થી
દ્વિરુક્ત.

લૂલૂ+ઉસ્ - હ્રસ્વઃ ૪.૧.૩૯ થી દ્વિરુક્ત પૂર્વનો લૂ હ્રસ્વ.

લૂલુવુઃ - આ સૂત્રથી ઉસ્ ની પૂર્વનાં ડ નો ઉવ્...

પ્રત્યયે ઇતિ કિમ્? ત્વર્થઃ, ત્વર્થઃ. નિયોડર્થઃ અને લુવોડર્થ ષષ્ઠી. તત્પુ.
સમાસ છે તેમાં ની અને લૂ નાં અનુક્રમે ઈ અને ડ પછી અર્થ શબ્દમાં
સ્વર છે. પણ તે પ્રત્યય સંબંધી નથી. શબ્દનો સ્વર છે. માટે આ સૂત્રથી
ઇય્-ઉવ્ થયો નથી. તેથી 'ઇવળાદિ...' થી ય્-વ્ અનુક્રમે થયો છે.

નયનમ્ અને નાયક માં અનુક્રમે ની+અનદ્, અનદ્ ૫.૩.૧૨૪ થી અનદ્
પ્રત્યય અને ની+ળક્, ળક્ તૃતી ૫.૧.૪૮ થી ળક્ પ્રત્યય લાગ્યો.
જોકે અહીં આ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ તો હતી જ. પરંતુ આ સૂત્રની
અપેક્ષાએ નામિનો ગુણો... ૪.૩.૧ અને નામિનોડકલિ... ૪.૩.૫૧ આ
બે સૂત્ર પરસૂત્ર હોવાથી અનુક્રમે ગુણ-વૃદ્ધિ થયાં. નયન = લઈ જવું
નાં રૂપો વનવત્. નાયક = લઈ જનાર, નેતા નાં રૂપો દેવવત્.

વિવેચન : પ્રશ્ન - અહીં નિયૌ-લુવૌ તે તો નામ બનેલું છે. જ્યારે અહીં ધાતુ સંબંધી
ઈ અને ડ ની વાત છે. તો આ સૂત્ર નામને કેવી રીતે લાગે ?

જવાબ : સાચી વાત છે. પરંતુ 'કિવબન્તાઃ ધાતુત્વં નોજ્ઞન્તિ શબ્દત્વં ચ
પ્રતિપદ્યન્તે।' એ ન્યાયથી કિવ્ અન્તવાળાં શબ્દો ધાતુપણાંનો ત્યાગ
કરતાં નથી. અને શબ્દપણાંનો સ્વીકાર કરે છે. તેથી આ સૂત્ર લાગી
શક્યું.

ઇવળાદિ... નો અપવાદ આ સૂત્ર છે. ઈ નો ઇય્ અને ડ નો ઉવ્ થાય
તે માટે આ સૂત્ર બનાવ્યું. તેમજ ગુણ-વૃદ્ધિ થવાની પ્રાપ્તિ ન હોય ત્યારે
આ સૂત્ર લાગે છે. કારણ કે ગુણ-વૃદ્ધિ થવાનાં સૂત્રો પરમાં આવે છે.
તેથી 'પૂર્વાત્ પરમ્' ન્યાયથી ગુણ-વૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ હોય ત્યાં સુધી ગુણવૃદ્ધિ
જ કરવી.

પ્રશ્ન : ‘પ્રત્યયા પ્રત્યયોઃ પ્રત્યયસ્યૈવ ગ્રહણમ્ ।’ એ ન્યાયથી પ્રત્યયનું જ ગ્રહણ થવાનું હતું છતાં સૂત્રમાં પ્રત્યયનું ગ્રહણ કેમ કર્યું છે ?

જવાબ : સાચી વાત છે. પરંતુ ‘ન્યાયાઃ સ્થવિરયષ્ટિપ્રાયાઃ’ આવો પણ ન્યાય છે. આ ન્યાયથી પ્રથમ ન્યાય અનિત્ય થાય છે. તેથી કોઈ પ્રત્યયનું ગ્રહણ ન કરે અને ‘સ્વર પર છતાં’ એવો અર્થ કરે તે માટે આ સૂત્રમાં પ્રત્યયનું ફરીથી ગ્રહણ કરેલ છે.

‘इवर्णोवर्णस्य’ ને બદલે ‘युवर्णस्य’ એવું સૂત્ર કરવું જોઈતું હતું. છતાં જે ‘इवर्णोवर्णस्य’ કર્યું છે તે સૂત્રોની કૃતિ (રચના) વિચિત્ર હોય છે તે બતાવવા માટે જ છે.

અત્યાર સુધી શબ્દનું પ્રકરણ ચાલતું હતું હવે ધાતુ પ્રકરણ ચાલુ થયું છે તેથી આ સૂત્રમાં ‘धातोः’નું ગ્રહણ કર્યું છે.

इणः २.१.५१

અર્થ : સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઇણ (इ) ધાતુનો ‘इय’ આદેશ થાય છે.

ઉદા. — ईयतुः, ईयुः - ई = જવું. इ+अतुस्, उस्.

इइ+अतुस्, उस् - द्विर्धातुः परोक्ष... ४.१.१ થી દ્વિરુક્ત.

इइय्+अतुस्, उस् - આ સૂત્રથી इ નો इय થયો.

ईय्+अतुस्, उस् - समानानां तेन... १.२.१ થી દીર્ઘ.

ईयतुः ईयुः - “सोरुः” - “रु” પદાન્તે... થી વિસર્ગ.

વિવેચન : પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં इ નો इय કરવાનું જે કહ્યું છે તે ઉપરના સૂત્રથી સિદ્ધ જ હતું છતાં આ સૂત્ર શા માટે કર્યું ?

જવાબ : इ નો इय કરનાર સૂત્ર ૨.૧.૫૦ છે તેનું બાધક સૂત્ર ૨.૧.૫૬ છે. કારણ કે અનેક સ્વરી ધાતુના इ નો य થાય છે. અહીં इ ધાતુ પણ દ્વિરુક્ત થયા પછી અનેકસ્વરી છે તેથી તેનો પણ બાધ કરીને इ નો इय જ કરવો છે. તેથી આ સૂત્ર બનાવ્યું છે.

હવે એમાં योऽनेकस्वरस्य ૨.૧.૫૬ અને द्विणोरपि... ૪.૩.૧૫ આ બે સૂત્ર છે. તે બન્ને સૂત્રોમાં इ નો य થાય છે. તો આ સૂત્ર માત્ર ૨.૧.૫૬ નો જ બાધ કરશે. એટલે ईयतुः રૂપ બનશે. પરંતુ ૪.૩.૧૫ નો બાધ નહીં કરે. તેથી ૪.૩.૧૫ થી ‘यन्ति’ રૂપ બનશે. કારણ કે ન્યાય છે કે ‘पूर्वेऽपवादानन्तरान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् ।’ આ

ન્યાયથી પૂર્વનો અપવાદ એ અનન્તર વિધિનો બાધ કરે છે. ઉત્તર વિધિનો બાધ કરતો નથી. તેથી અનન્તર વિધિ એવાં ૨.૧.૫૬ નો બાધ કરશે. પરન્તુ ઉત્તરવિધિ એવાં સૂત્રોનો બાધ નહીં કરે.
 ईयतुः भां द्वित्व करायेलते 'वर्णात् प्राकृतं बलीयः' आ न्यायथी पहेलां इय् आदेश थाय अने पछी दीर्घ थाय.

સંયોગાત્ ૨.૧.૫૨

અર્થ : સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ધાતુ સંબંધી સંયોગથી પર રહેલાં ૩ વર્ણ અને ૩ વર્ણનો અનુક્રમે ઇય્-ઉવ્ આદેશ થાય છે.

ઉદા. : યવક્રી = જવ ખરીદનાર

यवान् क्रीणाते इति यवक्रियौ ।

यव+क्री+क्विप् = क्विप् ५.१.१४८ थी क्विप् प्रत्यय.

कटपू = सादडी बनावनार कटेन प्रवेते इति कटपुवौ ।

कट+पू+क्विप् - दिद्युद् ददद्... ५.२.८३ थी क्विप् प्रत्यय. क्विबन्त नाम बनी ते બંનેને ઔ પ્રત્યય.

ક્વિબ્વૃત્તેર સુધિમસ્તૌ ૨.૧.૫૮ સૂત્રથી અનુક્રમે ય્ અને વ્ ની પ્રાપ્તિ હતી તેનો આ સૂત્રે બાધ કરી અનુક્રમે ઇય્ અને ઉવ્ કર્યો. માટે યવક્રિયૌ અને કટપુવૌ ।

यवक्री नां इपो नी वत् , कटपू नां इपो लूवत्

श्रि = आश्रय करवो. शिश्रियुः - श्रि धातुनुं परोक्षा त्रीश्रो पु.ब.व.

श्रि+उस् - श्रिश्रि+उस् - द्विधातुः... ४.१.१ थी द्विरुक्ति.

शिश्रि+उस् - व्यञ्जनस्या... ४.१.४४ थी अनादि व्यञ्जननो लोप.

હવે અહીં યોડનેકસ્વરસ્ય ૨.૧.૫૬ થી પ્રાપ્ત ય્ નો બાધ કરીને આ સૂત્રે ઇય્ કર્યો તેથી શિશ્રિય્+ઉસ્...સોરુઃ - રઃ પદાન્તે..... થી શિશ્રિયુઃ ।

વિવેચન : યોડનેકસ્વરસ્ય ૨.૧.૫૬, ક્વિબ્વૃત્તે... ૨.૧.૫૮ આ બંને સૂત્રનું આ અપવાદ સૂત્ર છે.

भ्रू-श्नोः २.१.५३

અર્થ : ભ્રૂ નામ અને શ્નુ પ્રત્યયનાં સંયોગથી પર રહેલાં ૩ વર્ણનો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઉવ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : भ्रूश्च श्नुश्च एतयोः समाहारः - भ्रूश्नु, तस्य (सभा.६.)

ઉદા. : भ्रुवौ - भ्रू+औ ચાલુ સૂત્રથી ઉવ્ થઈ भ्रुवौ થયું.

भ्रू = भ्रमर

આપ્નુવન્તિ - આપ્ = મેળવવું આપ્+શ્નુ+અન્તિ આ સૂત્રથી ઉવ્ થયું. સંયોગાદિત્યેવ - ચિન્વન્તિ અહીં નુ નો ઉછે તે સંયોગથી પરમાં નથી. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું. પણ ઇવર્ણદિ... ૧.૨.૨૧ થી વ્ થયો છે. વિવેચન : 'અપેક્ષાતોઽધિકારઃ' એ ન્યાયથી 'ઘાતોઃ'નો અધિકાર મંડુકપ્લુતિ ન્યાયથી આગળ લઈ જશે. અહીં 'ઘાતોઃ'નું કોઈ પ્રયોજન નથી. માટે ટીકામાં 'ઘાતોઃ' લીધું નથી. 'ઘ્રૂ-શ્નુ' એ ધાતુ નથી છતાં પણ તેનાં ઉનો ઉવ્ કરવો છે. અને તેની પછીનાં ૨.૧.૫૪ અને ૨.૧.૫૫ એ બે સૂત્રોમાં 'સ્ત્રી' એ ધાતુ નથી શબ્દ છે. તેનો પણ 'ઇય્' કરવો છે. તેથી આ ત્રણ સૂત્રો પ્રાસંગિક તરીકે અહીં લઈ લીધાં છે. તેની પછીનાં ૨.૧.૫૬ વિ. સૂત્રોમાં 'ઘાતોઃ'નો અધિકાર મંડુકપ્લુતિ ન્યાયથી આગળ આવશે.

સ્ત્રિયા: ૨.૧.૫૪

- અર્થ : સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં 'સ્ત્રી'નાં ઇ વર્ણનો ઇય્ થાય છે.
- વિવેચન : પ્રશ્ન - ઉપરનાં સૂત્રની સાથે આ સૂત્ર લીધું હોત તો શું વાંધો હતો ?
- જવાબ : નીચે અનુવૃત્તિ લઈ જવાં માટે સૂત્રની ભિન્ન રચના કરી છે. 'શસ્ત્રી' શબ્દસંબંધી સ્ત્રી શબ્દ અનર્થક હોવાથી આ સૂત્ર લાગતું નથી.
- પ્રશ્ન : આ સૂત્રમાં સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઇય્ આદેશ થાય છે. ઇદુતોઽસ્ત્રે... ૧.૪.૨૧ સૂત્ર કરતાં આ પર સૂત્ર છે. તેથી 'पूर्वात् परम्' ન્યાયથી આ સૂત્ર પ્રથમ લાગે છે. તો પછી ૧.૪.૨૧ સૂત્રમાં સ્ત્રી નું વર્જન શા માટે કર્યું ? આ સૂત્ર બનાવવાથી ૧.૪.૨૧ સૂત્ર લાગવાનું જ ન હતું તેથી સ્ત્રી નું વર્જન નિષ્ફળ બને છે.
- જવાબ : સાચી વાત છે. 'परेणाऽपीयादेशेनेत्कार्यं न बाध्यते।' પર એવાં પણ ઇય્ આદેશ વડે 'इत्' નું કાર્ય બાધ પામતું નથી. આ ન્યાય હોવાનાં કારણે 'સ્ત્રિયાઃ' પર સૂત્ર હોવા છતાં પણ 'इदुतोऽ...' ૧.૪.૨૧ સૂત્રનું બાધક સૂત્ર બનતું નથી. માટે ૧.૪.૨૧ સૂત્ર જ લાગશે. હવે જો ૧.૪.૨૧ સૂત્રમાં સ્ત્રી નું વર્જન ન કર્યું હોત તો અતિસ્ત્રિ+औ = અતિસ્ત્રી એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત. પણ અતિસ્ત્રિયૌ ન થાત. માટે જ ૧.૪.૨૧ સૂત્રમાં સ્ત્રી નું વર્જન કર્યું છે.
- તેવી જ રીતે 'સ્ત્રીણામ્' રૂપમાં પણ સ્ત્રી+આમ્ માં પ્રત્યય સ્વરાદિ હોવાથી 'સ્ત્રિયાઃ' સૂત્ર જ લાગવાની પ્રાપ્તિ હતી. પરન્તુ 'वेयुवोऽस्त्रियाः' ૧.૪.૩૦ સૂત્રમાં સ્ત્રીનું વર્જન કરે છે. તે જ બતાવે છે કે પર સૂત્રમાં

જે इय-उव् - यत्त्व वि. કાર્ય બતાવ્યાં છે. તેની પૂર્વે જ ઉપરોક્ત ન્યાયથી સ્ત્રી નાં इत् આશ્રયીને જે કાર્ય બતાવ્યું છે તે થાય છે માટે તે સૂત્રમાં સ્ત્રી નું વર્જન ન કર્યું હોત તો 'आमोनाम् वा' ૧.૪.૩૧ સૂત્ર લાગત. પણ વિકલ્પે આમ્ નો નામ્ નથી કરવો. માટે સ્ત્રી નું વર્જન કર્યું છે. તેથી ह्रस्वाऽऽपञ्च ૧.૪.૩૨ થી 'स्त्रीणाम्' થયું છે.

वाऽम् शसि २.१.५५

अर्थ : अम् અને शस् પ્રત્યય પર છતાં સ્ત્રી શબ્દનાં इ वर्जनो इय् વિકલ્પે થાય છે.

सूत्रसमास : अम् च शस् च - एतयोः समाहारः, अम्शस्, तस्मिन् (समा.६.)

विवेचन : प्रश्न - अर्हो सूत्रमां अम् नुं ज ग्रहण शा माटे કર્યું ? આમ્ પણ (ષષ્ઠી બ.વ.નો) લઈ શકાય ને ?

જવાબ : અર્હો ષષ્ઠી બ.વ.નો આમ્ ગ્રહણ ન થઈ શકે કારણ કે ह्रस्वाऽऽपञ्च ૧.૪.૩૨ થી સ્ત્રી થી પર આમ્ નો નામ્ થાય. અને નામ્ વ્યંજનાદિ પ્રત્યય છે. સ્વરાદિ નથી. અર્હો સ્વરાદિ પ્રત્યય લેવો છે. તેમજ શસ્ ના સાહચર્યથી શસ્ દ્વિતીયા બ.વ.નો પ્રત્યય છે. તેથી અમ્ પણ દ્વિતીયા એ.વ.નો પ્રત્યય જ આવશે.

प्रश्न : शस् प्रत्यय द्वितीया ब.व.नो છે તેવી રીતે તદ્વિતનો પ્રત્યય પણ છે. તો તેનું સાહચર્ય કેવી રીતે લેશે ?

જવાબ : સાચી વાત છે. પણ તદ્વિતમાં શસ્ પ્રત્યય સંખ્યાવાચીમાં જ વપરાય છે. જ્યારે 'સ્ત્રી' શબ્દ સંખ્યાર્થક નથી. તેમજ શસ્ એ તદ્વિતમાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યય છે. જ્યારે અર્હો સ્વરાદિ પ્રત્યય જ લેવાનો છે માટે તદ્વિતનો શસ્ પ્રત્યય લેવાય નહીં. દ્વિતીયા બ.વ.નો પ્રત્યય જ ગ્રહણ થશે. અને તેના સાહચર્યથી અમ્ પણ દ્વિતીયા એ.વ.નો જ પ્રત્યય ગ્રહણ થશે.

योऽनेकस्वरस्य २.१.५६

अर्थ : स्वरादि प्रत्यय પર છતાં અનેકસ્વરી ધાતુના इ वर्जनो य્ થાય છે.

सूत्रसमास : न एकः अनेकः । (नञ् तत्पु.) अनेकः स्वरः यस्य सः अनेकस्वरः, तस्य । (બહુ.)

ઉદા. : चि = એકહું કરવું ચિચ્યુઃ - ચિ+उस्.

चिचि+उस् - द्विर्धातुः परोक्षा... ૪.૧.૧ થી દ્વિરુક્તિ.

આ સૂત્રથી ય્ તેમજ સોરુઃ, રઃ પદાન્તે... થી વિસર્ગ. ચિચ્ચુઃ.

નિન્યુઃ - ની+ઉસ્ ૪.૧.૧ થી નીની+ઉસ્.

નિની+ઉસ્ - હ્રસ્વઃ ૪.૧.૩૯ થી દ્વિરુક્ત ધાતુના પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ.

નિન્યુઃ - આ સૂત્રથી ય્ સોરુઃ, રઃ પદાન્તે..... થી વિસર્ગ થયો.

ઘતિમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ ક્વિપ્ પતીયતિ ।

પતિ+ક્યન્+તિ - અમાવ્યયાત્... ૩.૪.૨૩ થી ક્યન્ પ્રત્યય.

પતીયતિ - દીર્ઘશિચ્ચ ૪.૩.૧૦૮ થી ક્યન્ પર છતાં પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

પતીયતિ ઇતિ ક્વિપ્-‘પતીય’ એ નામ બન્યું.

પતીય - અતઃ ૪.૩.૮૨ થી અ નો લોપ.

પતી+હિ - ય્વોઃ ય્વય... ૪.૪.૧૨૧ થી ય્ નો લોપ. પતિય આ સૂત્રથી
ઇ નો ય્ થયો.

વિવેચન : પતિય - અહીં ક્વિબન્ત હોવાથી ‘ક્વિબન્તાઃ ધાતુત્વં નોજ્ઞન્તિ... ।’ એ
ન્યાયથી અહીં આ સૂત્ર લાગશે. નહીં તો આ સૂત્ર લાગી શકત નહીં.
તેમાં પણ મૂળથી અનેકસ્વરી હોય તેને આ સૂત્ર લાગે છે. પણ સમાસ
બની ગયાં પછી અનેકસ્વરીને આ સૂત્ર લાગતું નથી.

સ્યાદૌ વઃ ૨.૧.૫૭

અર્થ : સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં અનેકસ્વરી ધાતુનાં ઉવર્ણનો વ્ આદેશ
થાય છે.

વિવેચન : સ્યાદાવિતિ કિમ્ ? લુલુવુઃ ।

અહીં સ્યાદિ પ્રત્યય પરમાં નથી. પરન્તુ ત્યાદિ પ્રત્યય છે. તેથી
‘ઘાતોરિવર્ણો...’ ૨.૧.૫૦ થી ઉવ્ થયો. આ સૂત્ર લાગ્યું નથી. અન્યથા
લુલુવુઃ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત.

વસૂ = ધનને ઈચ્છનાર.

ક્વિબ્ વૃત્તેરસુધિયસ્તૌ ૨.૧.૫૮

અર્થ : સુધી શબ્દને વર્જીને અન્ય શબ્દની ક્વિબન્ત સાથેની જ જે વૃત્તિ (સમા
સાદિ) તે સંબંધી ધાતુનાં ઇવર્ણ અને ઉવર્ણનો સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય
પર છતાં અનુક્રમે ય્ અને વ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ક્વિપા વૃત્તિઃ ઇતિ ક્વિબ્વૃત્તિઃ તસ્યાઃ । (તત્પુ.)

ન સુધીઃ - અસુધીઃ, તસ્યાઃ । (નઞ્ તત્પુ.)

ઉદા. :

उर्ध्वं नयति इति उन्नी - ઉંચે લઈ જનાર ઉદ્+ની+કિવપ્.

सुष्ठु लुनाति इति सुलू - સારી રીતે કાપનાર. સુ+લૂ+કિવપ્. ની અને લૂ ને કિવપ્ પ્રત્યય લાગી નામ બન્યું.

उद् उपसर्गनो मात्र क्विप् प्रत्ययान्त अेवा नी नामनी साथे અને सु उपसर्गनो मात्र क्विप् प्रत्ययान्त अेवा लू नामनी साथे गतिक्वन्यस्तत्पुरुषः ३.१.४२ थी तत्पु. સમાસ થયો છે. તેથી उन्नी અને सुलू બે નામ થયાં. तृतीयस्य... १.३.१. थी उद् नां द नो न् थयो છે. હવે उन्नी+औ અને सुलू+जस् માં ई અને ऊ नो अनुकभे य् અને व् आ सूत्रथी થયાં. उन्नी नां રૂપો वसूवत् परन्तु इ नो य् थाय.

ग्रामं नयति इति क्विप् ग्रामणी = ગામમાં લઈ જનાર - મુખી.
खलं पुनाति इति क्विप् खलपू = સ્થાન સાફ કરનાર - વાસીદું વાળનાર.

ग्राम नो मात्र क्विप् प्रत्ययान्त नी नामनी साथे અને खल् नो मात्र क्विप् प्रत्यान्त पू नामनी साथे સમાસ થયો છે.

इस्युक्तं कृता ३.१.४८ थी तत्पु. સમાસ થયો છે. તેમજ ग्रामाऽग्रान्वयः २.३.७१ थी ग्रामणी नां न् नो ण् थयो છે.

आ रीते ग्रामणी અને खलपू બે નામ થયાં હવે ग्रामणी+औ અને खलपू+जस् માં ई અને ऊ नो आ सूत्रथी अनुક્રમે य् અને व् થયાં. તેથી ग्रामण्यौ - खलप्वः । खलपू नां રૂપો वि. ग्रामणीवत् परंतु उ नो व् थशे.

आ બધામાં સ્યાદિ પ્રત્યય આવતાં પૂર્વે જ ક્વિબન્તની સાથે સમાસ થયો છે.

क्विबिति किम् ? परमौ नियौ = પરમનિયૌ ।

अर्ही क्विबन्त अेवा नी नामने प्रथम स्यादिति प्रत्यय लाग्यो. અને પછી તેની સાથે પરમ નામનો કર્મ. સમાસ થયો છે.

आ सूत्रमां तो मात्र क्विबन्त नामनी साथે સમાસ થયો હોય તો જ આ सूत्र लागे. अर्ही स्यादिति प्रत्यय लाग्या पछी संभास थयो છે. તેથી આ सूत्र न लागतां घातोस्विर्णो... २.१.५० सूत्र लागी ई नो इय् आदेश थयो છે.

વૃત્તિરિતિ કિમ્ ? નિયૌ કુલસ્ય ।

અહીં વૃત્તિ સંબંધી ની નથી. માટે આ સૂત્ર લાગ્યું નથી. પરન્તુ ઘાતોરિવર્ણો... ૨.૧.૫૦ થી ર્ઈ નો ર્ઈ આદેશ થયો છે.

અસુધિય ર્ઈતિ કિમ્ ? સુધિયઃ । સુષ્ટુ ધ્યાયતિ ર્ઈતિ ક્વિપ્ - સુધી = સારી રીતે ધ્યાન ધરનાર. આ સૂત્રમાં સુધી શબ્દનું વર્જન કર્યું છે તેથી શક્યતા હોવા છતાં આ સૂત્ર ન લાગતાં ૨.૧.૫૦ થી ર્ઈ નો ર્ઈ આદેશ થયો છે.

વિવેચન : પ્રશ્ન - સૂત્રમાં ર્વ કાર શા માટે ?

જવાબ : સીધો ક્વિપ્ પ્રત્યયાન્ત નામ સાથે જ સમાસ હોય તો જ આ સૂત્ર લાગે પણ પહેલાં ક્વિબન્ત થઈને સ્થાદિ પ્રત્યય પરમાં લાગ્યો હોય અને પછી બીજા નામ સાથે સમાસ થાય તો આ સૂત્ર ન લાગે. તેવો નિયમ કરવા માટે ર્વ કાર લખ્યો છે.

પ્રશ્ન : ગ્રામં નયતિ ર્ઈતિ ક્વિપ્. વિ.માં વચ્ચે અમ્ વિભક્તિ તો છે. તો પછી તેને આ સૂત્ર કેવી રીતે લાગે ?

જવાબ : 'ગતિ કારક ડસ્યુક્તાનાં વિભક્ત્યન્તાનામેવ કૃદન્તૈઃ વિભક્ત્યુત્પત્તેઃ પ્રાગેવ સમાસઃ ।' (ગતિ સંજ્ઞાવાળા, કારક વાચક, ડસિ પ્રત્યય ઉક્ત એવાં વિભક્ત્યન્તોનાં જ કૃદન્તની સાથે વિભક્તિની ઉત્પત્તિ પહેલાં જ સમાસ થાય છે.) આ ન્યાયથી અહીં એ સમજવું કે 'ઉદ્ અને સુ' એ બે ગતિસંજ્ઞક છે. 'ગ્રામ અને ખલ' એ બે કારક (કર્મ) વાચક છે. ક્વિપ્ એવાં કૃત્ પ્રત્યયાન્ત ની, સુ, લૂ નામની સાથે સમાસ થયો છે. તે વિભક્તિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે જ થાય છે. ભલે સ્થાદિ પ્રત્યય લાગ્યો છે તે અંતર્વર્તી વિભક્તિની અપેક્ષાએ જ સ્થાદિ પ્રત્યય છે.

પ્રશ્ન : સૂત્રમાં તૌ શા માટે ?

જવાબ : ૨.૧.૫૬ સૂત્રથી યઃ અને ૨.૧.૫૭ સૂત્રથી વઃ આ બંનેને પ્રહણ કરવાં માટે છે. તે બંનેને પ્રથમા વિભ. છે. તેથી અહીં પ્રથમા દ્વિ.વ. મૂકીને તે બંનેને પ્રહણ કર્યાં છે.

દૃન્-પુન્-વર્ષા-કારૈર્મુવઃ ૨.૧.૫૯

અર્થ : દૃન્-પુન્-વર્ષા-કાર શબ્દની સાથે જે ક્વિબન્ત વૃત્તિ (તે વૃત્તિ) સંબંધી જ મૂ ધાતુના ડ વર્ણનો સ્વરાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : દૃન્- ચ પુનશ્ચ વર્ષા ચ કારશ્ચ इति दृन्-पुन-वर्षा-कारः, तैः । (ઈત.દ.)

ઉદા. : દૃન્ હિંસન્ ભવતઃ इति दृन्भवौ । દૃન્ભૂ = સાપક્ષ.

પુનર્ ભવતઃ इति पुनर्भवौ । પૂનર્ભૂ = ફરી પરણેલી સ્ત્રી.

વર્ષાસુ ભવન્તિ इति वर्षाभवः । વર્ષાભૂ = દેડકો.

ગજલભ્યો ભાગઃ કારઃ । કારેષુ - કારૈઃ વા ભવન્તિ इति कारभवः ।

કારમ્ભૂ = કર લેવાનું સ્થાન. વર્ષામ્ભૂ-કારમ્ભૂ નાં રૂપો વિ. હૂહૂ વત્. પુનર્ભૂ ની સાધનિકા - રૂપો દૃન્મૂવત્ થશે.

દૃનાદિભિચિતિ કિમ્ ? પ્રતિભુવૌ । પ્રતિભૂ = સાક્ષી-જામીન.

અહીં ક્વિપ્ પ્રત્યયાન્ત ભૂ ની સાથે પ્રતિ નો સમાસ થયેલો છે. સૂત્રમાં માંગેલા દૃનાદિ નો સમાસ નથી. તેથી ઉનો વ્ ન થતાં ધાતોરિવર્ણો...

૨.૧.૫૦ થી ઉત્પન્ન થયો છે. પ્રતિભૂ નાં રૂપો ની વત્ થશે. પરંતુ ઉ નો ઉવ્ થશે.

વિવેચન : પ્રશ્ન - આ સૂત્ર શા માટે બનાવ્યું ? ઉપરનાં સૂત્રથી સિદ્ધ જ હતું.

જવાબ : 'સિદ્ધે સતિ આરમ્ભો નિયમાર્થઃ ।' સિદ્ધ હોવાં છતાં સૂત્રનો જે આરંભ કર્યો તે નિયમને માટે છે. નિયમ એ કર્યો કે ક્વિબન્ત સાથેની વૃત્તિ સંબંધી મૂળાતુનો જો વ્ કરવો હોય તો આ દનાદિ ચાર શબ્દોથી પરમાં હોય તો જ કરવો. અન્યથી પરમાં હોય તો ન કરવો.

પ્રશ્ન : સૂત્રમાં કારૈઃ બ.વ. શા માટે ?

જવાબ : જો કારેણ કરે તો માત્રા વધી જાય કારૈઃ કર્યું તેથી માત્રાનો લાઘવ થયો. લાઘવતા માટે બ.વ. કર્યું છે.

દૃન્ માં મૂળ દૃન્ શબ્દ છે. દૃંહતીતિ ક્વિપ્ - દૃન્ - ક્વિપ્ નો લોપ થયો.

સિ નો દીર્ઘઙ્યાબ્... સૂત્રથી લોપ અને પદસ્ય થી હ નો લોપ થઈ 'દૃન્' એ પ્રમાણે બન્યું છે.

ण-षमसत् परे स्यादिविधौ च २.१.६०

અર્થ : આ સૂત્રથી આરંભીને જે (પર કાર્ય) કહેવાશે. તેમાં અને સ્યાદિ અધિકારમાં કહેવાયેલ પૂર્વના પક્ષ કાર્યમાં ણત્વ અને ષત્વ અસત્ થાય છે. આ સૂત્રમાં ણષમ્ એ પ્રમાણે નિર્દેશ હોવાથી ષ્ પર છતાં ણ અસત્ થાય છે. (એવું જણાવેલ છે.)

સૂત્રસમાસ : ણશ્ચ ષશ્ચ एतयोः समाहारः - णषम् । (સમા.દ.) ન સત્ અસત્ । (નઞ્ ત.) સ્યાદેઃ વિધિઃ - સ્યાદિવિધિઃ, તસ્મિન્ (તત્પુ.)

વિવેચન : ગત્ત્વ પ્રકરણ ૨.૩.૬૩ થી ૨.૩.૮૬ સુધીનાં સૂત્રો.

ષત્ત્વ પ્રકરણ - ૨.૩.૧૫ થી ૨.૩.૬૨ સુધીનાં સૂત્રો.

આ બંને પ્રકરણો અહીં આ સૂત્રમાં સમજી લેવાં.

પરકાર્ય વિધિ - આ સૂત્રથી માંડીને 'સમર્થઃ પદવિધિઃ' ૭.૪.૧૨૨ સુધીનાં સૂત્રોથી જે કાર્ય કરવાનું હોય તો તે પરવિધિ કહેવાય.

પૂર્વની સ્થાદિ વિધિ - અતઃ આઃ સ્થાદૌ... ૧.૪.૧ સૂત્રથી ૨.૧.૫૮ સુધીનાં સૂત્રોનું કાર્ય તે પૂર્વની સ્થાદિ વિધિનું કાર્ય કહેવાય.

આ પરકાર્ય અને પૂર્વની સ્થાદિ વિધિ કરવી હોય ત્યારે ગત્ત્વ અને ષત્ત્વ અસત્ થાય છે.

આ સૂત્રમાં ગ્ પછી ષ મૂકેલો છે. માટે ષ એ પરકાર્ય છે. અને ગ્ એ પૂર્વકાર્ય છે. એટલે કે અસત્ પ્રકરણમાં ૨.૩.૬૩ થી ૨.૩.૮૬ સુધીનાં સૂત્રો પૂર્વે માનવાં. અને ૨.૩.૧૫ થી ૨.૩.૬૨ સુધીનાં સૂત્રો પછી સમજવાં. એટલે ષ નાં કાર્યમાં ગત્ત્વ અસત્ થાય. પણ ગત્ત્વનાં કાર્યમાં ષત્ત્વ અસત્ થતું નથી.

પરવિધિમાં ગત્ત્વ અસત્ - પુષન્ = સૂર્ય. તક્ષન્ = સુથાર.

પૂષન્+શસ્, તક્ષન્+શસ્.

પૂષન્+શસ્, તક્ષન્+શસ્ - ઋષ્વર્ણાન્નોણ... ૨.૩.૬૩ થી ગ્ થયો.

તે ન નાં ગ્ રૂપ કાર્ય અહીં માનવું. અને અનોઽસ્ય ૨.૧.૧૦૮

સૂત્ર એ આ સૂત્રથી પર સૂત્ર છે. હવે તે પર સૂત્રનું કાર્ય કરવાનાં પ્રસંગે

ગ્ અસત્ મનાયો. તેથી તે શબ્દો અન્ અન્તવાળાં મનાયા. માટે

૨.૧.૧૦૮ થી અન્ નાં અનો લોપ થશે. તેથી પૂષ્ણઃ અને તક્ષ્ણઃ બન્યું.

રૂપો વિ. રાજન્વત્ થશે.

પરવિધિમાં ષત્ત્વ અસત્ - પિપઠીઃ = ભણવાને ઇચ્છનાર.

પઠિતુમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ - આ અર્થમાં તુમર્હાદિચ્છાયાં... ૩.૪.૨૧ થી પદ્ધાતુને સન્ પ્રત્યય થયો.

પદ્ધપદ્+સન્ - સન્યહશ્ચ ૪.૧.૩ થી પદ્ધાતુનું દ્વિત્વ.

પપદ્+સન્ - વ્યઙ્ગનસ્યા... ૪.૧.૪૪ થી અનાદિ વ્યંજનનો લોપ.

પિપદ્+સન્ - સન્યસ્ય ૪.૧.૫૮ થી દ્વિત્વપૂર્વના અનો ઇ.

પિપદ્+ઇદ્+સન્ - સ્તાદ્યશિતો... ૪.૪.૩૨ થી સન્ પૂર્વે ઇદ્.

પિપઠિષ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ.

પિપઠિષતિ ઇતિ ક્વિપ્

પિપઠિષ+ઙિવ્ - કિવ્ ૫.૧.૧૪૮ થી ધાતુને કિવ્.

પિપઠિષ+સિ - અતઃ ૪.૩.૮૩ થી સન્ ના અ નો લોપ.

પિપઠિષ્ દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

હવે સ્ નો ષ્ થયો. તે રૂપ કાર્ય આ સૂત્રમાં માનવું. અને સોરુઃ ૨.૧.૭૨ સૂત્ર આ સૂત્રથી પર સૂત્ર છે. તે પર સૂત્રનાં કાર્ય કરવાનાં પ્રસંગે ષ્ અસત્ મનાયો. એટલે કે સ્ મનાયો. તેથી સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી ષ્ નો ર્ થયો. પિપઠિર્ ।

પિપઠીર્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪ થી ર્ ની પૂર્વનો ઇ દીર્ઘ.

પિપઠીઃ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી વિસર્ગ.

પૂર્વની સ્થાદિવિધિમાં ણત્ત્વ અસત્ અર્વાણૌ । અર્વન્ = ઇન્દ્ર અથવા ધોડો અર્વન્+ઔ, અર્વળ્+ઔ - રષ્વર્ણાત્રોણ... ૨.૩.૬૩ થી ન્ નો ણ્ થયો. ન્ નો ણ્ થયો તે અહીં માન્યો. હવે નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫ નું કાર્ય કરવાનું આવ્યું. તે આ સૂત્રથી પૂર્વની સ્થાદિ વિધિનું સૂત્ર છે. તેથી પૂર્વની સ્થાદિ વિધિનાં કાર્યમાં ણ્ અસત્ મનાય છે. તેથી ન્ મનાશે. તેથી નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ બની અર્વાણૌ થશે.

પૂર્વની સ્થાદિવિધિમાં ષત્ત્વ અસત્ - સર્પીષિ । સર્પિસ્ = ધી

સર્પિસ્+જસ્

સર્પિસ્+શિ - નપુંસકસ્ય શિઃ ૧.૪.૫૫ થી જસ્ નો શિ.

સર્પિન્સ+શિ - ધૃત્યં પ્રાક્ ૧.૪.૬૬ થી સ્ પૂર્વે ન્ આગમ.

સર્પિન્શ્+શિ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્.

સ્ નાં ષ્ ને અહીં આ સૂત્રમાં માન્યો. હવે સ્મહતોઃ ૧.૪.૮૬ નું કાર્ય કરવાનું આવ્યું. તે પૂર્વની સ્થાદિવિધિનું સૂત્ર છે. તેથી પૂર્વની સ્થાદિવિધિ કરવાનાં પ્રસંગે ષ્ અસત્ મનાશે. એટલે કે સ્ મનાશે. માટે સ્મહતોઃ ૧.૪.૮૬ સૂત્રથી ઇ દીર્ઘ થયો. સર્પીન્શ્ થયું.

સર્પીષિ - શિઙ્ઠેઽનુસ્વારઃ ૧.૩.૪૦ થી ન્ નો અનુસ્વાર.

ણત્ત્વ કાર્ય કરવામાં ષત્ત્વ અસત્ થતું નથી. અભિષુણોતિ ।

સુ = સોમરસ કાઢવો. ૫ મો ગણ. પરસ્મૈપદ અભિ+સુ+શ્નુ+તિવ્.

અભિ+ષુ+શ્નુ+તિ - ઉપસર્ગાત્ સુગ્ સુવ... ૨.૩.૩૮ થી સ્ નો ષ્.

અભિષુણોતિ - ઉશ્નોઃ ૪.૩.૨. થી ડ નો ગુણ ઓ.

અહીં રષ્વર્ણાત્રોણ... ૨.૩.૬૩ થી ન્ નો ણ્ થવાની પ્રાપ્તિ છે ન્ નો ણ્

કરવાનાં પ્રસંગે ષ્ ને અસત્ માની સ્ મનાતો નથી. તેથી મૂર્ધન્ય ષ્ ને કારણે રષ્વર્ણાન્નો... ૨.૩.૬૩ થી ન્ નો જ્ થયો. માટે અભિષુનોતિ થયું. જો ષ્ ને અસત્ માનીને સ્ માન્યો હોત તો અભિષુનોતિ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત.

પ્રનષ્ટઃ = નાશ પામેલ - નાસી ગયેલ.

પ્ર+નશ્+ત, પ્ર+નષ્+ત - યજ-સૂજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭ થી જ્ નો ષ્ થયો.

પ્ર+નષ્+ટ - તવર્ગસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦ થી ષ્ નાં યોગમાં ત નો ટ - પ્રનષ્ટઃ

નશઃ શઃ ૨.૩.૭૮ થી ન્ નો જ્ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. પણ જત્વ કાર્યમાં ષત્ત્વ અસત્ થતો નથી. તેથી ષ્ નો જ્ ન મનાય. નશઃ શઃ સૂત્રથી જ્ અન્તવાળો નશ્ ધાતુ હોય તો જ ન્ નો જ્ થાય છે. ષ્ ને અસત્ માન્યો હોત તો પ્રનષ્ટઃ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત. અસત્ ન માનવાથી પ્રનષ્ટઃ થયું. .

પ્રશ્ન : અસત્ પરે અધિકાર ક્યાં સુધી લેવો ?

જવાબ : 'અસત્ પરે' અધિકાર 'રત્સઃ' ૨.૧.૮૦ સુધી લેવો. એટલે કે સાતમાં અધ્યાયના છેલ્લા પાદના છેલ્લા સૂત્ર સુધીનાં કોઈ પણ સૂત્રનું કાર્ય કરવું હોય ત્યાં માત્ર જત્વ-ષત્ત્વ જ અસત્ થાય તેવું નહીં. પણ રત્સઃ સૂત્ર સુધીનાં કોઈપણ સૂત્રનું કાર્ય અસત્ થાય. તેમજ આ સૂત્રથી માંડીને 'નોમ્યાદિધ્યઃ' ૨.૧.૮૯ સુધીનાં સૂત્રોમાં જે કાર્ય થયું હોય તો તે કાર્ય પૂર્વની સ્યાદિવિધિનાં સૂત્રોનાં કાર્યમાં અસત્ થાય.

પ્રશ્ન : જત્વ-ષત્ત્વ પ્રકરણ સાતમાં પાદમાં છે તો અહીં શા માટે બતાવ્યું ?

જવાબ : જત્વ-ષત્ત્વ અહીં આ સૂત્રમાં સમજવું કારણ કે સાતમાં પાદમાં બતાવેલ હોવા છતાં અહીં લેવાથી અસત્ કરવાનું કાર્ય ૨.૧.૬૦ સૂત્ર પછી શરૂ થાય છે તે જણાવવા માટે.

પ્રશ્ન : અસત્ થાય એટલે શું ?

જવાબ : હોવા છતાં ન હોય તેવું થઈ જવું તે અસત્ જ્યાં અસત્ત્વનું સૂત્ર લાગતું હોય અને સ્યાદિવિધિનું કે પરવિધિનું પણ સૂત્ર લાગતું હોય તો ત્યાં અસત્ત્વનું સૂત્ર ન લગાડતાં પહેલાં સ્યાદિવિધિ કે પરવિધિનું સૂત્ર લગાડવું.

દા.ત., વિદ્વાન્ આમાં વિદ્વસ શબ્દને (વિદ્+ક્વસુ પ્રત્યય લાગવાથી વિદ્વસ શબ્દ બને છે.) ઋદુદિતઃ થી સ્ ની પૂર્વે ન્ આગમ થવાથી વિદ્વન્સ બન્યું. હવે પદસંજ્ઞક થઈ પદસ્ય થી અન્ય સ્ નો લોપ થઈ નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫ થી વિદ્વાન્ રૂપ સિદ્ધ થઈ શકે. અને 'ન્મહતોઃ' ૧.૪.૮૬ થી પણ દીર્ઘ થઈને વિદ્વાન્ સિદ્ધ થઈ શકે. તેમાં 'પદસ્ય' સૂત્ર અસત્ સંબંધી છે. અને 'ન્મહતોઃ' ૧.૪.૮૬ સૂત્ર સ્પાદિ વિધિનું સૂત્ર છે. અને 'નિદીર્ઘઃ' થી પર છે. તેથી અસત્ સંબંધી પદસ્ય સૂત્ર અને 'નિદીર્ઘઃ' સૂત્ર ન લગાડતાં ન્મહતોઃ ૧.૪.૮૬ સૂત્ર પ્રથમ લાગે છે. જો પદસ્ય સૂત્ર લગાડવામાં આવે તો 'ન્મહતોઃ' સૂત્ર વ્યર્થ જાય.

ક્તાદેશોઽષિ ૨.૧.૬૧

અર્થ : ક્ થી જણાવાયેલો જે ત (એટલે કે ક્ત) તે ત નો આદેશ પરવિધિમાં અને પૂર્વની સ્પાદિવિધિમાં ષ થી અન્ય કાર્યના પ્રસંગે અસત્ મનાય.

સૂત્રસમાસ : કકારેણ ઉપલક્ષિતઃ તઃ ઇતિ કઃ । ક્તસ્ય આદેશઃ ઇતિ ક્તાદેશઃ । (તત્પુ.) ન ષ ઇતિ અષ, તસ્મિન્ ।

ઉદા. — ક્ષામિમત્ — દુર્બળ સંતાનવાળો.

ક્ષૈ+ત - ક્તક્તવત્ ૫.૧.૧૭૪ સૂત્રથી ક્ત પ્રત્યય.

ક્ષા+ત - આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪.૨.૧ સૂત્રથી 'એ' નો આ.

ક્ષામ - ક્ષૈ-શુષિ-પત્તો... ૪.૨.૭૮ સૂત્રથી ત નો મ.

ક્ષામસ્ય અપત્યમ્ ઇતિ આ અર્થમાં

ક્ષામ+ઇજ્ - અતઇજ્ ૬.૧.૩૧ સૂત્રથી ઇજ્ પ્રત્યય.

ક્ષામ્+ઇજ્ - અવર્ણેઽ... ૭.૪.૬૮ થી મ નાં અ નો લોપ.

ક્ષામિ+મતુ+સિ - તદસ્યાસ્તિ... ૭.૨.૧ થી મતુ પ્રત્યય.

ક્ષામિમન્ત્+સિ - ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦ થી ધુટ્ પૂર્વે ન્ આગમ.

ક્ષામિમાન્ત્+સિ - અષ્વાદે... ૧.૪.૮૦ થી મ નાં અ નો આ.

ક્ષામિમાન્ત્ - દીર્ઘઙ્યાન્... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

ક્ષામિમાન્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮ થી ત નો લોપ.

અહીં ક્ષામિ નો મ્ એ ક્ત નાં સ્થાને થયેલો આદેશ છે. ૪.૨.૭૮ થી

ત નો મ થયો છે. તેનું કાર્ય આ સૂત્રમાં માન્યું. હવે માવર્ણાન્તો...

૨.૧.૮૪ સૂત્રથી મતુ નાં મ નો વ્ એ કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો.

તે સૂત્ર આ ચાલુ સૂત્રથી પર સૂત્ર છે. માટે પરવિધિમાં આ સૂત્રથી

મ્ ને અસત્ માની ત્ માન્યો. તેથી મતુ ની પૂર્વે મ્ વર્ણ ઉપાન્ત્યમાં નથી. પરન્તુ ત્ છે. તેથી ૨.૧.૮૪ સૂત્ર લાગ્યું નહીં એટલે મતુ નાં મ્ નો વ્ થયો નહીં. જો આ અસત્વિધિ ન હોત તો ક્ષામિવાન્ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત. ક્ષામિમત્ નાં રૂપો ગોમત્વત્.

લૂન્યુઃ - લૂની = કાપવા ઇચ્છનાર.

લૂ+ક્ત - ક્તક્તવતૂ ૫.૧.૧૭૪ થી ક્ત પ્રત્યય.

લૂ+ન ઋત્વાદેરેષાં... ૪.૨.૬૮ થી ત નો ન.

તેથી લૂન એ નામ બન્યું. લૂનમ્ ઇચ્છતિ એ અર્થમાં

લૂન+ક્યન્ - અમાવ્યયાત્... ૩.૪.૨૩ થી ક્યન્ પ્રત્યય.

લૂનીય - ક્યનિ ૪.૩.૧૧૨ થી અ નો ઈ આદેશ.

લૂનીયતિ ઇતિ ક્વિપ્ ।

લૂનીય+ક્વિપ્ - ક્વિપ્ ૫.૧.૧૪૮ થી ક્વિપ્ પ્રત્યય.

લૂનીય્+ઙ્ - અતઃ ૪.૩.૮૨ થી ય નાં અ નો લોપ.

લૂની+ઙ્ - ય્વોઃજ્વય્... ૪.૪.૧૨૧ થી ય્ નો લોપ.

લૂન્ય્+ઙ્ - યોડનેક... ૨.૧.૫૬ થી ઈ નો ય્.

અહીં લૂન્ય નો ન્ ૪.૨.૬૮ થી ત્ ના સ્થાને ન્ આદેશ થયેલો છે.

તે કાર્યે અહીં માન્યું. હવે ઙ્ પ્રત્યયનો લિ-તિ-લ્લી-તીય ઝ ૧.૪.૩૬ થી ઝ કરવાનાં પ્રસંગે ન્ ને પૂર્વની સ્થાદિવિધિમાં અસત્ માન્યો. એટલે કે તે ન્ ને ત્ માન્યો. માટે લૂની ને લૂતી છે તેવું માની તી સંબંધી થયેલાં ત્ ની પરમાં ઙ્ પ્રત્યય છે તેથી ઙ્ નો ઝ થયો.

લૂન્ય્+ઝ = લૂન્યુઃ

લૂન્યુઃ - રઃ પદાન્તે... થી ર્ નો વિસર્ગ.

અષીતિ કિમ્ ? વૃક્ષઃ = છેદેલ, કાપેલ.

વૃશ્ચ + તક્ત ક્તવતૂ ૫.૧.૧૭૪ થી ક્ત પ્રત્યય.

વૃશ્ચ+ન - સૂયત્યાદ્યો... ૪.૨.૭૦ થી ત નો ન.

વૃશ્ચ+ન - ગ્રહ વ્રસ્ચ... ૪.૧.૮૪ થી ર્ નો ઋ.

અહીં ત્ નો ન્ આદેશ થયો છે. તેને આ સૂત્રમાં માન્યો. પરકાર્ય કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેને પર કાર્યમાં અસત્ માન્યો. તેથી ન્ જ ત્ મનાયો. એટલે ધુડાદિ પ્રત્યય પર માની વૃચ્+ન, સંયોગસ્યાદૌ... ૨.૧.૮૮ થી શ્ નો લોપ કર્યો.

‘સકારોપદિષ્ટં કાર્યં શકારસ્યાઽપિ ।’ સ્ કારથી જણાવેલું કાર્ય શ્ કારનું પણ થાય છે. આ ન્યાયથી વૃશ્ચ નાં તાલવ્ય શ્ નો લોપ થયો. ૨.૧.૮૮ માં દંત્ય સ્ નાં લોપનો વિધિ બતાવ્યો છે. પરંતુ ઉપરોક્ત ન્યાયથી તાલવ્ય શ્ નો પણ લોપ થાય.

હવે અહીં ન એ ત ના સ્થાને થયેલો આદેશ છે. તે અહીં માન્યો. પરંતુ ષ્ નું કાર્ય કરવું હોય ત્યારે ત નો આદેશ અસત્ થતો નથી. માટે યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭ થી ચ્ નો ષ્ કરવાનાં પ્રસંગે અસત્ નહીં મનાય. કારણ કે ત્ નાં સ્થાનમાં થયેલાં ન ને ત ન માન્યો. માટે ધુદ્ પ્રત્યય પરમાં નથી. તેથી ૨.૧.૮૭ સૂત્ર નહીં લાગે. તેથી ચ્ઙઃકગમ્ ૨.૧.૮૬ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ આવી અને તે સૂત્ર આ સૂત્રથી પરવિધિમાં છે. તેથી પરવિધિમાં ન્ ને આ સૂત્રથી અસત્ માની ત્ મનાય. માટે ધુડાદિ પ્રત્યય માની ૨.૧.૮૬ સૂત્ર લાગે.

વૃક્+નથશે. વૃક્+ન+સિ

વૃક્+ળ+સિ - રઘ્વર્ણાન્નોળ... ૨.૩.૬૩ થી ન્ નો ણ્.

વૃક્ળ+સિ - તદર્ન્ત પદમ્ ૧.૧.૨૦ થી પદસંશ્ક.

વૃક્ળ+રુ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ શ્ચી સિ નો રુ.

વૃક્ળઃ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી વિસર્ગ.

જો ષ્ કરવાનાં પ્રસંગે પણ ત ના સ્થાને થયેલાં ન્ ને અસત્ મનાયો હોત તો વૃક્ળઃ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત.

વિવેચન : ૪.૨.૬૮ થી ૪.૨.૭૮ સુધીનાં જે સૂત્રો છે તેમાં જે ક્ત પ્રત્યયનાં આદેશો બતાવ્યા છે. એ બધાં સૂત્રો અહીં છે એમ સમજી લેવાં.

કકારેણ ઉપલક્ષિતઃ તઃ ઇતિ ક્ત આ પ્રમાણે કરવાથી ક્ત, ક્તવત્, ક્તિ, ક્ત્વા વિ. પ્રત્યયો ગ્રહણ કરાય.

લૂનિ - રૂપો મતિવત્... જ્યારે ક્તિ લાગીને બને છે ત્યારે.

લૂની - પું.સ્ત્રી. સખીવત્... નપું. વારિવત્. વૃક્ળઃ - વિશેષણ છે.

ષઢોઃ કસ્સિ ૨.૧.૬૨

અર્થ : સ્ પર છતાં ષ્ અને ઢ નો ક્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ષશ્ચ ઢશ્ચ ઇતિ ષઢૈ તયોઃ (ઈ.દ્.)

ઉદા. - પેક્ષ્યતિ - પિષ્ = પીસવું. પિષ્+સ્યતિ (ભવિષ્યન્તી)

પેષ્+સ્યતિ - લઘોરુ... ૪.૩.૪ થી ગુણ....

પેક્+સ્યતિ આ સૂત્રથી ષ નો ક

પેક્+ષ્યતિ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ = પેક્ષ્યતિ ।

★

લેક્ષ્યતિ । લિહ = ચાટવું લિહ+સ્યતિ (ભવિષ્યન્તી)

લિદ્+સ્યતિ - હોઘુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી હ નો દ્.

લેદ્+સ્યતિ - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ગુણ.

લેક્+સ્યતિ આ સૂત્રથી દ્ નો ક થયો.

લેક્+ષ્યતિ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ = લેક્ષ્યતિ ।

★

નિઘોક્ષ્યતિ - ગુહ = ઢાંકવું. નિગુહ+સ્યતિ (ભવિ.)

નિગોહ+સ્યતિ - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ગુણ.

નિગોદ્+સ્યતિ - હોઘુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ હ નો દ્.

નિગોક્+સ્યતિ આ સૂત્રથી દ્ નો ક.

નિગોક્+ષ્યતિ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ સ્ નો ષ.

અહીં ગડદબાદે... ૨.૧.૭૭ સૂત્રનું કાર્ય કરવાનું આવ્યું. તે પર સૂત્ર છે. એટલે આ સૂત્રે કરેલો દ્ નો ક પરવિધિમાં અસત્ થયો. માટે ક ની જગ્યાએ દ્ મનાયો. તેથી ૨.૧.૭૭ થી આદિમાં રહેલાં ગ્ નો ષ થાય. તેથી નિઘોક્+ષ્યતિ - નિઘોક્ષ્યતિ રૂપ સિદ્ધ થયું.

જો અહીં કરેલાં ક્ ને અસત્ ન માન્યો હોત તો નિગોક્ષ્યતિ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત.

ઘ્વાદેર્નામિનો દીર્ઘોર્વોઽઙ્ગજને ૨.૧.૬૩

અર્થ :

ઘ્વાદિ ધાતુ સંબંધી ર્ અને વ્ ની પરમાં વ્યઙ્ગજ હોતે છતે તેની (ર્ અને વ્ ની) પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

સૂત્રસંભાસ : ધૂઃ આદિઃ યસ્ય સઃ ઘ્વાદિઃ તસ્ય । (બહુ.)

ર્ ચ વ્ ચ ઇતિ વૌ તયોઃ । (ઈત.દ્.)

ઉદા. :

હૂર્છ્ = વક્તા હૂર્છ્ ધાતુ.

હૂર્છ્+અ - વ્તેતો ગુરો... ૫.૩.૧૦૬ થી અ.

હૂર્છ્+અ+આપ્ - આત્ ૨.૪.૧૮ થી આપ્ પ્રત્યય.

હૂર્છ્ - સમાનાનાં... ૧.૨.૧ થી અ+આ મલી દીર્ઘ.

હૂર્છ્ આ સૂત્રથી ર્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

આસ્તીર્ણ - ફેલાયેલ - પાથરેલ. આસ્તીર્ણ સ્મ = આસ્તીર્ણમ્ ।

આ+સ્ત્+ત - ક્તક્તવત્ ૫.૧.૧૭૪ થી ક્ત પ્રત્યય.

આ+સ્તિર્+ત - ઋતાંકિહતીર્ ૪.૪.૧૧૬ થી ઋ નો ઇર્

આ+સ્તિર્+ન - ઋલ્વાદેરેષાં... ૪.૨.૬૮ થી ત નો ન.

આસ્તીર્+ન આ સૂત્રથી ર્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

આસ્તીર્ણ - રષ્વર્ણાન્નો... થી ન્ નો ણ્ = આસ્તીર્ણ.

આસ્તીર્ણ+સિ

આસ્તીર્ણ+અમ્

} અતઃસ્યમોઽમ્ ૧.૪.૫૭ થી સિ-અમ્ નો અમ્.

આસ્તીર્ણમ્ - સમાનાદમોઽતઃ ૧.૪.૪૬ થી અમ્ ના અ નો લુક્.

દીવ્યતિ = તે કીડા કરે છે.

દિવ્+શ્ય+તિવ્ - દિવાદેઃ શ્યઃ ૩.૪.૭૨ થી શ્ય પ્રત્યય.

દીવ્યતિ યાલુ સૂત્રથી વ્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

શ્વાદેરિતિ કિમ્ ? કુર્કુરીયતિ । - તે કૂતરાને ઇચ્છે છે.

કુર્કુર્મ્ ઇચ્છતિ ઇતિ કુર્કુરીયતિ

કુર્કુર્+ક્યન્+તિ - અમાવ્યાયાત્... ૩.૪.૨૩ થી ક્યન્

કુર્કુરીયતિ - ક્યનિ ૪.૩.૧૧૨ થી પૂર્વનાં અ નો ઈ

તેવી જ રીતે દિવમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ દિવ્યતિ । = તે સ્વર્ગની ઇચ્છા કરે છે.

આ બંનેમાં ર્ અને વ્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ ન થયો. કારણ કે આ બંને

નામધાતુ છે. પરન્તુ શ્વાદિ સંબંધી ધાતુ નથી.

વિવેચન : પ્રશ્ન - 'શ્વાદેઃ' એમ સૂત્રમાં લખ્યું તેના બદલે ઘાતોઃ લખ્યું હોત તો

પણ બધા જ ધાતુનો સમાવેશ થઈ જાત. તો 'શ્વાદેઃ' શા માટે લખ્યું ?

જવાબ : ઘાતોઃ ન લખતાં શ્વાદેઃ લખ્યું છે તે જ જણાવે છે કે શૂ વિ. દસે ગણના

ધાતુઓ લેવાં છે. પણ નામધાતુને નથી લેવાં. 'ઘાતોઃ' લખે તો

નામધાતુનો પણ સમાવેશ થઈ જાત. તે ઈષ્ટ નથી.

હૂર્ચ્ નાં રૂપો વિ. માલાવત્ થશે.

આસ્તીર્ણમ્ નાં રૂપો વિ. વનવત્ થશે.

પદાન્તે ૨.૧.૬૪

અર્થ : પદને અન્તે રહેલાં શ્વાદિ સંબંધી ર્ અને વ્ ની પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ

થાય છે.

સૂત્રસમાસ : પદસ્ય અન્તઃ પદાન્તઃ તસ્મિન્ । (તત્પુ.)

ઉદા. : ગિર્ = વાણી, સરસ્વતી દેવી. ગીઃ ।

ગ્+કિવપ્ - કુઘ સંપદા... ૫.૩.૧૧૪ થી કિવપ્ પ્રત્યય.

ગિર્+કિવપ્ - ઋતાં કિઙ્ તીર્ ૪.૪.૧૧૬ થી ઋ નો ઇર્.

ગિર્+સિ - તદન્તં પદમ્ ૧.૧.૨૦ થી પદસંજક.

ગિર્ - दीर्घङ्याब्. ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

ગોર્ આ સૂત્રથી ર્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

ગીઃ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી ર્ નો વિસર્ગ.

ગીર્થઃ - ગિરોઽર્થઃ = વાણી માટે.

ऐकार्थ्ये ૩.૨.૮ થી સ્થાદિ વિભ.નો લોપ કર્યા પછી આ સૂત્રથી ર્ ની પૂર્વનો નામી સ્વર દીર્ઘ થયો. તેથી ગીર્થઃ થયું.

પદાન્ત ઇતિ કિમ્ ? ગિર્ - ગિર્ = વાણી, લુવઃ લૂ = કાપનાર ગૃ ધાતુને અને લૂ ધાતુને કિવપ્ પ્રત્યય લાગીને નામ બન્યા છે. હવે અસ્ પ્રત્યય પર છતાં ગિર્ અને લુવ્ થયા પછી ર્ અને વ્ પદનાં અન્તે ન હોવાથી આ સૂત્ર લાગી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ ન થયો.

જે કે કિવપ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. અને વ્યંજનાદિ હોવાથી 'નામસિદય્ વ્યञ्जने'થી પદસંજ્ઞા થવાથી ર્ અને વ્ પદાન્ત બની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થઈ શકે. પરન્તુ ન્યાય છે કે 'કિવપિ વ્યञ्जनकार्यम् अनित्यम्' । - કિવપ્ પ્રત્યય પર છતાં તેને વ્યંજનાદિ પ્રત્યય માનીને થતું કાર્ય તે અનિત્ય બને છે. તેથી પદ સંજ્ઞા થઈ નથી. માટે આ સૂત્ર લાગતું નથી.

न यि तद्धिते ૨.૧.૬૫

અર્થ : ય કારાદિ તદ્ધિત પ્રત્યય પર છતાં જે ર્ અને વ્ બંનેની પૂર્વનો નામી સ્વર દીર્ઘ થતો નથી.

ઉદા. : ધુર્યઃ - ધુસ્ વહતિ ઇતિ । - ભાર વહન કરનાર બળદ વિ.

ધુર+ય - ધુરો યૈયળ્ ૭.૧.૩ થી ય પ્રત્યય

અહીં ભ્વાદેર્નામિનો... ૨.૧.૬૩ થી દીર્ઘની પ્રાપ્તિ હતી. તેનો આ સૂત્રે નિષેધ કર્યો છે.

યોતિકિમ્ ? ગીર્વત્ = વાણીની જેમ. અહીં ગિર્ઃ ઇવ એ અર્થમાં 'સ્થાદેરિવે' ૭.૧.૫૨ થી વત્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. આ તદ્ધિત પ્રત્યય છે પણ ય્ કારાદિ નથી. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું. તેથી ૨.૧.૬૩ થી ર્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થયો છે.

તદ્ધિત ઇતિ કિમ્ ? ગીર્યતિ = વાણીને ઇચ્છે છે. ગીર્યતે = વાણી જેવું આચરણ કરે છે.

ગિસ્મ્ ઇચ્છતિ એ અર્થમાં ગૃ ધાતુને ૩.૨.૨૩ થી ક્યન્ અને ગિસ્મ્ ઇવ આચરતિ - એ અર્થમાં ગૃ ધાતુને ૩.૪.૨૬ થી ક્યઙ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. તે તદ્વિતનો પ્રત્યય નથી. પણ નામધાતુ સંબંધી છે. માટે ૨.૧.૬૩ થી ર્ ની પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ થયો છે.

કુરુચ્છુર: ૨.૧.૬૬

અર્થ : કૃ ધાતુ (૧લો ગણ) અને છુર્ ધાતુનો નામિ સ્વર ર્ પર છતાં દીર્ઘ થતો નથી.

સૂત્રસમાસ : કુરુશ્ચ છુર્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ કુરુચ્છુર તસ્ય । (સમા.૬.)

ઉદા. : કુર્યાત્ - કૃ = ક૨વું. કૃ+યાત્

કૃ+અ+યાત્ - કૃગતનાદેરુઃ ૩.૪.૮૩ થી અ પ્રત્યય.

કર્+અ+યાત્ - નામિનોગુણો... ૪.૩.૧ થી કૃ નાં ઋ નો ગુણ અર્.

કુર્+અ+યાત્ - અતઃશિત્યુત્ ૪.૨.૮૮ થી કર્ નાં અ નો અ.

કુર્યાત્ કૃગો યિચ ૪.૨.૮૮ થી અ નો લોપ.

આ સૂત્રથી દીર્ઘનો નિષેધ થયો. એવં છુર્યાત્ - છુર્ = કાપવું

કુરુ ઇતિ ઉકારઃ કિમ્ ? - કુર્યાત્

કુરત્ (શબ્દે) આ છઠ્ઠા ગણનો ધાતુ છે. કુર્+ક્યાત્ = કુર્યાત્ - ધ્વાદેર્નામિનો ૨.૧.૬૩ થી ર્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થયો છે.

વિવેચન : અહીં 'કૃગ્-તનાદેરુઃ' ૩.૪.૮૩ સૂત્રથી થયેલ કૃગ્ ધાતુનાં 'કુરુ'નું પ્રહણ કરેલ હોવાથી પહેલાં ગણનાં કૃગ્ ધાતુનું જ પ્રહણ છે. તેથી 'કુરત્-શબ્દે' એ છઠ્ઠા ગણના ધાતુનું પ્રહણ થશે નહીં.

મો નો મ્વો શ્ચ ૨.૧.૬૭ .

અર્થ : મ્ અન્તવાળા ધાતુનાં અન્તનો પદના અન્તે અથવા મ્ અને વ્ થી શરૂ થતાં પ્રત્યય પર છતાં ન્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : મ્ ચ વ્ ચ ઇતિ મ્વૌ તયોઃ (ઈત.૬.)

ઉદા. : જઙ્ગન્મિ, જઙ્ગન્વઃ । ગમ્ ધાતુ (૪વું) યજ્ઞલુબન્ત વર્ત. પ્ર.પુ.એ.વ. - દ્વિ.વ.

ગમ્+યઙ્ - વ્યજ્જનાદેરેક... ૩.૪.૮ થી યઙ્ પ્રત્યય.

ગમ્ગમ્+યઙ્ - સન્યઙ્શ્ચ ૪.૧.૩ થી દ્વિત્વ.

ગગમ્+યઙ્ - વ્યજ્જનસ્યા... ૪.૧.૪૪ થી અનાદિ વ્યંજનનો લોપ.

જગમ્+યઙ્ - ગહોર્જઃ ૪.૧.૪૦ થી દ્વિરુક્ત ધાતુના પૂર્વના ગ્ નો જ થયો.

જમગમ્+યઙ્ - મુસ્તોઽનુ... ૪.૧.૫૧ થી ગમ્ ની પૂર્વે મુ આગમ.

જમગમ્ - બહુલંલુપ્ ૩.૪.૧૪ થી યઙ્ નો લોપ.

જઙ્ગમ્+સિ,વસ્ - મ્માંધુઙ્... ૧.૩.૩૯ થી મ્ નો ઙ્

જઙ્ગન્+મિ,વસ્ આ સૂત્રથી પદાન્ત મ્ નો ન્

જઙ્ગન્મિ, જઙ્ગન્વ: સોરુ:, ર: પદાન્તે..... થી વિસર્ગ થયો.

વિવેચન : ચ કાર વડે આ સૂત્ર અને પદાન્તે એ બંને સૂત્રનો સમુચ્ચય કર્યો છે. ચ એ અનુકર્ષણ માટે નથી. માટે નીચેના સૂત્રમાં પદાન્તે ની અનુવૃત્તિ જશે.

સ્વંસ્-ધ્વંસ્-ક્વસ્સનડુહો દ: ૨.૧.૬૮

અર્થ : સ્વંસ્, ધ્વંસ્, સ્ અન્તવાળા ક્વસ્ પ્રત્યયાન્ત નામો અને અનડુહ નામનાં પદાન્તે રહેલાં વર્ણનો દ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમ્ભાસ : ક્વસ્ ચાસૌ સ્ ચ ક્વસ્સ્

સ્વંસ્ ચ ધ્વંસ્ ચ ક્વસ્સ્ ચ અનડુહચ એતેષામ્ સમાહાર: તસ્ય (સમા.૬.)

વિવેચન : ક્વસ્સ્ આ પ્રમાણે દ્વિસંકારનો પાઠ હોવાથી ઉપર જણાવ્યા મુજબ સંકારાન્ત 'ક્વસ્' પ્રત્યયાન્ત એવું નામ હોય તો જ દ્ થાય. તેથી અહીં વિદ્વત્ કુલમ્ નપું.નું દષ્ટાંત મૂક્યું છે. કારણ કે પું.માં તો પદસ્ય થી સ્ નો લોપ થવાથી અન્તે ન્ રહે છે તેનો આ સૂત્રથી દ્ ન થાય.

સ્વનડુદ્ - શોભન: અનડ્વાહ: યસ્મિન્ તદ્ । આ સૂત્રથી હ નો દ્ થયો.

નહીં તો 'હોધુદ્ પદાન્તે' ૨.૧.૮૨ થી હ નો દ્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી.

આ ઉદાહરણ તેનો અપવાદ છે. પ્રથમનાં ત્રણ ઉદાહરણ સોરુ:

૨.૧.૭૨ નાં અપવાદ છે.

પ્રશ્ન : અહીં દ્ ને બદલે ત્ કેમ ન કર્યો? કેમકે 'ઘુટસ્તૃતીય:' થી દ્ થઈ જાત.

જવાબ : જો ત્ કર્યો હોત તો તે ત્ પરવિધિમાં અસત્ થવાથી સ્ અને હ મનાય, તેથી ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ રહેતી નથી. માટે ત્ ન કરતાં સીધો દ્ કર્યો.

પ્રશ્ન : અહીં પદાન્ત સ્ નો સોરુ: ૨.૧.૭૨ થી રુ અને અનડુહ નાં હ નો હો ધુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી દ્ 'પૂર્વાત્ પરમ્' ન્યાયથી થાય કે નહીં ?

જવાબ : ન થાય. કેમકે 'યેન નાપ્રાપ્તે યો વિધિરભ્યતે સ તસ્યૈવબાધક: ।' જેની પ્રાપ્તિ હોતે છતે જે નવી વિધિ આરંભાય છે તે તેના જ બાધકભૂત થાય

છે. આ ન્યાયથી એકાન્તે રૂત્વ અને ઢત્વ ની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં નવી દત્તવિધિનો આરંભ થયો છે. તે દત્તવિધિ રૂત્તવ અને ઢત્તવ વિધિનો બાધક બને છે.

આવી રીતે આ સૂત્ર ૨.૧.૭૨ અને ૨.૧.૮૨ નો અપવાદ છે. પર્યધ્વંસ ના રૂપો વિ. ઉદાહરણસવત્ થશે.

ઋત્વિજ્-દિશ્-દૃશ્-સ્પૃશ્-સજ્-દઘૃષ્ણિહોગઃ ૨.૧.૬૯

અર્થ : પદને અન્તે રહેલાં ઋત્વિજ્, દિશ્, દૃશ્, સ્પૃશ્, સજ્, દઘૃષ્ અને ઊષ્ણિહ નાં અન્ત્ય વર્ણનો ગ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઋત્વિજ્ ચ દિશ્ ચ દૃશ્ ચ સ્પૃશ્ ચ સજ્ ચ દઘૃષ્ ચ ઊષ્ણિહ ચ એતેષાં સમાહારઃ ઋત્વિજ્દિશ્દૃશ્સ્પૃશ્સજ્દઘૃષ્ણિહ તસ્ય । (સમા.૬.)

ઉદા. : ઋતું યજતે ઇતિ કિવપ્ - ઋત્વિગ્ = ઋતુને પૂજનાર, ગોર.

દિશ્યતે ઇતિ કિવપ્ - દિક્ = દિશા.

દૃશ્યતે દર્શનં વા ઇતિ - દૃક્ = આંખ

અન્ય ઇવ દૃશ્યતે ઇતિ કિવપ્ - અન્યાદગ્ = બીજા જેવો ત્યદાદ્યન્ય.

૫.૧.૧૫૨ થી કિવપ્ પ્રત્યય, અન્યત્યદાદેઃ ૩.૨.૧૫૨ થી દગ્ ઉત્તરપદ ૫૨ છતાં અન્ય નાં અન્ત્ય અ નો આ થયો છે.

ઘૃતં સ્પૃશતિ ઇતિ કિવપ્ - ઘૃતસ્પૃગ્ = ધીનો સ્પર્શ કરનાર.

સૃજ્યતે ઇતિ કિવપ્ - સજ્ = માળા, સૂત્ર સામર્થ્યથી જ બન્યું છે.

ઘૃષ્ણોતિ ઇતિ કિવપ્ - દઘૃગ્ = તિરસ્કાર કરનાર.

ઉર્ધ્વં સ્નિહ્યતિ ઇતિ કિવપ્ - ઊષ્ણિગ્ = પાધડી.

આ બધાનાં રૂપો વિ. ઋત્વિજ્વત્ ।

વિવેચન : પ્રશ્ન - આ સૂત્રની રચના કેમ કરી ?

જવાબ : ઋત્વિજ્ થી સજ્ સુધીના શબ્દોને યજ-સજ-મજ... ૨.૧.૮૭ થી અન્ત્યનો ષ્ થવાની અને દઘૃષ્ નાં ષ્ નો ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી ઢ્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી. તેમજ ઊષ્ણિહ માં હ નો હોધુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી ઢ્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી. તેનો બાધ કરવા માટે આ સૂત્રની રચના કરી છે.

પ્રશ્ન : સૂત્રમાં જ ઋત્વિગ્ આદિ ગ્ અન્તવાળાં નિપાતન કરવાનાં હતાં ગ્ નું વિધાન શા માટે કર્યું ?

જવાબ : સાચી વાત છે. ગ્ અન્તવાળાં નિપાતન કરવાથી ઋત્વિગ્, ઋત્વિગ્ધ્યામ્ વિ. થાય. પણ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઋત્વિજૌ વિ. ન થાત પણ ઋત્વિગૌ વિ. અનિષ્ટ રૂપો થાત. માટે ગ્ નું વિધાન કર્યું છે.

નશો વા ૨.૧.૭૦

અર્થ : પદને અન્તે નશ્ નાં શ્ નો ગ્ વિકલ્પે થાય છે.

ઉદા. : જીવનગ્, જીવનઙ્

વિવેચન : આ સૂત્રથી જીવનગ્, જીવનઙ્ એ બે રૂપો અને વિકલ્પ પક્ષે જીવનદ્, જીવનઙ્ એ બે રૂપો એમ કુલ ચાર રૂપો સિદ્ધ થાય છે. અન્યથા યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭થી શ્ નો ષ્ થઈ ધૃટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી જીવનઙ્, જીવનદ્ આ બે રૂપો જ સિદ્ધ થાત.

યુજઞ્ - ક્રુઞ્ચો નો ઙ્ ૨.૧.૭૧

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં યુજ્, અઞ્ચ, અને ક્રુઞ્ચ નાં ન્ નો ઙ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : યુગ્ ચ અઞ્ચ ચ ક્રુઞ્ચ ચ એતેષાં સમાહારઃ યુજઞ્ક્રુઞ્ચ તસ્ય ।

વિવેચન : પ્રશ્ન - સૂત્રમાં ન્ નો ઙ્ થાય તેવું શા માટે કર્યું 'ષણ્યાન્ત્યસ્ય' પરિભાષાથી ત્રણે શબ્દનાં અન્ત્ય એવાં ન્ નો જ ઙ્ થાત.

જવાબ : સાચી વાત છે. પરન્તુ જો ન્ નો ઙ્ થાય એવું સૂત્રમાં ન કહ્યું હોત તો યુજ્પિ યોગે નો યુજ્ અને યુજિન્ સમાઘૌ નો યુજ્ બન્ને યુજ્ ધાતુનાં જ નો ષણ્યાન્ત્યસ્ય પરિભાષાથી પદાન્તમાં ઙ્ થઈને યુઙ્એ પ્રમાણે થાત. પણ યુજ્પિ યોગે ના યુજ્ ધાતુનું આ રૂપ ઈષ્ટ છે. બીજા યુજ્ ધાતુનું નહિ. તેમજ અપદાન્તમાં યુજૌ, ક્રુજૌ વિગેરે અનિષ્ટ રૂપો થાત. પણ હવે આ સૂત્રમાં ન્ નો ઙ્ કરવાનું કહ્યું તેથી હવે યુજૌસમાસે થી જે યુજ્ ધાતુમાં ન્ ઉમેરાય છે. તે જ ન્ નો ઙ્ આ સૂત્રથી થશે. હવે યુજ્ થયા પછી જ્યારે પદસ્ય ૨.૧.૮૮ થી જ્ નો લોપ થયા પછી નામ્નો નો... ૨.૧.૮૧ થી ન્ નો લોપ થઈ શકે. પણ આ સૂત્રમાં ન્ નો ઙ્ કરવાનું કહ્યું છે. તેના સામર્થ્યથી જ ન્ નો લોપ ન થાય. એ જ તેનું ફળ છે.

ક્રુઞ્ચ નાં રૂપો વિ. પૂજાર્થક પ્રાઞ્ચવત્ થશે.

સોરુઃ ૨.૧.૭૨

અર્થ : પદને અન્તે સ્ નો રુ થાય છે.

વિવેચન : પ્રશ્ન - આ સૂત્રમાં રુ માં ડ અનુબંધ શા માટે છે ?

જવાબ : ર્ થી ભિન્ન કરવા માટે ડ અનુબંધ વાળો રુ બનાવ્યો છે. 'અરોઃ સુપિ ર્ઃ' સૂત્રનાં નિષેધ માટે અને 'અતોઽતિ રોરુઃ', 'ઘોષવતિ' વિ. સૂત્રની પ્રાપ્તિ કરવા માટે છે.

પ્રશ્ન : અહીં આશિષ્ શબ્દમાં 'સોરુઃ' સૂત્રથી સ્ નો રુ થવાની પ્રાપ્તિ આવી પણ અહીં દન્ત્ય સ્ નથી પરંતુ મૂર્ધન્ય ષ છે તો આ સૂત્ર કેવી રીતે લાગે ?

જવાબ : અહીં ૨.૩.૧૫ થી કરેલો સ્ નો ષ ૨.૧.૬૦ સૂત્રમાં માનવો. અને ૨.૧.૬૦ થી ૨.૧.૭૨ એ સૂત્ર પર છે તો પરવિધિમાં ષ અસત્ મનાય છે તેથી મૂર્ધન્ય ષ ન માનતાં દન્ત્ય સ્ માનીને આ સૂત્રથી ષ નો રુ થઈ આશીઃ સિદ્ધ થયું. આશીષ્ નાં રૂપો વિ. પિપઠિષ્ વત્, વાયુ નાં રૂપો સાધુવત્ થશે.

પ્રશ્ન : આશીઃ ઉદાહરણમાં આશાસ્તે ઇતિ ક્વિપ્ આશિષ્ । અહીં ઇસાસઃ શાસોઽવ્યજ્જને ૪.૪.૧૧૮ સૂત્રથી શાસ્ ધાતુના 'આસ્' નો ઇસ્ કર્યો તેને બદલે શા નાં આ નો ઇ કર્યો હોત તો પણ ચાલત ને ? તો પછી આખા આસ્ નો ઇસ્ શા માટે કર્યો ?

જવાબ : બરાબર છે. સ્ તો આસ્ માં પણ છે. અને ઇસ્ માં પણ છે તો માત્ર આ નો ઇ કર્યો હોત તો પણ ચાલત. પરંતુ જ્યારે નામ્યન્તસ્થા ૨.૩.૧૫ સૂત્રથી સ્ નો ષ કરવાનો આવત. ત્યારે શા ના આ નો જ ઇ માત્ર કરેલ હોવાથી સ્ એ કૃત સ્ કાર ન કહેવાય. કૃત સ્ કાર કરવાં માટે જ આસ્ નો ઇસ્ કર્યો છે. તેથી નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી આશિસ્ નાં સ્ નો ષ થવાથી આશિષ્ થયું છે.

સજુષઃ ૨.૧.૭૩

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં સજુષ્ નાં અન્ત્યનો રુ થાય છે.

વિવેચન : આ સૂત્ર પણ ૨.૧.૭૬ નાં અપવાદરૂપ છે. આ સૂત્ર ન રચ્યું હોત તો ઘુટસ્તૃતીયઃ લાગી ષ નો ઇ થઈ જાત.

પ્રશ્ન : સજુષઃ નાં બદલે સૂત્રમાં દન્ત્ય સ્ કાર કેમ ન મૂક્યો ?

જવાબ : સાચી વાત છે. સૂત્રમાં જ દન્ત્ય સ્ કાર મૂક્યો હોત તો સોરુઃ થી રુ થઈ જાત. આ સૂત્ર બનાવવાની જરૂર જ ન પડત. પરંતુ ક્વિપ્ અન્ત સિવાય અન્યત્ર પણ ષ રાખવો છે. માટે જુષ્ મૂર્ધન્ય કર્યો.

સહ જુષતે ઇતિ ક્વિપ્ - સજૂઃ = સેવક. સજૂષ્ ની સાધનિકા પિપઠિષ્વત્ થશે.

અહન: ૨.૧.૭૪

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં અહન્ નાં અન્ત્યવર્ણનો રુ થાય છે.

ઉદા. : હે દીર્ઘાહો નિદાઘ ! દીર્ઘાહા નિદાઘઃ । દીર્ઘાહન્ = લાંબો દિવસ.
નિદાઘ = શ્રીધ્મજ્ઞતુ

વિવેચન : અહીં ન્ નો રુ થયા પછી પૂર્વની સ્યાદિ વિધિમાં તે અસત્ થવાથી ન્ મનાય તેથી નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫ થી હ્ નો અદીર્ઘ થઈને દીર્ઘાહાઃ બન્યું. તેમ જ પરવિધિમાં રુ ને અસત્ માની ન્ માનીએ તો નામ્નો નો... ૨.૧.૮૧ સૂત્રમાં અહન્ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો ન્ નો લોપ કરવાની પ્રાપ્તિ આવત.

દીર્ઘાહન્ શબ્દનું પ્રથમા એ.વ.માં દીર્ઘાહઃ રૂપ થશે. સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં રાજન્વત્ રૂપો થશે. પરંતુ વોત્તરપદાન્ત... ૨.૩.૭૫ થી ન્ નો ણ નહીં થાય. અને વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં ચન્દ્રમસ્ વત્ રૂપો વિ. થશે.

રો લુપ્યરિ ૨.૧.૭૫

અર્થ : (વિભક્તિનો) લોપ થયેછતે પદાન્તે રહેલાં અહન્ નાં અન્ત્ય વર્ણનો, રુ ને વર્જને કોઈપણ વર્ણ પર છતાં રુ થાય છે.

ઉદા. : અહરઘીતે, અહર્દતે ।

લુપીતિ કિમ્ ? હે દીર્ઘાહોઽત્ર - અહીં સિ વિભ.નો દીર્ઘઙ્યાબ્ ૧.૪.૪૫થી લુક્ક થયો છે. પરન્તુ લુપ્ થયો નથી. તેથી આ સૂત્રથી અહન્ નાં ન્ નો રુ આદેશ થયો નથી.

સારાંશ એ કે પ્રત્યયનો જ્યાં લુપ્ થયો હોય ત્યાં રુ જ થાય છે. દા.ત. અહરઘીતે । અને પ્રત્યયનો લુક્ક થયો હોય તો રુ નો જે વિધિ થતો હોય તે થાય. એટલે કે 'અતોઽતિ રેરુઃ' વિ. લાગે

અરોતિ કિમ્ ? અહનઃ રુપમ્ ઇતિ અહોરુપમ્ = દિવસનું સ્વરૂપ.

આ વિગ્રહમાં ૫૪ી તત્ત્વ. સમાસ થયો છે. તેનો એકાર્થ્યે ૩.૨.૮ થી વિભ.નો લોપ થયો છે. ત્યાર પછી અહન્ નાં ન્ નો તેની પરમાં રુપમ્ નો રુ હોવાથી રુ આદેશ ન થવાથી ૨.૧.૭૪ સૂત્રથી રુ આદેશ થયો છે. 'ઘોષવતિ' ૧.૩.૩૧ થી રુ નો ડ અને અવર્ણસ્યે... ૧.૨.૬ થી અ+ડ = ઓ વિ. કાર્ય થવાથી અહોરુપમ્ થયું.

જો ર્નું વર્જન ન કર્યું હોત તો આ સૂત્રથી ર્ નો ર્ થઈને અહરૂપમ્ થશે. સૈ લુગ... ૧.૩.૪૧ થી પૂર્વના ર્ નો લોપ થાય અને પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી અહારૂપમ્ એવું અનિષ્ટ રૂપ થાત.

ઘટસ્તુતીયઃ ૨.૧.૭૬

- અર્થ :** પદાન્તે રહેલાં ધુટ્ વર્ણનો (વર્ગીય) ત્રીજો વ્યઞ્જન થાય છે.
- વિવેચન :** પ્રશ્ન — અઙ્ગિઃ માં ચજઃકગમ્ થી ક્ કરી આ સૂત્રથી ગ્ કરી અઙ્ગિઃ કેમ ન કર્યું ?
- જવાબ :** અચ્ એ સ્વરસંજ્ઞા દર્શક શબ્દ છે. અને ચજઃકગમ્ સૂત્ર સંજ્ઞાદર્શક શબ્દને લાગતું નથી. અચ્ નાં રૂપો વિ. વાચવત્ થશે. પરંતુ આ સૂત્રથી ગ્ ના સ્થાનમાં જ થશે.

ગ-ઙ-દ-બાદેશ્ચતુર્થાન્તસ્યૈકસ્વરસ્યાઽઽદેશ્ચતુર્થઃ

સ્થ્વોશ્ચ પ્રત્યયે ૨.૧.૭૭

- અર્થ :** ગ, ઙ, દ, બ્ છે આદિમાં છે જેને અને વર્ગનો ચતુર્થ વ્યઞ્જન પરમાં છે જેને એવાં એક સ્વરી ધાતુનાં તેમજ ધાતુ સ્વરૂપ શબ્દનાં અવયવનાં આદિ વ્યંજનનાં ગ-ઙ-દ-બ્ નાં સ્થાને પદાન્તમાં તેમજ સ્ અને ઘ્વ છે આદિમાં જેને એવા પ્રત્યય પરમાં હોતે છતે તેનો સ્વજાતીય ચતુર્થ વ્યઞ્જન ઘ, ઢ, ઘ, મ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ગશ્ચ ડશ્ચ દશ્ચ બશ્ચ એતેષામ્ સમાહારઃ ઇતિ ગઙદબમ્ । (સમા.દ્.)

ગઙદબમ્ આદિઃ યસ્ય સઃ ઇતિ ગઙદબાદિઃ તસ્ય । (બહુ.)

ચતુર્થઃ અન્તે યસ્ય સઃ ચતુર્થાન્તઃ તસ્ય । (બહુ.)

એકઃસ્વરઃ યસ્ય સઃ એકસ્વરઃ તસ્ય । (બહુ.)

સ્ ચ ઘ્વ્ ચ ઇતિ સ્થ્વૌ તયોઃ । (ઈત.દ્.)

ઉદા. — નિઘોક્ષ્યતે — નિ+ગુહ+સ્યતે, ગુહ = સંતાડવું

નિ+ગોહ+સ્યતે — લઘોરૂપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ગુ નાં ડ નો ગુણ.

નિ+ગોઢ+સ્યતે — હોઘુદ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી હ નો ઢ

હવે બે સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ છે. પ્રકૃત સૂત્ર અને ષઢોઃકસિસ ૨.૧.૬૨

બેની સ્પર્ધા થઈ તો પર સૂત્ર પ્રથમ લાગે. પરન્તુ આ સૂત્ર લાગ્યાં પછી

પણ ષઢોઃકસિસ લાગે છે. તેથી તે સૂત્ર નિત્ય બને છે. માટે ‘પરાન્નિત્યમ્’

ન્યાયથી ૨.૧.૬૨ સૂત્ર પ્રથમ લાગે છે. નિગોક્+સ્યતે થાય છે. હવે

ધાતુનાં અન્તે ચોથો વ્યંજન રહ્યો નથી માટે ચાલુ સૂત્ર નહીં લાગે.

છતાં પણ ૨.૧.૬૨ થી જે કાર્ય થયું છે તે પરવિધિમાં એટલે કે આ સૂત્રના કાર્યમાં અસત્ મનાય માટે ક્ ના સ્થાને દ્ મનાય. તેથી ચોથો અક્ષર અન્તે મનાશે. માટે આદિનાં ગ્ નો ઘ થયો. અને નામ્યન્તસ્થા.... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ થવાથી નિષોક્ષ્યતે થયું.

★

ન્યઘૂદ્વમ્ - નિ+ગુહ+ધ્વમ્ (અઘતની)

નિ+અ+ગુહ+ધ્વમ્ - અઙ્ઘાતોરદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

નિ+અ+ગુહ+સક્+ધ્વમ્ - હ શિયોનામ્યુ... ૩.૪.૫૫ થી સક્ પ્રત્યય.

નિ+અ+ગુહ+ધ્વમ્ - દુહ દિહ લિહ ગુહો... ૪.૩.૭૪ થી સક્ નો લોપ.

નિ+અ+ગુદ્+ધ્વમ્ - હો ઘુટ્પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી હ નો દ્.

નિ+અ+ઘુદ્+ધ્વમ્ આ સૂત્રથી ગુ નાં ગ્ નો ષ.

નિ+અ+ઘુદ્+ધ્વમ્ - તવર્ગસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦ થી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્

નિ+અ+ઘૂદ્વમ્ - ઢસ્તઙ્ઘે... ૧.૩.૪૨ થી ઘુદ્ નાં દ્ નો લોપ અને પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

ન્યઘૂદ્વમ્ - ઇવર્ણદિ... ૧.૨.૨૧ થી ઙ્ નો ય થયો.

★

ધોક્ષ્યતે । - દુહ+સ્યતે - દુહ = દોહવું.

દોહ+સ્યતે - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ઙ્ નો ગુણ.

દોઘ્+સ્યતે - ભ્વાદેદદિર્ઘઃ ૨.૧.૮૩ થી હ નો ષ.

ધોઘ્+સ્યતે આ સૂત્રથી દ્ નો ઘ

ધોક્+સ્યતે - અઘોષે પ્રથમો... ૧.૩.૫૦ થી ષ્ નો ક્.

ધોક્+ષ્યતે = ધોક્ષ્યતે । નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ.

★

અધુઘ્વમ્ - દુહ+ધ્વમ્ (અઘતની.)

અદુહ+ધ્વમ્ - અઙ્ઘાતોરદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અદુહ+સક્+ધ્વમ્ - હશિયોનામ્યુ... ૩.૪.૫૫ થી સક્ પ્રત્યય.

અદુઘ્+સક્+ધ્વમ્ - ભ્વાદેદદિર્ઘઃ ૨.૧.૮૩ થી હ નો ષ.

અદુઘ્+ધ્વમ્ - દુહ-દીહ-લિહ... ૪.૩.૭૪ થી સક્ નો લોપ.

અધુઘ્+ધ્વમ્ આ સૂત્રથી દ્ નો ઘ.

અધુઘ્વમ્ - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ષ્ નો ગ્.

★

ભોત્સ્યતે - બુધ્+સ્યતે (ભવિ.) બુધ = બોધ પામવો - જાણવું.

બોધ્+સ્યતે - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ઙ્ નો ગુણ.

ભોધ્+સ્યતે આ સૂત્રથી બ્ નો મ્

ભોત્+સ્યતે = ભોત્સ્યતે - અઘોષે પ્રથમો... ૧.૩.૫૦ થી ષ્ નો ત્

★

અમુદધ્વમ્ - બુધ્+ધ્વમ્ (અદ્યતની)

અબુધ્+ધ્વમ્ - અઙ્ઘાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અબુધ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજદ્યતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ (સ).

અબુધ્+ધ્વમ્ - સોધિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અમુધ્+ધ્વમ્ આ સૂત્રથી બુધ્ નાં બ નો મ્

અમુદધ્વમ્ - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ધ્ નો દ્

ગ-ઙ-દ-બાદેરિતિ કિમ્? અજઙ્જપ્ । જમ્ = બગાસું ખાવું (યજ્ઞુબન્ત)

જમ્+યઙ્ - ગુલુપ સદચર... ૩.૪.૧૨ થી યઙ્ પ્રત્યય.

જમ્ જમ્+યઙ્ - સન્યઙ્શ્ચ ૪.૧.૩ થી દ્વિત્વ.

જમ્+યઙ્ - વ્યઙ્જનસ્... ૪.૧.૪૪ થી અનાદિ વ્યઙ્જનનો લોપ.

જમ્+યઙ્ - જપ જમ્... ૪.૧.૫૨ થી દ્વિત્વ પૂર્વમાં મ્ આગમ.

જમ્+યઙ્ - બહુલં લુપ્ ૩.૧.૧૪ થી યઙ્ નો લોપ.

જઙ્જમ્ - મ્માં ધુઙ્ વર્ગે... ૧.૩.૩૯ થી મ્ નો અનુનાસિક.

જઙ્જમ્+દિવ્ - દિવ્ તામ્ અન્... ૩.૩.૯ થી દિવ્ પ્રત્યય.

અજઙ્જમ્+દિવ્ - અઙ્ઘાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અજઙ્જમ્ - વ્યઙ્જનાદ્ દેઃ... ૪.૩.૭૮ થી દિવ્ નો લોપ.

અજઙ્જમ્ - ધુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી મ્ નો બ્

અજઙ્જપ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧ થી બ નો પ્

અહીં જઙ્જમ્ માં ગ-ઙ-દ-બ સિવાયનો જ્ તૃતીય છે. અને તેનું સૂત્રમાં
ઘ્રણ કરેલ નથી.एकस्वरस्येति किम्? दामलिद् = भाषाने पड़ेरनार - अहीं ऐकस्वरी
नथी भाटे आ सूत्र न लाग्युं.

વિવેચન : પ્રશ્ન - અહીં પ્રત્યયનું ઘ્રણ શા માટે કર્યું ? કારણ કે 'પ્રત્યયા-
ઽપ્રત્યયોઃ પ્રત્યયસ્યૈવગ્રહણમ્ ।' એ ન્યાયથી પ્રત્યયનું જ ઘ્રણ થાત ને ?

જવાબ : દધ્વઃ (ઘાઘાતુ વર્ત. પ્ર.પુ.દ્વિ.વ.)માં 'ઉભય સ્થાન નિષ્પત્તોઽન્યતરવ્યપદેશ
માક્ ।' જ્યારે આ ન્યાયથી પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયના સ્થાનમાં થયેલો
'ધ્વઃ' અવયવ પણ પ્રત્યય કહી શકાય... ત્યારે આદિમાં રહેલ દ્ નો
આ સૂત્રથી ચતુર્થ થવાની પ્રાપ્તિ આવી જાય... તેના નિવારણ માટે
સૂત્રમાં પ્રત્યયનું ઘ્રણ કરવાથી ન્યાયથી નિરપેક્ષ ધ્વ આદિમાં છે

એવો પ્રત્યય હોય તો જ થશે. પરંતુ અહીં દઘ્વઃ માં નહીં થાય.
 ચ એ સ્વ્વોઃ પછી મૂકેલ છે. તેથી ઉપરથી પદાન્તની અનુવૃત્તિ આવે
 છે. નહીંતર 'સ્વ્વોઃ' નાં ગ્રહણથી અટકી જાત.

ઘાગસ્તથોશ્ચ ૨.૧.૭૮

અર્થ : દ છે આદિમાં જેને અને ચતુર્થ વ્યંજન છે અન્તે જેને એવાં ઘા ધાતુનાં
 આદિ દ નો, ત કારાદિ, થ કારાદિ, સ કારાદિ અને ઘ્વ કારાદિ પ્રત્યય
 પર છતાં ચતુર્થ વ્યંજન થાય છે.

સૂત્રસમાસ : તશ્ચ થશ્ચ ઇતિ તથૌ તયોઃ । (ઈ.દ્.)

ઉદા. — ઘત્તઃ, ઘત્યઃ, ઘત્સઃ, ઘદઘ્વે ।

ઘા = ધારણ કરવું ઘા+તસ્ વિ. પ્રત્યયો.

ઘાઘા+તસ્ - હવઃશિતિ ૪.૧.૨ થી દ્વિવ.

ઘધા+તસ્ - હસ્વઃ ૪.૧.૩૯ થી પૂર્વનો ઘા હસ્વ.

દધા+તસ્ - દ્વિતીય તુર્યયોઃ... ૪.૧.૪૨ થી ઘ નો દ.

દઘ્+તસ્ - સ્નજ્ઞાતઃ ૪.૨.૯૬ થી ઘા નાં આ નો લોપ.

ઘઘ્+તસ્ આ સૂત્રથી આદિ દ નો ચતુર્થ ઘ.

ઘત્+તસ્ - અઘોષે પ્રથમો... ૧.૩.૫૦ થી તસ્ ની પૂર્વનાં ઘ નો ત્ -

ઘત્તઃ એવમ્ ઘત્યઃ, ઘત્સઃ ।

ઘદઘ્વે માં તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ઘ નો દ થયો તેટલું વિશેષ...

તથોશ્ચેતિ કિમ્ ? દઘ્વઃ । - વસ્ પ્રત્યય પરમાં છે. તેથી આ સૂત્ર
 ન લાગ્યું.

ચતુર્થાન્તસ્યૈવ - દધાતિ । અહીં ધાતુ દ આદિવાળો હોવા છતાં ચતુર્થાન્ત
 નથી પણ અન્તે આ છે તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

વિવેચન : પ્રશ્ન - ઉપરના સૂત્રમાં ઘાગ્ ધાતુનો સમાવેશ થઈ જતો હતો. તો પછી
 આ સૂત્ર જુદું શા માટે બનાવ્યું ?

જવાબ : ઉપરનાં સૂત્રમાં પદાન્ત હતું. તેની અનુવૃત્તિ અહીં અટકાવી દીધી અને
 ત્ કારાદિ થ્ કારાદિ પ્રત્યય વધાર્યા માટે આ સૂત્ર જુદું રચ્યું. તથોશ્ચ
 કરી ચ કારથી ઉપરથી સ્વ્વોઃ ની અનુવૃત્તિ લીધી. નહીંતર તથોઃ અહીં
 નવું ગ્રહણ કર્યું તેથી 'સ્વ્વોઃ'ની અનુવૃત્તિ અટકી જાત.

ઘાગ્ માં ગ્ અનુબંધ સહિત લીધો છે. તેથી યજ્ઞલુબન્ત માં આ સૂત્ર ન
 લાગે.

‘તિવાશવાનુબન્ધેન, નિર્દિષ્ટં યદ્ ગણેન ચ ।

एकस्वर निमित्तम् च, पञ्चैतानि न यङ्लुपि ॥

તિવ્ થી, શવ્ થી, અનુબંધથી, ગણથી, અને એકસ્વરનાં નિમિત્તથી આ પાંચ દ્વારા બતાવેલ કાર્ય યજ્ઞુબન્તમાં લાગતું નથી. તેથી યજ્ઞુબન્તમાં ધા ધાતુનું દાતઃ થશે.

‘આ-ગુણાવન્યાદેઃ ૪.૧.૪૮ થી દ નાં અ નો આ થયો છે.

પ્રશ્ન : અહીં ચ કારથી ઉપરનાં પ્રત્યયો ન લીધાં હોત તો ઉપરનાં સૂત્રમાં જ રૂપો સિદ્ધ થાત. તો ચ કારનું ગ્રહણ શા માટે ?

જવાબ : યજ્ઞુબન્ત માં ક્રિયાવ્યતિહારે..... ૩.૩.૨૩ સૂત્રથી આત્મનેપદમાં વ્યતિદાત્સે કરવાં માટે. નહીંતર વ્યતિદાત્સે થાત. કારણ કે અહીં ઘાગ્ એ અનુબંધ સહિત લીધો છે. તેથી આ સૂત્રમાં યજ્ઞુબન્ત નો નિષેધ થાય છે. પરન્તુ ઉપરમાં ઘા ધાતુ અનુબંધ વગરનો જ આવત. તેથી તે સૂત્ર યજ્ઞુબન્ત માં પણ લાગી જત.

પ્રશ્ન : ઘત્તઃ માં ઘા નું દ્વિત્વ થયાં પછીનાં આ નો લોપ ૪.૨.૯૬ થી કર્યો. તે સ્વરાદેશ થયો. તેથી ‘સ્વરસ્ય પે પ્રાગ્વિઘૌ’ ૭.૪.૧૧૦ સૂત્રથી સ્વરાદેશનો સ્થાનિવદ્ભાવ થશે. પછી ૧.૩.૫૦ સૂત્ર કઈ રીતે લાગે ? કેમકે આ મનાશે. માટે ઘ્ નો ત્ નહીં થાય.

જવાબ : અહીં રનજ્ઞાતઃ થી ઘા નાં આ નો લોપ થયો તે સ્વરાદેશપણામાં સ્થાનિવદ્ભાવ થતો નથી. કારણ કે અહીં અસત્ વિધિનું પ્રકરણ ચાલુ છે. અથવા તો વચન સામર્થ્યથી સ્થાનિવદ્ થતો નથી. માટે આ નહીં મનાય. અન્તે ઘ્ જ મનાશે. તેથી ૧.૩.૫૦ સૂત્ર લાગી ઘ્ નો ત્ થશે.

अघश्चतुर्थात् तथो-र्घः २.१.७८

અર્થ : વર્ગીય ચતુર્થ વ્યજ્જનથી પરમાં ઘા સિવાયના ધાતુથી વિધાન કરાયેલાં ત્ અને ઘ્ નો ઘ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન વિદ્યતે ઘા યસ્મિન્ સા અઘા તસ્માત્ । (બહુ.)
ત ચ થ ચ ઇતિ તથૌ તયોઃ । (ઈ.દ.)

ઉદા. : અદુઘ, અદુઘાઃ । દુહ+ત, થાસ્ પ્રત્યય. (હસ્તન્તી)
અદુહ+ત-થાસ્ - અદ્ઘાતોરદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.
અદુઘ+ત - થાસ્ - ખ્વાદેદદિર્ઘઃ ૨.૧.૮૩ થી હ નો ઘ્.
અદુઘ+ઘ-ધાસ્ આ સૂત્રથી ત્ અને ઘ્ નો ઘ્.

અદુઘ - અદુઘાસ્ - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ધુદ્નો ત્રીજો.

અદુઘાઃ - સોરુઃ - રઃ પદાન્તે... થી વિસર્ગ.

★

અલબ્ધ - અલબ્ધાઃ । લભ્ = ભેળવવું. લભ્+ત - થાસ્ (અદ્યતની)

અલભ્+ત-થાસ્ - અઙ્ઘાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અટ આગમ.

અલભ્+સિચ્+ત-થાસ્ - સિજઘતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અલભ્+ત-થાસ્ - ધુદ્ હ્રસ્વા... ૪.૩.૭૦ થી સિચ્ નો લોપ.

અલભ્+ઘ-ઘાસ્ આ સૂત્રથી ત્ અને થ નો ઘ.

અલબ્ધ - અલબ્ધાસ્ તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ભ નો બ.

અલબ્ધાઃ સોરુઃ - રઃ પદાન્તે... થી વિસર્ગ.

અઘ ઇતિ કિમ્ ? ઘત્તઃ - ઘત્થઃ ।

ઘા ધાતુનું વર્જન કર્યું છે. તેથી ત્-થ નો ઘ ન થયો.

વિહિત વિશેષણં કિમ્ ? જ્ઞાનભુત્ત્વમ્ ।

અહીં બુદ્ધ ધાતુથી પરમાં ત્ કારાદિ પ્રત્યય હોવા છતાં ધાતુથી વિધાન કરાયેલ પ્રત્યય નથી. પરન્તુ નામથી વિધાન કરાયેલ પ્રત્યય છે. તેથી ત્ નો ઘ આદેશ થતો નથી. નહીંતર જ્ઞાનભુદ્ધ્વમ્ એવું અનિષ્ટરૂપ થઈ જાત.

વિવેચન : પ્રશ્ન—ઉપરનાં સૂત્રમાં તથોઃ ને સમમી વિભ. હતી. અને ‘અર્થવશાત્ વિષત્કિ વિપરિણામઃ ।’ એ ન્યાયથી ઉપરથી તથોઃ લઈને ષષ્ઠી વિભ.નો અર્થ કરી શકાત. છતાં સૂત્રમાં ફરીથી તથોઃ નું શા માટે ગ્રહણ કર્યું ?

જવાબ : પૂર્વનાં સૂત્રમાં તથોઃ નિમિત્ત તરીકે ગ્રહણ કરેલ હતું. જ્યારે આ સૂત્રમાં ફરીથી તથોઃ નું ગ્રહણ કર્યું છે. તે કાર્યી તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે. અને આ ન્યાયથી નિમિત્તમાંથી કાર્યી તરીકે ઉપરથી આવી શકતો નથી. માટે સૂત્રમાં ફરીથી તથોઃ ગ્રહણ કરેલ છે.

પ્રશ્ન : ગઢદબાદે... ૨.૧.૭૭ સૂત્રમાં ચતુર્થાન્તસ્ય એ પ્રમાણેનાં અધિકારને અહીં ‘અર્થવશાત્...’ ન્યાયથી પઞ્ચમ્યન્ત કરીને લઈ શકાતું હતું છતાં અહીં ફરીથી ‘ચતુર્થાત્’ એ પ્રમાણે શા માટે ગ્રહણ કર્યું ?

જવાબ : અહીં એ પ્રમાણે સ્વીકાર થઈ શકત. પણ તે ક્લિષ્ટ પડત. અહીં સહેલાઈથી સમજાઈ જાય માટે પુનઃ ગ્રહણ કરેલ છે.

પ્રશ્ન : અહીં જ્ઞાનભુત્ત્વમ્ માં ‘જ્ઞાનબુદ્ધ’ ને ‘ક્વિબન્તાઃ ધાતુત્વં નોજ્ઞન્તિ...’ એ ન્યાયથી ધાતુ ગણી શકાત. તો અહીં કેમ ધાતુ તરીકે તેને ગ્રહણ કર્યો નહીં ?

જવાબ : અહીં અર્થઃ માં જે ઘા નું વર્જન કર્યું છે તે પર્યુદાસનઞ્ થી વર્જન કરેલ છે. તેથી તત્સદૃશનું ગ્રહણ થાય છે. તેથી ઘા સિવાયનાં અન્ય ધાતુઓનું વર્જન થશે. તેથી ક્વિપ્ વિ. લગાડી થયેલા નામોનું ધાતુ માનીને પણ ગ્રહણ નહીં થાય. માટે ત્ નો ઘ ન થાય.

નામ્યન્તાત્ પરોક્ષાદ્યતન્યા શિષો ઘોઢઃ ૨.૧.૮૦

અર્થ : ર્ અન્તવાળાં અને નામ્યન્ત એવાં ધાતુથી પરમાં રહેલાં પરોક્ષા, અદ્યતની અને આશિષ્ સંબંધી પ્રત્યયનાં ઘ નો દ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ર્ ચ નામી ચ નામિનૌ । (ઈ.દ્.) નામિનૌ અન્તે યસ્ય સઃ નામ્યન્તઃ તસ્માત્ (બહુ.) પરોક્ષા ચાદ્યતની ચ આશીશ્ચ એતેષાં સમાહારઃ પરોક્ષાદ્યતન્યાશીઃ તસ્ય । (સમા.દ્.)

ઉદા. : (૧) તુષ્ટદ્વે - સ્તુ - સ્તુતિ કરવી. સ્તુ+ધ્વે (પરોક્ષા બી.પુ.બ.વ.) સ્તુસ્તુ+ધ્વે - દ્વિર્ઘાતુઃ પરોક્ષા... ૪.૧.૧ થી દ્વિત્વ.

તુસ્તુ+ધ્વે - અષોષે શિટઃ ૪.૧.૪૫ થી દ્વિત્વ પૂર્વનાં સ્ નો લોપ.

તુષ્તુ+ધ્વે - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્તુ નાં સ્ નો ષ્.

તુષ્ટ+ધ્વે - તવર્ગસ્યશ્ચ... ૧.૩.૬૦ થી ષ્ નાં યોગમાં ત્ નો દ્.

તુષ્ટદ્વે આ સૂત્રથી ધ્વે નાં ઘ નો દ્.

(૨) અતીર્દવમ્ - ત્ = તરુનું ત્+ધ્વમ્ (અદ્યતની બી.પુ.બ.વ.)

અત્+ધ્વમ્ - અદ્ધાતોરાદિ... ૪.૪.૨૮ થી અદ્ આગમ.

અત્+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજદ્યતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અત્+સિચ્+ધ્વમ્ - ઋવર્ણાત્ ૪.૩.૩૬ થી સિચ્ કિદ્વત્.

અતિર્+સિચ્+ધ્વમ્ - ઋતાંકિટીર્ ૪.૪.૧૧૬ થી ઋ નો ઇર્.

અતિર્+ધ્વમ્ - સોઘિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અતીર્+ધ્વમ્ - ધ્વાદેર્નામિનો... ૨.૧.૬૩ થી ઈ દીર્ઘ.

અતીર્દવમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્.

(૩) તીર્ષદ્વમ્ - ત્+સીધ્વમ્ (આશિષ્ બી.પુ.બ.વ.)

ત્+સીધ્વમ્ - ઋવર્ણાત્ ૪.૩.૩૬ થી સીધ્વમ્ કિદ્વત્.

તિર્+સીધ્વમ્ - ઋતાંકિટીર્ ૪.૪.૧૧૬ થી ઋ નો ઇર્ થયો.

તિર્+સીધ્વમ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્ થયો.

તીર્+સીધ્વમ્ - ધ્વાદેર્નામિનો... ૨.૧.૬૩ થી ઇર્ નો ઈ દીર્ઘ.

તીર્ષદ્વમ્ આ સૂત્રથી સીધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્.

(૪) અદિદ્વમ્ - દા = આપવું દા+ધ્વમ્ (અઘતની બી.પુ.બ.વ.)

અદા+ધ્વમ્ - અઙ્ઘાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અદા+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજઘતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અદિ+સિચ્+ધ્વમ્ - ઇશ્વસ્થાદઃ ૪.૩.૪૧ થી સિચ્ કિદ્વત્ અને દા નાં આ નો ઇ થયો.

અદિ+ધ્વમ્ - સોધિ વા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અદિદ્વમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ષ્ નો દ્.

(૫) ચેષીદ્વમ્ - ચિ+સીધ્વમ્ (આશિષ્. બી.પુ.બ.વ.)

ચે+સીધ્વમ્ - નામિનોગુણો... ૪.૩.૧ થી ઇ નો ગુણ એ.

ચે+ષીધ્વમ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્.

ચેષીદ્વમ્ આ સૂત્રથી સીધ્વમ્ નાં ષ્ નો દ્.

નામ્યન્તાદિતિ કિમ્ ? અપઘ્વમ્ - પચ્ = રાંધવું પચ્+ધ્વમ્ (અઘતની બી.પુ.બ.વ.)

અપચ્+ધ્વમ્ - અઙ્ઘાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અપચ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજઘતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અપચ્+ધ્વમ્ - સોધિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અપક્+ધ્વમ્ - ચજઃકગમ્ ૨.૧.૮૬ થી ચ્ નો ક્.

અપઘ્વમ્ - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ક્ નો ગ્.

અહીં ર્ કારાન્ત કે નામ્યન્ત ધાતુ નથી. પરન્તુ વ્યઞ્જનાન્ત ધાતુ હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

આસિધ્વમ્ - આસ્ = બેસવું. આસ્+ધ્વમ્ (અઘતની બી.પુ.બ.વ.)

આસ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજઘતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

આસ્+ઇટ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સ્તાઘશિતો... ૪.૪.૩૨ થી સિચ્ ની પૂર્વે ઇટ્

આસ્+ઇટ્+ધ્વમ્ - સોધિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

આસિધ્વમ્ - સ્વઘદેસ્તાસુ ૪.૪.૩૧ થી આ ની વૃદ્ધિ.

અહીં પણ નામ્યન્ત કે ર્ કારાન્ત ધાતુ નથી તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

વિવેચન : પ્રશ્ન - ૨.૧.૮૦ અને ૨.૧.૮૧ આ બંને સૂત્રો માત્ર ધાતુ સંબંધી છે. તો પછી તે ધાતુ પ્રકરણમાં લેવાં હતાં ને ? અહીં શા માટે લીધાં ?

જવાબ : આ બે સૂત્રો પ્રાસંગિક છે. ૨.૧.૭૯ માં પણ ધાતુના વર્ણ સંબંધી જ વાત છે. એમાં 'ષ્' નું પ્રકરણ ચાલે છે તેથી ચાલુ પ્રકરણ હોવાથી

અહીં ભેગું જ લઈ લીધું. નહીં તો ફરી પાછું ધાતુ પ્રકરણમાં આ વાત લે તો ગૌરવ થઈ જાય. લાઘવ કરવાં માટે જ ચાલુ પ્રકરણમાં પ્રહણ કરી લીધું છે.

હાન્તસ્થાઞ્ઞીઙ્ઞ્યાં વા ૨.૧.૮૧

અર્થ : હ અને અન્તસ્થાથી પરમાં રહેલાં જે જિ અને ઇદ્ તેનાંથી પર રહેલાં પરોક્ષા - અદ્યતની અને આશિષ્ સંબંધી પ્રત્યયનાં ઘ નો દ્ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : હશ્ચ અન્તસ્થા ચ એતયોઃ સમાહારઃ હાન્તસ્થં તસ્માત્ (સમા.દ.) જિશ્ચ ઇદ્ ચ ઞીઙ્ઞૈ તાઙ્ઞ્યામ્ (ઈ.દ.)

ઉદા. : (૧) હ અન્તવાળા - અગ્રાહિદ્વમ્ - અગ્રાહિધ્વમ્ - ગ્રહ+ધ્વમ્ (કર્મણિ અદ્ય. બી.પુ.બ.વ.)

અગ્રહ+ધ્વમ્ - અદ્ધાતોરદિ... ૪.૪.૨૮ અદ્ આગમ.

અગ્રહ+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજદ્યતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ ધ્વમ્ પૂર્વે સિચ્.

અગ્રહ+જિદ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સ્વરગ્રહ દ્વશ... ૩.૪.૬૮ થી સિચ્ પૂર્વે જિદ્.

અગ્રાહ+જિદ્+સિચ્+ધ્વમ્ - ઞિગિતિ ૪.૩.૫૦ થી ઉપાન્ત્ય અની વૃદ્ધિ.

અગ્રાહ+જિદ્+ધ્વમ્ - સોધિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અગ્રાહિદ્વમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્ વિકલ્પ પક્ષે

અગ્રાહિધ્વમ્

(૨) ગ્રાહિષીદ્વમ્ - ગ્રાહિષીધ્વમ્ - ગ્રહ+સીધ્વમ્ (આશિષ્ કર્મણિ બી.પુ.બ.વ.)

ગ્રહ+જિદ્+સીધ્વમ્ - સ્વરગ્રહદ્વશ... ૩.૪.૬૮ થી જિદ્.

ગ્રાહ+જિદ્+સીધ્વમ્-ઞિગિતિ ૪.૩.૫૦ થી ગ્રહ ના અનો આ.

ગ્રાહિષીધ્વમ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ.

ગ્રાહિષીદ્વમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્ થાય ત્યારે...

ગ્રાહિષીધ્વમ્ વિકલ્પ પક્ષે ઘ નો દ્ ન થાય ત્યારે...

- અન્તસ્થાથી પર -

(૩) અનાયિદ્વમ્-અનાયિધ્વમ્-ની+ધ્વમ્ (કર્મણિ અદ્ય. બી.પુ.બ.વ.)

અની+ધ્વમ્ - અદ્ધાતોરદિ... ૪.૪.૨૮ થી અદ્ આગમ.

અની+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજદ્યતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અની+જિદ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સ્વર-ગ્રહ-દ્વશ... ૩.૪.૬૮ થી જિદ્ પ્રત્યય.

અનૈ+જિટ્+સિચ્+ધ્વમ્ - નામિનોઽકલિ... ૪.૩.૫૧ થી ઈ ની વૃદ્ધિ.

અનૈ+જિટ્+ધ્વમ્ - સોધિ વા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

અનાય્+ઇ+ધ્વમ્ - એદૈતોઽયાય ૧.૨.૨૩ થી એ નો આય્.

અનાયિદ્વમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્ થાય ત્યારે.

અનાયિધ્વમ્ વિકલ્પ પક્ષે ઘ નો દ્ ન થાય ત્યારે...

(૪) નાયિષીદ્વમ્ - નાયિષીધ્વમ્ - ની+સીધ્વમ્ (આશિષ્, કર્મણિ

બી.પુ.બ.વ.) ગ્રાહિષીદ્વમ્ ની સાધનિકા પ્રમાણે જાણવું.

અહીં ની નાં એ નો આય્ થયાં પછી અન્તસ્થાથી પરમાં જિટ્ પ્રત્યય છે. માટે આ સૂત્ર લાગે છે.

(૫-૬) અકારિદ્વમ્ - અકારિધ્વમ્, અલાવિદ્વમ્ - અલાવિધ્વમ્ આ બંનેમાં પણ અનાયિદ્વમ્ ની સાધનિકા પ્રમાણે જાણવું.

હ અન્તવાળી -

(૭) જગૃહિદ્વે - જગૃહિધ્વે - ગ્રહ = ગ્રહણ કરવું. ગ્રહ+ધ્વે (પરોક્ષા બી.પુ.બ.વ.)

ગ્રહ ગ્રહ+ધ્વે - દ્વિર્ઘાતુઃપરોક્ષા... ૪.૧.૧. થી દ્વિત્વ.

ગગ્રહ+ધ્વે - વ્યજ્જનસ્યા... ૪.૧.૪૪ થી પૂર્વના અનાદિ વ્યંજનનો લોપ.

જગ્રહ+ધ્વે - ગહોર્જઃ ૪.૧.૪૦ થી ગ્ નો જ.

જગ્રહ+ઇટ્+ધ્વે - સ્ક્રસુ વૃષ્ટઃ... ૪.૪.૮૧ થી ધ્વે ની પૂર્વે ઇટ્.

જગ્રહ+ઇ+ધ્વે - ઇન્ધ્યસંયોગાત્ ૪.૩.૨૧ થી ધ્વે કિદ્વત્.

જગૃહિધ્વે - ગ્રહ-વ્રશ્ચ... ૪.૧.૮૪ થી ગ્રહ નાં ર્ નો ઋ.

જગૃહિદ્વે આ સૂત્રથી ધ્વે નાં ઘ નો દ્ વિકલ્પે થાય ત્યારે.

જગૃહિધ્વે પક્ષે ઘ નો દ્ ન થાય ત્યારે.

અન્તસ્થા અન્તવાળી -

(૮) આયિદ્વમ્ - આયિધ્વમ્. અય્ = જવું. અય્+ધ્વમ્ (અઘતની, બી.પુ.બ.વ.)

અય્+સિચ્+ધ્વમ્ - સિજઘતન્યામ્ ૩.૪.૫૩ થી સિચ્ પ્રત્યય.

અય્+ઇટ્+સિચ્+ધ્વમ્ - સ્તાઘશિતોઽ... ૪.૪.૩૨ થી સિચ્ ની પૂર્વે ઇટ્.

આયિ+સિચ્+ધ્વમ્ - સ્વરાદેસ્તાસુ ૪.૪.૩૧ થી અ ની વૃદ્ધિ.

આયિધ્વમ્ - સોધિવા ૪.૩.૭૨ થી સિચ્ નો લોપ.

આયિદ્વમ્ આ સૂત્રથી ધ્વમ્ નાં ઘ નો દ્ વિકલ્પે.

આયિધ્વમ્ જ્યારે ઘ નો દ્ ન થાય ત્યારે..

હાન્તસ્થાદિતિ કિમ્ ? ઘાનિષીધ્વમ્, આસિષીધ્વમ્ । હન્ = હણ્વું -
હન્+સીધ્વમ્ (આશિષ્ કર્મણિ, બી.પુ.બ.વ.)

હન્+ઝિદ્+સીધ્વમ્ - સ્વર-ગ્રહદ્વશ... ૩.૪.૬૮ થી ઝિદ્.

ઘન્+ઝિદ્+સીધ્વમ્ - ઝિણવિ ઘન્ ૪.૩.૧૦૧ થી હન્ નો ઘન્.

ઘાન્+ઝિદ્+સીધ્વમ્ - ઝિણિતિ ૪.૩.૫૦ થી અ ની વૃદ્ધિ આ.

ઘાન્+ઝિદ્+ષીધ્વમ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્.

અહીં ઝિદ્ ની પૂર્વે હ કે અન્તસ્થા નથી. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

આસિષીધ્વમ્ - આસ્+સીધ્વમ્ (આશિષ્ કર્મણિ બી.પુ.બ.વ.) અહીં
પણ ગ્રાહિષીધ્વમ્ ની જેમ સાધનિકા થશે. પરન્તુ સિ ની પૂર્વે હ કે
અન્તસ્થા ન હોવાથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

વિવેચન : પ્રશ્ન - સૂત્રમાં દ્વિ.વ. શા માટે કર્યું છે ?

જવાબ : અહીં વચનભેદ કરવાનું કારણ યથાસંખ્યની નિવૃત્તિ માટે છે. કારણ
કે હ અને અન્તસ્થા એ બે છે. અને ઝિદ્ અને ઇદ્ બે છે. જો વચનભેદ
ન કર્યો હોત તો 'યથાસંખ્ય'... ન્યાયથી અનુક્રમ થઈ જાત.

પ્રશ્ન : આ સૂત્રની રચના શા માટે કરી ? કારણ કે ઝિદ્ કે ઇદ્ લાગવાથી
નામ્યન્ત ધાતુ બની જાત. પછી ઉપરના સૂત્રથી પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

જવાબ : (૧) ઉપરનાં સૂત્રથી નિત્ય પ્રાપ્તિ હતી જ્યારે અહીં વિકલ્પે પ્રાપ્તિ
કરવી છે. (૨) ઝિદ્ કે ઇદ્ લાગવાથી ધાતુ નામ્યન્ત બને નહીં કારણ
કે ઝિદ્ છે તે સ્વતન્ત્ર છે. જ્યારે ઇદ્ એ પ્રત્યયની પૂર્વે લાગવાથી
પ્રત્યયના અવયવભૂત બને છે તેથી ઝિદ્ અને ઇદ્ પર છતાં ધાતુ
નામ્યન્ત થતો નથી. તેથી ઉપરનાં સૂત્રમાં ગ્રહણ થઈ શકે નહીં.

હો ઘુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨

અર્થ : ઘુદ્ વર્ણ છે આદિમાં જેને એવાં પ્રત્યય પર છતાં અને પદનાં અન્તે
હ નો દ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઘુદ્ ચ પદાન્તશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઇતિ ઘુદ્પદાન્તં તસ્મિન્ । (સમા.દ્.)

ઉદા. - લેઢા - લિહ્+તા લિહ્ = ચાટવું.

લિદ્+તા આ સૂત્રથી હ નો દ્

લિદ્+ઘા - અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૮ થી તા નાં ત્ નો ઘ.

લિદ્+ઢા - તવર્ગસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦ થી દ્ નાં યોગમાં ષ્ નો દ્

લેદ્+ઢા - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ઈ નો ગુણ એ.

લેઢા - ઢસ્તઙ્ઠે ૧.૩.૪૨ થી દ્ ની પૂર્વનાં દ્ નો લોપ.

મધુ લેઢીતિ ક્વિપ્ - મધુલિદ્ । = ભમર

ગુઢં લેઢીતિ ક્વિપ્ - ગુઢલિહ્ । ગુઢલિદ્ અત્ર અસ્તિ ઇતિ ગુઢલિષ્માન્ ।
= મધમાખીવાળો.

ગુઢલિહ્+મતુ - તદસ્યાઽસ્તિ... ૭.૨.૧ થી મતુ પ્રત્યય..

ગુઢલિદ્+મતુ આ સૂત્રથી હ નો દ્ થયો.

હવે ૨.૧.૭૬ અને ૨.૧.૮૪ બંને સૂત્રની પ્રાપ્તિ આવી. તેમાં

૨.૧.૮૪ પર સૂત્ર હોવાથી તેજ સૂત્ર પ્રથમ લાગે. માવર્ણાન્તો...

૨.૧.૮૪ સૂત્રથી મ્ નો વ્ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આ સૂત્રનું

કાર્ય પરવિધિમાં અસત્ થાય છે. તેથી દ્ નો હજ મનાય. તેથી મતુ

નાં મ્ નો વ્ ન થાય. તેથી હવે ૨.૧.૭૬ સૂત્રથી દ્ નો દ્ થશે. હવે

હ એ પણ પચ્ચમ વર્ણને વર્ગીય વર્ણ હોવાથી ૨.૧.૮૪ સૂત્ર લાગે.

પરન્તુ ૨.૧.૭૬ સૂત્રનું કાર્ય પણ પરવિધિમાં અસત્ મનાતું હોવાથી

દ્ નો દ્ માન્યો. અને એ દ્ પણ ૨.૧.૮૨ થી બનેલો પરવિધિમાં

અસત્ મનાતો હોવાથી દ્ નો દ્ માન્યો. તેથી હવે ૨.૧.૮૪ સૂત્ર નહીં

લાગે. તેથી પ્રત્યયે ચ ૧.૩.૨ સૂત્ર લાગી દ્ નો ણ્ થવાથી ગુઢલિષ્માન્

બન્યું. જો અસત્ વિધિ ન હોત તો ગુઢલિદ્વાન્ એવો અનિષ્ટ પ્રયોગ

થાત.

વિવેચન : પ્રશ્ન - સૂત્રમાં ઘુદ્ જ લખ્યું છે તો ઘુદ્ પ્રત્યય એમ કેવી રીતે પ્રહણ કર્યું ?

જવાબ : ઘુદ્ બે જાતના છે. (૧) પ્રત્યય સંબંધી (૨) અપ્રત્યયસંબંધી.

હવે અહીં ન્યાય છે કે 'પ્રત્યયાઽપ્રત્યયોઃ પ્રત્યયસ્યૈવ ગ્રહણમ્' પ્રત્યય અને

અપ્રત્યય બંનેમાંથી પ્રત્યયનું જ પ્રહણ થાય છે. આ ન્યાયથી પ્રત્યય

જ પ્રહણ થાય.

(૧) પ્રત્યય સંબંધી ઘુદ્ - લિહ્+તા અહીં ત્ કારાદિ પ્રત્યય છે.

આદિમાં જે ત્ છે તે ઘુદ્ સંજ્ઞક છે. માટે એ પ્રત્યય સંબંધી ઘુદ્ કહેવાય.

(૨) અપ્રત્યયસંબંધી ઘુદ્ - કોઈ શબ્દ જ એવો હોય કે જેની આદિમાં

ઘુદ્ વ્યંજન હોય તેને અપ્રત્યય સંબંધી ઘુદ્ કહેવાય.

પદાન્ત ઇતિ કિમ્ ? મધુલિહૌ । સ્વરાદિ પ્રત્યય છે માટે પદાન્ત નથી.
ગુઙલિખ્મત્ નાં રૂપો સાધનિકા વિ. ગોમત્ વત્ જાણવી.

ભ્વાદેર્દાદિર્ઘઃ ૨.૧.૮૩

અર્થ : જેમાં દ્ આદિમાં છે એવાં ભ્વાદિ ધાતુ સંબંધી અવયવનાં હ નો ધુદ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તે ષ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ધૂઃ આદિઃ યસ્ય સઃ ભ્વાદિઃ તસ્ય । (બહુ.)

દ્ આદિઃ યસ્ય સઃ દાદિઃ તસ્ય । (બહુ.)

ઉદા. : (૧) દોઘ્વા - દુહ્+તા શ્વસ્તની (ત્રી.પુ.એ.વ.)

દુઘ્+તા આ સૂત્રથી હ નો ષ્.

દુઘ્+ધા - અધશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૯ થી તા નાં ત નો ધ્.

દુગ્+ધા - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ષ્ નો ગ્.

દોઘ્વા - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ડ નો ગુણ ઓ.

(૨) ધોક્ષ્યતિ - દુહ્+સ્યતિ (ભવિષ્યન્તી ત્રી.પુ.એ.વ.)

દોહ્+સ્યતિ - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ડ નો ગુણ ઓ.

દોઘ્+સ્યતિ આ સૂત્રથી હ નો ષ્.

ધોઘ્+સ્યતિ - ગઙદબાદે... ૨.૧.૭૭ થી દ્ નો ધ્.

ધોક્+સ્યતિ - અઘોષેપ્રથમો... ૧.૩.૫૦ થી ધ્ નો ક્.

ધોક્+ષ્યતિ - ધોક્ષ્યતિ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્.

(૩) અધોક્ - દુહ્+દિવ્ (શ્વસ્તની ત્રી.પુ.એ.વ.)

અદુહ્+દિવ્ - અઙ્ધાતોરાદિ... ૪.૪.૨૯ થી અદ્ આગમ.

અદુહ્ - વ્યઙ્જનાદ્ દેઃ... ૪.૧.૭૮ થી દિવ્ નો લોપ.

અદોહ્ - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ડ નો ગુણ ઓ.

અદોઘ્ - આ સૂત્રથી હ નો ષ્.

અધોઘ્ - ગ-ઙ-દ-બા દે... ૨.૧.૭૭ થી દ્ નો ધ્.

અધોગ્ - ધુદ્સ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી ષ્ નો ગ્.

અધોક્, અધોગ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧ થી ગ્ નો ક્ વિકલ્પે.

ગોધુક્ - ગાયને દોહનાર.

ભ્વાદેરિતિ કિમ્ ? દામલિદ્ અહીં ભ્વાદિ સંબંધી નથી પરન્તુ નામધાતુ છે તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

પ્રશ્ન : અહીં ષ્ કાર શા માટે ? ગ્ કાર કેમ નહીં ? કેમ કે ધુટસ્તૃતીયઃ થી ગ્ કાર થાય જ છે.

જવાબ : ગ્ કાર કરે તો ગડદબાદે... ૨.૧.૭૭ અને અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૮ આ સૂત્રો લાગવાની પ્રાપ્તિ રહેતી નથી. તેથી અઘોક્ ને બદલે અદોક્ એવું અનિષ્ટ રૂપ થઈ જાત. તે ન થાય માટે અહીં ષ્ કહેલ છે. દામલિહ નાં રૂપો વિ. મધુલિહ વત્ થશે.

મુહ-દ્રુહ-સ્નુહ-સ્નિહો વા ૨.૧.૮૪

અર્થ : મુહ-દ્રુહ-સ્નુહ-સ્નિહ નાં અન્ય હ નો ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તમાં ષ્ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : મુહશ્ચ દ્રુહશ્ચ સ્નુહશ્ચ સ્નિહશ્ચ એતેષાં સમાહારઃ મુહ-દ્રુહ-સ્નુહ-સ્નિહ તસ્ય । (સમા.૬.)

ઉદા. : મુહ = મોહ પામવો. મોગ્ધા - મોઢા, ઉર્ધ્વં મુહ્યતિ ઇતિ ઉન્મુક્ - ઉન્મુદ્ ।

દ્રુહ = દ્રોહ કરવો. દ્રોગ્ધા - દ્રોઢા, મિત્રં દ્રોગ્ધિ ઇતિ મિત્રધુક્ - મિત્રધુદ્ ।

ણુહ = ઓડકાર ખાવો. સ્નોગ્ધા - સ્નોઢા, ઉર્ધ્વં સ્નુહ્યતિ ઇતિ ઉત્સુક્ - ઉત્સુદ્ ।

ણિહ = સ્નેહ રાખવો. સ્નેગ્ધા - સ્નેઢા, ચેલં સ્નિહ્યતિ ઇતિ ચેલસ્રિક્ - ચેલસ્રિદ્ ।

ઉન્મુહ વિ. ચારેનાં રૂપો વિ. જીવનશ્વત્ પરન્તુ ૨.૧.૮૪, ૨.૧.૮૨ લાગે.

મોગ્ધા - મુહ+તા (શ્વસ્તની ત્રી.પુ.એ.વ.)

મોહ+તા - લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪.૩.૪ થી ડ નો ગુણ ઓ.

મોઘ+તા આ સૂત્રથી હ નો ષ્.

મોઘ+ધા - અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૮ થી ત્ નો ષ્.

મોગ્ધા - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૮ થી ષ્ નો ગ્.

વિવેચન : ધાતુપાઠમાં ણુહ - ણિહ એ પ્રમાણે પાઠ છે. ધાતુપાઠમાં જ્યાં જ્યાં મૂર્ધન્ય ષ્ છે. તેનો 'ષઃ સોઽષ્ટ્યૈ ણિવ ષ્વષ્કઃ ૨.૩.૮૮ થી ષ્ નો સ્ થાય છે. તેને 'સોપદેશઃ' એટલે કૃત્ સ્ કાર કહેવાય છે. ૨.૩.૮૮ એ કૃત્ સ્ કાર કરવા માટેનું સૂત્ર છે એ પ્રમાણે કૃત્ સ્ કાર થવાથી

નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫ થી સ્ નો ષ્ થઈ શકશે.

કૃત્ સ્કાર = ધાતુમાંજ્યાં મૂર્ધન્ય ષ્ હોય ત્યાં દન્ય સ્ કરી દેવો તે...
આ સૂત્ર પ્રાપ્તનો વિકલ્પ છે. અને અપ્રાપ્તનો પણ વિકલ્પ છે. માટે
'પ્રાપ્તાપ્રાપ્ત વિભાષા' કહેવાય છે.

૨.૧.૮૩ થી દ્રહ માં હ નો ષ્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી. અન્ય ત્રણમાં હ
નો ષ્ થવાની પ્રાપ્તિ હતી જ નહીં. આ ચારેયમાં આ સૂત્રથી વિકલ્પે
હ નો ષ્ કર્યો.

૨.૧.૮૨ સૂત્રનું અપવાદ સૂત્ર ૨.૧.૮૩ છે અને ૨.૧.૮૩ સૂત્રનું
અપવાદ સૂત્ર ૨.૧.૮૪ છે.

વિવેચન : પ્રશ્ન - ધાતુપાઠમાં મુહ-દ્રહ-સ્રહ-ઝિહ એ ચાર ધાતુને સાથે બતાવેલાં
છે. તો મુહાદિ કેમ ન કર્યું ? પૃથક્પૃથક્ કેમ કહ્યાં ?

જવાબ : જો 'મુહાદિ' કહે તો તે ગણ કહેવાય. તેથી તિવાશવાનુબન્ધેન... ન્યાયથી
યજ્લુબન્ત માં આ સૂત્ર ન લાગી શકે. પરંતુ યજ્લુબન્ત માં પણ આ
સૂત્ર લગાડવું છે. માટે દરેકને પૃથક્ પૃથક્ પ્રહણ કરેલ છે.

(૧) યજ્લુબન્ત - મૃશમ્ મુહ્યતિ ઇતિ । મોમોહિતિ - મુહ+તિવ્
મુહ+યજ્+તિવ્ - વ્યજ્જનાદેરેક... ૩.૪.૯ થી યજ્ પ્રત્યય.

મુહમુહ+ય+તિ - સન્યજ્જશ્ચ ૪.૧.૩ થી ક્ષિત્વ.

મુમુહ+ય+તિ - વ્યજ્જનસ્યા... ૪.૧.૪૪ થી અનાદિવ્યંજનનો લોપ.

મોમુહ+ય+તિ - આ-ગુણાવન્યાદેઃ ૪.૧.૪૮ થી ક્ષિત્વ પૂર્વનાં ડ નો
ગુણ.

મોમુહ+તિ - બહુલં લુપ્ ૩.૪.૧૪ થી યજ્ નો લોપ.

મોમોહ+તિ - નામિનો ગુણો... ૪.૩.૧ થી ડ નો ગુણ ઓ.

મોમોહિતિ - યજ્તુરુસ્તોર્બહુલમ્ ૪.૩.૬૪ થી તિ ની પૂર્વે ઇત્.

(૨) મોમોગ્ધિ - મોમોહ+તિ સુધી ઉપર પ્રમાણે.

મોમોઘ+તિ આ સૂત્રથી હ નો ષ્ થયો.

મોમોઘ+ધિ - અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૯ થી ત્ નો ઘ્.

મોમોગ્ધિ - તૃતીયસ્તૃતીય... ૧.૩.૪૯ થી ષ્ નો ગ્.

(૩) મોમોઢિ - મોમોહ સુધી ઉપર પ્રમાણે

મોમોઢ+તિ - હોઘુદ્ પદાન્તે ૨.૧.૮૨ થી હ નો ઢ્.

મોમોઢ+ધિ - અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૯ થી ત્ નો ઘ્.

મોમોદ્+દિ - તવર્ગસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦ થી ધ્ નો દ્.

મોમોદિ - ઢસ્તડ્ઢે ૧.૩.૪૨ થી પૂર્વનાં દ્ નો લોપ.

પ્રથમમાં ૪.૩.૬૪ થી ઇત્ બહુલતાએ થાય.

દ્વિતીયમાં ૨.૧.૮૪ થી હ નો ષ્ વિકલ્પે થાય.

તૃતીયમાં એ બેનાં વિકલ્પ પક્ષે ૨.૧.૮૨ થી હ નો દ્ થાય.

એ પ્રમાણે મોમોહિતિ, મોમોઘિ, અને મોમોદિ એમ ત્રણ રૂપો થાય છે.

નહાહોર્ધતૌ ૨.૧.૮૫

અર્થ : નહ ધાતુમાં તેમજ બ્રૂ ના સ્થાને થયેલાં આહ ધાતુનાં હ નો ધુદ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તમાં અનુક્રમે ધ્ અને ત્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : નહ ચ આહ ચ નહાહૌ તયોઃ । (ઈ.દ્.)

ઘશ્ચ તશ્ચ ઇતિ ઘતૌ । (ઈ.દ્.)

ઉદા. : બ્રૂ = બોલવું. આત્થ - બ્રૂ+સિવ્ (સિ) (વર્ત.બી.પુ.એ.વ.)

આહ+થવ્ - બ્રૂગઃ પજ્વાનાં... ૪:૨.૧૧૮ થી બ્રૂ નો આહ આદેશ અને સિવ્ નો થવ્ આદેશ થયો.

આત્થ આ સૂત્રથી હ નો ત્ થયો.

વિવેચન : પ્રશ્ન - 'નહાહોર્ધઃ' એટલું સૂત્ર કર્યું હોત તો પણ ચાલત. કારણ કે આહ નાં હ નો ત્ કરવાને બદલે ધ્ કર્યો હોત તો થ પ્રત્યય પર છતાં ૧.૩.૫૦ થી ધ્ નો ત્ થઈ જ જાત. તેથી આત્થ રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

જવાબ : જો આહ નાં હ નો ધ્ કર્યો હોત તો ચોથો અક્ષર અન્તે આવવાથી અઘશ્ચતુર્થાત્... ૨.૧.૭૮ સૂત્ર લાગી થવ્ નાં થ નો ધ્ થઈ જાત. એટલે આદ્ધ રૂપ બની જાત. આત્થ સિદ્ધ ન થાત. માટે સૂત્ર યથાર્થ જ છે. સૂત્રમાં નહાહોઃ અને ઘતૌ બંને દ્વિ.વ. છે. માટે યથાસંખ્ય લાગુ પડશે.

ચજઃકગમ્ ૨.૧.૮૬

અર્થ : ધુદ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તે ચ્-જ્ નો અનુક્રમે ક્-ગ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ચશ્ચ જ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ ચજ્ તસ્ય । (સમા.દ્.)

કશ્ચ ગશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ કગમ્ । (સમા.દ્.)

ઉદા. : વક્તા, વાક્, ત્યક્તા, અર્દ્ધભાક્ ।

પ્રશ્ન : ચજઃ કગમ્ સૂત્રની જગ્યાએ ચજઃ કમ્ એવું કર્યું હોત તો પણ ચાલત. કારણ કે એવું કરવાથી પણ ચ્ નો ક્ થઈ વાક્ થાત. તેમજ જ્ નો પણ ક્ થઈને અર્દ્ધભાક્ થઈ જાત. અને ૨.૧.૭૬ થી અર્દ્ધભાગ્ પણ

થઈ શકત. અને ગ્ નો ક્ કરવો હોત તો 'વિગમેવા' ૧.૩.૫૧ સૂત્રથી થઈ શકત. તેથી 'ચજઃકમ્' અથવા 'ચજઃગમ્' કર્યું હોત તો ચાલત. ગૌરવ શા માટે ?

જવાબ : છતાં પણ ચજઃ કગમ્ સૂત્ર કર્યું છે. કારણ કે જો ગ્ કે ક્ કર્યો હોત તો અર્ધભાક્ માં વાંધો ન આવત. પણ ગ્ કર્યો હોત તો વૃક્ણઃ - પક્વઃ રૂપ સિદ્ધ ન થાત. વૃક્ણઃ - પક્વઃ થઈ જાત. અને ક્ કર્યો હોત તો 'લગ્નઃ' 'મગ્નઃ' વિ.રૂપ સિદ્ધ ન થાત. પણ 'લક્નઃ' - 'મક્નઃ' વિ.અનિષ્ટ રૂપો થાત. માટે જે 'ચજઃ કગમ્' સૂત્રની રચના કરી તે યોગ્ય જ છે.

વૃક્ણઃ ની સાધનિકા ૨.૧.૬૧ માં બતાવી છે.

લગ્નઃ - લસ્જ્+ત - ક્તક્તવત્ ૫.૧.૧૭૪ થી ક્ત પ્રત્યય.

લસ્જ્+ન - સૂચત્યાદ્યોદિતઃ ૪.૨.૭૦ થી ત નો ન.

અહીં જે ત નો ન કર્યો તે ૨.૧.૬૧ સૂત્રમાં માન્યો. તે પરવિધિનું કાર્ય કરવાનાં પ્રસંગે અસત્ થાય. હવે સંયોગસ્યાદૌ... ૨.૧.૮૮ થી સ્ નો લોપ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ત્યારે ન અસત્ થવાથી ત માન્યો. ત એ ધુદ્ છે. તેથી સંયોગસ્યાદૌ... ૨.૧.૮૮ થી આદિ સ્ નો લોપ થશે... હવે ૨.૧.૮૬ નું કાર્ય કરવાનું આવ્યું તેથી અહીં પણ ૨.૧.૬૧ થી પરકાર્યમાં ન ને અસત્ માની ત માનવાથી ધુદ્ પ્રત્યય હોવાથી જ્ નો ગ્ થઈ લગ્નઃ રૂપ સિદ્ધ થયું.

પ્રશ્ન : અહીં યથાસંખ્ય કેમ ન કર્યું ?

જવાબ : ધુદ્ અને પદાન્તનો સંયોગ ચ્ અને જ્ બંનેની સાથે લેવાનો છે. માટે યથાસંખ્ય નથી કર્યું. જો યથાસંખ્ય કર્યું હોત તો ધુદ્ પ્રત્યય પર છતાં ચ્ નો ક્ અને પદાન્તે જ્ નો ગ્ થાય છે. આવો અનર્થ થઈ જાત. તેવું ન થાય માટે યથાસંખ્ય લીધું નથી.

વક્ત્ = બોલનાર ત્યક્ત્ = ત્પજનાર. નાં રૂપો વિ. કર્તૃવત્ । અર્ધ્ ભજતિ ઇતિ અર્ધ્ભાક્ = અડધો હિસ્સાવાળો. નાં રૂપો વિ. વાચ્વત્ ।

યજ-સૂજ-મૂજ-રાજ-ભ્રાજ-ભ્રસ્જ વ્રસ્વ

પરિવાજઃ શઃ ષઃ ૨.૧.૮૭

અર્થ : યજ્, સૂજ્, મૂજ્, રાજ્, ભ્રાજ્, ભ્રસ્જ્, વ્રસ્વ, પરિવાજ્ વિ. ધાતુનાં ચ્ અને જ્ નો તેમજ શ્ અંતવાળા ધાતુના શ્ નો ધુદ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તે ષ્ થાય છે.

सूत्रसमास : यजश्च सृजश्च मृजश्च रजश्च भ्राजश्च भ्रस्जश्च व्रस्वश्च परिव्राट् च एतेषां समाहारः
तस्य । (समा.६.)

उदा. : (१) यजते इति यष्टा = यक्ष करनार. यज्+तृच्+सि.

यष्+तृच्+सि आ सूत्रधी ज् नो ष्.

यष्+तृ+डा - ऋदुशनस् पुरुदंशो... १.४.८४ थी सि नो डा.

यष्+तृ+आ - डित्यन्त्यस्वरादेः २.१.११४ थी अन्त्य स्वरदिनो लोप.

यष्+ट्+आ = यष्टा. - तवर्गस्यश्च... १.३.६० ष् न्नां योगभां त् नो ट्.

(२) देवेट् - देवं यजते इति क्विप् = देवनी पूज करनार.

देव+यज्+क्विप्+सि - क्विप् ५.१.१४८ थी क्विप् प्रत्यय.

देव+इज्+क्विप्+सि - यजादि वचेः..... ४.१.७८ थी यज् न्नां य नो इ.

देवेज्+सि - अवर्णस्ये... १.२.६ थी अ+इ = ए.

देवेज् - दीर्घइयाब्..... १.४.४५ थी सि नो लोप.

देवेष् आ सूत्रधी ज् नो ष्.

देवेइ - धुटस्तृतीयः २.१.७६ थी ष् नो इ.

देवेट् देवेइ - विरामे वा १.३.५१ थी इ नो प्रथम ट् विकल्पे.

(३) सृजति इति स्रष्टा = रथनार. सृज्+ता.

सृअज्+ता - अः सृजि दृशोऽकिति ४.४.१११ थी ऋ नी परभां अ आगम.

सृज्+ता - इवर्णदिस्त्वे... १.२.२१ थी अस्वस्वर पर छतां ऋ नो इ.

उवे यष्टावत् साधनिका ज्ञाशवी.

(४) तीर्थं सृजति इति क्विप् तीर्थसृट् = तीर्थं रथनार.

(५) मार्ष्टीति मार्ष्ट्य = साक्ष करनार मृज्+ता.

मर्ज्+ता - लघोरुपान्त्यस्य ४.३.४ थी ऋ नो गुण अर्.

मार्ज्+ता - मृजोऽस्य... ४.३.४२ थी अर् न्नां अ नी वृद्धि आ.

शेष साधनिका यष्टावत्.

(६) कंसं परिमार्ष्टि इति क्विप् कंसपरिमृट् = कंसने मारनार.

(७) रजनं इति राष्टिः = शोभ्युं रज्+क्ति - स्त्रियां क्तिः ५.३.८१

थी क्ति प्रत्यय.

(८) सम्यग्राजते इति क्विप् सम्राट् = राज.

(९) भ्राजनं इति भ्राष्टिः = शोभ्युं. भाज्+क्ति-स्त्रियां क्तिः थी क्ति प्रत्यय.

(૧૦) વિભ્રાજતે इत्येवं शीलः विभ्राद् = विशेष शोભનાર. ૫.૨.૮૩ થી નિપાતન.

(૧૧) ભ્રાજતે इति भ्रष्ट = શેકનાર. સાધનિકા યજ્ઞવત્.

(૧૨) ધાનાઃ भृजति इति क्विप् धानाभृद् = ધાના શેકનાર.

(૧૩) વૃશ્ચતિ इति व्रष्ट = કાપનાર. સાધનિકા યજ્ઞવત્.

(૧૪) મૂલંવૃશ્ચતિइति क्विप् मूलवृद् = મૂળ કાપનાર.

(૧૫) પરિવ્રજતિ इत्येवं शीलः परिव्राद् = સંન્યાસી ૫.૨.૮૩ થી નિપાતન.

(૧૬) લિશતિ इति लेष्ट = જનાર. લઘોરુ... ૪.૩.૪ થી ગુણ. શેષ સાધનિકા યજ્ઞવત્.

(૧૭) પૃચ્છતિ इति प्रष्ट = પુછનાર. અનુનાસિકે... ૪.૧.૧૦૮ થી ચ્છ નો શ્ શેષ સાધનિકા યજ્ઞવત્.

(૧૮) શબ્દં पृच्छति इति क्विप् शब्दप्राश् = શબ્દ પુછનાર.

વિવેચન : શ્ નો ષ્ કરવાનું વિધાન કર્યું છે. તે ધાતુઓનાં શ્ નું જ જાણવું કારણ કે યજાદિ ધાતુ છે. 'સાહચર્યાત્ સદૃશસ્યૈવ ગ્રહણમ્' આ ન્યાયથી શ્ પણ ધાતુનો જ ગણાય. માટે હવે શબ્દના અન્તે રહેલાં શ્ નો ષ્ નહીં થાય. દા.ત. નિજ્ઞ્યામ્ । નિશા+ખ્યામ્ - નિશ્+ખ્યામ્ - માસ-નિશા... ૨.૧.૧૦૦ થી અન્ત્યનો વિકલ્પે લોપ થાય.

નિજ્+ખ્યામ્ - ઘુટસ્તુતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી શ્ નો જ્ હવે અહીં ૨.૧.૮૬ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ આવી કારણકે આ શ્ ધાતુનો નથી. તેથી આ સૂત્ર લાગીને શ્ નો ષ્ થાય નહીં. પણ શ્ નો ૨.૧.૭૬ થી જ્ થયો. હવે ૨.૧.૮૬ નું કાર્ય કરવાનું આવ્યું. ત્યારે ૨.૧.૭૬ થી ૨.૧.૮૬ સૂત્ર મેં પર સૂત્ર છે. તેથી પરવિધિમાં ૨.૧.૭૬ નું કાર્ય અસત્ થાય. એટલે જ્ નો શ્ જ મનાશે. માટે હવે જ્ પરમાં ન હોવાથી ચજઃકગમ્ ૨.૧.૮૬ સૂત્ર નહીં લાગે. માટે નિજ્ઞ્યામ્ એવું રૂપ થશે. પણ નિજ્ઞ્યામ્ એવું અનિષ્ટ રૂપ નહીં થાય.

ચજइत्येव - वृक्षवृश्चमाचष्टे - वृक्षव् ।

વૃક્ષં वृश्चतीति क्विप् - वृक्षवृद् = વૃક્ષને કાપનારો.

वृक्षवृश्च+सि -

वृक्षवृश्च - दीर्घङ्याब्... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

વૃક્ષવૃષ્ - સંયોગસ્યાદૌ... ૨.૧.૮૮ થી શ્ નો લોપ.
 વૃક્ષવૃષ્ - યજસૃજમૃજ... ૨.૧.૮૭ થી ચ્ નો ષ્.
 વૃક્ષવૃઙ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬ થી ષ્ નો ઙ્.
 વૃક્ષવૃટ્ - વિરમે વા ૧.૩.૫૧ થી ઙ્ નો ટ્.
 વૃક્ષવૃશ્મ આચટે इति વૃક્ષવયતિ । — = વૃક્ષને કાપનારને બોલાવે છે.
 વૃક્ષવૃશ્+ણિચ્ - ણિજ્ બહુલં... ૩.૪.૪૨ થી ણિચ્ પ્રત્યય.
 વૃક્ષવ્+ણિચ્ - ઋત્યસ્વરદેઃ ૭.૪.૪૩ થી અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ.
 વૃક્ષવ્+ણિચ્+તિવ્ - વર્તમાના તિવ્... ૩.૩.૬ થી તિવ્ પ્રત્યય.
 વૃક્ષવ્+ણિચ્+શવ્+તિ - કર્તર્યનદ્ભ્યઃ... ૩.૪.૭૧ થી શવ્ પ્રત્યય.
 વૃક્ષવે+અ+તિ - નામિનોગુણો... ૪.૩.૧ થી ઙ્ નો ગુણ એ.
 વૃક્ષવયતિ - એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩ થી એ નો અય્.
 વૃક્ષવયતીતિ (વિચ્) - વૃક્ષવ્ । વૃક્ષને કાપનારને બોલાવનારો.
 વૃક્ષવય્+વિચ્ - મન-વન-ક્વનિપ્... ૫.૧.૧૪૭ થી વિચ્.
 વૃક્ષવ્ - ગેરનિટિ ૪.૩.૮૩ થી ણિ નો લુઙ્.
 વૃક્ષવ્+સિ - નામ્નઃ પ્રથમૈક... ૨.૨.૩૧ થી પ્રથમા વિભક્તિ.
 વૃક્ષવ્ - દોર્ઘઙ્યાબ્..... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.
 અહીં વ્રશ્ચ ધાતુના પદને અન્તે રહેલાં વ્ ને આ સૂત્રથી ષ્ આદેશ ન થાય. ચજઃ નું ગ્રહણ કરેલ ન હોત, તો વ્ નો પણ ષ્ થઈ જાત.
 યષ્ટ, સ્રષ્ટ, માર્ષ્ટ, ભ્રષ્ટ, વ્રષ્ટ, લેષ્ટ, પ્રષ્ટ ના રૂપો વિ. કર્તૃવત્.
 દેવેજ, તીર્થસૃજ, કંસપરિમૃજ, સમ્રાજ, વિમ્રાજ ધાનાભૃજ, મૂલવૃશ્, પરિત્રાજ, શબ્દપ્રાશ્ વિગેરેનાં રૂપો વિ. મધુલિહવત્ પરન્તુ આ સૂત્ર લાગી પ્રથમ ષ્ થઈ પછી ટ્-ઙ્ થાય છે.
 વૃક્ષવ્ માં સીધા પ્રત્યયો લાગે છે. પ્ર.એ.વ. અને સં.એ.વ.માં ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ થાય.

સંયોગસ્યાદૌ સ્કોર્લુક્ ૨.૧.૮૮

અર્થ : ધુટ્ પ્રત્યય પર છતાં અને પદાન્તમાં સંયોગની આદિમાં રહેલાં સ્ અને ક્ નો લુઙ્ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : સ્ ચ ક્ ચ इति स्कौ तयोः । (ઈ.દ.)

વિવેચન : કાષ્ટં તક્ષ્ણોતિ इति ક્વિપ્ કાષ્ટતટ્ । કાષ્ટતક્ષ્ = લાકડું કાપનાર.
 કાષ્ટતક્ષ્+સિ - નામસિદય્... ૧.૧.૨૧ થી પદસંજક.

કાષ્ટત્ષ+સિ આ સૂત્રથી ક્ નો લોપ થયો.

કાષ્ટત્ષ - दीर्घङ्याब्..... ૧.૪.૪૫ થી સિ નો લોપ.

કાષ્ટત્ઙ - धुटस्तृतीयः ૨.૧.૭૬ થી ષ્ નો ઙ.

કાષ્ટત્ઙ કાષ્ટત્ઙ - विरामेवा ૧.૩.૫૧ થી ઙ નો દ વિકલ્પે.

लग्न, वृक्कण, तष्ट नां ३पो देव-वन-मालावत् थशे. क़ाष्टतक्ष् नां ३पो वि. मधुलिह वत् थशे.

પદસ્ય ૨.૧.૮૯

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં સંયોગનાં અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ થાય છે.

વિવેચન : પદસ્યેતિ-કિમ્? સ્કન્ત્વા - અહીં સંયોગ છે પરન્તુ પદને અન્તે સંયોગ નથી. પણ પદની મધ્યમાં સંયોગ છે. તેથી આ સૂત્રથી સંયોગનાં અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ થતો નથી.

पुमान् अर्द्धी २.१.८१ सूत्र लागवानो प्रसंग आव्यो परन्तु आ सूत्रधी २.१.८१ पर सूत्र છે. તેથી પરવિધિમાં આ સૂત્રનું કાર્ય અસત્ થશે. એટલે પુમાન્સ માં સ્ નો લોપ થયો છે તે અસત્ થવાથી સ્ છે એમ મનાશે. તેથી હવે પદને અન્તે ન્ નહીં રહેતાં સ્ મનાશે. માટે હવે ૨.૧.૮૧ થી ન્ નો લોપ થશે નહીં.

रात् सः २.१.८०

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં સંયોગ સંબંધી ર્ થી પરમાં રહેલાં સ્ નો જ લોપ થાય છે.

વિવેચન : कटं चिकीर्षति इति क्विप् कटचिकीः ।

स एवेति किम् ? ऊर्क् = शक्तिमान. न्यमार्द- अर्द्धी र् थी परमां स् नथी. પણ ક્ અને ટ છે. માટે આ સૂત્ર લાગતું નથી.

પ્રશ્ન : टीकाभां एव कार शा माटे ?

જવાબ : ઉપરના પદસ્ય સૂત્રથી સ્ નાં લોપની પ્રાપ્તિ હતી છતાં આ સૂત્ર બનાવ્યું. અને ટીકામાં એવ કાર મૂકીને નિયમ કર્યો. 'सिद्धे सति आरम्भो नियमार्थः ।' સિદ્ધ હોવા છતાં સૂત્રની રચના નિયમને માટે થાય છે. નિયમ એ કર્યો કે સ્ ની પૂર્વે ર્ સિવાયનો અન્ત્ય વ્યંજન હોય તો સ્ નો લોપ 'પદસ્ય' સૂત્રથી થઈ શકે. પરન્તુ ર્ થી પરમાં જો લોપ થાય તો માત્ર સ્ નો જ લોપ થાય. ર્ થી પરમાં અન્ત્ય કોઈ વ્યંજન હોય તો 'પદસ્ય' સૂત્રથી પણ હવે લોપ થાય નહીં. સ્ કાર પછી એવ કાર

મૂક્યો છે તેથી આવો નિયમ થયો. પણ કોઈ રૂ થી જ પરમાં સ્ નો લોપ થાય. આવો વિપરીત નિયમ ન કરે તેથી જ સ્ કાર પછી એવ કાર મૂકેલો છે.

નામ્નો નોઽહનઃ ૨.૧.૯૧

અર્થ : અહન્ ને વર્જને પદાન્તે રહેલાં નામના ન્ નો લોપ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન હન્ ઇતિ અહન્ તસ્ય ।

વિવેચન : રાજઃ પુરુષઃ ઇતિ રાજપુરુષઃ ।

અનહ્વતિ કિમ્ ? અહોરિતિ

અહીં અહન્+સિ માં ‘અનતોલુપ્’ થી સિ નો લોપ અને ‘રેલુપ્યરિ’ થી ન્ નો રૂ થયો. જો અહન્ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો આ સૂત્રથી અહન્ નાં અન્ત્ય ન્ નો પણ લોપ થઈ જાત.

પ્રશ્ન : અહન્ નો નિષેધ કેમ કર્યો ? કારણ કે ‘અહનઃ’ અને ‘રેલુપ્યરિ’ સૂત્રથી અન્ત્ય ન્ નો અનુક્રમે રૂ અને રૂ થઈ જાય છે. પછી તેને આ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ રહેતી નથી.

જવાબ : ‘અહનઃ’ અને ‘રેલુપ્યરિ’ સૂત્રથી થયેલ રૂ અને રૂ પરવિધિમાં અસત્ થવાથી ન્ મનાય તેથી આ સૂત્ર લાગી શકે. તેથી અહન્ નું વર્જન કરેલ છે.

પ્રશ્ન : રાજધ્યામ્ માં આ સૂત્રથી ન્ નો લોપ કર્યા પછી ‘અત આઃ સ્યાદૌ.’ થી રાજાધ્યામ્ કેમ ન કર્યું ?

જવાબ : કારણ કે આ સૂત્રથી ન્ નાં લોપનું કાર્ય કર્યું છે તે પૂર્વની સ્યાદિવિધિમાં અસત્ થાય છે. માટે ન્ મનાય છે. તેથી ‘અત આઃ સ્યાદૌ.’ સૂત્ર લાગવાની પ્રાપ્તિ જ રહેતી નથી.

રાત્સઃ સુધીનાં સૂત્રોનું કાર્ય પરવિધિમાં અને પૂર્વની સ્યાદિવિધિમાં (બંનેમાં) અસત્ થતું હતું. જ્યારે આ સૂત્રથી માંડીને નોમ્યાદિભ્યઃ સૂત્ર સુધીનું કાર્ય હવે માત્ર પૂર્વની સ્યાદિવિધિમાં જ અસત્ થશે.

પૂર્વની સ્યાદિવિધિમાં — રાજન્+સિ ‘દીર્ઘઙ્યાબ્..’ થી સિ નો લોપ થાય. હવે ‘નિદીર્ઘઃ’ અને આ સૂત્ર બંને લાગવાની પ્રાપ્તિ છે. ‘સ્પર્દ્ધે પરમ્’ થી આ સૂત્ર લાગી ન્ નો લોપ થયો. હવે ‘નિદીર્ઘઃ’ સૂત્ર ત્યારે જ લાગે કે શબ્દ ન્ અંતવાળો હોય પણ અહીં તો ન્ છે જ નહીં પરન્તુ ‘નિદીર્ઘઃ’ સૂત્ર પૂર્વની સ્યાદિવિધિનું સૂત્ર છે. અને પૂર્વની સ્યાદિવિધિમાં આ

સૂત્રનું કાર્ય અસત્ થાય છે. ન નાં લુક્ને અસત્ માન્યો. એટલે ન છે તેમ માન્યું. તેથી હવે 'નિદીર્ઘઃ' થી 'રજા' સિદ્ધ થયું.

પરવિધિમાં આ સૂત્ર અસત્ ન થાય તેનું દૃષ્ટાંત. —

પરવિધિમાં આ સૂત્રથી માંડીને ૨.૧.૮૮ સુધીનું કાર્ય અસત્ ન થાય.

દા.ત. રજાયતે - રજન્+ક્યઙ્ ૩.૪.૨૬ થી ક્યઙ્ પ્રત્યય. ૧.૧.૨૨

થી પદસંજ્ઞા. આ સૂત્રથી ન નો લોપ થવાથી રજ+ય+તે થયું. હવે

'દીર્ઘશ્ચિવ'..... ૪.૩.૧૦૮ થી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાની પ્રાપ્તિ આવી

ત્યારે આ સૂત્રથી થયેલું કાર્ય પરવિધિમાં અસત્ થતું ન હોવાથી લુક્

જ રહેશે એટલે ન છે એમ ન મનાયું. તેથી દીર્ઘ થઈ શક્યું.

નાઽઽમન્થે ૨.૧.૮૨

અર્થ : આમન્થવાથી એવાં નામના ન નો લોપ થતો નથી.

ક્ત્તીભે વા ૨.૧.૮૩

અર્થ : આમન્થવાથી એવાં નપું. નામના ન નો લોપ વિકલ્પે થાય છે.

દામન્ = માળી. તેનાં રૂપો વિ. નામન્વત્...

માવર્ણાન્તોપાન્ત્યાપજ્વમવર્ગાન્ મતોર્મો વઃ ૨.૧.૮૪

અર્થ : મ્ અને અ વર્ણ અન્તે કે ઉપાન્ત્યમાં છે જેને એવાં નામથી તેમજ પઞ્ચમ

વર્ણને વર્જીને અન્ય વર્ગીય વ્યંજન અન્તે છે જેને તેવાં નામથી પરમાં

રહેલાં મતુ ના મ્ નો વ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : મશ્ચ અવર્ણશ્ચ ઇતિ માવર્ણૌ । (ઈ.દ્.) અન્તશ્ચ ઉપાન્ત્યશ્ચ ઇતિ અન્તોપાન્ત્યૌ

(ઈ.દ્.) માવર્ણૌ અન્તોપાન્ત્યૌ યસ્ય સઃ માવર્ણાન્તોપાન્ત્યઃ । (બહુ.) નાસ્તિ

પજ્વમઃ યસ્મિન્ સઃ અપજ્વમઃ । (બહુ.) અપજ્વમશ્ચાસૌ વર્ગશ્ચ ઇતિ

અપજ્વમવર્ગઃ । માવર્ણાન્તોપાન્ત્યશ્ચ અપજ્વમવર્ગશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઇતિ

માવર્ણાન્તોપાન્ત્યાપજ્વમવર્ગમ્ તસ્માત્ । (સમા.દ્.)

ઉદા. : અન્તે મ્ — કિવાન્, ઉપાન્ત્ય મ્ — શમીવાન્

અન્તે અ — વૃક્ષવાન્, ઉપાન્ત્ય અ — અહર્વાન્

અન્તે આ — માલાવાન્, ઉપાન્ત્ય આ — ભાસ્વાન્

અન્તે પઞ્ચમ સિવાયનો વર્ગીયવર્ણ — મરુત્વાન્ ।

વિવેચન : કિમ્+મતુ — તદસ્યાઽસ્તિ... ૭.૨.૧ થી મતુ પ્રત્યય.

કિમ્+વત્ આ સૂત્રથી મતુ નાં મ્ નો વ્

કિમ્+વત્ — નામસિદય્... ૧.૧.૨૧ થી પદસંજ્ઞક.

કિંવત્ - તૌ મુ-મૌ... ૧.૩.૧૪ થી મ્ નો અનુસ્વાર.

કિંવન્ત્ - ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦ થી ન્ નો આગમ.

કિંવન્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮ થી ત્ નો લોપ.

હવે ૨.૧.૮૧ થી ન્ નો લોપ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. પદસ્ય સૂત્રથી ૨.૧.૮૧ પર સૂત્ર છે. તેથી પરવિધિમાં પદસ્ય સૂત્રનું કાર્ય અસત્ થયું તેથી ત્ મનાયો. માટે હવે ૨.૧.૮૧ સૂત્ર નહીં લાગે કેમકે હવે પદાન્તે ન્ નથી પશ્ચ ત્ છે. એમ મનાયું. તેથી 'અખ્વાદે...' ૧.૪.૮૦ થી ન્ ની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થવાથી કિંવાન્ થયું.

આ સૂત્ર ૨૬ સ્થાને લાગે.

મ્ અન્ત્ય અને ઉપાન્ત્ય	}	પચ્ચમ વર્જને વર્ગીય
અ અન્ત્ય અને ઉપાન્ત્ય		૬ + વ્યઞ્જન ૨૦ (અન્તે)
આ અન્ત્ય અને ઉપાન્ત્ય		૨૦ + ૬ = ૨૬

અહીંનાં બધાં શબ્દોનાં રૂપો 'ગોમત્વત્' થશે.

નામ્નિ' ૨.૧.૮૫

અર્થ : સંજ્ઞાના વિષયમાં મતુ નાં મ્ નો વ્ થાય છે.

ઉદા. : અહીવતી - મુનીવતી નદી

અહિ+મતુ - નદ્યાં મતુઃ ૬.૨.૭૨ થી મતુ પ્રત્યય.

અહિ+વત્ આ સૂત્રથી મ્ નો વ્ થાય છે.

અહિ+વત્+હી - અઘાતૂદિતઃ ૨.૪.૨ થી હી પ્રત્યય.

અહીવતી - અનજિગદિ... ૩.૨.૭૮ થી ઇ ને દીર્ઘ.

એવં મુનીવતી... બંનેનાં રૂપો વિ. નદીવત્.

ચર્મણ્વત્યઞ્છીવચ્ચક્રીવત્-કક્ષીવદ્-રુમણ્વત્ ૨.૧.૮૬

અર્થ : ચર્મણ્વતી, અઞ્છીવત્, ચક્રીવત્, કક્ષીવત્ અને રુમણ્વત્ નામો સંજ્ઞાનાં વિષયમાં મતુ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે.

સૂત્રસમાસ : ચર્મણ્વતી ચ અઞ્છીવચ્ચ ચક્રીવચ્ચ કક્ષીવચ્ચ રુમણ્વચ્ચ એતેષાં સમાહારઃ
ઇતિ । (સમા.૬.)

ઉદા. : ચર્મણ્વતી નાં રૂપો વિ. નદીવત્ થશે. અઞ્છીવાન્ જાનુઃ, ચક્રીવાન્ ચરુઃ, કક્ષીવાન્ ઋષિઃ, રુમણ્વાન્ ગિરિઃ વિ.નાં રૂપો વિ. ગોમત્વત્ થશે.

ઉદન્વાનબ્ધૌ ચ ૨.૧.૮૭

અર્થ : જલનાં આધારભૂત તેમજ સંજ્ઞાના વિષયમાં મતુ પ્રત્યયાન્ત ઉદન્વાન્ નિપાતન કરાય છે.

વિવેચન : ઘટ અને સંમુદ્ર અર્થમાં ઉદન્વાન્ શબ્દ જલાધારમાં નિપાતન કરાયેલ છે. અને ઋષિ અને આશ્રમ અર્થમાં ઉદન્વાન્ શબ્દ સંજ્ઞાના વિષયમાં નિપાતન કરાયેલાં છે.

સૂત્ર સામર્થ્યથી જ ઉદન્વાન્ માં ઉદન્ નાં ન્નો લોપ થયો નથી. જલાધાર સિવાયમાં ઉદક્વાન્ થશે.

ઉદન્વત્ નાં રૂપો વિ. ગોમત્વત્ ।

રાજન્વાન્ સુરજિ ૨.૧.૯૮

અર્થ : ‘સારો રાજવાળો’ એવાં અર્થમાં મતુ પ્રત્યયાન્ત રાજન્વાન્ નિપાતન કરાય છે.

વિવેચન : સૂત્ર સામર્થ્યથી જ રાજન્વાન્ માં ૨.૧.૯૧ થી રજન્ નાં ન્નો લોપ થતો નથી. નહીંતર પ્રથમથી સૂત્રમાં રજવાન્ કરત.

રાજન્વાન્ નાં રૂપો વિ. ગોમત્ વત્.

પ્રશ્ન : નિપાતન એટલે શું ?

જવાબ : જે સિદ્ધ થતું ન હોય તેને પ્રથમથી જ સિદ્ધ તરીકે બતાવવું તે.

નોમ્યાદિષ્યઃ ૨.૧.૯૯

અર્થ : કર્મિ વિ. ગણપાઠમાંનાં શબ્દોથી પર રહેલાં મતુ નાં મ્નો વ્ થતો નથી.

સૂત્રસમાસ : કર્મિઃ આદિઃ યેષુ તે ઇતિ ઋમ્યાદયઃ તેષ્યઃ (બહુ.)

કર્મિમત્, દલ્મિમત્ નાં રૂપો વિ. ગોમત્વત્ થશે.

માસ-નિશાડસનસ્ય શસાદૌ લુગ્ વા ૨.૧.૧૦૦

અર્થ : શસ્ વિ. પ્રત્યય પર છતાં માસ, નિશા અને આસન શબ્દનાં (અન્ત્યનો) વિકલ્પે લોપ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : માસશ્ચ નિશાચ આસનમ્ ચ એતેષાં સમાહારઃ ઇતિ માસ-નિશાડસનમ્ તસ્ય । (સમા.દ્.) શસ્ આદિઃયસ્ય સઃ શસાદિઃ તસ્મિન્ । (બહુ.)

વિવેચન : શસ્ વિ. પ્રત્યય કલાં તેમાં શસ્ પ્રત્યય સ્યાદિ સિવાયનો નથી. માટે ટીકામાં ‘સ્યાદૌ’ એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

સંખ્યૈકાર્થાત્ ૭.૨.૧૫૧ સૂત્રથી શસ્ પ્રત્યય થાય છે. પણ તે સંખ્યાવાચી શબ્દોમાં લાગે છે. માટે અહીં તે સંભવિત નથી. અથવા તો શસ્ પછી આદિ શબ્દ લગાડ્યો છે. તે વ્યવસ્થાવાચી છે. તેથી શસ્ પછી સ્યાદિના સુપ્ વિ. પ્રત્યયો જ ગ્રહણ થશે. અથવા તો ‘મણ્ડૂક પ્લૂતિ’ ન્યાયથી સ્યાદિની અનુવૃત્તિ પણ આવી શકે છે.

દન્ત-પાદ-નાસિકા-હૃદયાઽસૃગ્-યૂષોદક-દોર્યકૃચ્છકૃતો
 દત્-પન્નસ્-હૃદસન્-યૂષન્નુદન્-દોષન્-યકજ્-શકન્ વા. ૨.૧.૧૦૧
 અર્થ : શસ્ વિ.સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં દન્ત વિ. નામનાં દત્ વિ. આદેશ
 થાય છે.

દન્ત નો દત્ આદેશ. - યૂષ નો યૂષન્ આદેશ.

પાદ નો પદ્ આદેશ. - ઉદક નો ઉદન્ આદેશ.

નાસિકા નો નસ્ આદેશ. - દોષ નો દોષન્ આદેશ.

હૃદય નો હૃદ્ આદેશ. - યકૃત્ નો યકન્ આદેશ.

અસૃજ્ નો અસન્ આદેશ. - શકૃત્ નો શકન્ આદેશ.

સૂત્રસમાસ : દન્તાશ્ચ પાદૌ ચ નાસિકા ચ હૃદયમ્ ચ અસૃક ચ યૂષશ્ચ ઉદકમ્ ચ દોષ
 યકૃચ્ચ શકૃચ્ચ એતેષામ્ સમાહારઃ તસ્ય । (સમા.૬.) દત્ ચ પદ્ ચ
 નસ્ ચ હૃદ્ ચ અસન્ ચ યૂષન્ ચ ઉદન્ ચ દોષન્ ચ યકન્ ચ શકન્
 ચ એતેષાં સમાહારઃ । (સમા.૬.)

ય-સ્વરે પાદઃ પદાણિ-ક્ય-ઘુટિ ૨.૧.૧૦૨

અર્થ : ણિ-ક્ય અને ધુટ્ પ્રત્યયોને વર્જને ય કારાદિ અને સ્વરાદિ પ્રત્યય
 પર છતાં પાદ્ અન્તવાળા શબ્દોનાં (પાદ્ નો) પદ્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : યશ્ચ સ્વશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ તસ્મિન્ । (સમા.૬.)

ણિશ્ચ ક્યશ્ચ ઘુટ્ચ એતેષામ્ સમાહારઃ - ણિક્યઘુટ્ (સમા.૬.)

ન ણિક્યઘુટ્ ઇતિ અણિક્યઘુટ્ તસ્મિન્ ।

ઉદા. : (૧) વ્યાઘ્રસ્ય પાદૌ ઇવ પાદૌ યસ્ય ઇતિ વ્યાઘ્રપાદ્ તસ્ય અપત્યં ઇતિ
 વૈયાઘ્રપદ્ય = વાધના પગ જેવા પગવાળાનો પુત્ર. વ્યાઘ્રપાદ્ -

વ્યાઘ્રપાદ - પાત્ પાદસ્યઽહસ્ત્યાદેઃ ૭.૩.૧૪૮ થી પાદ નો પાત્

વ્યાઘ્રપાદ્+યજ્ - ગગદિર્યજ્ ૬.૧.૪૨ થી અપત્ય અર્થમાં યજ્

વૈયાઘ્રપાદ્+યજ્ - ય્વઃ પદાન્તાત્... ૭.૪.૫ થી વ્યાઘ્ર નાં ય્ ની પૂર્વે યે.

વૈયાઘ્રપદ્ય - યસ્વરે પાદઃ... ૨.૧.૧૦૨ થી પાદ્ નો પદ્ આદેશ.....

(૨) દ્વૌ પાદૌ યસ્ય સઃ - દ્વિપાદ = બે પગવાળાં તાન્ દ્વિપદઃ ।

દ્વિપાદ - સુસંખ્યાત્... ૭.૩.૧૫૦ થી પાદ નો પાદ્ આદેશ.

દ્વિપાદ્+શસ્ - સ્યૌજસમૌશસ્... ૧.૧.૧૮ થી શસ્ પ્રત્યય.

દ્વિપદ્+શસ્ આ સૂત્રથી પાદ નો પદ્ આદેશ.

દ્વિપદઃ સોરુઃ - રઃ પદાન્તે... થી વિસર્ગ થયો.

(૩) પાદમ્ આચષ્ટે ઇતિ પાદિ

પાદ+ણિજ્ - ણિજ્ બહુલનામ્... ૩.૪.૪૨ થી ણિજ્ પ્રત્યય.

પાદ+ઇ = પાદિ - ત્રત્યસ્વરાદેઃ ૭.૪.૪૩ થી પાદ નાં અ નો લોપ.

પાદયતિ ઇતિ ક્વિપ્ - ક્વિપ્ ૫.૧.૧૪૮ થી ક્વિપ્ પ્રત્યય.

પદ+ઈ (નપું. પ્ર.દ્વિ.દ્વિ.) આ સૂત્રથી પદ આદેશ = પદીકુલે (વેદના)

પાદ બોલવાવાળા બે કૂળ.

યસ્વર ઇતિ કિમ્ ? દ્વિપાદખ્યામ્ । અહીં ય્ કારાદિ - સ્વરાદિ પ્રત્યય પરમાં નથી. પરન્તુ મ્ કારાદિ વ્યંજનાદિ પ્રત્યય છે. માટે પાદ નો પદ આદેશ ન થયો.

અણિક્વયઘટીતિ કિમ્ ? (૧) પાદયતિ - પાદમ્ આચષ્ટે ઇતિ । = ઋયાનો પાદ બોલે છે.

અહીં ણિ પ્રત્યય લાગેલો છે. આ સૂત્રમાં તેનું વર્જન કરેલ હોવાથી પાદ નો પદ આદેશ ન થયો.

(૨) વ્યાઘ્રપાદ્યતિ - વ્યાઘ્રપાદમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ । વાધના પગ જેવા પગવાળાને ઇચ્છે છે. 'અમાવ્યયાત્...' ૩.૪.૨૩ થી અહીં ક્યન્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. આ સૂત્રમાં તેનું વર્જન કરેલ છે. તેથી પાદ નો પદ આદેશ ન થયો.

(૩) દ્વિપાદૌ । દ્વિપાદ+ઔ = બે પગવાળો - અહીં ધુદ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. આ સૂત્રમાં તેનું વર્જન કરેલ હોવાથી પાદ નો પદ આદેશ ન થયો.

વિવેચન : 'અનેકવર્ણઃ સર્વસ્ય' એ પરિભાષાથી આખા પાદ નો જ પદ આદેશ થાય છે. અન્યથા પાદ નાં અન્ત્યનો જ આદેશ થાત.

પ્રશ્ન : અહીં ટીકામાં બતાવેલાં પ્રત્યયો પાદ નામની જ પરમાં કેવી રીતે સમજવાં ?

જવાબ : ઉપરથી નામનો અધિકાર ચાલ્યો આવે છે. માટે ધાતુનો અહીં સંભવ જ નથી.

વૈયાઘ્રપદ્ય નાં રૂપો વિ. દેવ-વન-માલા વત્ થશે.

પાદ નાં રૂપો વિ. દ્વિપાદવત્ થશે.

ઉદચ્ ડ્ઘીચ્ ૨.૧.૧૦૩

અર્થ : ણિ-ક્ય અને ધુદ્ પ્રત્યયને વર્જને ય કારાદિ તેમજ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઉદચ્ નો ડ્ઘીચ્ આદેશ થાય છે.

- ઉદા. : (૧) ઉદીચ્ચ: = ઉત્તર દિશામાં થનાર ઉદ+અજ્વ
 ઉદ+અજ્વ+કિવપ્ - કિવપ્ ૫.૧.૧૪૮ થી કિવપ્ પ્રત્યય.
 ઉદ+અજ્વ+કિવપ્ - અજ્વોઽનર્વાયામ્ ૪.૨.૪૫ થી અજ્વ નાં ન્નો લોપ.
 ઉદચ્+ય - દ્યુપ્રાગ્... ૬.૩.૮નાં યોગથી મવે ૬.૪.૧૨૩ થી ચ પ્રત્યય.
 ઉદીચ્ચ આ સૂત્રથી ઉદચ્ નો ઉદીચ્ આદેશ.
- (૨) ઉદીચી = ઉત્તર દિશા. ઉદચ્
 ઉદચ્+હી - અજ્વ: ૨.૩.૪ થી સ્ત્રી.માં હી પ્રત્યય.
 ઉદીચી આ સૂત્રથી ઉદચ્ નો ઉદીચ્ આદેશ
 અણિચ્ચઘટીત્યેવ - ઉદજ્વમ્ આચષ્ટે ઇતિ ઉદયતિ । ઉત્તર દિશા એમ
 બોલે છે.
- (૧) ઉદચ્+ણિજ્ - ણિજ્ બહુલં... ૩.૪.૪૨ થી ણિજ્ પ્રત્યય.
 ઉદ્+ઇ+તિ - ઋત્યસ્વરાદે: ૭.૪.૪૩ થી અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ.
 ઉદિ+શવ્+તિ - કર્તર્ય:..... ૩.૪.૭૧ થી શવ્ પ્રત્યય.
 ઉદે+શવ્+તિ - નામિનો ગુણો... ૪.૩.૧ ઇ નો ગુણ એ.
 ઉદયતિ - એદૈતોઽયાય્ ૧.૨.૨૩ થી એ નો અય્.
 અહીં ણિ નું વર્જન છે. તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.
- (૨) ઉદજ્વમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ ઉદચ્યતિ = ઉત્તર દિશાને ઇચ્છે છે. - ક્યન્
 પ્રત્યય છે. વ્યાઘ્રપાદ્યતિવત્ સાધનિકા થશે. ક્ય નું અહીં વર્જન કરેલું
 છે તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.
- ઉદજ્વ: - ઉદચ્+જસ્ - ઉદન્ચ્+જસ્ - અચ: ૧.૪.૬૯ થી ચ ની
 પૂર્વે ન્ આગમ.
- ઉદજ્વ્+જસ્ - તવર્ગસ્ય... ૧.૩.૬૦ થી ન્ નો ચ્ નાં યોગમાં જ્.
 ઉદજ્વ: - સોરુ: - ર: પદાન્તે.... થી વિસર્ગ.
- અહીં ઘુટ્ પ્રત્યયનું વર્જન હોવાથી આ સૂત્ર લાગ્યું નથી.
- ઉદચ્ ઇતિ કિમ્ ? નિ મા ભૂત્ - ઉદજ્વા, ઉદજ્વે.
 અહીં ઉદચ્ નું સૂત્રમાં પ્રહણ કરેલ હોવાથી ઉદચ્ નો જ આદેશ થાય
 છે. ન્ મધ્યમાં હોય તો ઉદીચ્ આદેશ થતો નથી. એટલે કે સ્વરાદિ
 પ્રત્યય પરમાં હોવા છતાં પણ પૂજાર્થમાં વર્તતો હોવાથી ૪.૨.૪૬ થી
 અજ્વ નાં ન્ નો લોપ ન થાય ત્યારે આ સૂત્ર લાગતું નથી.

ઉદ્‌ચ્‌નાં રૂપો વિ. પ્રાચ્‌વત્‌ અને ઉદીચ્‌ચ નાં રૂપો વિ. દેવ-વન-માલાવત્‌ થશે.

વિવેચન : પ્રશ્ન — અહીં ણિ નું વર્જન શા માટે ? કારણ કે જો ણિ નું વર્જન ન કર્યું હોત તો પણ ઉદ્‌ચ્‌ નો ઉદીચ્‌ થઈ ‘ત્રન્ત્યસ્વરણદેઃ’ થી અન્ત્ય સ્વરાદિકનો લોપ થઈ ઉદયતિ રૂપ થઈ શકત. છતાં વર્જન શા માટે ?

જવાબ : સૂત્રમાં વિશેષ વિધાન કરેલું હોવાથી ‘ત્રન્ત્યસ્વરણદેઃ’ નો બાધ કરીને આ સૂત્ર પ્રથમ જ લાગે. ‘સકૃદ્‌ ગતે સ્પર્ઢેં યદ્‌ બાધિતં તદ્‌ બાધિતમેવ ।’ — એકવાર સ્પર્ધામાં જે સૂત્ર બાધ થયું તે સદાને માટે બાધિત જ રહે છે. આ ન્યાયથી ‘ત્રન્ત્યસ્વરણદેઃ’ સૂત્ર આ સૂત્રથી બાધ થયેલ હોવાથી બાધિત જ રહે છે. એટલે આ સૂત્ર લગાડવાં પછી તે સૂત્ર લાગી શકે નહીં. અને તેથી અન્ત્ય સ્વરાદિકનો લોપ થાય નહીં માટે ણિ નું વર્જન કરેલ છે. અન્યથા ઉદીચયતિ એવો અનિષ્ટ પ્રયોગ થાય.

અચ્‌ પ્રાગ્‌ દીર્ઘશ્ચ ૨.૧.૧૦૪

અર્થ : ણિ-ક્ય અને ધુટ્‌ પ્રત્યયને વર્જને ય્‌ કારાદિ અને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં અચ્‌ નો ચ્‌ થાય છે. અને તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

ઉદા. — પ્રાચ્‌ = પૂર્વ દિશામાં થનાર : સાધનિકા ઉદીચ્‌ : વત્‌ પરન્તુ ૨.૧.૧૦૩ ને બદલે આ સૂત્ર લગાડી અચ્‌ નો ચ્‌ થાય છે.

દધીચા - દધિ+અચ્‌+ઠા આ સૂત્રથી અચ્‌ નો ચ્‌ અને પૂર્વનો સ્વરદીર્ઘ થવાથી દધીચા થયું.

અણિચ્‌યઘુટીત્યેવ - દધ્યજ્ઞમ્‌ આચ્‌ ઇતિ. (ણિ) - દધ્યયતિ દધ્યજ્ઞમ્‌ ઇચ્છતિ ઇતિ દધ્યચ્ચતિ । (ક્યન્‌ પ્રત્યય)

દધ્યજ્ઞ્‌ : (જસ્‌ પ્રત્યય ધુટ્‌ છે.)

આ ત્રણેયનું વર્જન કરેલ હોવાથી અચ્‌ નો ચ્‌ આદેશ થયો નથી. આ ત્રણેની સાધનિકા ૨.૧.૧૦૩ સૂત્રનાં ઉદા. વત્‌ થશે.

અચિતિ કિમ્‌ ? નિ મા ભૂત્‌ - સાધ્વજ્ઞા । અહીં પૂજ્ઞનો વિષય હોવાથી અજ્ઞ્‌ ના ન્‌ નો લોપ થયો નથી. ન્‌ સહિત અજ્ઞ્‌ નો આદેશ આ સૂત્રમાં જણાવ્યો નથી. માટે અચ્‌ નો ચ્‌ આદેશ થતો નથી.

પ્રાચ્‌ નાં રૂપો વિ. દેવ-વન-માલાવત્‌ થશે.

દધ્યચ્‌ નાં રૂપો વિ. પ્રાચ્‌વત્‌ થશે.

ક્વસુષ્પતૌ ચ ૨-૧-૧૦૫

અર્થ : ણિ-વ્ય અને ધુટ્ પ્રત્યયોને વર્જને ય્ કારાદિ, સ્વરાદિ અને મતુ પ્રત્યય પર છતાં ક્વસુ નો ઉષ્ આદેશ થાય છે.

ઉદા : વિદુષ્યઃ વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્ (ધાતુ)

વિદ્ + ક્વસુ-વા વેત્તેઃ ક્વસુ ૫.૨.૨૨થી ક્વસુ (વસ) પ્રત્યય.

વિદ્વસ્ + ય-તત્ર સાઘૌ ૭.૧.૧૫થી ય પ્રત્યય.

વિદુષ્ + ય + સિ-આ સૂત્રથી ક્વસુ નો ઉષ્ આદેશ.

વિદુષ્યઃ- સોરુઃ- રઃ પદાન્તે... થી વિસર્ગ.

વિદુષા તૃતીયા એ.વ. સાધનિકા ઉપરોક્તવત્

વિદુષ્માન્

વિદ્વસ્ + મતુ - તદસ્યાસ્તિ... ૭.૨.૧થી મતુ પ્રત્યય.

વિદુષ્ + મત્ - આ સૂત્રથી વસ્ નો ઉષ્ આદેશ.

વિદુષ્માન્ - ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦થી ન્ આગમ.

વિદુષ્માન્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૯થી ત્ નો લોપ.

વિદુષ્માન્ - નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી ન પર છતાં પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ.

અણિવ્યઘટીત્યેવ - વિદ્વાંસમ્ આચ્છેદેતિ વિદ્વયતિ = વિદ્વાનને કહે છે.

ણિ પ્રત્યય છે.

વિદ્વાંસમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ વિદ્વસ્યતિ = વિદ્વાનને ઈચ્છે છે. વ્યન્ પ્રત્યય છે.

વિદ્વાંસઃ = વિદ્વાનો. જસ્ (ધુટ્) પ્રત્યય છે.

આ સૂત્રમાં આ ત્રણેયનું વર્જન કરેલ હોવાથી ક્વસુ નો ઉષ્ આદેશ થતો નથી. ત્રણેયની સાધનિકા ૨.૧.૧૦૩ નાં ઉદા.પ્રમાણે થશે.

વિવેચન : પ્રશ્ન - ક્વસુ નો ઉષ્ આદેશ કયોં તેમાં દંત્ય સ્ કાર ન કરતા મૂર્ધન્ય ષ્ કાર શામાટે કયોં? કારણકે 'નામ્યન્તસ્થા.....' ૨.૩.૧૫ સ્ નો ષ્ સિદ્ધ જ હતો.

જવાબ : ક્વસુ નો ઉષ્ કરવાનું કારણ પ્રક્રિયા લાઘવ માટે જ છે.

શ્વન્-યુવન્-મધોનો ડીસ્યાઘ્ઘુદ્સ્વરે. વ ડઃ ૨.૧.૧૦૬

અર્થ : ડી અને અધુટ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં શ્વન્-યુવન્ અને મધવન્ નાં વ નો ડ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : શ્વા ચ યુવા ચ મઘવા ચ એતેષાં સમાહારઃ તસ્ય (સમા.દ્વ.)

સિઃ આદિઃ યસ્ય સઃ સ્યાદિઃ (બહુ.) ન ઘુદ્ - અઘુદ્ । અઘુદ્
ચાસૌ સ્વશ્ચ્ચ ઇતિ અઘુદ્સ્વરઃ (કર્મ.) સ્યાદેઃ અઘુદ્સ્વરઃ ઇતિ
સ્યાદ્યઘુદ્સ્વરઃ (૫.ત)

ડીશ્ચ સ્યાદ્યઘુદ્સ્વરશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઇતિ ડીસ્યાદ્યઘુદ્સ્વરઃ
તસ્મિન્ (સમા.દ્વ.)

વિવેચન : ડીસ્યાદ્યઘુદ્સ્વર ઇતિ કિમ્? શૌવનમ્, યૌવનમ્, માઘવનમ્ । આ બધામાં
ડી કે અઘુદ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ સંબંધી પ્રત્યય પરમાં નથી પરન્તુ અળ
પ્રત્યય (તદ્વિતનો) લાગેલ છે. તેથી આ સૂત્ર ન લાગ્યું.
યુવન્, મઘવન્ નાં રૂપો વિ. શ્વન્વત્ પરન્તુ યુવન્ માં સ્ત્રી.માં 'યુની'
અને 'યુવતિ' બે અંગ થશે. ૨.૪.૭૭થી તિ પ્રત્યય લાગે છે.

લુગાતોઽનાપઃ ૨.૧.૧૦૭

અર્થ : ડી અને અઘુદ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં આપ્ વર્જને આ નો
લોપ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન આપ્ ઇતિ અનાપ્ તસ્ય ।

વિવેચન : અનાપ્ ઇતિ કિમ્? શાલાઃ । અહીં આપ્ પ્રત્યય લાગેલો છે. તેથી
તેનો લોપ થાય નહીં.

અનોઽસ્ય ૨.૧.૧૦૮

અર્થ : ડી અને અઘુદ્ સ્વરાદિ સ્યાદિ પ્રત્યય પર છતાં અન્નાં અ નો લોપ
થાય છે.

ઈ ડૌ વા ૨.૧.૧૦૯

અર્થ : (ઔરીઃ સૂત્રથી થયેલ) નપું. પ્રથમા-દ્વિતીયા દ્વિ.વ.નો ઈ પ્રત્યય તેમજ
કિ પ્રત્યય પર છતાં અન્ નાં અ નો લુક્ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઈશ્ચ કિશ્ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઇતિ ઈકિ તસ્મિન્ (સમા.દ્વ.)

વિવેચન : કિ ના સાહચર્યથી ઈ પણ સ્યાદિ સંબંધી જ ગ્રહણ કરવો.
તેથી 'ઔરીઃ' થી થયેલ નપું. પ્રથમા દ્વિ.દ્વિ.વ.નો ઈ અહીં લેવો.

પ્રશ્ન : અહીં ઈ નાં ગ્રહણથી સ્ત્રી.નાં ડી નું. ગ્રહણ થાય કે નહીં?

જવાબ : ન થાય. 'નિરુબન્ધ ગ્રહણે ન સાનુબન્ધસ્ય' અનુબન્ધ રહિતનું ગ્રહણ

કરાયે છતે અનુબન્ધ સહિતનું ગ્રહણ થતું નથી. આ ન્યાયથી હી નું (સ્ત્રીલિંગનું) ગ્રહણ ન થાય.

સામન્ - સામવેદ. રૂપો વિ. દામન્ વત્

ષાદિ હન્ ધૃતરાજ્ઞોઽણિ ૨.૧.૧૧૦

અર્થ : અણ પ્રત્યય પર છતાં ષ્ કારાદિથી પરમાં રહેલાં તેમજ હન્ અને ધૃતરાજન્ નાં અન્ નાં અ નો લોપ થાય છે.

સમાસ : ષ્ આદિઃ યસ્ય સઃ ષાદિઃ । (બહુ.)

ષાદિશ્ચ હન્ ચ ધૃતરાજન્ ચ એતેષાં સમાહારઃ ષાદિહન્ધૃતરાજન્ તસ્ય । (સમા.દ્વ.)

ઉદા. : (૧) ઔક્ષ્ણઃ - ઉક્ષ્ણઃ અપત્યં ઇતિ = બળદનું સંતાન. ઉક્ષન્ + સિ ઉક્ષન્ + અણ + સિ - ડસોપત્યે ૬.૧.૨૮થી અણ પ્રત્યય.

ઉક્ષન્ + અણ + સિ - આ સૂત્રથી અન્ નાં અ નો લોપ.

ઉક્ષ્ણ + અણ + સિ - રષ્વર્ણાન્નોગ... ૨.૩.૬૩થી ન નો ણ થયો.

ઔક્ષ્ણ + સિ - વૃદ્ધિઃ સ્વરેષ્વા... ૭.૪.૧થી ડ ની વૃદ્ધિ ઔ

ઔક્ષ્ણઃ સોરૂઃ - રુપદાન્તે... થી વિશ્લર્ગ થયો.

(૨) તાક્ષ્ણઃ - તક્ષ્ણઃ અપત્યં ઇતિ = સુથારનો પુત્ર. સાધનિકા ઔક્ષ્ણવત્

(૩) ભ્રૌણઃ - ભ્રૂણં હન્તિ ઇતિ ક્ષિપ્ ભ્રૂણહઃ = બાલહત્યારાનો પુત્ર.

ભ્રૂણઃ અપત્યં ઇતિ ભ્રૌણઃ

ભ્રૂણહન્ + અણ - ડસોપત્યે ૬.૧.૨૮થી અણ પ્રત્યય.

ભ્રૂણહન્ + અણ - આ સૂત્રથી અન્ નાં અ નો લોપ.

ભ્રૂણઃ + અણ - હનો હો ણઃ ૨.૧.૧૧૨થી હન્ નો ણ.

ભ્રૌણઃ - વૃદ્ધિઃ સ્વરેષ્વાદે... - ૭.૪.૧ ડ ની વૃદ્ધિ ઔ થઈ ત્યાર બાદ સિ વિગેરે કાર્ય થવાથી ભ્રૌણઃ થયું.

(૪) ધૃતરાજઃ - ધૃતરાજઃ અપત્યં ઇતિ = ધૃતરાજનો પુત્ર.

ધૃતરાજન્ + અણ - ડસોપત્યે ૬.૧.૨૮થી અણ પ્રત્યય.

ધૃતરાજન્ + અ - આ સૂત્રથી અન્ નાં અ નો લોપ થયો.

ધૃતરાજ - તવર્ગસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦થી ન નો જ થયો.

ધાર્તરાઙ્ગ-વૈદ્ધિઃ સ્વરેષ્વાદે... ૭.૪.૧થી અ ની વૃદ્ધિ આ
ત્યાર બાદ સિ વિગેરે કાર્ય થવાથી ધાર્તરાઙ્ગઃ થયું.

આ ચારે ઉદા.નાં રૂપો વિ. દેવ - વન અને નદીવત્ થશે. જ્યારે સ્ત્રી.
થશે ત્યારે સ્ત્રિયાં નૃતો... ૨.૩.૧થી ડી પ્રત્યય લાગશે.

નવમન્તસંયોગાત્ ૨.૧.૧૧૧

અર્થ : વ અને મ્ અન્તવાળા સંયુક્ત વ્યંજનથી પર રહેલાં અન્નાં અનો લુક્
થતો નથી.

સૂત્રસમાસ : વશ્ચ મશ્ચ વમૌ (ઈ.દ્.) વમૌ અન્તે યસ્ય સઃ વમન્તઃ (બહુ.)

વમન્તશ્ચાસૌ સંયોગશ્ચ ઇતિ વમન્તસંયોગઃ તસ્માત્ । (કર્મ.)

પર્વન્ અને કર્મન્ નાં રૂપો વિ. નામન્વત્ થશે પરન્તુ આ સૂત્રથી ડી
અને અધુટ્ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં અન્ નાં અ નો લોપ થશે નહીં.

હનો હનો ઘ્નઃ ૨.૧.૧૧૨

અર્થ : હન્ ધાતુનાં હન્ નો ઘ્ આદેશ થાય છે.

ઉદા. : ભ્રૂળઘ્ની = બાળહત્યા કરનારી. ભ્રૂળં હન્તિ ઇતિ ક્ષિપ્ ભ્રૂળહન્.

ભ્રૂળહન્ + ડી - સ્ત્રિયાંનૃતોં... ૨.૪.૧થી ડી પ્રત્યય.

ભ્રૂળહન્ + ડી - અનોઽસ્ય ૨.૧.૧૦૮થી અન્ નાં અનો લોપ.

ભ્રૂળઘ્ની આ સૂત્રથી હન્ નો ઘ્ આદેશ થાય છે.

ઘ્નન્તિ - હન્ ધાતુ

હન્ + અન્તિ - ગમ-હન-જન-ખન... ૪.૨.૪૪થી હન્ નાં અનો લોપ.

ઘ્નન્તિ આ સૂત્રથી હન્ નો ઘ્ આદેશ.

હન ઇતિ કિમ્ ? વૃત્રહ્ણૌ । અહીં હન્ નો હન્ થયો નથી તેથી ઘ્
આદેશ થયો નથી. વૃત્રહ્ણ = ઈન્દ્ર

વિવેચન : 'અર્થવદ્ગ્રહણે નાનર્થકસ્ય' । અર્થવાન નું ગ્રહણ હોતે છતે અનર્થકનું
ગ્રહણ થતું નથી. આ ન્યાયથી પ્લીહન્ એ મૂળ શબ્દ છે. તેમાં દેખીતી
રીતે હન્ છે. પણ હન્ ધાતુ નથી. તેથી તેને આ સૂત્ર લાગતું નથી.

લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩

અર્થ : અપદમાં રહેલા અ નો અ કાર અને એ કાર પર છતાં લોપ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : અત્ ચ એત્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ ઇતિ અદેત્ તસ્મિન્ (સમા. દ્વ) ન પદમ્ અપદં તસ્મિન્ ।

વિવેચન : અપદ ઇતિ કિમ્ ? — દણ્ડાગ્રમ્ । દણ્ડસ્ય અગ્રમ્ ઇતિ દણ્ડાગ્રમ્ । અહીં અગ્ર નો અ પદની આદિમાં છે. અપદમાં નથી. કારણ કે બે પદોનો સમાસ થયો છે. અને ન્યાય છે કે 'પ્રત્યયલોપેઽપિ પ્રત્યય લક્ષણં કાર્યં વિજ્ઞાયતે પ્રત્યયનો લોપ થવા છતાં પણ પ્રત્યય ને માનીને કાર્ય થાય છે. આ ન્યાયથી 'દણ્ડાગ્રમ્'નાં બંને પદની વિભક્તિનો લોપ થવાં છતાં તેને પદ માનીને તેમાં બધાં કાર્ય થાય છે. માટે અગ્ર ની પૂર્વનાં દણ્ડ નાં અ નો લોપ થાય નહીં.

હિત્યન્યસ્વરાદે ૨.૧.૧૧૪

અર્થ : ઇ ઈત્વાળા પ્રત્યય પર છતાં(તેની પૂર્વમાં રહેલા શબ્દનાં) અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ઇ ઇત્ યસ્ય સઃ હિત્ તસ્મિન્ । (બહુ.) અન્તે ભવઃ અન્ત્યઃ, અન્ત્યશ્ચાસૌ સ્વસ્થ ઇતિ અન્ત્યસ્વરઃ (કર્મ.) અન્ત્યસ્વરઃ આદિઃ યસ્ય સઃ અન્ત્ય સ્વરાદિઃ તસ્ય (બહુ.)

અવર્ણાદશ્નોઽન્તો વાઙ્તુરી-ઙ્યોઃ ૨.૧.૧૧૫

અર્થ : ણા ને વર્ણને અ વર્ણથી પરમાં રહેલાં અત્ નો, ઈ અને ડી પ્રત્યય પર છતાં 'અન્ત્' આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

સૂત્રસમાસ : ન ણા ઇતિ અણા તસ્માત્ । ઈશ્ચ ડીશ્ચ ઇતિ ઈઙ્યૌ તયોઃ । (ઈ.દ્વ.)

વિવેચન : અવર્ણાદિતિ કિમ્ ? અદતી અહીં અદ્ ધાતુ વ્યંજનાન્ત છે. પણ અવર્ણાન્ત નથી. તેથી તેની પરમાં શત્ પ્રત્યય રહેલો હોવા છતાં આ સૂત્ર લાગતું નથી.

અશ્ન ઇતિ કિમ્ ? લુનતી અહીં ણા થી પરમાં શત્ છે. આ સૂત્રમાં તેનું વર્જન કરેલ છે. માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

શ્ય શવઃ ૨.૧.૧૧૬

અર્થ : ઈ અને ડી પ્રત્યય પર છતાં શ્ય અને શવ્ થી પર રહેલાં અત્ નો અન્ત્ આદેશ થાય છે.

સૂત્રસમાસ : શ્યશ્ચ શવ્ ચ એતયોઃ સમાહારઃ શ્યશવ્, તસ્ય (સમા.દ્વ.)

દિવ ઔ: સૌ ૨.૧.૧૧૭

અર્થ : સિ પ્રત્યય પર છતાં દિવ્ નાં અન્ત્યનો ઔ થાય છે.

વિવેચન : 'નિરુબન્ધગ્રહણે ન સાનુબન્ધકસ્ય ।' એ ન્યાયથી અહીં દિવ્ ધાતુનું પ્રહણ થતું નથી. અક્ષૈ: દીવ્યતિ ઇતિ ક્વિપ્ અક્ષઘૂ: । અહીં દિવ્ ધાતુ છે. તેથી આ સૂત્રથી વ નો ઔ ન થયો. અન્ય સંબંધીમાં પણ આ સૂત્ર લાગે છે. — પ્રિયઘૌ: ।

ઉ:પદાન્તેઽનૂત્ ૨.૧.૧૧૮

અર્થ : પદાન્તે રહેલાં દિવ્ નાં અન્ત્યનો ઉ આદેશ થાય છે. પરન્તુ તે આદેશ દીર્ઘ થતો નથી.

સૂત્રસમાસ : ન ઋત અનૂત્ । પદસ્ય અન્ત: ઇતિ પદાન્ત: તસ્મિન્ । (ધ.ત.)

વિવેચન : પદાન્ત ઇતિ કિમ્ ? દિવિ । અહીં દિવ્ નો વ્ પદને અન્તે નથી માટે આ સૂત્ર ન લાગ્યું.

અનૂદિતિ કિમ્ ? દ્યુભવતિ । ઞ્ચિ પ્રત્યયાન્ત એવા દ્યુ ને દીર્ઘશ્ચિ... ૪.૩.૧૦૮ સૂત્રથી દીર્ઘ થવાની પ્રાપ્તિ હતી પરન્તુ આ સૂત્રમાં નિષેધ કરેલ હોવાથી દીર્ઘ ન થયો.

इत्याचार्य श्री हेमचन्द्रविरचितायां श्रीहेमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ २-१ ॥

પ્રાવૃઙ્જાતેતિ હે ભૂપા ! મા સ્મ ત્યજત કાનનમ્ ।
હરિ: શૈતેઽત્ર ન ત્વેષો મૂલરાજ મહીપતિ: ॥

હે રાજાઓ ! વર્ષાઋતુ ઉત્પન્ન થયે છતે (આવે છતે) તમે જંગલને ત્યજો નહીં. (કારણ કે) (વર્ષાઋતુમાં) વિષ્ણુ સૂએ છે. પણ આ મૂલરાજ રાજા નહીં. (સદા જાગતા જ છે.)

સ્વરાન્ત શબ્દોનાં રૂપો

દેવ અ કારાન્ત પુંલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	દેવઃ	દેવૌ	દેવાઃ
દ્વિતીયા	દેવમ્	દેવૌ	દેવાન્
તૃતીયા	દેવેન	દેવાધ્યામ્	દેવૈઃ
ચતુર્થી	દેવાય	દેવાધ્યામ્	દેવેભ્યઃ
પંચમી	દેવાત્	દેવાધ્યામ્	દેવેભ્યઃ
ષષ્ઠી	દેવસ્ય	દેવયોઃ	દેવાનામ્
સપ્તમી	દેવે	દેવયોઃ	દેવેષુ
સંબોધન	હે દેવ !	હે દેવૌ !	હે દેવાઃ !
(૧) દેવઃ	પ્ર.એ.વ.	દેવ + સ્ - દેવસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી દેવર્-રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી દેવઃ	
(૨) દેવૌ	પ્ર.દ્વિ.વ. દ્વિ.દ્વિ.વ. સં.દ્વિ.વ.	દેવ + ઔ - દેદૌત્ સન્ધ્યક્ષરૈઃ ૧.૧.૧૨થી દેવૌ	
(૩) દેવાઃ	પ્ર.બ.વ. સં.બ.વ.	દેવ + અસ્-સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ ૧.૨.૧થી દેવાસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨.થી દેવાર્-રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી દેવાઃ	
(૪) દેવમ્	દ્વિ.એ.વ.	દેવ + અમ્ - સમાનાદમોડતઃ ૧.૪.૪૬થી દેવ + મ્ - દેવમ્	

૧. અઘાતુ વિભક્તિ.....૧. ૧.૨૭ થી નામસંજ્ઞા, નામ્નઃ પ્રથમૈક..... ૨.૨.૩૧ થી પ્રથમા વિગેરે થાય, સ્વૈજસમૌશસ્..... ૧.૧.૧૮ થી "સિ" વિગેરે પ્રત્યય, અનન્તઃ પञ्चम्या:..... ૧.૧.૩૮ થી "સિ" વિગેરેને પ્રત્યયસંજ્ઞા, સત્યાદિવિભક્તિઃ ૧.૧.૧૮ થી "સિ" વિગેરેને વિભક્તિસંજ્ઞા, અપ્રયોગીત્ ૧.૧.૩૭ થી ઈત્સંજ્ઞા, તદન્તં પદમ્ ૧.૧.૨૦ થી વિભક્તિ લાગ્યા ષષ્ઠી પદસંજ્ઞા, નામ સિદ્ધ્યજ્ઞને ૧.૧.૨૧ થી સહત્ વાળા અને ય્ વર્જને વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વનું નામ પદ સંજ્ઞક થાય છે. આ સૂત્રો સર્વત્ર યથાયોગ્ય લગાડવા.

- (१४) देवानाम् ५.५.५. देव+आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
 देव+नाम् - दीर्घोनाम्यतिसृ-चतष्टु षः १.४.४७थी
 देवानाम्
- (१५) देवे ५.५.५. देव+ङि(इ) - अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल् १.२.६थी
 देवे
- (१६) देवेषु ५.५.५. देव + सु - एद् बहुस्पोसि १.४.४थी
 देवेषु - नाम्यन्तस्थाकवर्गात्.... २.३.१५थी
 देवेषु
- (१७) हे देव ! ५.५.५. देव + स् - अदेतः स्यमोलुक् १.४.४४थी
 देव !

● परमश्चासौ देवश्च = परमदेवः पुं. देववत्

१. देवम् अतिक्रान्तः = अतिदेवः पुं. देववत्
२. देवम् अतिक्रान्तम् = अतिदेवम् नपुं. वनवत्
३. देवम् अतिक्रान्ता = अतिदेवा स्त्री. मालावत्
१. प्रियः देवः यस्य सः = प्रियदेवः पुं. देववत्
२. प्रियः देवः यस्य तद् = प्रियदेवम् नपुं. वनवत्
३. प्रियः देवः यस्याः सा = प्रियदेवा स्त्री. मालावत्

वन अकारान्त नपुं.

	अ.५.	द्वि.५.	५.५.
प्रथमा	वनम्	वने	वनानि
द्वितीया	वनम्	वने	वनानि
संज्ञोपन	हे वन !	हे वने !	हे वनानि !

तृतीया अ.५. थी स.५.५. शुधी देववत्

- (१) वनम् ५.५.५. } वन + स, अम् - अतः स्यमोऽम् १.४.५७थी
 द्वि.५.५. } वन + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी
 वन + म् - वनम्
- (२) वने ५.५.५. } वन + औ - औरीः १.४.५६थी
 द्वि.५.५. } वन + ई - अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल् १.२.६थी
 सं.५.५. } वने

- (३) वनानि प्र.५.व. } वन+अस् (जस्-शस्)-नपुंसकस्य शिः १.४.५५थी
 द्वि.५.व. } वन + शि (इ) - स्वरच्छै १.४.६५थी
 सं.५.व. } वनन् + इ - निदीर्घः १.४.८५थी

वनान् + इ - वनानि

- (४) हे वन ! सं.३.व. वन + स् - अतः स्यमोऽम् १.४.५७थी
 वन + अम् - अदेतः स्यमोर्लुक् १.४.४४थी
 वन !

● परमम् च तद् वनम् च = परमवनम् नपुं. वनवत्

१. वनम् अतिक्रान्तः = अतिवनः - पुं. देववत्

२. वनम् अतिक्रान्तम् = अतिवनम् - नपुं. वनवत्

३. वनम् अतिक्रान्ता = अतिवना - स्त्री. मालावत्

१. प्रियम् वनम् यस्य सः = प्रियवनः पुं. देववत्

२. प्रियम् वनम् यस्य तद् = प्रियवनम् नपुं. वनवत्

३. प्रियम् वनम् यस्याः सा = प्रियवना स्त्री. मालावत्

माला आकाशान्त स्त्रीविङ्ग.

	अ.व.	द्वि.व.	५.व.
प्रथमा	माला	माले	मालाः
द्वितीया	मालाम्	माले	मालाः
तृतीया	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः
चतुर्थी	मालायै	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
पंचमी	मालायाः	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
षष्ठी	मालायाः	मालयोः	मालानाम्
सप्तमी	मालायाम्	मालयोः	मालासु
संबोधन	हे माले !	हे माले !	हे मालाः !

- (१) माला प्र.अ.व. माला+सि (स्) - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 माला

- (२) माले प्र.द्वि.व. } माला + औ - औता १.४.२०थी
 द्वि.द्वि.व. } माले
 सं.द्वि.व. }

- (३) मालाः प्र.५.५. } माला+अस् - समानानां तेन दीर्घः १.२.१थी
 सं.५.५. } मालास् - सोरुः २.१.७२.थी
 मालार् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मालाः
- (४) मालाम् द्वि.५.५. माला + अम्-समानादमोऽतः १.४.४६थी
 माला + म् - मालाम्
- (५) मालाः द्वि.५.५. माला + अस् - शसोऽता सञ्च नः पुंसि १.४.४८थी
 मालास् - सोरुः २.१.७२थी
 मालार् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मालाः
- (६) मालया तृ.५.५. माला + ट - टैस्येत् १.४.१८थी
 माले + आ - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
 मालय् + आ - मालया
- (७) मालाभ्याम् तृ.द्वि.५. }
 च.द्वि.५. } माला + भ्याम् - मालाभ्याम्
 पं.द्वि.५. }
- (८) मालाभिः तृ.५.५. माला + भिस् - मालाभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 मालाभिर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मालाभिः
- (९) मालायै च.५.५. माला+ङे-आपोडितां यै-यास्-यास्-याम् १.४.१७थी
 मालायै
- (१०) मालाभ्यः च.५.५. } माला + भ्यस् - मालाभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
 पं.५.५. } मालाभ्यर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मालाभ्यः
- (११) मालायाः पं.५.५. } माला + ङसि-ङस् - आपोडितां यै-यास्-यास्-
 याम् १.४.१७थी
 माला + यास् - मालायास् - सोरुः २.१.७२थी
 मालायार् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मालायाः
- (१२) मालयोः च.द्वि.५. } माला + ओस् - टैस्येत् १.४.१८थी
 स.द्वि.५. } माले + ओस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी

માલય્ + ઓસ્ - માલયોસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 માલયોર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 માલયો:

- (૧૩) માલાનામ્ ૫.બ.વ. માલા + આમ્ - હ્રસ્વાઽઽપશ્ચ ૧.૪.૩૨થી
 માલા + નામ્ - માલાનામ્
 (૧૪) માલાયામ્ સ.એ.વ. માલા+હિ-આપોહિતાંયૈ-યાસ્-યાસ્-યામ્ ૧.૪.૧૭થી
 માલા + યામ્ - માલાયામ્
 (૧૫) માલાસુ સ.બ.વ. માલા + સુ - માલાસુ
 (૧૬) હે માલે ! સં.એ.વ. માલા + સ્ - એદાપ: ૧.૪.૪૨થી
 માલે !

- પરમાચાસૌ માલા ચ - પરમમાલા સ્ત્રી. માલાવત્
 ૧. માલામ્ અતિક્રાન્ત: - અતિમાલ: પું. દેવવત્
 ૨. માલામ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિમાલમ્ નપું. વનવત્
 ૩. માલામ્ અતિક્રાન્તા - અતિમાલા સ્ત્રી. માલાવત્
 ૧. પ્રિયા માલા યસ્ય સ: - પ્રિયમાલ: પું. દેવવત્
 ૨. પ્રિયા માલા યસ્ય તદ્ - પ્રિયમાલમ્ નપું. વનવત્
 ૩. પ્રિયા માલા યસ્યા: સા - પ્રિયમાલા સ્ત્રી. માલાવત્
- અતિમાલ: } ગોશ્વાન્તે હ્રસ્વો... ૨.૪.૮૬ થી હ્રસ્વ થાય છે.
 પ્રિયમાલ: }
- અતિમાલમ્ } ક્લીબે ૨-૪-૮૭ થી હ્રસ્વ થાય છે.
 પ્રિયમાલમ્ }
- અતિમાલા } ગોશ્વાન્તે હ્રસ્વો..... ૨.૪.૮૬ થી હ્રસ્વ થાય અને સ્ત્રીલિંગમાં ફરી
 પ્રિયમાલા } આત્ ૨.૪.૧૮ થી આપ્ લાગ્યો.

મુનિ હ્રસ્વ ઇકારાન્ત પુંલિંગ.

	એ.વ.	દિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	મુનિ:	મુની	મુનય:
દ્વિતીયા	મુનિમ્	મુની	મુનીન્
તૃતીયા	મુનિના	મુનિભ્યામ્	મુનિભિ:

चतुर्थी	मुनये	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
पंचमी	मुनेः	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
षष्ठी	मुनेः	मुन्योः	मुनीनाम्
सप्तमी	मुनौ	मुन्योः	मुनिषु
संज्ञोपन	हे मुने !	हे मुनी !	हे मुनयः !

- (१) मुनिः प्र.अ.व. मुनि + स् - मुनिस् - सोरुः २.१.७२थी
मुनिर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
मुनिः
- (२) मुनी प्र.दि.व. } मुनि + औ - इदुतोऽस्त्रेरीदूत् १.४.२१थी
दि.दि.व. } मुनी
सं.दि.व. }
- (३) मुनयः प्र.भ.व. } मुनि + अस् - जस्येदोत् १.४.२२थी
सं.भ.व. } मुने + अस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
मुनय् + अस् - मुनयस् - सोरुः २.१.७२थी
मुनयर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
मुनयः
- (४) मुनिम् दि.अ.व. मुनि + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी
मुनि + म् - मुनिम्
- (५) मुनीन् दि.भ.व. मुनि + अस् - शसोऽता सश्च नः पुंसि १.४.४८थी
मुनीन्
- (६) मुनिना तृ.अ.व. मुनि + टा - टः पुंसिना १.४.२४थी
मुनि + ना - मुनिना
- (७) मुनिभ्याम् तृ.दि.व., च.दि.व., पं.दि.व., मुनि + भ्याम् - मुनिभ्याम्
- (८) मुनिभिः तृ.भ.व. मुनि + भिस् - मुनिभिस् - सोरुः २.१.७२थी
मुनिभिर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
मुनिभिः
- (९) मुनये च.अ.व. मुनि + डे - डित्यदिति १.४.२३थी
मुने + ए - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
मुनय् + ए - मुनये

- (१०) मुनिभ्यः सं.अ.व. } मुनि + भ्यस् - मुनिभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
 पं.अ.व. } मुनिभ्यर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मुनिभ्यः

(११) मुनेः पं.अ.व. } मुनि+ङसि-ङस् - ङित्यदिति १.४.२३थी
 पं.अ.व. } मुने+अस् - एदोद्भ्यां ङसि-ङसो रुः १.४.३५थी
 मुने+र् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 मुनेः

(१२) मुन्योः पं.दि.व. } मुनि+ओस् - इवणदिरस्वेस्वेयवरलम् १.२.२१थी
 सं.दि.व. } मुन्य्+ओस् - मुन्योस् - सोरुः २.१.७२थी
 मुन्योर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मुन्योः

(१३) मुनीनाम् पं.अ.व. } मुनि + आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
 मुनि+नाम् - दीर्घानाम्यतिसृ-चतसृ-प्रः १.४.४७थी
 मुनी + नाम् - मुनीनाम्

(१४) मुनौ सं.अ.व. } मुनि + डि - डि डौ १.४.२५थी
 मुनि + डौ - ङित्यन्त्यस्वरादेः २.१.११४थी
 मुन् + डौ - मुनौ

(१५) मुनिषु सं.अ.व. } मुनि + सु - नाम्यन्तस्थाकवर्गात्... २.३.१५थी
 मुनिषु

(१६) हे मुने ! सं.अ.व. } मुनि + स् - ह्रस्वस्य गुणः १.४.४१थी
 मुने !

● परमश्चासौ मुनिश्च - परममुनिः पुं. मुनिवत्

૧. મુનિમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિમુનિઃ પું. મુનિવત્
૨. મુનિમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિમુનિ નપું. વારિવત્
વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌ... ૧.૪.૬૨ થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે
મુનિવત્ ૫ષ્ઠ રૂપો થાય.
૩. મુનિમ્ અતિક્રાન્તા - અતિમુનિઃ સ્ત્રી. મતિવત્
૧. પ્રિયઃ મુનિઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયમુનિઃ પું. મુનિવત્
૨. પ્રિયઃ મુનિઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયમુનિ નપું. વારિવત્
વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌ... ૧.૪.૬૨ થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે
મુનિવત્ ૫ષ્ઠ રૂપો થાય છે.
૩. પ્રિયઃ મુનિઃ યસ્યાઃસા - પ્રિયમુનિઃ - સ્ત્રી. મતિવત્

वारि इत्थ इ कारान्त नपुं.

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	वारि	वारिणी	वारीणि
द्वितीया	वारि	वारिणी	वारीणि
तृतीया	वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः
चतुर्थी	वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
पंचमी	वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
षष्ठी	वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्
सप्तमी	वारिणि	वारिणोः	वारिषु
संशोधन	हे वारे ! वारि !	हे वारिणी !	हे वारीणि !
(१) वारि	प्र.अ.व. } द्वि.अ.व. }	वारि + स् } वारि + अम् }	अनतो लुप् १.४.५८थी
(२) वारिणी	प्र.द्वि.व. } द्वि.द्वि.व. } सं.द्वि.व. }	वारि + औ - औरीः १.४.५६थी वारि + ई - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी वारिन् + ई - वारिनी - ष्ववर्णान्नो..... २.३.६३थी	वारिणी
(३) वारीणि	प्र.अ.व. } द्वि.अ.व. } सं.अ.व. }	वारि + जस्-शस् - नपुंसकस्य शिः १.४.५५थी वारि + शि - स्वगच्छौ १.४.६५थी वारिन् + शि - निदीर्घः १.४.८५थी	वारीनि - ष्ववर्णान्नो ण एकपदे... २.३.६३थी वारीणि
(५) वारिणा	तृ.अ.व.	वारि + आ - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी वारिन्+आ - वारिना - ष्ववर्णान्नो..... २.३.६३थी	वारिणा
(६) वारिभ्याम्	तृ.द्वि.व. } च.द्वि.व. } पं.द्वि.व. }	वारि + भ्याम् - वारिभ्याम्	
(७) वारिभिः	तृ.अ.व.	वारि+भिस् - वारिभिस् - सौरुः २.१.७२थी वारिभिर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी	वारिभिः

- (८) वारिणे २.अ.५. वारि + ए - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
वारिन्+ए - वारिने -र-षृवर्णान्नो ण ... २.३.६३थी
वारिणे
- (९) वारिभ्यः २.अ.५. } वारि + भ्यस् - वारिभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
५.अ.५. } वारिभ्यर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
वारिभ्यः
- (१०) वारिणः ५.अ.५. } वारि + अस् - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
५.अ.५. } वारिन्+अस् - र-षृवर्णान्नो ण... २.३.६३थी
वारिणस् - सोरुः २.१.७२थी
वारिणर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
वारिणः
- (११) वारिणोः ५.द्वि.५. } वारि + ओस् - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
२.द्वि.५. } वारिन् + ओस् - र-षृवर्णान्नो ण... २.३.६३थी
वारिणोस् - सोरुः २.१.७२थी
वारिणोर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
वारिणोः
- (१२) वारीणाम् ५.अ.५. वारि + आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
वारि + नाम् - दीर्घो नाम्यतिसृ-चतसृ-षुः १.४.४७थी
वारीनाम् - र-षृवर्णान्नो ण... २.३.६३थी
वारीणाम्
- (१३) वारिणि २.अ.५. वारि + इ - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
वारिन् + इ - वारिनि - र-षृवर्णान्नो... २.३.६३थी
वारिणि
- (१४) वारिषु २.अ.५. वारि + सु - वारिसु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
वारिषु
- (१५) हे वारे ! } २.अ.५. वारि + स् - नामिनो लुग् वा १.४.६१थी
हे वारि ! } वारि - ह्रस्वस्य गुणः १.४.४१थी
वारे !
वारि + स् - अनतो लुप् १.४.५८थी
वारि !

- પરમમ્ ચ તદ્ વારિ ચ - પરમવારિ નપું. વારિવત્
 ૧. વારિ અતિક્રાન્તઃ - અતિવારિઃ પું. મુનિવત્
 ૨. વારિ અતિક્રાન્તમ્ - અતિવારિ નપું. વારિવત્
વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌ સ્વરે ૧.૪.૬૪થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થાય છે. તેથી મુનિવત્ પણ રૂપો થશે.
 ૩. વારિ અતિક્રાન્તા - અતિવારિઃ સ્ત્રી. મતિવત્
 ૧. પ્રિયમ્ વારિ યસ્ય સઃ - પ્રિયવારિઃ પું. મુનિવત્
પ્રિયમ્ વારિ યસ્ય સઃ - પ્રિયવારિકઃ પું. દેવવત્
 ૨. પ્રિયમ્ વારિ યસ્ય તદ્ - પ્રિયવારિ નપું. વારિવત્
વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌસ્વરે ૧.૪.૬૨થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થાય છે. તેથી મુનિવત્ પણ રૂપો થશે.
પ્રિયમ્ વારિ યસ્ય તદ્ - પ્રિયવારિકમ્ નપું. વનવત્
 ૩. પ્રિયમ્ વારિ યસ્યાઃ સા - પ્રિયવારિઃ સ્ત્રી. મતિવત્
પ્રિયમ્ વારિ યસ્યાઃ સા - પ્રિયવારિકા સ્ત્રી. માલાવત્
પ્રિયવારિકઃ, પ્રિયવારિકમ્ અને પ્રિયવારિકા ને “શેષાદ્ વા” ૭.૩.૧૭૫થી બહુવ્રીહી સમાસમાં કચ્ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગ્યો છે.

મતિ ઇત્ય ઇ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	મતિઃ	મતી,	મતયઃ
દ્વિતીયા	મતિમ્	મતી	મતીઃ
તૃતીયા	મત્યા	મતિભ્યામ્	મતિભિઃ
ચતુર્થી	મત્યૈ, મતયે	મતિભ્યામ્	મતિભ્યઃ
પંચમી	મત્યાઃ, મતેઃ	મતિભ્યામ્	મતિભ્યઃ
ષષ્ઠી	મત્યા, મતેઃ	મત્યોઃ	મતીનામ્
સપ્તમી	મત્યામ્, મતૌ	મત્યોઃ	મતિષુ
સંબોધન	હે મતે !	હે મતી !	હે મતયઃ !

(૧) મતિઃ પ્ર.એ.વ. મતિ + સ્ - મતિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
મતિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩.થી
મતિઃ

(૨) મતી પ્ર.દ્વિ.વ. } મતિ + ઔ - ઇદુતોઽસ્ત્રેરીદૂત્ ૧.૪.૨૧થી
દ્વિ.દ્વિ.વ. } મતી
સં.દ્વિ.વ.

	अ.व.	द्वि.व	अ.व.
प्रथमा-संज्ञो धन	वातप्रमीः	वातप्रम्यौ	वातप्रम्यः
द्वितीया	वातप्रमीम्	वातप्रम्यौ	वातप्रमीन्
तृतीया	वातप्रम्या	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभिः
चतुर्थी	वातप्रम्ये	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभ्यः
पंचमी	वातप्रम्यः	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभ्यः
षष्ठी	वातप्रम्यः	वातप्रम्योः	वातप्रम्याम्
सप्तमी	वातप्रम्यि	वातप्रम्योः	वातप्रमीषु ।

- (૧) વાતપ્રમી: પ્ર.એ.વ. } વાતપ્રમી + સ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 સં.એ.વ. } વાતપ્રમીર્ - રુપદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 વાતપ્રમી:
- (૨) વાતપ્રમીમ્ દ્વિ.એ.વ. વાતપ્રમી + અમ્ - સમાનાદમોડત: ૧.૪.૪૬થી
 વાતપ્રમી + મ્ - વાતપ્રમીમ્
- (૩) વાતપ્રમીન્ દ્વિ.બ.વ. વાતપ્રમી + શસ્ - શસોડતા સશ્વ... ૧.૪.૪૮થી
 વાતપ્રમીન્
- (૪) વાતપ્રમીષુ સ.બ.વ. વાતપ્રમી+સુ=વાતપ્રમીસુ-નામ્યન્તસ્થા..... ૨.૩.૧૫થી
 વાતપ્રમીષુ

ધ્યામ્, ખિસ્ અને ધ્યસ્ એ સીધા પ્રત્યયો જ લાગે છે. ખિસ્ અને ધ્યસ્ માં સોરુ:-
 રુપદાન્તે... સૂત્ર લાગશે. બાકીના સ્વરાદિ પ્રત્યયો પર છતાં “ક્રિવ્વૃત્તેરસુધિયસ્તૌ”
 ૨.૧.૫૮થી વાતપ્રમી ના ઈ નો ય થયો છે.

ગ્રામણી - દીર્ઘ ઈ કારાન્ત પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ.

ગ્રામં નયતિ ઇતિ ક્વિપ્ - ગ્રામણી

	એ.વ.	દ્વિ.વ	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ગ્રામણી:	ગ્રામણ્યૌ	ગ્રામણ્ય:
દ્વિતીયા	ગ્રામણ્યમ્	ગ્રામણ્યૌ	ગ્રામણ્ય:
તૃતીયા	ગ્રામણ્યા	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભિ:
ચતુર્થી	ગ્રામણ્યે	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભ્ય:
પંચમી	ગ્રામણ્ય:	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભ્ય:
ષષ્ઠી	ગ્રામણ્ય:	ગ્રામણ્યો:	ગ્રામણ્યામ્
સપ્તમી	ગ્રામણ્યામ્	ગ્રામણ્યો:	ગ્રામણીષુ

અહીં ક્વિપ્ પ્રત્યયની સાથે સીધો સમાસ હોવાથી બધા સ્વરાદિ પ્રત્યયો પર
 છતાં ક્રિવ્વૃત્તેર... ૨.૧.૫૮ થી ઈ નો ય થયો છે. અને ‘નિયઆમ્’ ૧.૪.૫૧ થી
 ક્ષિ સપ્તમી એ.વ.નો આમ્ થયો છે.

ગ્રામસ્ય ની: ઇતિ - ગ્રામણી

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ગ્રામણી:	ગ્રામણિયૌ	ગ્રામણિય:
દ્વિતીયા	ગ્રામણિયમ્	ગ્રામણિયૌ	ગ્રામણિય:
તૃતીયા	ગ્રામણિયા	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભિ:

ચતુર્થી	ગ્રામણિયે	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભ્યઃ
પંચમી	ગ્રામણિયઃ	ગ્રામણીભ્યામ્	ગ્રામણીભ્યઃ
૬છી	ગ્રામણિયઃ	ગ્રામણિયોઃ	ગ્રામણિયામ્
સપ્તમી	ગ્રામણિયામ્	ગ્રામણિયોઃ	ગ્રામણિષુ ।

અહીં નયતિ ઇતિ કિવપ્ - નીઃ એમ કિવબન્ત કયા પછી ગ્રામસ્ય નીઃ=ગ્રામણી એમ તત્પુરુષ સમાસ બન્યો. તેથી “કિવબ્વૃતેર... ૨-૧-૫૮ થી ર્ફ નો ય ન થતાં ધાતોરિવર્ણો... ૨-૧-૫૦ થી ર્ફ નો ર્ફ થયો છે.

ગ્રામણી દીર્ઘ ર્ફકારાન્ત નપું.

અહીં ગ્રામણી શબ્દ બન્યા પછી “ક્લીબે” ૨-૪-૮૭ થી હ્રસ્વ જ થઈ જાય છે. તેથી ગ્રામણિ થયું. નપું. માં કોઈ શબ્દ દીર્ઘ રહેતો જ નથી. તેથી તેના રૂપો વારિત્ થશે. અને વાન્યતઃ... ૧-૪-૬૨ થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુવત્ થવાથી પુલિંગ પ્રમાણે પણ રૂપો થશે. ગ્રામણી શબ્દ નપું.માં વપરાતો નથી પણ સમજવા માટે જ રૂપો લખ્યા છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા	ગ્રામણિ	ગ્રામણિની	ગ્રામણીનિ
તૃતીયા	ગ્રામણિના, ગ્રામણ્યા	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભિઃ
ચતુર્થી	ગ્રામણિને, ગ્રામણ્યે	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભ્યઃ
પંચમી	ગ્રામણિનઃ, ગ્રામણ્યઃ	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભ્યઃ
૬છી	ગ્રામણિનઃ, ગ્રામણ્યઃ	ગ્રામણિનોઃ, ગ્રામણ્યોઃ	ગ્રામણ્યામ્, ગ્રામણીનામ્
સપ્તમી	ગ્રામણિનિ, ગ્રામણ્યામ્	ગ્રામણિનોઃ, ગ્રામણ્યોઃ	ગ્રામણિષુ
સંબોધન	હે ગ્રામણિ !, હે ગ્રામણે !	હે ગ્રામણિની !	હે ગ્રામણીનિ !

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ગ્રામણિ	ગ્રામણિની	ગ્રામણીનિ
દ્વિતીયા	ગ્રામણિ	ગ્રામણિની	ગ્રામણીનિ
તૃતીયા	ગ્રામણિના-ગ્રામણિયા	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભિઃ
ચતુર્થી	ગ્રામણિને-ગ્રામણિયે	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભ્યઃ
પંચમી	ગ્રામણિનઃ-ગ્રામણિયઃ	ગ્રામણિભ્યામ્	ગ્રામણિભ્યઃ
૬છી	ગ્રામણિનઃ-ગ્રામણિયઃ	ગ્રામણિનોઃ, ગ્રામણિયોઃ	ગ્રામણીનામ્-ગ્રામણિયામ્
સપ્તમી	ગ્રામણિનિ-ગ્રામણિયામ્	ગ્રામણિનોઃ, ગ્રામણિયોઃ	ગ્રામણિષુ
સંબોધન	હે ગ્રામણી ! હે ગ્રામણે !	હે ગ્રામણિની !	હે ગ્રામણીનિ !

नदी - दीर्घ ईकारान्त स्त्री.

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	नदी	नद्यौ	नद्यः
द्वितीया	नदीम्	नद्यौ	नदीः
तृतीया	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
चतुर्थी	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
पंचमी	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
षष्ठी	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
सप्तमी	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
संशोधन	हे नदि !	हे नद्यौ !	हे नद्यः !
नदी	प्र.अ.व.	नदी + स् - दीर्घङ्याब्- १.४.४५थी... नदी	
नद्यौ	प्र.द्वि.व.	नदी+औ - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी	
	द्वि.द्वि.व.	नद्य + औ - नद्यौ	
	सं.द्वि.व.		
नद्याः	प्र.अ.व.	नदी+अस् - इवणदिरस्वेस्वरे यवरलम् १.२.२१थी	
	सं.अ.व.	नद्य + अस् = नद्यस् - सोरुः २.१.७२थी	
		नद्यर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी	
		नद्यः .	
नदीम्	द्वि.अ.व.	नदी + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी	
		नदी + म् = नदीम्	
नदीः	द्वि.अ.व.	नदी+अस् - शसोऽता सञ्च नः पुंसि १.४.४८थी	
		नदीस् - सोरुः २.१.७२थी	
		नदीर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी	
		नदीः	
नद्या	तृ.अ.व.	नदी+आ - इवणदिरस्वेस्वरे यवरलम् १.२.२१थी	
		नद्य + आ = नद्या.	
नदीभ्याम्	तृ.द्वि.व., च.द्वि.व., पं.द्वि.व.	नदी + भ्याम् = नदीभ्याम्	
नदीभिः	तृ.अ.व.	नदी + भिस् = नदीभिस् - सोरुः २.१.७२थी	
		नदीभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी	
		नदीभिः	
नद्यै	च.अ.व.	नदी + डे - स्त्रीदूतः १.४.२८थी	
		नदी + दै (ऐ) - इवणदिरस्वे... १.२.२१थी	
		नद्य + ऐ = नद्यै	

ઋત્રિત્યદિતઃ ૭.૩.૧૭૧થી નિત્ય દિદ આદેશ જેને થતો હોય તેને બહુગ્રીહી સમાસમાં કચ્ પ્રત્યય થાય છે. તેથી પ્રિયનદી શબ્દને નિત્ય કચ્ થયો.

ન કચિ ૨.૪.૧૦૫થી ડી વગેરે સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યયોથી પરમાં કચ્ પ્રત્યય આવેતો ડી વિગેરે પ્રત્યયો ઇસ્વ થતાં નથી તેથી નદી શબ્દનો ડી કચ્ પર છતાં ઇસ્વ થયો નથી.

સાધુ ઇસ્વ ઉ કારાન્ત પુલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	સાધુઃ	સાધૂ	સાધવઃ
દ્વિતીયા	સાધુમ્	સાધૂ	સાધૂન્
તૃતીયા	સાધુના	સાધુભ્યામ્	સાધુભિઃ
ચતુર્થી	સાધવે	સાધુભ્યામ્	સાધુભ્યઃ
પંચમી	સાધોઃ	સાધુભ્યામ્	સાધુભ્યઃ
ષષ્ઠી	સાધોઃ	સાધ્વોઃ	સાધૂનામ્
સપ્તમી	સાધૌ	સાધ્વોઃ	સાધુષુ
સંબોધન	હે સાધો !	હે સાધૂ !	હે સાધવઃ !
● સાધુઃ	પ્ર.એ.વ.	સાધુ + સ્ = સાધુસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી સાધુર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી સાધુઃ	
● સાધૂ	પ્ર.દ્વિ.વ. દ્વિ.દ્વિ.વ. સં.દ્વિ.વ.	સાધુ + ઔ - ઇદુતોઽસ્ત્રેરીંદૂત ૧.૪.૨૧થી સાધૂ	
● સાધવઃ	પ્ર.બ.વ. સં.બ.વ.	સાધુ + અસ્ - જસ્યેદોત્ ૧.૪.૨૨થી સાધો + અસ્ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૪.૨૪થી સાધવ્ + અસ્ = સાધવસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી સાધવર્ - રઃ પદાન્તે.... ૧.૩.૫૩થી સાધવઃ	
● સાધુમ્	દ્વિ.એ.વ.	સાધુ + અમ્ - સમાનાદમોઽતઃ ૧.૪.૪૬થી સાધુ + મ્ = સાધુમ્	
● સાધૂન્	દ્વિ.બ.વ.	સાધુ + અસ્ - શસોઽતા..... ૧.૪.૪૮થી સાધૂન્	
● સાધૂના	તૃ.એ.વ.	સાધુ + ય - ટઃ પુંસિના ૧.૪.૨૪થી સાધુ + ના = સાધુના	

- साधुभ्याम् तृ.दि.व., य.दि.व., पं.दि.व. साधु + भ्याम् = साधुभ्याम्
- साधुभिः तृ.भ.व. साधु + भिस् = साधुभिस् - सोरुः २.१.७२थी
साधुभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
साधुभिः
- साधवे य.भे.व. साधु + डे - डित्यदिति १.४.२३थी
साधो + ए - ओदौतोऽवाव् १.२.२४थी
साधव् + ए = साधवे
- साधुभ्यः य.भ.व. } साधु + भ्यस् = साधुभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
पं.भ.व. } साधुभ्यर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
साधुभ्यः
- साधोः पं.भे.व. } साधु + डसि-डस् - डित्यदिति १.४.२३थी
य.भे.व. } साधो+अस् - एदोद्भ्यां डसि-डसो रः १.४.३५थी
साधो + र् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
साधोः
- साध्वोः य.दि.व. } साधु+ओस् - इवणदि..... १.२.२१थी
स.दि.व. } साध्व् + ओस् = साध्वोस् - सोरुः २.१.७२थी
साध्वोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
साध्वोः
- साधूनाम् य.भ.व. साधु + आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
साधु+नाम् - दीर्घो नाम्यतिसूचस् षः १.४.४७थी
साधूनाम्
- साधौ स.भे.व. साधु + डि - डिर् १.४.२५थी
साधु + डौ (औ) - डित्यन्त्यस्वगदेः २.१.११४थी
साध् + औ = साधौ
- साधुषु स.भ.व. साधु + सु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी साधुषु
- हे साधो ! सं.भे.व. साधु + स् - ह्रस्वस्य गुणः १.४.४१थी
साधो !
- परमश्चासौ साधुश्च = परमसाधुः पुं. साधुवत्
 - १ साधुम् अतिक्रान्तः = अतिसाधुः पुं. साधुवत्
 २. साधुम् अतिक्रान्तम् = अतिसाधु नपुं. मधुवत्
वान्यतः..... १.४.६२थी यदि स्वरदि प्रत्यय पर छांतां पुंवत् विकल्पे
थवाथी साधुवत् पञ्च रूपो थशे.
 ३. साधुम् अतिक्रान्ता = अतिसाधुः स्त्री. धेनुवत्
 १. प्रियः साधुः यस्य सः = प्रियसाधुः पुं. साधुवत्
 २. प्रियःसाधुः यस्य तद् = प्रियसाधु नपुं. मधुवत् (अतिसाधुवत् १.४.६२ वागशे.)
 ३. प्रियः साधुः यस्याः सा = प्रियसाधुः स्त्री. धेनुवत्

- स्वरादुतो गुणादखरोः २.४.उपथी स्त्रीलिङ्गभां साधु नुं साध्वी थर्धने नदीवत् उपो थशे.

मधु ध्रस्व उकारान्त नपुं.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	मधु	मधुनी	मधूनि
द्वितीया	मधु	मधुनी	मधूनि
तृतीया	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
चतुर्थी	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
पंचमी	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
षष्ठी	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
सप्तमी	मधुनि	मधुनोः	मधुषु
संबोधन	हे मधु ! मधो !	हे मधुनी !	हे मधूनि !

- मधु प्र.अ.व. } मधु + स, अम् - अनतो लुप् १.४.५८थी
द्वि.अ.व. } मधु
- मधुनी प्र.द्वि.व. } मधु + औ - औरीः १.४.५६थी
द्वि.द्वि.व. } मधु + ई - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
सं.द्वि.व. } मधुन् + ई = मधुनी
- मधूनि प्र.ब.व. } मधु + जस्-शस् - नपुंसकस्य शिः १.४.५५थी
द्वि.ब.व. } मधु + शि (इ) - स्वराच्छ्रै १.४.६५थी
सं.ब.व. } मधुन् + इ - निदीर्घः १.४.८५थी
मधून् + इ = मधूनि
- मधुना तृ.अ.व. मधु+टा (आ) - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
मधुन् + आ = मधुना
- मधुभ्याम् तृ.द्वि.व., च.द्वि.व., पं.द्वि.व. मधु + भ्याम् = मधुभ्याम्
- मधुभिः तृ.ब.व. मधु + भिस् = मधुभिस् - सोरुः २.१.७२थी
मधुभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
मधुभिः
- मधुने च.अ.व. मधु + ए = अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
मधुन् + ए = मधुने
- मधुभ्यः च.ब.व. } मधु + भ्यस् = मधुभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
पं.ब.व. } मधुभ्यर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
मधुभ्यः

- मधुनः पं.अ.व. } मधु + अस् - अनामस्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
 पं.अ.व. } मधुन् + अस् = मधुनस् - सोरुः २.१.७२थी
 मधुनर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 मधुनः
- मधुनोः पं.द्वि.व. } मधु + ओस् - अनामस्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
 सं.द्वि.व. } मधुन् + ओस् = मधुनोस् - सोरुः २.१.७२थी
 मधुनोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 मधुनोः
- मधूनाम् पं.अ.व. मधु + आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
 मधु+नाम् - दीर्घो नाप्यतिसृ-चतसृ षः १.४.४७थी
 मधू + नाम् = मधूनाम्
- मधुनि सं.अ.व. मधु + इ - अनामस्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी
 मधुन् + इ = मधुनि
- मधुषु सं.अ.व. मधु + सु = मधुसु - नाप्यन्तस्था... २.३.१५थी
 मधुषु
- हे मधो ! } सं.अ.व. मधु + स् - नामिनो लुग्वा १.४.६१थी
 हे मधु ! } मधु - ह्रस्वस्य गुणः १.४.४१थी
 मधो !
 मधु + स् - अनतो लुप् १.४.५८थी
 मधु !
- परमम् च तद् मधुच = परममधु नपुं. मधुवत्
 १. मधु अतिक्रान्तः = अतिमधुः पुं. साधुवत्
 २. मधु अतिक्रान्तम् = अतिमधु नपुं. मधुवत्
 वान्यतः... १.४.६२थी यदि स्वरादि प्रत्यय पर छातां पुंवत् विकल्पे
 थवाथी साधुवत् पक्ष उपो थशे.
 ३. मधु अतिक्रान्ता = अतिमधुः स्त्री. धेनुवत्
 १. प्रियम् मधु यस्य सः = प्रियमधुः पुं. साधुवत्
 २. प्रियम् मधु यस्य तद् = प्रियमधु नपुं. मधुवत् (अतिमधुवत् १.४.६२
 लागशे.)
 ३. प्रियम् मधु यस्याः सा = प्रियमधुः स्त्री. धेनुवत्
- धेनु ध्रस्व उ कारान्त स्त्रीलिंग.
 अ.व. द्वि.व. अ.व.
 प्रथमा धेनुः धेनू धेनवः
 द्वितीया धेनुम् धेनू धेनूः
 तृतीया धेन्वा धेनुभ्याम् धेनुभिः

ચતુર્થી	ધેન્વૈ, ધેનવે	ધેનુધ્યામ્	ધેનુધ્યઃ
પંચમી	ધેન્વાઃ, ધેનોઃ	ધેનુધ્યામ્	ધેનુધ્યઃ
૬મી	ધેન્વાઃ, ધેનોઃ	ધેન્વોઃ	ધેનૂનામ્
સપ્તમી	ધેન્વામ્, ધેનો	ધેન્વોઃ	ધેનુષુ
સંબોધન	હે ધેનો !	હે ધેનૂ !	હે ધેનવઃ !
- ધેનુઃ પ્ર.એ.વ. ધેનુ + સ્ - ધેનુસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
ધેનુર્ - રુ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
ધેનુઃ
 - ધેનૂ પ્ર.દ્વિ.વ. }
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } ધેનુ + ઔ - ઇદુતોઽસ્ત્રેરીદૂત્ ૧.૪.૨૧થી
 સં.દ્વિ.વ. } ધેનૂ
 - ધેનવઃ પ્ર.બ.વ. }
 સં.બ.વ. } ધેનુ + જસ્ (અસ) - જસ્યેદોત્ ૧.૪.૨૨થી
 ધેનો + અસ્ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
 ધેનવ્ + અસ્ = ધેનવસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ધેનવર્ - રુ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેનવઃ
 - ધેનુમ્ દ્વિ.એ.વ. ધેનુ + અમ્ - સમાનાદમોઽતઃ ૧.૪.૪૬થી
 ધેનુ + મ્ = ધેનુમ્
 - ધેનૂઃ દ્વિ.બ.વ. ધેનુ + શસ્ (અસ) - શસોઽતા... ૧.૪.૪૮થી
 ધેનૂસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ધેનૂર્ - રુ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેનૂઃ
 - ધેન્વા તૃ.એ.વ. ધેનુ + આ - ઇવર્ણા દેરસ્વેસ્વરેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧થી
 ધેન્વ્ + આ = ધેન્વા
 - ધેનુધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ., ચ.દ્વિ.વ., પં.દ્વિ.વ. ધેનુ + ધ્યામ્ = ધેનુધ્યામ્
 - ધેનુભિઃ તૃ.બ.વ. ધેનુ + ભિસ્ = ધેનુભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ધેનુભિર્ - રુ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેનુભિઃ
 - ધેન્વૈ } ચ.એ.વ. ધેનુ + ડે - સ્ત્રિયાહિતાંવા... ૧.૪.૨૮થી
 ધેનવે } ધેનુ+દૈ (ઐ) ઇવર્ણાદેરસ્વેસ્વરેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧થી
 ધેન્વ્ + ઐ = ધેન્વૈ
 ધેનવે સાધુવત્ (સાધવે પ્રમાણે)
 - ધેનુધ્યઃ ચ.બ.વ. }
 પં.બ.વ. } ધેનુ + ધ્યસ્ = ધેનુધ્યસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ધેનુધ્યર્ - રુ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેનુધ્યઃ

- ધેન્વા: } પં.એ.વ. } ધેનુ+હસિ-હસ્-સ્ત્રિયાહિતાં વા ... ૧.૪.૨૮થી
 ધેનો: } પ.એ.વ. }
 ધેનુ + આસ્ - ઇવર્ણદિસ્વેસ્વેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧થી
 ધેન્વ + આસ્ = ધેન્વાસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 ધેન્વાર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેન્વા:
 ધેનો: સાધુવત્ (સાધો: પ્રભાણે.)
- ધેન્વો: } પ.દ્વિ.વ. } ધેનુ+ઓસ્ - ઇવર્ણદિસ્વેસ્વેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧થી
 } સ.દ્વિ.વ. } ધેન્વ + ઓસ્ = ધેન્વોસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 ધેન્વો ર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધેન્વો:
- ધેનૂનામ્ પ.બ.વ. ધેનુ + આમ્ - હસ્વાઽપશ્ચ ૧.૪.૩૨થી
 ધેનુ + નામ્ - દીર્ઘોનામ્ય... ૧.૪.૪૭થી
 ધેનૂનામ્
- ધેન્વામ્ } સ.એ.વ. ધેનુ + હિ - સ્ત્રિયાહિતાં વા... ૧.૪.૨૮થી
 ધેનૌ } ધેનુ+દામ્ (આમ્) - ઇવર્ણદિસ્વે... ૧.૨.૨૧થી
 ધેન્વ + આમ્ = ધેન્વામ્
 ધેનૌ સાધુવત્ (સાધૌ પ્રભાણે)
- ધેનુષુ સ.બ.વ. ધેનુ+સુ = ધેનુસુ - નામ્યન્ત... ૨.૩.૧૫થી
 ધેનુષુ
- હે ધેનો ! સં.એ.વ. ધેનુ + સ્ - હસ્વસ્ય ગુણ: ૧.૪.૪૧થી
 ધેનો !
- પરમાચાસૌ ધેનુશ્ચ = પરમધેનુ: સ્ત્રી. ધેનુવત્
 ૧. ધેનુમ્ અતિક્રાન્ત: = અતિધેનુ: પું. સાધુવત્
 ૨. ધેનુમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિધેનુ નપું. મધુવત્
 વાન્યત:..... ૧.૪.૬૨થી યદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં પુંવત્ વિકલ્પે
 થવાથી સાધુવત્ ૫૧ રૂપો થાય છે.
 ૩. ધેનુમ્ અતિક્રાન્તા = અતિધેનુ: સ્ત્રી. ધેનુવત્
 ૧. પ્રિયા ધેનુ: યસ્ય સ: = પ્રિયધેનુ: પું. સાધુવત્
 ૨. પ્રિયા ધેનુ: યસ્ય તદ્ = પ્રિયધેનુ નપું. મધુવત્ (અતિમધુવત્ ૧.૪.૬૨ લાગશે.)
 ૩. પ્રિયા ધેનુ: યસ્યા: સા = પ્રિયધેનુ: સ્ત્રી. ધેનુવત્

॥ दीर्घ ऊकारान्त पुलिङ्ग

	अ.व.	द्वि.व.	तृ.व.
प्रथमा-संज्ञोपन	हृहः	हृहवौ	हृहवः
द्वितीया	हृहम्	हृहवौ	हृहन्
तृतीया	हृहवा	हृहभ्याम्	हृहभिः
चतुर्थी	हृहवे	हृहभ्याम्	हृहभ्यः
पंचमी	हृहवः	हृहभ्याम्	हृहभ्यः
षष्ठी	हृहवः	हृह्वे	हृहवाम्
सप्तमी	हृहवि	हृहवोः	हृहवु
(१) हृहः	प्र.अ.व. } हृह + स् - सोरुः २.१.७२थी सं.अ.व. } हृह + र - रः पदान्ते... १.३.५३थी		
(२) हृहवौ	प्र.द्वि.व. } हृह + औ - इवणदि... १.२.२१थी द्वि.द्वि.व. } हृहव् + औ = हृहवौ		
(३) हृहवः	प्र.तृ.व. } हृह + जस् (अस्) - इवणदि... १.२.२१थी सं.तृ.व. } हृहव् + अस् = हृहवस् - सोरुः... २.१.७२थी हृहवर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी		
(४) हृहम्	द्वि.अ.व. } हृह + अम् - समानादमोऽन्तः १.४.४६थी हृह + म् = हृहम्		
(५) हृहन्	द्वि.तृ.व. } हृह + शस् - शसोऽन्ता सञ्च... १.४.४८थी हृहन्		
(६) हृहवा	तृ.अ.व. } हृह + आ - इवणदि... १.२.२१थी हृहव् + आ = हृहवा		
(७) हृहभ्याम्	तृ.द्वि.व., च.द्वि.व. पं.द्वि.व. } हृह + भ्याम् = हृहभ्याम्		
(८) हृहभिः	तृ.तृ.व. } हृह + भिस् = हृहभिस् - सोरुः २.१.७२थी हृहभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी		
(९) हृहवे	च.अ.व. } हृह + ए - इवणदि... १.२.२१थी हृहव् + ए = हृहवे		
(१०) हृहभ्यः	च.तृ.व. } हृह + भ्यस् = हृहभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी पं.तृ.व. } हृहभ्यर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी		
	हृहभ्यः		

- (૧૧) હૂહ્વઃ પં.એ.વ. } હૂહ્+હસિ-હસ્ (અસ) - ઇવળદિ... ૧.૨.૨૧થી
 પં.એ.વ. } હૂહ્વ + અસ્ = હૂહ્વસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 હૂહ્વર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 હૂહ્વઃ
- (૧૨) હૂહ્વોઃ પં.દ્વિ.વ. } હૂહ્ + ઓસ્ - ઇવળદિ... ૧.૨.૨૧થી
 સં.દ્વિ.વ. } હૂહ્વ + ઓસ્ = હૂહ્વોસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 હૂહ્વોર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 હૂહ્વોઃ
- (૧૩) હૂહ્વામ્ પં.બ.વ. હૂહ્ + આમ્ - ઇવળદિ... ૧.૨.૨૧થી
 હૂહ્વ + આમ્ = હૂહ્વામ્
- (૧૪) હૂહ્વિ સં.એ.વ. હૂહ્ + હિ (ઇ) - ઇવળદિ... ૧.૨.૨૧થી
 હૂહ્વ + ઇ = હૂહ્વિ
- (૧૫) હૂહ્ણ સં.બ.વ. હૂહ્ + સુ = હૂહ્ણ - નામ્યન્તસ્થા..... ૨.૩.૧૫થી
 હૂહ્ણ

● પરમશ્રાસૌ હૂહ્શ્ચ = પરમહૂહ્ઃ પુંલિંગ હૂહ્વત્

૧. હૂહ્મ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિહૂહ્ઃ પુંલિંગ હૂહ્વત્
૨. હૂહ્મ્ અતિક્રાન્તા = અતિહૂહ્ઃ સ્ત્રીલિંગ વધૂવત્
૩. હૂહ્મ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિહૂહ્ નપું. મધુવત્
 નપું.માં દીર્ઘ શબ્દ વપરાતો જ નથી. કારણ કે કોઈપણ દીર્ઘશબ્દ હોય તે
 “ક્લીબે” ૨.૪.૯૭થી હ્રસ્વ થઈ જાય છે. અને વાન્યતઃ... ૧.૪.૬૨થી
 ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થવાથી સાધુવત્પણ રૂપો થશે.
૧. પ્રિયઃ હૂહ્ઃ યસ્ય સઃ = પ્રિયહૂહ્ઃ પુંલિંગ હૂહ્વત્
૨. પ્રિયઃ હૂહ્ઃ યસ્યાઃ સા = પ્રિયહૂહ્ઃ સ્ત્રીલિંગ વધૂવત્
૩. પ્રિયઃ હૂહ્ઃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયહૂહ્ નપું. અતિહૂહ્વત્
 “શેષાદ વા” ૭.૩.૧૭૫ થી કચ્ વિકલ્પે લાગવાથી પ્રિયહૂહ્ બનશે.
 અને જ્યારે કચ્ લાગે ત્યારે “ન કચિ” ૨.૪.૧૦૫ થી પૂર્વનો સ્વર
 હ્રસ્વ થતો નથી. તેના રૂપો દેવ-વન-માલાવત્ થશે.

હૂહ્ દીર્ઘ ઝકારાન્ત-સ્ત્રીલિંગ.

સ્ત્રીલિંગમાં હૂહ્ શબ્દનાં રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો બધુ જ વધૂવત્ થશે.

હૂ દીર્ઘ ઝકારાન્ત-નપું.

હૂ શબ્દ દીર્ઘ ઝકારાન્ત છે. પણ નપું.માં દીર્ઘ વપરાતો જ નથી કારણ કે "ક્લીબે" ૨.૪.૯૭ થી હ્રસ્વ બનીને હૂ શબ્દ બનવાથી તેના રૂપો મધુવત્ થશે. સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પણ મધુવત્ થશે. પરન્તુ આ હૂ શબ્દ વિશેષણ છે. તેથી વિશેષ્યના વશથી જ્યારે નપું.માં આવે ત્યારે વાન્યતઃ... ૧.૪.૬૨ થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતા પુવત્ વિકલ્પે થાય છે. તેથી તૂ.એ.વ.થી સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતા પુંલિંગ હૂવત્ પણ રૂપો થશે.

વધૂ દીર્ઘ ઝકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ.

વધૂ શબ્દ ડગાદિ થી સિદ્ધ છે. ઝડ્ લાગીને સ્ત્રીલિંગ બનેલ નથી.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	વધૂઃ	વધ્વૌ	વધ્વઃ
દ્વિતીયા	વધૂમ્	વધ્વૌ	વધૂઃ
તૃતીયા	વધ્વા	વધૂખ્યામ્	વધૂખિઃ
ચતુર્થી	વધ્વૈ	વધૂખ્યામ્	વધૂખ્યઃ
પંચમી	વધ્વાઃ	વધૂખ્યામ્	વધૂખ્યઃ
ષષ્ઠી	વધ્વાઃ	વધ્વોઃ	વધૂનામ્
સપ્તમી	વધ્વામ્	વધ્વોઃ	વધૂષુ
સંબોધન	હે વધુ !	હે વધ્વૌ !	હે વધ્વઃ !

- વધૂઃ પ્ર.એ.વ. વધૂ + સ્ = વધૂસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી
વધૂર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી
વધૂઃ
- વધ્વૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } વધૂ+ઔ - ઇવળદિસ્સ્વેસ્વેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧ થી
દ્વિ.દ્વિ.વ. } વધ્વ્ + ઔ = વધ્વૌ
સં.દ્વિ.વ. }
- વધ્વઃ પ્ર.બ.વ. } વધૂ+જસ્(અસ) - ઇવળદિસ્સ્વેસ્વેયવરલમ્ ૧.૨.૨૧ થી
સં.બ.વ. } વધ્વ્ + અસ્ = વધ્વસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી
વધ્વર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩ થી
વધ્વઃ
- વધૂમ્ દ્વિ.એ.વ. વધૂ + અમ્ - સમાનાદમોઽતઃ ૧.૪.૪૬ થી
વધૂ + મ્ = વધૂમ્
- વધૂઃ દ્વિ.બ.વ. વધૂ+શસ્(અસ) - શસોઽતા સશ્વનઃ પુંસિ ૧.૪.૪૮ થી
વધૂસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨ થી

वधूर - रः पदान्ते... १.३.५३थी

वधूः

- वध्वा तृ.अ.व. वधू+आ - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
वध्व् + आ = वध्वा
- वधूभ्याम् तृ.द्वि.व., य.द्वि.व., पं.द्वि.व. वधू + भ्याम् = वधूभ्याम्
- वधूभिः तृ.अ.व. वधू + भिस् = वधूभिस् - सोरुः २.१.७२थी
वधूभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
वधूभिः
- वध्वै य.अ.व. वधू + ए - स्त्रीदूतः १.४.२८थी
वधू+दै (ऐ) - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
वध्व् + ऐ = वध्वै
- वधूभ्यः य.अ.व. } वधू + भ्यस् = वधूभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
पं.अ.व. } वधूभ्यर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
वधूभ्यः
- वध्वाः पं.अ.व. } वधू+ङसिङस् - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
य.अ.व. } वध्व्+अस् = स्त्रीदूतः १.४.२८थी
वध्व्+दास् (आस्) - वध्वास् - सोरुः २.१.७२थी
वध्वार् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
वध्वाः
- वध्वोः य.द्वि.व. } वधू+ओस् - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
स.द्वि.व. } वध्व् + ओस् = वध्वोस् - सोरुः २.१.७२थी
वध्वोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
वध्वोः
- वधूनाम् य.अ.व. वधू + आम् - ह्रस्वाऽऽपश्च १.४.३२थी
वधू+नाम् - दीर्घो नाम्यतिसृ-चतसृ-षुः १.४.४७थी
वधूनाम्
- वध्वाम् स.अ.व. वधू + ङि - स्त्रीदूतः १.४.२८थी
वधू + दाम् (आम्) - इवणदिरस्वे..... १.२.२१थी
वध्व् + आम् = वध्वाम्
- वधूषु स.अ.व. वधू+सु = वधूषु - नाम्यन्तस्थाकवर्गात्..... २.३.१५थी
वधूषु
- हे वधु ! सं.अ.व. वधू+स् - नित्यदिद्..... १.४.४३थी
हे वधु !

- પરમાચાસૌ વધૂશ્ચ = પરમવધૂઃ સ્ત્રી. વધૂવત્
- ૧. વધૂમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિવધૂઃ પું. વધૂવત્
(૧.૪.૪૮થી પુંલિંગ દ્વિ.બ.વ.માં અતિવધૂન્ ૩૫ થશે.)
- ૨. વધૂમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિવધુ નપું. મધુવત્
વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌ સ્વરે ૧.૪.૬૨થી યદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે
પુંવત્ થવાથી હૂહૂવત્ પણ ૩૫૦ થશે.
- ૩. વધૂમ્ અતિક્રાન્તા = અતિવધૂઃ સ્ત્રી. વધૂવત્
- ૧. પ્રિયા વધૂઃ યસ્ય સઃ = પ્રિયવધૂકમ્ પું. દેવવત્
- ૨. પ્રિયા વધૂઃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયવધૂકમ્ નપું. વનવત્
- ૩. પ્રિયા વધૂઃ યસ્યાઃ સા = પ્રિયવધૂકા સ્ત્રી. માલાવત્
- અતિવધૂઃ = પુંલિંગ અને સ્ત્રીલિંગમાં ઋઙ્ લાગેલો ન હોવાથી ગોચાન્તે...
૨.૪.૮૬થી ઇસ્વ થયું નથી.
- પ્રિયવધૂક પું સ્ત્રી. અને નપું.માં ઋન્નિત્યાડિતઃ ૭.૩.૧૭૧થી કચ્ પ્રત્યય
નિત્ય લાગે છે. અને ન કચિ ૨.૪.૧૦૫ થી કચ્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વનો
સ્વર ઇસ્વ થયો નથી.

● પિતૃ ઇસ્વ ઋકારાન્ત પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ	બ.વ.
પ્રથમા	પિતા	પિતરૈ	પિતરઃ
દ્વિતીયા	પિતરમ્	પિતરૈ	પિતૃન્
તૃતીયા	પિત્રા	પિતૃભ્યામ્	પિતૃભિઃ
ચતુર્થી	પિત્રે	પિતૃભ્યામ્	પિતૃભ્યઃ
પંચમી	પિતુઃ	પિતૃભ્યામ્	પિતૃભ્યઃ
ષષ્ઠી	પિતુઃ	પિત્રોઃ	પિતૃણામ્
સપ્તમી	પિતરિ	પિત્રોઃ	પિતૃષુ
સંબોધન	હે પિતઃ !	હે પિતરૈ !	હે પિતરઃ !

- પિતા પ્ર.એ.વ. પિતૃ + સ્ - ઋદુશનસ્-પુરુદંશો... ૧.૪.૮૪થી
પિતૃ+ઙા (આ) - ડિટ્યન્ત્યસ્વરાદેઃ ૨.૧.૧૧૪થી
પિતૃ + આ = પિતા
- પિતરૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } પિતૃ + ઔ - અઙૌ ચ ૧.૪.૩૮થી
દ્વિ.દ્વિ.વ } પિતૃ + ઔ = પિતરૌ
સં.દ્વિ.વ }

- पितरः प्र.भ.व. } पितृ + अस् - अडौ च १.४.३८थी
 सं.भ.व. } पितर् + अस् = पितरस् - सोरुः २.१.७२थी
 पितरस् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 पितरः
- पितरम् द्वि.भ.व. पितृ + अम् - अडौ च १.४.३८थी
 पितर् + अम् = पितरम्
- पितृन् द्वि.भ.व. पितृ + अस् - शसोऽता... १.४.४८थी
 पितृन्
- पित्रा तृ.भ.व. पितृ+आ - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
 पितर् + आ = पित्रा
- पितृभ्याम् तृ.द्वि.व., य.द्वि.व., पं.द्वि.व. पितृ + भ्याम् = पितृभ्याम्
- पितृभिः } तृ.भ.व. } पितृ + भिस् } सोरुः २.१.७२थी
 पितृभ्यः } य.भ.व. } पितृ + भ्यस् }
 पं.भ.व. } पितृभिर् } रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 पितृभ्यर् }
- पित्रे य.भ.व. पितृ+ए - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
 पित्र् + ए = पित्रे
- पितुः पं.भ.व. } पितृ + डसि, डस् - ऋतोडुर् १.४.३७थी
 य.भ.व. } पितृ+डुर् (उर्) - डित्यन्त्यस्वरादेः २.१.११४थी
 पित् + उर् = पितुर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 पितुः
- पित्रोः य.द्वि.व. } पितृ+ओस् - इवणदिरस्वेस्वरेयवरलम् १.२.२१थी
 सं.द्वि.व. } पित्र् + ओस् = पित्रोस् - सोरुः २.१.७२थी
 पित्रोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 पित्रोः
- पितृणाम् य.भ.व. पितृ + आम् - ह्रस्वाऽऽपश्च १.४.३२थी
 पितृ+नाम् - दीर्घो नाम्यतिसृ-चतसृ षुः १.४.४७थी
 पितृनाम् -र-वृवर्णान्नोण... २.३.६३थी
 पितृणाम्
- पितरि सं.भ.व. पितृ + इ- अडौच १.४.३८थी
 पितर् + इ = पितरि
- पितृषु सं.भ.व. पितृ + सु = पितृसु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 पितृषु

- હે પિતઃ ! સં.એ.વ. પિતૃ + સ્ - હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૧.૪.૪૧થી
પિતર્ - ર પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
પિતઃ !
- પરમશ્વાસૌ પિતા ચ = પરમપિતા પુંલિંગ પિતૃવત્
 ૧. પિતરમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિપિતા પુંલિંગ પિતૃવત્
 ૨. પિતરમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિપિતા નપું. કર્તૃવત્
 ૩. પિતરમ્ અતિક્રાન્તા = અતિપિત્રી સ્ત્રી નદીવત્
(સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્હીઃ ૨.૪.૧ થી સ્ત્રીલિંગમાં ડી થયો અને ઇવર્ણાદે...
૧.૨.૨૧થી ઋ નો ર થયો)
 ૧. પ્રિયઃ પિતા યસ્ય સઃ = પ્રિયપિતૃકઃ પુંલિંગ દેવવત્
 ૨. પ્રિયઃ પિતા યસ્ય તદ્ = પ્રિયપિતૃકમ્ નપું. વનવત્
 ૩. પ્રિયઃ પિતા યસ્યાઃ સા = પ્રિયપિતૃકા સ્ત્રી. માલાવત્
(ઋત્રિત્યદિતઃ ૭.૩.૧૭૧થી ઋકારાન્ત નામોને બહુવ્રીહી સમાસમાં નિત્ય
કચ્ પ્રત્યય થતો હોવાથી પ્રિયપિતૃ શબ્દને કચ્ પ્રત્યય નિત્ય થયો છે.)

કર્તૃ ઇસ્ય ઋ કારાન્ત નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	કર્તૃ	કર્તૃણી	કર્તૃણિ
દ્વિતીયા	કર્તૃ	કર્તૃણી	કર્તૃણિ
તૃતીયા	કર્તૃણા, કર્ત્રા	કર્તૃભ્યામ્	કર્તૃભિઃ
ચતુર્થી	કર્તૃણે, કર્ત્રે	કર્તૃભ્યામ્	કર્તૃભ્યઃ
પંચમી	કર્તૃણઃ, કર્તુઃ	કર્તૃભ્યામ્	કર્તૃભ્યઃ
ષષ્ઠી	કર્તૃણઃ, કર્તુઃ	કર્તૃણોઃ, કર્ત્રોઃ	કર્તૃણામ્
સપ્તમી	કર્તૃણિ, કર્ત્રિ	કર્તૃણોઃ, કર્ત્રોઃ	કર્તૃણુ
સંબોધન	હે કર્તૃ, હે કર્તઃ !	હે કર્તૃણી !	હે કર્તૃણિ !

કર્તૃ શબ્દ વિશેષણ છે. જ્યારે નપું.માં વપરાય ત્યારે વિશેષણના વશથી નપું.માં આવે છે. તેથી વાન્યતઃ પુમાંષ્ટદૌસ્વરે ૧.૪.૬૨થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થવાથી તેના રૂપો અને સાધનિકા જ્યારે નપું.માં હશે ત્યારે વારિવત્ થશે અને પુંવત્ થશે ત્યારે પિતૃવત્ રૂપો અને સાધનિકા થશે.

શબ્દ જ્યારે પુંલિંગમાં વપરાયો હોય ત્યારે તેના રૂપો પિતૃવત્ થશે. પરન્તુ પહેલા પાંચ ધ્રુવ પ્રત્યય પર છતાં ૧.૪.૩૮ થી આદ્યથશે. અને જ્યારે સ્ત્રીલિંગમાં વપરાયો હોય ત્યારે ૨.૪.૧થી ડી લાગીને કર્ત્રી શબ્દ થતો હોવાથી નદીવત્ રૂપો થશે.

- પરમમ્ ય તદ્ કર્તૃચ = પરમકર્તૃ નપું. કર્તૃવત્
 ૧. કર્તૃ અતિક્રાન્તઃ = અતિકર્તા પું. પિતૃવત્
 ૨. કર્તૃ અતિક્રાન્તમ્ = અતિકર્તૃ નપું. કર્તૃવત્
 ૩. કર્તૃ અતિક્રાન્તા = અતિકર્ત્રી સ્ત્રી. નદીવત્
(સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં હી થયો અને ઇવળાદિ...
૧.૨.૨૧થી ઋ નો ર્ થયો)
 ૧. પ્રિયમ્ કર્તૃ યસ્યઃ સઃ = પ્રિયકર્તૃકઃ પુંલિંગ દેવવત્
 ૨. પ્રિયમ્ કર્તૃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયકર્તૃકમ્ નપું. વનવત્
 ૩. પ્રિયમ્ કર્તૃ યસ્યાઃ સા = પ્રિયકર્તૃકા સ્ત્રી. માલાવત્
(ઋન્નિત્યદિતઃ ૭.૩.૧૭૧થી ઋકારાન્ત નામોને બહુવ્રીહી સમાસમાં
નિત્ય કચ્ પ્રત્યય થતો હોવાથી પ્રિયકર્તૃ નામને કચ્ નિત્ય થયો)

માતૃ ઇસ્વ ઋ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	માતા	માતૈ	માતરઃ
દ્વિતીયા	માતરમ્	માતૈ	માતૃઃ
તૃતીયા	માત્રા	માતૃધ્યામ્	માતૃભિઃ
ચતુર્થી	માત્રે	માતૃધ્યામ્	માતૃભ્યઃ
પંચમી	માતુઃ	માતૃધ્યામ્	માતૃભ્યઃ
ષષ્ઠી	માતુઃ	માત્રોઃ	માતૃણામ્
સપ્તમી	માતરિ	માત્રોઃ	માતૃષુ
સંબોધન	હે માતઃ !	હે માતૈ !	હે માતરઃ !

- માતૃઃ દ્વિ.બ.વ. માતૃ + અસ્ - શસોઽતા સશ્ચ નઃ પુંસિ ૧.૪.૪૯થી
માતૃસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
માતૃર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૪.૪૯થી
માતૃઃ
- માતૃ શબ્દના બધા રૂપોની સાધનિકા પિતૃ શબ્દની જેવી જ થશે. દ્વિ.બ.વ. માં ૧.૪.૪૯ થી દીર્ઘ થયો પણ સ્ત્રીલિંગ શબ્દ હોવાથી સ્ નો ન્ ન થયો.
- પરમા ચાસૌ માતા ચ = પરમમાતા સ્ત્રીલિંગ માતૃવત્
 ૧. માતરમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિમાતા પુંલિંગ પિતૃવત્
 ૨. માતરમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિમાતૃ નપું. કર્તૃવત્
 ૩. માતરમ્ અતિક્રાન્તા = અતિમાત્રી સ્ત્રી. નદીવત્

(સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં હી થયો અને ઇવર્ણદિ...

૧.૨.૨૧થી ઋ નો ર થયો)

૧. પ્રિયા માતા યસ્ય સઃ = પ્રિયમાતૃકઃ પુંલિંગ દેવવત્

૨. પ્રિયા માતા યસ્ય તદ્ = પ્રિયમાતૃકમ્ નપું. વનવત્

૩. પ્રિયા માતા યસ્યાઃ સા = પ્રિયમાતૃકા સ્ત્રી. માલાવત્

(ઋત્રિત્યદિતઃ ૭.૩.૧૭૧ થી ઋકારાન્ત નામોને બહુવ્રીહી સમાસમાં

નિત્ય કચ્ પ્રત્યય થતો હોવાથી પ્રિયમાતૃ શબ્દને કચ્ પ્રત્યય થયો.)

તિહે એકારાન્ત પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અતિહેઃ	અતિહયૌ	અતિહયઃ
દ્વિતીયા	અતિહયમ્	અતિહયૌ	અતિહયઃ
તૃતીયા	અતિહયા	અતિહેષ્યામ્	અતિહેષિઃ
ચતુર્થી	અતિહયે	અતિહેષ્યામ્	અતિહેષ્યઃ
પંચમી	અતિહેઃ	અતિહેષ્યામ્	અતિહેષ્યઃ
ષષ્ઠી	અતિહેઃ	અતિહયોઃ	અતિહયામ્
સપ્તમી	અતિહયિ	અતિહયોઃ	અતિહયામ્
સંબોધન	હે અતિહે !	હે અતિહયૌ !	હે અતિહયઃ !

અતિહેઃ	પ્ર.એ.વ.	અતિહે + સ્ = અતિહેસ્	} સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
અતિહેષિઃ	તૃ.બ.વ.	અતિહે + મિસ્ = અતિહેમિસ્	
અતિહેષ્યઃ	ચ.પં.બ.વ.	અતિહે + મ્યસ્ = અતિહેમ્યસ્	

અતિહેર્
અતિહેષર્
અતિહેષ્યર્ } - ર પદાન્તે.... ૧.૩.૫૩થી

અતિહેઃ, અતિહેષિઃ, અતિહેષ્યઃ

અતિહેઃ	પં.એ.વ.	અતિહે + ડસિ-ડસ્ - એદોદ્ધ્યાંડસિ... ૧.૪.૩૫થી
	ષ.એ.વ.	અતિહે + ર્ = અતિહેર્ - ર પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

અતિહેઃ

અતિહેષુ	સ.બ.વ.	અતિહે + સુ = અતિહેસુ - નામ્યન્તસ્થા..... ૨.૩.૧૫થી
		અતિહેષુ

હે અતિહે !	સં.એ.વ.	અતિહે + સ્ - અદેતઃ સ્યમોર્લુક્ ૧.૪.૪૪થી
		અતિહે !

- બીજા બધા રૂપો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩થી પૂર્વના નો અર્થ થવાથી સિદ્ધ થઈ જશે.

અતિહે શબ્દ જ્યારે નપું.માં વાપરવો હોય ત્યારે ક્તીબે ૨.૪.૮૭થી ભ્રષ્થ થવાથી અતિહિ શબ્દ બન્યો. હવે રૂપો અને સાધનિકા વાસ્તવ્થ શશે અને જ્યારે વાન્યતઃ પુમાંષ્ટાદૌ સ્વરે ૧.૪.૬૨થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થાય ત્યારે અતિહેવત્ પણ રૂપો અને સાધનિકા થશે.

૧ એકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	રા:	રાયૌ	રાય:
દ્વિતીયા	રાયમ્	રાયૌ	રાય:
તૃતીયા	રાયા	રાધ્યામ્	રાધિ:
ચતુર્થી	રાયે	રાધ્યામ્	રાધ્ય:
પંચમી	રાય:	રાધ્યામ્	રાધ્ય:
ષષ્ઠી	રાય:	રાયો:	રાયામ્
સપ્તમી	રાયિ	રાયો:	રાસુ
સંબોધન	હે રા: !	હે રાયૌ !	હે રાય: !

- રા: પ્ર.એ.વ. } રૈ + સ્ - આ રાયો વ્યજ્જને ૨.૧.૫થી
સં.એ.વ. } રા + સ્ = રાસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
રાસ્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩.થી
રા:

- રાયૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } રૈ + ઔ - એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩થી
દ્વિ.દ્વિ.વ. } રાય્ + ઔ = રાયૌ
સં.દ્વિ.વ. }
રાય: પ્ર.દ્વિ.વ. } રૈ + અસ્ - એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩થી
દ્વિ.બ.વ. } રાય્ + અસ્ = રાયસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
સં.બ.વ. } રાયર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
રાય:

- રાયમ્ દ્વિ.એ.વ. } રૈ + અમ્ - એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩થી
રાય્ + અમ્ = રાયમ્

- રાયા તૃ.એ.વ. } રૈ + આ - એદૈતોડયાય ૧.૨.૨૩થી
રાય્ + આ = રાયા

૧. પ્રિયા રઃ યસ્ય સઃ = પ્રિયરઃ પુંલિંગ રૈવત્

૨. પ્રિયા રઃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયરિ નપું. અતિરિવત્

૩. પ્રિયા રઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયરઃ સ્ત્રીલિંગ રૈવત્

અતિરિ અને પ્રિયરિ નપું.ના રૂપો વારિવત્ થશે. પરન્તુ વ્યંજનાદિ સ્યાદિ

પ્રત્યય પર છતાં ૨.૧.૫ થી અંત્ય ઇ નો આ થશે.

ગો ઓકારાન્ત - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ગૌઃ	ગાવૌ	ગાવઃ
દ્વિતીયા	ગાવમ્	ગાવૌ	ગાઃ
તૃતીયા	ગવા	ગોઘ્યામ્	ગોઘિઃ
ચતુર્થી	ગવે	ગોઘ્યામ્	ગોઘ્યઃ
પંચમી	ગોઃ	ગોઘ્યામ્	ગોઘ્યઃ
ષષ્ઠી	ગોઃ	ગવોઃ	ગવામ્
સપ્તમી	ગવિ	ગવોઃ	ગોષુ
સંબોધન	હે ગૌઃ !	હે ગાવૌ !	હે ગાવઃ !

- ગૌઃ
 - પ્ર.એ.વ. } ગો + સ્ - ઓત ઔઃ ૧.૪.૭૪થી
 - સં.એ.વ. } ગૌ + સ્ - ગૌસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 - ગૌર્ - રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 - ગૌઃ
- ગાવૌ
 - પ્ર.દ્વિ.વ. } ગો + ઔ - ઓત ઔઃ ૧.૪.૭૪થી
 - દ્વિ.દ્વિ.વ. } ગૌ + ઔ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
 - સં.દ્વિ.વ. } ગાવ્ + ઔ = ગાવૌ
- ગાવઃ
 - પ્ર.બ.વ. } ગો + અસ્ - ઓત ઔઃ ૧.૪.૭૪થી
 - સં.બ.વ. } ગૌ + અસ્ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
 - ગાવ્ + અસ્ = ગાવસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 - ગાવર્ - રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 - ગાવઃ
- ગામ્
 - દ્વિ.એ.વ. } ગો + અમ્ - આ અમ્-શસોઽતા ૧.૪.૭૫થી
 - ગામ્

- ગા: દ્વિ.બ.વ. ગો + અસ્ - આ અમ્-શસોઽતા ૧.૪.૭૫થી
ગાસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
ગાર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
ગા:
- ગવા તૃ.એ.વ. ગો + આ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
ગવ્ + આ = ગવા
- ગોઘ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ., ચ.દ્વિ.વ., પં.દ્વિ.વ. ગો + ઘ્યામ્ = ગોઘ્યામ્
- ગોભિ: } તૃ.બ.વ. } ગો + ભિસ્ = ગોભિસ્ } સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
- ગોઘ્ય: } ચ.બ.વ., } ગો + ઘ્યસ્ = ગોઘ્યસ્ }
- પં.બ.વ. } ગોભિર્ } = ર: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
ગોઘ્યર્ }
- ગોભિ:, ગોઘ્ય:
- ગવે ચ.એ.વ. ગો + એ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
ગવ્ + એ = ગવે
- ગો: પં.એ.વ. } ગો+હસિ હસ્ - એદોઘ્યાં..... ૧.૪.૩૫થી
- ખ.એ.વ. } ગો+ર્ = ગોર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
ગો:
- ગવો: પં.દ્વિ.વ. } ગો + ઔસ્ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
- સ.દ્વિ.વ. } ગવ્ + ઔસ્ = ગવોસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
ગવોર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
ગવો:
- ગવામ્ ખ.બ.વ. ગો + આમ્ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
ગવ્ + આમ્ = ગવામ્
- ગવિ સં.એ.વ. ગો + ઇ - ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી
ગવ્ + ઇ = ગવિ
- ગોષુ સં.બ.વ. ગો+સુ = ગોસુ - નામ્યન્તસ્થા..... ૨.૩.૧૫થી
ગોષુ
- પરમશ્ચાસૌ ગૌશ્ચ = પરમગવ: પુલિંગ. દેવવત્
પરમા ચાસૌ ગૌશ્ચ = પરમગવી સ્ત્રીલિંગ. નદીવત્
ગોસ્તત્પુરુષાત્ ૭.૩.૧૦૫થી તત્પુ. સમાસમાં અઘ્ સમાસાન્ત યવાથી
પરમગો+અ ઓદૌતોઽવાવ્ ૧.૨.૨૪થી પરમગવ થયું અને સ્ત્રીલિંગમાં અણજે-
યેકળ..... ૨.૪.૨૦થી હી થવાથી પરમગવી થયું છે.

૧. ગામ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિગવઃ પુંલિંગ દેવવત્
૨. ગામ્ અતિક્રાન્તા = અતિગવી સ્ત્રીલિંગ નદીવત્
૩. ગામ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિગવમ્ નપું. વનવત્
અતિરતિક્રમે ચ ૩.૧.૪૫ થી અતિ અવ્યયની સાથે તત્પુ.સમાસ થયેલો છે. અતિક્રમ કે પૂજા અર્થ જણાતો હોય તો નિત્ય તત્પુ.સમાસ થાય છે. અને તત્પુ. સમાસ થયો તેથી પરમગવઃવત્ અદ્ સમાસાન્ત વિગેરે કાર્ય થયું.

- (૧) પ્રિયઃ ગૌઃ } यस्य सः = પ્રિયગુઃ પુંલિંગ સાધુવત્
પ્રિયા ગૌઃ }
- (૨) પ્રિયઃ ગૌઃ } यस्य तद् = પ્રિયગુ નપું. મધુવત્
પ્રિયા ગૌઃ }
- (૩) પ્રિયઃ ગૌઃ } यस्याः सा = પ્રિયગુઃ સ્ત્રીલિંગ ધેનુવત્
પ્રિયા ગૌઃ }

ગોશ્વાન્તે...૨.૪.૮૯ થી પું.સ્ત્રી.માં દ્વસ્વ થયું છે. અને નપું.માં ક્લીબે થી દ્વસ્વ થયું છે. ઓ નું દ્વસ્વ ઊ થાય.

નૌ ઔકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	નૌઃ	નાવૌ	નાવઃ
દ્વિતીયા	નાવમ્	નાવૌ	નાવઃ
તૃતીયા	નાવા	નૌભ્યામ્	નૌભિઃ
ચતુર્થી	નાવે	નૌભ્યામ્	નૌભ્યઃ
પંચમી	નાવઃ	નૌભ્યામ્	નૌભ્યઃ
ષષ્ઠી	નાવઃ	નાવોઃ	નાવામ્
સપ્તમી	નાવિ	નાવોઃ	નૌષુ
સંબોધન	હે નૌઃ !	હે નાવૌ !	હે નાવઃ !

- નૌઃ } પ્ર.એ.વ. } નૌ + સ્ = નૌસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
સં.એ.વ. } નૌર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
નૌઃ

- નૌભ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ., ચ.દ્વિ.વ., પં.દ્વિ.વ. નૌ + ભ્યામ્ = નૌભ્યામ્
- નૌભિઃ } તૃ.બ.વ. } નૌ + ભિસ્ = નૌભિસ્ } સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
નૌભ્યઃ } ચ.બ.વ. } નૌ + બ્યસ્ - નૌભ્યસ્ }
પં.બ.વ. } નૌભિર્, નૌભ્યર્ - રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
નૌભિઃ, નૌભ્યઃ

- નૌષુ સં.બ.વ. નૌ + સુ - નૌસુ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫થી નૌષુ
- બીજા બધા નૌ શબ્દોના રૂપો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં ઓદૌતોડવાવ ૧.૨.૨૪થી ઔ નો આવ્ થઈને સિદ્ધ થાય છે.
- પરમાચાસૌ નૌશ્ચ = પરમનૌ: સ્ત્રીલિંગ નૌવત્
૧. નાવમ્ અતિક્રાન્ત: = અતિનૌ: પુંલિંગ નૌવત્
 ૨. નાવમ્ અતિક્રાન્તા = અતિનૌ: સ્ત્રીલિંગ નૌવત્
 ૩. નાવમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિનુ નપું. મધુવત્
ક્લીબે ૨.૪.૯૭થી હ્રસ્વ થવાથી ઔ નો ઉ થઈને અતિનુ થયું. વાન્યત:... ૧.૪.૬૨થી ટાદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પુંવત્ થવાથી સાધુવ ત્ પછા રૂપો થશે.
 ૧. પ્રિયા નૌ: યસ્ય સઃ = પ્રિયનૌકઃ પુંલિંગ દેવવત્
 ૨. પ્રિયા નૌ: યસ્ય તદ્ = પ્રિયનૌકમ્ નપું. વનવત્
 ૩. પ્રિયા નૌ: યસ્યા: સા = પ્રિયનૌકા સ્ત્રીલિંગ માલાવત્
એ.વ.માં વિગ્રહ કરીએ ત્યારે બહુ. સમાસમાં નૌ શબ્દને પુમનદુર્ગૌ-પયો... ૭.૩.૧૭૩થી નિત્ય કચ્ પ્રત્યય ઉમેરાય છે. અને જો બ.વ.માં વિગ્રહ કરીએ તો કચ્ પ્રત્યય લાગતો નથી. જેમકે-
 ૧. પ્રિયા: નાવ: યસ્ય સઃ = પ્રિયનૌ: પુંલિંગ નૌવત્
 ૨. પ્રિયા: નાવ: યસ્ય તદ્ = પ્રિયનુ નપું. અતિનુવત્
 ૩. પ્રિયા: નાવ: યસ્યા: સા = પ્રિયનૌ: સ્ત્રીલિંગ નૌવત્
- અપકુમ્ભ પુંલિંગ. (કુમ્ભસ્ય સમીપે - અપકુમ્ભ)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
દ્વિતીયા	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
તૃતીયા	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
	અપકુમ્ભેન	અપકુમ્ભાભ્યામ્	અપકુમ્ભાભિઃ
ચતુર્થી	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
પંચમી	અપકુમ્ભાત્	અપકુમ્ભાભ્યામ્	અપકુમ્ભેભ્યઃ
ષષ્ઠી	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
સપ્તમી	અપકુમ્ભે	અપકુમ્ભયોઃ	અપકુમ્ભેષુ
	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્	અપકુમ્ભમ્
સંબોધન	હે અપકુમ્ભ !	હે અપકુમ્ભમ્ !	હે અપકુમ્ભમ્ !

- પ્રથમા-દ્વિતીયા-ચતુર્થી-ષષ્ઠીના રૂપોમાં એ.વ., દ્વિ.વ. અને બ.વ. ત્રણે વચનમાં સ્થાદિ વિભક્તિનો અવ્યયીભાવ સમાસ હોવાથી "અમવ્યયી... ૩.૨.૨થી અમ્ થઈ જાય છે.
- તૃતીયા વિભક્તિમાં ત્રણે વચનમાં સ્થાદિ વિભક્તિનો "વા તૃતીયાયા:" ૩.૨.૩થી વિકલ્પે અમ્ થાય છે. તેથી એકવાર અકારાન્ત પુંલિંગ દેવ પ્રમાણે રૂપો થશે.
- સપ્તમી વિભક્તિમાં ત્રણે વચનમાં સ્થાદિ વિભક્તિનો "સપ્તમ્યા વા" ૩.૨.૪થી વિકલ્પે અમ્ થાય છે. તેથી એકવાર અકારાન્ત પુંલિંગ દેવ પ્રમાણે રૂપો થશે.
- પંચમી વિભક્તિમાં ત્રણે લિંગમાં સ્થાદિ વિભક્તિનો અમ્ થતો જ નથી. તેથી રૂપો અકારાન્ત પુંલિંગ દેવ પ્રમાણે થશે.
- સં.એ.વ. માં ઉપકુમ્મ + સ્ "અદેતઃ સ્યમોર્લુક્ ૧.૪.૪૪થી સિ નો લોપ થવાથી ઉપકુમ્મ થયું. બાકી દ્વિ.વ. અને બ.વ.માં ૩.૨.૨થી અમ્ થશે.

જરા સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	જરા	જરે, જરસૌ	જરાઃ, જરસઃ
દ્વિતીયા	જરામ્, જરસમ્	જરે, જરસૌ	જરાઃ, જરસઃ
તૃતીયા	જરયા, જરસા	જરાધ્યામ્	જરાધિઃ
ચતુર્થી	જરાયૈ, જરસે	જરાધ્યામ્	જરાધ્યઃ
પંચમી	જરાયાઃ, જરસઃ	જરાધ્યામ્	જરાધ્યઃ
ષષ્ઠી	જરાયાઃ, જરસઃ	જરયોઃ, જરસોઃ	જરાણામ્, જરસામ્
સપ્તમી	જરાયામ્, જરસિ	જરયોઃ જરસોઃ	જરાસુ
સંબોધન	હે જરે !	હે જરે, જરસૌ !	હે જરાઃ, જરસઃ !

- "જરાયા જરસ્વા" ૨.૧.૩થી સ્વરાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં જરા નું જરસ વિકલ્પે થાય છે. જ્યારે જરા હોય ત્યારે માલા પ્રમાણે રૂપો અને સાધનિકા થશે. અને જ્યારે જરસ્ થાય ત્યારે ચન્દ્રમસ્ પ્રમાણે રૂપો અને સાધનિકા થશે.
- પરમા चासौ जरा च - परमजरा स्त्रीलिंग जरावत्
 "पुंवत् कर्मधारये" ૩.૨.૫૭થી પૂર્વનું પરમા પદ પુંવત્ થવાથી પરમ થયું.
 ૧. જરામ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિજરઃ પુંલિંગ દેવવત્
 ૨. જરામ્ અતિક્રાન્તા - અતિજરા સ્ત્રીલિંગ માલાવત્

૩. જરામ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિજરમ્ નપું. વનવત્ (ક્લીબે ૨.૪.૮૭થી ઇસ્વ થયું.)

પું, સ્ત્રી.માં ગોષ્ઠાન્તે... ૨.૪.૮૬થી ઇસ્વ થયું. સ્ત્રીલિંગમાં આત્ ૨.૪.૧૮થી આપ્ થયો છે.

૧. પ્રિયા જરા यस્ય સઃ - પ્રિયજરઃ પુંલિંગ દેવવત્

૨. પ્રિયા જરા યસ્યાઃ સા - પ્રિયજરા સ્ત્રીલિંગ માલાવત્

૩. પ્રિયા જરા યસ્ય તદ્ - પ્રિયજરમ્ નપું. વનવત્

“પરતઃ સ્ત્રી પુમ્વત્... ૩.૨.૪૮થી પૂર્વનો પ્રિયા શબ્દ પુંવત્ થયો તેથી પ્રિય થયું.

- અતિજર થયા પછી પણ “જરાયા જરસ્ વા” ૨.૧.૩થી જરસ્ આદેશ થશે કેમકે એવો ન્યાય છે કે “અકદેશે વિકૃતમ્ અનન્યવત્” માટે સમાસ થયા પછી પણ જરા નો જરસ્ આદેશ થશે. જ્યારે અતિજર, પ્રિયજર થશે ત્યારે દેવ-વન-માલાવત્ રૂપો વિગેરે થશે. અને સ્વરાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં અતિજરસ્ કે પ્રિયજરસ્ થશે ત્યારે પું.માં ચન્દ્રમસ્ પ્રમાણે અને નપું.માં પયસ્વત્ રૂપો થશે.

- અતિજરથયા પછી નપું. પ્ર.દ્વિ, સં.એ.વ.માં ત્રણ રૂપો થાય છે. “અતઃ સ્યમોમ્” ૧.૪.૫૭થી સિ અને અમ્ નો અમ્ થાય છે. તેથી અતિજર + અમ્ થયું. હવે અદેતઃ સ્યમોર્લુક્ ૧.૪.૪૪થી અમ્ નાં અ નો લોપ થવાથી અતિજરમ્ થયું.

હવે અમ્ પ્રત્યય સ્વરાદિ હોવાથી “જરાયા જરસ્ વા” ૨.૧.૩થી જરસ્ આદેશ થયો. તેથી અતિજરસ્ + અમ્, “જરસો વા” ૧.૪.૬૦થી અમ્ નો વિકલ્પે લોપ થાય છે. જ્યારે અમ્ નો લોપ ન થાય ત્યારે અતિજરસમ્ અને અમ્ નો લોપ થાય ત્યારે અતિજરસ્ રહ્યું. “સોરુઃ” ૨.૧.૭૨ અને “રઃ પદાન્તે...

૧.૩.૫૩થી અતિજરઃ થયું. એમ ત્રણ રૂપો સિદ્ધ થશે.

કીલાલપા સ્ત્રીલિંગ-પુંલિંગ. (કીલાલમ્ પાતિ ઇતિ વિચ્ - કીલાલપા)

	એ.વ.	દ્વિ.વ	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	કીલાલપાઃ	કીલાલપૌ	કીલાલપાઃ
દ્વિતીયા	કીલાલપામ્	કીલાલપૌ	કીલાલપઃ
તૃતીયા	કીલાલપા	કીલાલપાભ્યામ્	કીલાલપાભિઃ
ચતુર્થી	કીલાલપે	કીલાલપાભ્યામ્	કીલાલપાભ્યઃ
પંચમી	કીલાલપઃ	કીલાલપાભ્યામ્	કીલાલપાભ્યઃ
ષષ્ઠી	કીલાલપઃ	કીલાલપોઃ	કીલાલપામ્
સપ્તમી	કીલાલપિ	કીલાલપોઃ	કીલાલપાસુ

અહીં કીલાલપા શબ્દને “મન-વન- ક્વનિપ્-વિચ્ ક્વચિત્” ૫.૧.૧૪૭થી વિચ્ પ્રત્યય લાગેલો છે. તે પણ ક્વિપ્ પ્રત્યયની જેમ સર્વાપહારી છે.

(૧) કીલાલપા: પ્ર.એ.વ. } કીલાલપા+સ્=કીલાલપાસ્-સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
સં.એ.વ. } કીલાલપાર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
કીલાલપા:

(૨) કીલાલપૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } કીલાલપા + ઔ - ऐदौत् सन्ध्यक्षरै: ૧.૨.૧૨થી
દ્વિ.દ્વિ.વ. } કીલાલપૌ
સં.દ્વિ.વ. }

(૩) કીલાલપા: પ્ર.બ.વ. } કીલાલપા + જસ્ (અસ) - समानानां... ૧.૨.૧થી
સં.બ.વ. } કીલાલપાસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
કીલાલપાર્ - ર: પદાન્તે.... ૧.૩.૫૩થી
કીલાલપા:

(૪) કીલાલપામ્ દ્વિ.એ.વ. કીલાલપા + અમ્ - समानानां..... ૧.૨.૧થી
કીલાલપામ્

(૫) કીલાલપ: } દ્વિ.બ.વ. } કીલાલપા+શસ્ (અસ) } લુગાતોઽનાપ: ૨.૧.૧૦૭થી
કીલાલપો: } પં.એ.વ. } કીલાલપા + ડસિ
૫.એ.વ. }
૫.દ્વિ.વ. } કીલાલપા + ડસ્
સ.દ્વિ.વ. } કીલાલપા + ઓસ્
કીલાલપ્+અસ=કીલાલપાસ્ - } સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
કીલાલપ્+ઓસ્-કીલાલપોસ્ }
કીલાલપાર્, કીલાલપોર્ - ર: પદાન્તે...- ૧.૩.૫૩થી
કીલાલપ:, કીલાલપો:

(૬) કીલાલપા } તૃ.એ.વ. } કીલાલપા + આ }
કીલાલપે } ય.એ.વ. } કીલાલપા + એ } લુગાતોઽનાપ: ૨.૧.૧૦૭થી
કીલાલપિ } સં.એ.વ. } કીલાલપા + ઇ }
કીલાલપામ્ } ૫.બ.વ. } કીલાલપા+આમ્ }

કીલાલપ્ + આ = કીલાલપા

કીલાલપ્ + એ = કીલાલપે

કીલાલપ્ + ઇ = કીલાલપિ

કીલાલપ્ + આમ્ = કીલાલપામ્

બીજા બાકીના રૂપોમાં સીધા પ્રત્યયો જ લાગેલા છે. સુગમ છે.

કીલાલપ નપું- કીલાલપા શબ્દ વિશેષણ છે. તેનાં નપું. રૂપો કરવા હોય તો આકારાન્ત તરીકે વપરાતો નથી. પરંતુ “ક્તીબે” ૨:૪.૯૭ થી હ્રસ્વ થઈને કીલાલપ અકારાન્ત બની જાય છે. પછી તેના રૂપો વિગેરે વનવત્ થાય છે.

सखि पुंलिङ्ग.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	सखा	सखायौ	सखायः
द्वितीया	सखायम्	सखायौ	सखीन्
तृतीया	सख्या	सखिभ्याम्	सखिभिः
चतुर्थी	सख्ये	सखिभ्याम्	सखिभ्यः
पंचमी	सख्युः	सखिभ्याम्	सखिभ्यः
षष्ठी	सख्युः	सख्योः	सखीनाम्
सप्तमी	सख्यौ	सख्योः	सखिषु
संबोधन	हे सखे !	हे सखायौ !	हे सखायः !
(१) सखा	प्र.अ.व.	सखि + स् - ऋदुशनस्.....	१.४.८४थी
		सखि + डा (आ) डित्यन्त्य.....	२.१.११४थी
		सख् + आ = सखा	
(२) सखायौ	प्र.द्वि.व.	सखि + औ - सख्युरितो...	१.४.८३थी
	द्वि.द्वि.व.	सखै + औ - एदैतोऽयाय्	१.२.२३थी
	सं.द्वि.व.	सखाय् + औ = सखायौ.	
(३) सखायः	प्र.ब.व.	सखि + जस् (अस्) - सख्युरितो....	१.४.८३थी
	सं.ब.व.	सखै + अस् = एदैतोऽयाय्	१.२.२३थी
		सखाय् + अस् = सखायस् - सोरुः	२.१.७२थी
		सखायर् - रः पदान्ते...	१.३.५३थी
		सखायः	
(४) सखायम्	द्वि.अ.व.	सखि + अम् - सख्युरितो...	१.४.८३थी
		सखै + अम् - एदैतोऽयाय्	१.२.२३थी
		सखाय् + अम् = सखायम्	
(५) सखीन्	द्वि.ब.व.	सखि + शस् (अस्) - शसोऽता सश्च.....	१.४.४८थी
		सखीन्	
(६) सख्या }	तृ.अ.व.	सखि + आ }	न ना डिदेत् १.४.२७थी
सख्ये }	च.अ.व.	सखि + ए }	
		सखि + आ }	इवर्णदिस्त्वे... १.२.२१थी
		सखि + ए }	
		सख्य् + आ = सख्या	
		सख्य् + ए = सख्ये	

● પરમશ્વાસૌ સખા ચ - પરમસખિ - પુંલિંગ - મુનિવત્
પહેલા પાંચ રૂપો સખિવત્ થશે. દ્વિ.બ.વ. થી મુનિવત્ થશે. અહીં ૧.૪.૨૬
અને ૧.૪.૨૭ સૂત્રો નહીં લાગે કેમકે પરમસખિ શબ્દ કેવલ સખિ શબ્દ નથી.
(૧) સખાયમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિસખિ - પુંલિંગ - પરમસખિવત્
(૨) સખાયમ્ અતિક્રાન્તા = અતિસખિ - સ્ત્રીલિંગ - મતિવત્, પહેલા પાંચ રૂપો
સખિવત્ દ્વિ.બ.વ. થી મતિવત્ થશે.
(૩) સખાયમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિસખિ - નપું. - વારિવત્
“સખ્યુરિતોઽશાવૈત્” ૧.૪.૮૩માં શિ નું વર્જન હોવાથી ‘શિ’ ઘટ્ટ હોવા
છતાં ઇ નો એ નહીં થાય. ૧.૪.૬૨થી વિકલ્પે પુંવત્ થશે. તેથી
અતિસખિવત્ (પુંલિંગ પ્રમાણે) પણ રૂપો થશે.

૧. પ્રિય: સઘા યસ્ય સઃ-પ્રિયસઘિ - પુંલિંગ - અતિસઘિવત્

૨. પ્રિયઃ સઘા યસ્યા:સા- પ્રિયસઘિ - સ્ત્રીલિંગ - અતિસઘિવત્

૩. પ્રિય: સઘા યસ્ય તદ્ - પ્રિયસઘિ - નપું. - અતિસઘિવત્

સઘિ શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં "નારી-સઘી-પડ્ગૂ-શ્વશ્રૂ" ૨.૪.૭૬થી ડી અન્તવાળો નિપાતન સઘી થયો. તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

સઘી પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ (નામ ધાતુ ઉપરથી બન્યો છે.)

સઘાયમ્ ઇચ્છતિ - સઘીય. "અમાવ્યયાત્... ૩.૪.૨૩થી ક્યન્, "દીર્ઘશ્ચિવ..."

૪.૩.૧૦૮થી ઇ નો ઈ થવાથી સઘીય ધાતુ બન્યો.

સઘીયતિ ઇતિ ક્વિપ્ = સઘી. "અતઃ" ૪.૩.૮૨થી અ નો લોપ, ય્વોઃ પ્વય્...

૪.૪.૧૨૧થી ય્ નો લોપ થવાથી સઘી શબ્દ બન્યો.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	સઘી:	સઘ્યૌ	સઘ્ય:
દ્વિતીયા	સઘ્યમ્	સઘ્યૌ	સઘ્ય:
તૃતીયા	સઘ્યા	સઘીભ્યામ્	સઘીભિ:
ચતુર્થી	સઘ્યે	સઘીભ્યામ્	સઘીભ્ય:
પંચમી	સઘ્યુ:	સઘીભ્યામ્	સઘીભ્ય:
ષષ્ઠી	સઘ્યુ:	સઘ્યો:	સઘ્યામ્
સપ્તમી	સઘ્યિ	સઘ્યો:	સઘીષુ ।

● અહીં સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં "યોડનેકસ્વરસ્ય" ૨.૧.૫૬થી ઈ નો ય્ થશે.

● પંચમી-ષષ્ઠી-એ.વ.માં ડસિ-ડસ્ પ્રત્યયનો "ચિ-તિ-ચી-તીયર્" ૧.૪.૩૬થી ઝ્ થશે. સાધનિકા સઘિ માં થયેલા સઘ્યુ: પ્રમાણે થશે.

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

સઘિ - નપું.માં "ક્તીભે" ૨.૪.૮૭થી હ્રસ્વ થવાથી સઘિ શબ્દ બનશે. તેન

રૂપો વારિવત્ થશે. વાન્યતઃ..... ૧.૪.૬૨ વિકલ્પે પુંવત્ પણ થશે.

દધિ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	દધિ	દધિની	દધીનિ
દ્વિતીયા	દધિ	દધિની	દધીનિ
તૃતીયા	દધ્ના	દધિભ્યામ્	દધિભિ:
ચતુર્થી	દધ્ને	દધિભ્યામ્	દધિભ્ય:

पंथभी	दध्नः	दधिभ्याम्	दधिभ्यः
षष्ठी	दध्नः	दध्नोः	दध्नाम्
सप्तमी	दध्नि, दधनि	दध्नोः	दधिषु
संभोधन	हे दधे, दधि !	हे दधिनी !	हे दधीनि !
(१) दधि	प्र.अ.व. } द्वि.अ.व. }	दधि+स् - } दधि+अम् }	अनतो लुप् १.४.५८थी
		दधि	
(२) दधिनी	प्र.द्वि.व. } द्वि.द्वि.व. }	दधि+औ - औरीः १.४.५६थी दधि+ई - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी	
	सं.द्वि.व. }	दधिन्+ई = दधिनी	
(३) दधीनि	प्र.भ.व. } द्वि.भ.व. }	दधि+जस्, शस् (अस्) नपुंसकस्य शिः १.४.५५थी दधि+इ - अनाम्स्वरे नोऽन्तः १.४.६४थी	
	सं.भ.व. }	दधिन् + इ - नि दीर्घः १.४.८५थी	
		दधीनि	
(४) दध्ना दध्ने दध्नाम्	तृ.अ.व. } य.अ.व. } ष.भ.व. }	दधि + आ दधि+ए दधि + आम् }	दध्यस्थिसकथ्यक्ष्णो... १.४.६३थी
		दधन् + आ दधन् + ए दधन् + आम् }	अनोऽस्य २.१.१०८थी
		दध्न् + आ = दध्ना दध्न् + ए = दध्ने दध्न् + आम् = दध्नाम्	
(५) दध्नः } दध्नोः }	पं.प.अ.व. } ष.स.द्वि.व. }	दधि + ङसि, ङस् } दधि + ओस् } दधन् + अस् } दधन् + ओस् }	दध्यस्थिसकथ्यक्ष्णो..... १.४.६३थी अनोऽस्य २.१.१०८थी
		दध्न् + अस् } दध्न् + ओस् }	
		दध्न् + अस् } दध्न् + ओस् }	सोरुः २.१.७२थी = दध्नस् } = दध्नोस् }
		दध्न्, दध्नोर् - रः पदान्ते...	१.३.५३थी
		दध्नः, दध्नोः	

- (૬) દધ્નિ } સ.એ.વ. દધિ + ઇ - દધ્યસ્થિસકૃત્યક્ષ્ણો... ૧.૪.૬૩થી
 દધનિ } દધન્ + ઇ - ઇઙૌ વા ૨.૧.૧૦૮થી
 દધન્ + ઇ, = દધનિ, દધ્ન્ + ઇ = દધ્નિ
- (૭) હે દધે, } સં.એ.વ. દધિ + સ્ - નામિનો લુગ્ વા ૧.૪.૬૧થી
 દધિ } દધિ - હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૧.૪.૪૧થી દધે
 દધિ + સ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી દધિ

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

- પરમમ્ ચ તદ્ દધિ ચ - પરમદધિ - નપું. દધિવત્
- ૧. દધિ અતિક્રાન્તઃ - અતિદધિઃ - પુંલિંગ - મુનિવત્
- ૨. દધિ અતિક્રાન્તા - અતિદધિઃ - સ્ત્રીલિંગ મતિવત્,
 જ્યારે અન્યસંબંધી થઈને અતિદધિ બને ત્યારે પુંલિંગમાં પ્રથમા-દ્વિતીયા વિભક્તિમાં મુનિવત્ થશે. અને સ્ત્રીલિંગમાં પ્રથમા-દ્વિતીયા વિભક્તિમાં મતિવત્ થશે. પરન્તુ યદિ સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં દધ્યસ્થિ... ૧.૪.૬૩ સૂત્ર લાગશે. તેથી દધિવત્ રૂપો થશે.
- ૩. દધિ અતિક્રાન્તમ્ - અતિદધિ - નપું. દધિવત્
- ૧. પ્રિયમ્ દધિ યસ્ય સઃ - પ્રિયદધિકઃ - પુંલિંગ દેવવત્
- ૨. પ્રિયમ્ દધિ યસ્યાઃ સા - પ્રિયદધિકા - સ્ત્રીલિંગ માલાવત્
- ૩. પ્રિયમ્ દધિ યસ્ય તદ્ - પ્રિયદધિકમ્ - નપું. વનવત્
 દધ્યુરઃ-સર્પિર્મધૂપાનચ્છાલે" ૭.૩.૧૭૨થી કચ્ પ્રત્યય થયો છે.

સ્ત્રી - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	સ્ત્રી	સ્ત્રિયૌ	સ્ત્રિયઃ
દ્વિતીયા	સ્ત્રિયમ્, સ્ત્રીમ્	સ્ત્રિયૌ	સ્ત્રિયઃ, સ્ત્રીઃ
તૃતીયા	સ્ત્રિયા	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભિઃ
ચતુર્થી	સ્ત્રિયૈ	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભ્યઃ
પંચમી	સ્ત્રિયાઃ	સ્ત્રીભ્યામ્	સ્ત્રીભ્યઃ
ષષ્ઠી	સ્ત્રિયાઃ	સ્ત્રિયોઃ	સ્ત્રીણામ્
સપ્તમી	સ્ત્રિયામ્	સ્ત્રિયોઃ	સ્ત્રીષુ
સંબોધન	હેસ્ત્રિ !	હે સ્ત્રિયૌ !	હે સ્ત્રિયઃ !

- (१) स्त्री प्र.अ.व. स्त्री + स् - दीर्घङ्याब्... १.४.४५थी
स्त्री
- (२) स्त्रियौ प्र.द्वि.व. } स्त्री + औ - स्त्रियाः २.१.५४थी
द्वि.द्वि.व. } स्त्रिय् + औ = स्त्रियौ
सं.द्वि.व. }
- (३) स्त्रियः प्र.अ.व. } स्त्री + जस् (अस्) - स्त्रियाः २.१.५४थी
सं.अ.व. } स्त्रियस् - सोरुः २.१.७२थी
स्त्रियर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी.
स्त्रियः
- (४) स्त्रियम् } द्वि.अ.व. स्त्री + अम् - वाऽम् शसि २.१.५५थी
स्त्रीम् } स्त्रियम्
स्त्री + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी
स्त्री + म् = स्त्रीम्
- (५) स्त्रियः } द्वि.अ.व. स्त्री + शस् - वाऽम् शसि १.४.५५थी
स्त्रीः } स्त्रिय् + अस् = स्त्रियस्
स्त्रि + शस् - शंसोऽता... १.४.४८थी
स्त्रीस्, स्त्रियस्, - सोरुः २.१.७२थी
स्त्रीर् स्त्रियर्, - रः पदान्ते... १.३.५३थी
स्त्रीः, स्त्रियः
- (६) स्त्रिया तृ.अ.व. स्त्री + आ - स्त्रियाः २.१.५४थी
स्त्रिय् + आ = स्त्रिया
- (७) स्त्रियै } य.अ.व. } स्त्री + ए
स्त्रियाः } पं.य.अ.व. } स्त्री + डसि, डस् } स्त्रीदूतः १.४.२८थी
स्त्रियाम् } स.अ.व. } स्त्री + इ
स्त्री + ऐ
स्त्री + आस्, आस् } स्त्रियाः २.१.५४थी
स्त्री + आम्,
स्त्रिय् + ऐ = स्त्रियै
स्त्रिय् + आस् = स्त्रियाः*
स्त्रिय् + आम् + स्त्रियाम्

ગોશ્વાન્તે... ૨.૪.૮૬થી હ્રસ્વ થયા પછી “ઇતોઽક્યર્થાત્” ૨.૪.૩૨થી ડી વિકલ્પે થાય છે.

૩ સ્ત્રિયમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિસ્ત્રિ - નપું. - વારિવત્
“ક્તીબે” ૨.૪.૮૭થી હ્રસ્વ થાય. વાન્યતઃ ... ૧.૪.૬૨થી વિકલ્પે પુંવત્ થશે.

૧. પ્રિયા સ્ત્રીઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયસ્ત્રીકઃ - પુંલિંગ દેવવત્

૨. પ્રિયા સ્ત્રીઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયસ્ત્રીકા - સ્ત્રીલિંગ માલાવત્

૩. પ્રિયા સ્ત્રીઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયસ્ત્રીકમ્ નપું. વનવત્

“ઋન્નિત્યદિતઃ” ૭.૩.૧૭૧થી કચ્ થયો. “ન કચિ” ૨.૪.૧૦૫થી કચ્

પ્રત્યય પર છતાં હ્રસ્વ ન થાય.

લક્ષ્મી - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	લક્ષ્મીઃ	લક્ષ્મ્યૌ	લક્ષ્મ્યઃ
દ્વિતીયા	લક્ષ્મીમ્	લક્ષ્મ્યૌ	લક્ષ્મીઃ
તૃતીયા	લક્ષ્મ્યા	લક્ષ્મીભ્યામ્	લક્ષ્મીભિઃ
ચતુર્થી	લક્ષ્મ્યૈ	લક્ષ્મીભ્યામ્	લક્ષ્મીભ્યઃ
પંચમી	લક્ષ્મ્યાઃ	લક્ષ્મીભ્યામ્	લક્ષ્મીભ્યઃ
ષષ્ઠી	લક્ષ્મ્યાઃ	લક્ષ્મ્યોઃ	લક્ષ્મીણામ્
સપ્તમી	લક્ષ્મ્યામ્	લક્ષ્મ્યોઃ	લક્ષ્મીષુ
સંબોધન	હે લક્ષ્મિ !	હે લક્ષ્મ્યૌ !	હે લક્ષ્મ્યઃ !

અહીં “લક્ષ્મી” શબ્દ ડી લાગીને બનેલ દીર્ઘ ઈ કારાન્ત શબ્દ નથી પરન્તુ ઉણાદિ થી સિદ્ધ છે. તેથી પ્ર.એ.વ.માં સિ નો લોપ થતો નથી.

● પરમા ચાસૌ લક્ષ્મીશ્ચ - પરમલક્ષ્મીઃ - સ્ત્રીલિંગ લક્ષ્મીવત્

૧. લક્ષ્મીમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિલક્ષ્મીઃ - પુંલિંગ લક્ષ્મીવત્

ઉણાદિ થી સિદ્ધ છે. તેથી અન્યસંબંધીમાં લક્ષ્મી શબ્દને ગૌણ મનાતો ન હોવાથી “ગોશ્વાન્તે... ૨.૪.૮૬થી હ્રસ્વ થતો નથી. માટે “સ્ત્રીદૂતઃ” ૧.૪.૨૮ લાગશે. ૩પો લક્ષ્મીવત્ થશે. પરન્તુ દ્વિ.બ.વ.માં અતિલક્ષ્મીન્ થશે.

૨. લક્ષ્મીમ્ અતિક્રાન્તા - અતિલક્ષ્મીઃ - સ્ત્રીલિંગ - લક્ષ્મીવત્

૩. લક્ષ્મીમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિલક્ષ્મિ - નપું. - વારિવત્

“ક્લીબે” ૨.૪.૮૭થી ધ્રુસ્વ થયું છે. કારણકે નપું.માં તો દીર્ઘ શબ્દ વપરાતો જ નથી. વાન્યતઃ... ૧.૪.૬૨થી વિકલ્પે પુંવત્ થશે.

૧. પ્રિયા લક્ષ્મીઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયલક્ષ્મીકઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
૨. પ્રિયા લક્ષ્મીઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયલક્ષ્મીકા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
૩. પ્રિયા લક્ષ્મીઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયલક્ષ્મીકમ્ - નપું. - વનવત્

“ઋત્રિત્યદિતઃ” ૭.૩.૧૭૧થી કચ્ થયો. “ન કચિ” ૨.૪.૧૦૫થી ધ્રુસ્વ ન થાય.

શ્રી - સ્ત્રીલિંગ.

શ્રાતિ, શ્રિણાતિ, શ્રાયતિ વા इति ક્વિપ્ = શ્રી (દિદ્યુત્ દદૃત્... ૫.૨.૮૩થી નિપાતન) આ શબ્દ પદ્મ ઝળાદિ થી સિદ્ધ છે. તેથી લક્ષ્મી શબ્દની જેમ ધ્રુસ્વ વિગેરે ક્ષર્ય નહિ થાય.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	શ્રીઃ	શ્રિયૌ	શ્રિયઃ
દ્વિતીયા	શ્રિયમ્	શ્રિયૌ	શ્રિયઃ
તૃતીયા	શ્રિયા	શ્રીભ્યામ્	શ્રીભિઃ
ચતુર્થી	શ્રિયૈ, શ્રિયે	શ્રીભ્યામ્	શ્રીભ્યઃ
પંચમી	શ્રિયાઃ, શ્રિયઃ	શ્રીભ્યામ્	શ્રીભ્યઃ
ષષ્ઠી	શ્રિયાઃ, શ્રિયઃ	શ્રિયોઃ	શ્રિયામ્, શ્રીણામ્
સપ્તમી	શ્રિયામ્, શ્રિયિ	શ્રિયોઃ	શ્રીષુ

- (૧) શ્રિયૌ
પ્ર.દ્વિ.વ.	} શ્રી + ઔ - સંયોગાત્ ૨.૧.૫૨થી
દ્વિ.દ્વિ.વ.	
સં.દ્વિ.વ.	
- શ્રિય્ + ઔ = શ્રિયૌ

- (૨) શ્રિયઃ }
શ્રિયોઃ }
પ્ર.દ્વિ.બ.વ.	} સંયોગાત્ ૨.૧.૫૨થી
પં.ષ.એ.વ.	
ષ.સં.દ્વિ.વ.	
- શ્રી + જસ્, શસ્ (અસ) }
શ્રી + ડસિ, ડસ્ (અસ) }
શ્રી + ઓસ્ }

શ્રિય્ + અસ્ - શ્રિયસ્ - } સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
શ્રિય્ + ઓસ્ - શ્રિયોસ્ }

શ્રિયર્, શ્રિયોર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

શ્રિયઃ, શ્રિયોઃ

(૩)	શ્રિયમ્	દ્વિ.એ.વ.	શ્રી + અમ્	સંયોગાત્ ૨.૧.૫૨થી
	શ્રિયા	તૃ.એ.વ.	શ્રી + આ	
	શ્રિયે	ચ.એ.વ.	શ્રી + એ	
	શ્રિયિ	સ.એ.વ.	શ્રી + ઇ	
	શ્રિયામ્	૫.બ.વ.	શ્રી + આમ્	

શ્રિય્ + અમ્ = શ્રિયમ્

શ્રિય્ + આ = શ્રિયા

શ્રિય્ + એ = શ્રિયે

શ્રિય્ + ઇ = શ્રિયિ

શ્રિય્ + આમ્ = શ્રિયામ્

(૪)	શ્રિયૈ	ચ.એ.વ.	શ્રી + એ	વેયુવોઽશ્રિયાઃ ૧.૪.૩૦થી
	શ્રિયાઃ	પં.૫.એ.વ.	શ્રી + ડસિ, ડસ્	
	શ્રિયામ્	સ.એ.વ.	શ્રી + ઇ	

શ્રી + એ

શ્રી + આસ્

શ્રી + આમ્

શ્રિય્ + એ = શ્રિયૈ

શ્રિય્ + આસ્ = શ્રિયાસ્

શ્રિય્ + આમ્ = શ્રિયામ્

શ્રિયાસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી

શ્રિયાર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

શ્રિયાઃ

(૫)	શ્રીણામ્	૫.બ.વ.	શ્રી + આમ્ - આમો નામ્ વા ૧.૪.૩૧થી	શ્રી + નામ્ = શ્રીનામ્ - ર-ષ્ટવર્ણા... ૨.૩.૬૩થી
			શ્રી + આમ્	

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

● પરમા ચાસૌ શ્રીશ્ચ - પરમશ્રીઃ - સ્ત્રીલિંગ શ્રીવત્

૧. શ્રિયમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિશ્રીઃ - પુંલિંગ શ્રીવત્

૨. શ્રિયમ્ અતિક્રાન્તા - અતિશ્રીઃ - સ્ત્રીલિંગ શ્રીવત્

૩. શ્રિયમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિશ્રિ - નપું. વારિવત્

વિશેષતા લક્ષ્મીવત્
જાણવી.

१. प्रिया श्रीः यस्य सः - प्रियश्रीः - पुंलिङ्ग श्रीवत्
 प्रिया श्रीः यस्य सः - प्रियश्रीकः - पुंलिङ्ग देववत्
 २. प्रिया श्रीः यस्याः सा - प्रियश्रीः - स्त्रीलिङ्ग श्रीवत्
 प्रिया श्रीः यस्याः सा - प्रियश्रीका - स्त्रीलिङ्ग मालावत्
 ३. प्रिया श्रीः यस्य तद् - प्रियश्रि नपुं. वारिवत्
 प्रिया श्रीः यस्य तद् - प्रियश्रीकम् - नपुं. वनवत्
 "शेषाद्वा" ७.३.१७५थी कच् विकल्पे थयो. ज्यारे कच् थयो त्यारे
 "नकचि" २.४.१०५थी इस्व न थयो.

आधी - स्त्रीलिङ्ग.

आध्यायति इति क्विप् = आधी. आ + ध्या = "दिद्युद् - ददृत्... ५.२.८३थी
 क्विप् प्रत्यय पर छतां ध्या नो घी थवाधी आधी शब्द थयो.

	अ.५.	द्वि.५.	ब.५.
प्रथमा	आधीः	आध्यौ	आध्यः
द्वितीया	आध्यम्	आध्यौ	आध्यः
तृतीया	आध्या	आधीभ्याम्	आधीभिः
चतुर्थी	आध्यै	आधीभ्याम्	आधीभ्यः
पंचमी	आध्याः	आधीभ्याम्	आधीभ्यः
षष्ठी	आध्याः	आध्योः	आधीनाम्
सप्तमी	आध्याम्	आध्योः	आधीषु
संबोधन	हे आधि !	हे आध्यौ !	हे आध्यः !

- (१) आध्यै } ५.अ.५. } आधी + ए
 आध्याः } ५.५.अ.५. } आधी + डसि, डस् - } स्त्रीदूतः १.४.२८थी
 आध्याम् } ५.अ.५. } आधी + इ
 आधी + ऐ
 आधी + आस्
 आधी + आम् } क्विबक्वृतेर... २.१.५८थी
 आध्य + ऐ } = आध्यै
 आध्य + आस् } - आध्यास्
 आध्य + आम् } - आध्याम्
 आध्यास् - सौरुः २.१.७२थी
 आध्यास् - रुः पदान्ते... १.३.५३थी
 आध्याः

- (૨) આઘીનામ્ ૫.બ.વ. આઘી + આમ્ - હ્રસ્વાડ્ડપશ્ચ ૧.૪.૩૨થી
આઘીનામ્ - દોઘોનામ્ય... ૧.૪.૪૭થી
આઘીનામ્
- (૩) હે આધિ ! સં.એ.વ. આઘી + સ્ - નિત્યદિદ્... ૧.૪.૪૩થી
આધિ !

બાકીના સ્વરાદિ પ્રત્યય છતાં "ક્વિબ્વૃત્તેર.. ૨.૧.૫૮થી" નો યથર્થને રૂપો સિદ્ધ થશે. બીજા રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

ની - પુંલિંગ - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ની:	નિયૌ	નિય:
દ્વિતીયા	નિયમ્	નિયૌ	નિય:
તૃતીયા	નિયા	નીષ્યામ્	નીષિ:
ચતુર્થી	નિયે	નીષ્યામ્	નીષ્ય:
પંચમી	નિય:	નીષ્યામ્	નીષ્ય:
ષષ્ઠી	નિય:	નિયો:	નિયામ્
સપ્તમી	નિયામ્	નિયો:	નીષુ

- (૧) નિયામ્ સ.એ.વ. ની + ઇ - નિય આમ્ ૧.૪.૫૧થી
ની + આમ્ - ઘાતોરિવર્ણો... ૨.૧.૫૦થી
નિય + આમ્ = નિયામ્

અહીં સ્વરાદિ પ્રત્યયો પર છતાં "ઘાતોરિવર્ણો... ૨.૧.૫૦થી" નો ઇય્ થશે. બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

નિ - નપુંસકલિંગ - અહીં ની શબ્દનો સ્વર "ક્લીબે" ૨.૪.૮૭થી હ્રસ્વ થયો છે. તેના રૂપો અને સાધનિકા વારિવત્ થશે. ૧.૪.૬૨થી વિકલ્પે પુવત્ થશે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	નિ	નિની	નીનિ
દ્વિતીયા	નિ	નિની	નીનિ
તૃતીયા	નિના, નિયા	નિષ્યામ્	નિષિ:
ચતુર્થી	નિને, નિયે	નિષ્યામ્	નિષ્ય:
પંચમી	નિન:, નિય:	નિષ્યામ્	નિષ્ય:
ષષ્ઠી	નિન:, નિય:	નિનો:, નિયો:	નિણામ્, નિયામ્
સપ્તમી	નિનિ, નિયામ્	નિનો:, નિયો:	નિષુ
સંબોધન	હે નિ ! હે ને !	હે નિની !	હે નીનિ !

“ક્વિબન્તાઃ ધાતુત્વં નોજ્ઞન્તિ...” આ ન્યાયના આધારે ની શબ્દ બન્યો હોવા છતાં “ધાતોરિવર્ણો... ૨.૧.૫૦ ધાતુને લગતું સૂત્ર છે. છતાં ની શબ્દને લાગ્યું.

વસૂ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ.

વસુમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ - વસૂ “અમાવ્યયાત્... ૩.૪.૨૩થી વ્યન્ = વસુ + ય.
“દોષશ્ચિવયઙ્.. ૪.૩.૧૦૮થી પૂર્વનો ઉ દીર્ઘ થવાથી વસૂ ધાતુ બન્યો.

વસૂયતિ ઇતિ ક્વિપ્ = વસૂય. ક્વિપ્ ૫.૧.૧૪૮થી ક્વિપ્ પ્રત્યય. અતઃ થી અ નો લોપ થવાથી વસૂય “યોડશિતિ” ૪.૩.૮૦ થી ય નો લોપ થવાથી વસૂ શબ્દ બન્યો.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	વસૂઃ	વસ્વૌ	વસ્વઃ
દ્વિતીયા	વસ્વમ્	વસ્વૌ	વસ્વઃ
તૃતીયા	વસ્વા	વસૂમ્યામ્	વસૂમ્ભિઃ
ચતુર્થી	વસ્વે	વસૂમ્યામ્	વસૂમ્યઃ
પંચમી	વસ્વઃ	વસૂમ્યામ્	વસૂમ્યઃ
ષષ્ઠી	વસ્વઃ	વસ્વોઃ	વસ્વામ્
સપ્તમી	વસ્વિ	વસ્વોઃ	વસુષુ

અર્થે વસૂ શબ્દની સાધનિકામાં સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં “સ્યાદૌ વઃ” ૨.૧.૫૭થી ઋ નો વ્ થાય છે. બાકીની સાધનિકા સુગમ છે.

વસુ - નપુંસકલિંગ - વસૂ શબ્દનો સ્વર “ક્લીબે” ૨.૪.૮૭થી ઙ્રસ્વ થયો છે. તેના રૂપોની સાધનિકા મધુવત્ થશે. ૧.૪.૬૨થી વિકલ્પે પુંવત્ થશે.

દન્મૂ - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	દન્મૂઃ	દન્મ્વૌ	દન્મ્વઃ
દ્વિતીયા	દન્મ્વમ્	દન્મ્વૌ	દન્મ્વઃ
તૃતીયા	દન્મ્વા	દન્મૂમ્યામ્	દન્મૂમ્ભિઃ
ચતુર્થી	દન્મ્વૈ	દન્મૂમ્યામ્	દન્મૂમ્યઃ
પંચમી	દન્મ્વાઃ	દન્મૂમ્યામ્	દન્મૂમ્યઃ

૫૪ી	દૃન્વા:	દૃન્વો:	દૃન્મૂનામ્
સપ્તમી	દૃન્વામ્	દૃન્વો:	દૃન્મૂષુ
સંબોધન	હે દૃન્મુ !	હે દૃન્વૌ !	હે દૃન્વ: ! ।
- (૧) દૃન્વૈ } ય.એ.વ. } દૃન્મૂ + એ
 દૃન્વા: } પં.પ.એ.વ. } દૃન્મૂ + ડસિ, ડસ્ } સ્ત્રીદૂત: ૧.૪.૨૯થી
 દૃન્વામ્ } સ.એ.વ. } દૃન્મૂ + ઇ
 દૃન્મૂ + એ
 દૃન્મૂ + આસ્ } દૃન્-પુન-વર્ષા... ૨.૧.૫૯થી
 દૃન્મૂ + આમ્ }
 દૃન્મ્ + એ = દૃન્વૈ
 દૃન્મ્ + આસ્ = દૃન્વાસ્
 દૃન્મ્ + આમ્ = દૃન્વામ્
 દૃન્વાસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 દૃન્વાર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 દૃન્વા:
- (૨) દૃન્મૂનામ્ પ.બ.વ. દૃન્મૂ + આમ્ - હ્રસ્વાડ્ઽપ્થ ૧.૪.૩૨થી
 દૃન્મૂનામ્ - દીર્ઘોનામ્ય... ૧.૪.૪૭થી
 દૃન્મૂનામ્
- (૩) હે દૃન્મુ ! સં.એ.વ. દૃન્મૂ + સ્ - નિત્યદિદ્... ૧.૪.૪૩થી
 દૃન્મુ !

બીજા સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં "દૃન્-પુન-વર્ષા... ૨.૧.૫૯થી ઋ નો વ્ થઈને રૂપો સિદ્ધ થશે. બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે. આ શબ્દ સ્ત્રીલિંગે જ વપરાય છે.

- (६) क्रोष्टा } तृ.अ.१. क्रोष्टु + आ - यदौ स्वरे वा १.४.८२थी
 क्रोष्टुना } क्रोष्ट + आ - इवणदि... १.२.२१थी
 क्रोष्टा
 क्रोष्टु + आ - टः पुंसिना १.४.२४थी
 क्रोष्टु + ना = क्रोष्टुना
- (७) क्रोष्टे } द्वि.अ.१. क्रोष्टु + ए - यदौ स्वरे वा १.४.८२थी
 क्रोष्टवे } क्रोष्ट + ए - इवणदि... १.२.२१थी
 क्रोष्टे
 क्रोष्टु + ए - डित्यदिति १.४.२३थी
 क्रोष्टे + ए - ओदौतोऽवाव् १.२.२४थी
 क्रोष्टव् + ए = क्रोष्टवे.
- (८) क्रोष्टुः } पं.प.अ.१. क्रोष्टु+डसि, डस् (अस्) - यदौ स्वरे वा १.४.८२थी
 क्रोष्टोः } क्रोष्टु + अस् - ऋतो डुर् १.४.३७थी
 क्रोष्टु + डुर् (उर्) - डित्यन्त्य... २.१.११४थी
 क्रोष्टुर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 क्रोष्टुः
 क्रोष्टु + अस् - डित्यदिति १.४.२३थी
 क्रोष्टो + अस् - एदोद्भ्यां... १.४.३५थी
 क्रोष्टे + र् = क्रोष्टेर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 क्रोष्टोः
- (९) क्रोष्ट्रोः } पं.स.द्वि.१. क्रोष्टु + ओस् - यदौ स्वरे वा १.४.८२थी
 क्रोष्ट्वोः } क्रोष्ट + ओस् - इवणदि... १.२.२१थी
 क्रोष्ट्रोस् - सोरुः २.१.७२थी
 क्रोष्ट्रोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 क्रोष्ट्रोः
 क्रोष्टु + ओस् - इवणदि... १.२.२१थी
 क्रोष्टव् + ओस् = क्रोष्ट्वोस् - सोरुः २.१.७२थी
 क्रोष्ट्वोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 क्रोष्ट्वोः
- (१०) क्रोष्ट्रनाम् पं.प.१. क्रोष्टु + आम् - ह्रस्वाऽऽपश्च १.४.३२थी
 क्रोष्ट्रनाम् - दीर्घोनाम्य... १.४.४७थी
 क्रोष्ट्रनाम् ।

- (૧૧) ક્રોષ્ટરિ } સં.એ.વ. ક્રોષ્ટ + ઇ - યદૌ સ્વરે વા ૧.૪.૮૨થી
 ક્રોષ્ટૈ } ક્રોષ્ટ + ઇ - અડૌં ચ ૧.૪.૩૮થી
 ક્રોષ્ટ્ + ઇ = ક્રોષ્ટરિ
 ક્રોષ્ટ + ઇ - ડિડૌં ૧.૪.૨૫થી
 ક્રોષ્ટ + ડૌ (ઔ) - ડિત્યન્ય... ૨.૧.૧૧૪થી
 ક્રોષ્ટ + ઔ = ક્રોષ્ટૈ.

- (૧૨) હે ક્રોષ્ટે ! સં.એ.વ. ક્રોષ્ટ + સ્ - હ્રસ્વસ્ય ગુણઃ ૧.૪.૪૧થી
 ક્રોષ્ટે !

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

- પરમશ્ચાસૌ ક્રોષ્ટા ચ - પરમક્રોષ્ટ - પુંલિંગ - ક્રોષ્ટવત્
 ૧. ક્રોષ્ટરમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિક્રોષ્ટ - પુંલિંગ ક્રોષ્ટવત્
 ૨. ક્રોષ્ટરમ્ અતિક્રાન્તા - અતિક્રોષ્ટી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્
 ૩. ક્રોષ્ટરમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિક્રોષ્ટૃ નપું. - મધુવત્
 ૧. કૃશાઃ ક્રોષ્ટરઃ યસ્મિન્ સઃ - કૃશક્રોષ્ટ - પુંલિંગ - ક્રોષ્ટવત્
 ૨. કૃશા ક્રોષ્ટરઃ યસ્યામ્ સા - કૃશક્રોષ્ટી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્
 ૩. કૃશાઃ ક્રોષ્ટરઃ યસ્મિન્ તદ્ - કૃશક્રોષ્ટ - નપું. - મધુવત્

ક્રોષ્ટ નું ક્રોષ્ટી - સ્ત્રીલિંગમાં “સ્ત્રિયાં નૃતો... ૨.૪.૧થી ડી લાગશે. ડી લગાડતાં પહેલા જ સ્ત્રીલિંગ વિષય આવતાં “સ્ત્રિયામ્” ૧.૪.૮૩થી ક્રોષ્ટ થશે. સૂત્રમાં નિર્નિમિત્ત લખેલું છે. તેથી ક્રોષ્ટ ઉકારાન્ત શબ્દ હોવા છતાં તૃષ્ લાગીને ઋકારાન્ત થવાનો છે એમ માનીને સ્ત્રીલિંગમાં ડી લાગ્યો. (નહી તો ઉકારાન્ત નામને ડી ની પ્રાપ્તિ જ ન હતી.) તેના રૂપો સાધનિકા વિગેરે નદીવત્ થશે.

માસ - પુંલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	માસઃ	માસૌ	માસાઃ
દ્વિતીયા	માસમ્	માસૌ	માસાન્, માસઃ
તૃતીયા	માસેન્, માસા	માસાઘ્યામ્, માઘ્યામ્	માસૈઃ, માઘિઃ
ચતુર્થી	માસાય, માસે	માસાઘ્યામ્, માઘ્યામ્	માસેઘ્યઃ, માઘ્યઃ
પંચમી	માસાત્, માસઃ	માસાઘ્યામ્, માઘ્યામ્	માસેઘ્યઃ, માઘ્યઃ
ષષ્ઠી	માસસ્ય, માસઃ	માસયોઃ, માસોઃ	માસાનામ્, માસામ્
સપ્તમી	માસે, માસિ	માસયોઃ, માસોઃ	માસેષુ, માઃસુ, માસસુ
સંબોધન	હે માસ !	હે માસૌ !	હે માસાઃ !

માસ શબ્દ અકારાન્ત પુંલિંગ હોવાથી તેના રૂપો-સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો દેવવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “માસ-નિશાઽસનસ્ય... ૨.૧.૧૦૦ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે માસ શબ્દનો માસ વ્યંજનાન્ત બનશે ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા ચન્દ્રમસવત્ થશે. પરંતુ ધ્યામ્, ખિસ્ અને ખ્યસ્ પ્રત્યય પર છતાં “સોરુઃ” ૨.૧.૭૨ થી સ્ નો ર્ થયા પછી ર્ નો ડ નહીં થાય. કેમકે આ ની પછી ર્ છે. તેથી તે ર્ નો “અવર્ણ-ખો ભગો... ૧.૩.૨૨ થી લુક્ થશે.

નિશા - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	નિશા	નિશે	નિશાઃ
દ્વિતીયા	નિશામ્	નિશે	નિશાઃ, નિશઃ
તૃતીયા	નિશયા, નિશા	નિશાધ્યામ્, નિજ્યામ્	નિશાભિઃ, નિજ્ભિઃ
ચતુર્થી	નિશાયૈ, નિશે	નિશાધ્યામ્, નિજ્યામ્	નિશાધ્યઃ, નિજ્યઃ
પંચમી	નિશાયાઃ, નિશઃ	નિશાધ્યામ્, નિજ્યામ્	નિશાધ્યઃ, નિજ્યઃ
ષષ્ઠી	નિશાયાઃ, નિશઃ	નિશાયોઃ, નિશોઃ	નિશાનામ્, નિશામ્
સપ્તમી	નિશાયામ્, નિશિ	નિશાયોઃ, નિશ્નેઃ	નિશાસુ, નિચ્છુ, નિચ્શુ
સંબોધન	હે નિશે !	હે નિશે !	હે નિશાઃ !

નિશા - શબ્દ આ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ હોવાથી તેના રૂપો સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો મલાવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “માસ-નિશાઽસનસ્ય... ૨.૧.૧૦૦ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે નિશા નો નિશ્ આદેશ થાય ત્યારે તેના રૂપો મરુત્વત્ થશે. પરંતુ ધ્યામ્ - ખિસ્ અને ખ્યસ્ પ્રત્યય પર છતાં “ઘુટસ્તૃતીયઃ” ૨.૧.૭૬ થી શ્ નો જ્ થશે. અને સુ પ્રત્યય પર છતાં “સસ્ય શ-ઘૌ” ૧.૩.૬૧ થી સુ નો શુ થશે. નિશ્+શુ, “અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ” ૧.૩.૫૦ થી નિચ્ + શુ = નિચ્શુ, “પ્રથમાદઘુટિ શશ્લુઃ” ૧.૩.૪ થી શ્ નો છ વિકલ્પે થવાથી નિચ્છુ, નિચ્શુ એમ બે રૂપ થશે.

આસન - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	આસનમ્	આસને	આસનાનિ
દ્વિતીયા	આસનમ્	આસને	આસનાનિ આસાનિ
તૃતીયા	આસનેન, આસના	આસનાધ્યામ્, આસધ્યામ્	આસનૈઃ આસભિઃ
ચતુર્થી	આસનાય, આસને	આસનાધ્યામ્, આસધ્યામ્	આસનેધ્યઃ, આસધ્યઃ
પંચમી	આસનાત્, આસનઃ	આસનાધ્યામ્, આસધ્યામ્	આસનેધ્યઃ, આસધ્યઃ

૫૪ી	આસનસ્ય, આસ્રઃ	આસનયોઃ, આસ્રોઃ	આસનાનામ્, આસ્રામ્
સપ્તમી	આસને, આસનિ, આસ્રિ	આસનયોઃ, આસ્રોઃ	આસનેષુ, આસસુ
સંબોધન	હે આસન !	હે આસને !	હે આસનાનિ !

આસન - અ કારાન્ત નપુંસકલિંગ હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો વનવત્ થશે. પરન્તુ જ્યારે “માસ-નિશાઽસનસ્ય...” ૨.૧.૧૦૦ થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે આસન નો આસન્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો-સાધનિકા નામનવત્ થશે.

દન્ત - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	દન્તઃ	દન્તૌ	દન્તાઃ
દ્વિતીયા	દન્તમ્	દન્તૌ	દન્તાન્, દતઃ
તૃતીયા	દન્તેન, દતા	દન્તાધ્યામ્, દદ્ધ્યામ્	દન્તૈઃ, દદ્ધિઃ
ચતુર્થી	દન્તાય, દતે	દન્તાધ્યામ્, દદ્ધ્યામ્	દન્તેભ્યઃ, દદ્ધ્યઃ
પંચમી	દન્તાત્, દતઃ	દન્તાધ્યામ્, દદ્ધ્યામ્	દન્તેભ્યઃ, દદ્ધ્યઃ
૫૪ી	દન્તસ્ય, દતઃ	દન્તયોઃ, દતોઃ	દન્તાનામ્, દતામ્
સપ્તમી	દન્તે, દતિ	દન્તયોઃ, દતોઃ	દન્તેષુ, દત્સુ
સંબોધન	હે દન્ત !	હે દન્તૌ !	હે દન્તાઃ !

દન્ત - અ કારાન્ત પુંલિંગ હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો દેવવત્ થશે. પરન્તુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે દન્ત નો દત્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો, સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

પાદ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	પાદઃ	પાદૌ	પાદાઃ
દ્વિતીયા	પાદમ્	પાદૌ	પાદાન્, પદઃ
તૃતીયા	પાદેન, પદા	પાદાધ્યામ્, પદ્ધ્યામ્	પાદૈઃ, પદ્ધિઃ
ચતુર્થી	પાદાય, પદે	પાદાધ્યામ્, પદ્ધ્યામ્	પાદેભ્યઃ, પદ્ધ્યઃ
પંચમી	પાદાત્, પદઃ	પાદાધ્યામ્, પદ્ધ્યામ્	પાદેભ્યઃ, પદ્ધ્યઃ
૫૪ી	પાદસ્ય, પદઃ	પાદયોઃ, પદોઃ	પાદાનામ્, પદામ્
સપ્તમી	પાદે, પદિ	પાદયોઃ, પદોઃ	પાદેષુ, પત્સુ
સંબોધન	હે પાદ !	હે પાદૌ !	હે પાદાઃ !

પાદ -- અ કારાન્ત પુંલિંગ હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો દેવવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે પાદ નો પદ્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

નાસિકા - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	નાસિકા	નાસિકે	નાસિકાઃ
દ્વિતીયા	નાસિકામ્	નાસિકે	નાસિકાઃ, નસઃ
તૃતીયા	નાસિકયા, નસા	નાસિકાભ્યામ્-નોભ્યામ્	નાસિકાભિઃ, નોભિઃ
ચતુર્થી	નાસિકાયૈ, નસે	નાસિકાભ્યામ્-નોભ્યામ્	નાસિકાભ્યઃ નોભ્યઃ
પંચમી	નાસિકાયાઃ, નસઃ	નાસિકાભ્યામ્-નોભ્યામ્	નાસિકાભ્યઃ નોભ્યઃ
ષષ્ઠી	નાસિકાયાઃ, નસઃ	નાસિકયોઃ, નસોઃ	નાસિકાનામ્, નસામ્
સપ્તમી	નાસિકાયામ્, નસિ	નાસિકયોઃ, નસોઃ	નાસિકાસુ, નઃસુ, નસ્સુ
સંબોધન	હે નાસિકે !	હે નાસિકે !	હે નાસિકાઃ ! !

નાસિકા - આ કારાન્ત સ્ત્રીલિંગ હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો મલાવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે નાસિકા નો નસ્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો, સાધનિકા ચન્દ્રમસ્વત્ થશે.

હૃદય - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	હૃદયમ્	હૃદયે	હૃદયાનિ
દ્વિતીયા	હૃદયમ્	હૃદયે	હૃદયાનિ હન્દિ
તૃતીયા	હૃદયેન, હૃદા	હૃદયાભ્યામ્, હૃદ્ભ્યામ્	હૃદયૈઃ, હૃદ્ભિઃ
ચતુર્થી	હૃદયાય, હૃદે	હૃદયાભ્યામ્, હૃદ્ભ્યામ્	હૃદયેભ્યઃ, હૃદ્ભ્યઃ
પંચમી	હૃદયાત્, હૃદઃ	હૃદયાભ્યામ્, હૃદ્ભ્યામ્	હૃદયેભ્યઃ, હૃદ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	હૃદયસ્ય, હૃદઃ	હૃદયયોઃ, હૃદોઃ	હૃદયાનામ્, હૃદામ્
સપ્તમી	હૃદયે, હૃદિ	હૃદયયોઃ, હૃદોઃ	હૃદયેષુ, હૃત્સુ
સંબોધન	હે હૃદય !	હે હૃદયે !	હે હૃદયાનિ ! !

હૃદય - અ કારાન્ત નપું. હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો વનવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે હૃદય નો હૃદ્ આદેશ થશે ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા જગત્વત્ થશે.

અસૃજ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબો.	અસૃજ, ક્	અસૃજી	અસૃજિ
દ્વિતીયા	અસૃજ, ક્	અસૃજી	અસૃજિ, અસાનિ
તૃતીયા	અસૃજા, અસ્ત્રા	અસૃગ્ધ્યામ્, અસધ્યામ્	અસૃગ્ધિઃ, અસધિઃ
ચતુર્થી	અસૃજે, અસ્ત્રે	અસૃગ્ધ્યામ્, અસધ્યામ્	અસૃગ્ધ્યઃ, અસધ્યઃ
પંચમી	અસૃજઃ, અસ્ત્રઃ	અસૃગ્ધ્યામ્, અસધ્યામ્	અસૃગ્ધ્યઃ, અસધ્યઃ
ષષ્ઠી	અસૃજઃ, અસ્ત્રઃ	અસૃજોઃ, અસ્ત્રોઃ	અસૃજામ્, અસ્ત્રામ્
સપ્તમી	અસૃજિ, અસનિ, અસ્ત્રિ	અસૃજોઃ, અસ્ત્રોઃ	અસૃક્ષુ, અસૃચ્છુ, અસસુ ।

અસૃજ નપું. હોવાથી તેના રૂપો-સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો જગત્વત્ થશે. પરંતુ જ્યાં જ નો ગ્ થયો છે. ત્યાં “ચ-જઃ ક-ગમ્” ૨.૧.૮૬થી થશે. પ્ર.દ્વિ.બ.વ.માં ન નો આગમ થયા પછી ન નો જ્ “માં ધુઙ્વર્ણો... ૧.૩.૩૮થી થશે. જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા”... ૨.૧.૧૦૧થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે અસૃજ નો અસન્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા નામન્વત્ થશે.

યૂષ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	યૂષઃ	યૂષૌ	યૂષાઃ
દ્વિતીયા	યૂષમ્	યુષૌ	યૂષાન્, યૂષ્ણઃ
તૃતીયા	યૂષેળ, યૂષ્ણા	યૂષાધ્યામ્, યૂષધ્યામ્	યૂષૈઃ, યૂષધિઃ
ચતુર્થી	યૂષાય, યૂષ્ણે	યૂષાધ્યામ્, યૂષધ્યામ્	યૂષેધ્યઃ, યૂષધ્યઃ
પંચમી	યૂષાત્, યૂષ્ણઃ	યૂષાધ્યામ્, યૂષધ્યામ્	યૂષેધ્યઃ, યૂષધ્યઃ
ષષ્ઠી	યૂષસ્ય, યૂષ્ણઃ	યૂષયોઃ, યૂષ્ણોઃ	યૂષાણામ્, યૂષામ્
સપ્તમી	યૂષે, યૂષણિ, યૂષ્ણિ	યૂષયોઃ, યૂષ્ણોઃ	યૂષેષુ, યૂષષુ
સંબોધન	હે યૂષ !	હે યૂષૌ !	હે યૂષાઃ !

યૂષ અકારાન્ત પુંલિંગ હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો દેવવત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા”... ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે યૂષ નો યૂષન્ આદેશ થશે ત્યારે રૂપો અને સાધનિકા રાજન્વત્ થશે.

યૂષઅકારાન્તનપું. માંપણવપરાયછે. જ્યારેનપું. માંહોયત્યારેતેનારૂપોસાધનિકા અનેસામાસિકશબ્દોવનવત્થશે. તેમાંપણદ્વિ. બ. વ. માં“દન્તપાદ”... ૨.૧.૧૦૧થી યૂષનોયૂષન્આદેશથવાથીયૂષાનિરૂપથશે. તૃ. એ. વ. થીતોપુંલિંગવત્થશે.

ઉદક - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઉદકમ્	ઉદકે	ઉદકાનિ
દ્વિતીયા	ઉદકન્	ઉદકે	ઉદકાનિ, ઉદાનિ
તૃતીયા	ઉદકેન, ઉદના	ઉદકાભ્યામ્, ઉદભ્યામ્	ઉદકૈઃ, ઉદભિઃ
ચતુર્થી	ઉદકાય, ઉદને	ઉદકાભ્યામ્, ઉદભ્યામ્	ઉદકેભ્યઃ, ઉદભ્યઃ
પંચમી	ઉદકાત્, ઉદનઃ	ઉદકાભ્યામ્, ઉદભ્યામ્	ઉદકેભ્યઃ, ઉદભ્યઃ
ષષ્ઠી	ઉદકસ્ય, ઉદનઃ	ઉદકયો, ઉદનોઃ	ઉદકાનામ્, ઉદનામ્
સપ્તમી	ઉદકે, ઉદનિ, ઉદિન	ઉદકયોઃ, ઉદનોઃ	ઉદકેષુ, ઉદસુ
સંબોધન	હે ઉદક !	હે.ઉદકે !	હે ઉદકાનિ !

ઉદક અકારાન્ત નપું. હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો વનવત્થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા”... ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે ઉદક નો ઉદન્ આદેશ થશે ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા નામનવત્થશે.

દોસ્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	દોઃ	દોષૌ	દોષઃ
દ્વિતીયા	દોષમ્	દોષૌ	દોષઃ, દોષ્ણઃ
તૃતીયા	દોષા, દોષ્ણા	દોષ્યામ્, દોષભ્યામ્	દોર્ષિ, દોષભિઃ
ચતુર્થી	દોષે, દોષ્ણે	દોષ્યામ્, દોષભ્યામ્	દોર્ષ્યઃ, દોષભ્યઃ
પંચમી	દોષઃ, દોષ્ણઃ	દોષ્યામ્, દોષભ્યામ્	દોર્ષ્યઃ, દોષભ્યઃ
ષષ્ઠી	દોષઃ, દોષ્ણઃ	દોષોઃ, દોષ્ણોઃ	દોષામ્, દોષ્ણામ્
સપ્તમી	દોષિ, દોષણિ, દોષ્ણિ	દોષોઃ, દોષ્ણોઃ	દોઃષુ, દોષ્ણુ, દોષ્ણુ

દોસ્ વ્યંજનાંત પુંલિંગમાં હોય ત્યારે તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો ચન્દ્રમસ્વત્થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧થી શસાદિ સ્થાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે દોસ્ નો દોષન્ આદેશ થશે ત્યારે રૂપો અને સાધનિકા રાજન્વત્થશે.

દોસ્ જ્યારે નપું.માં હોય ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા પચસ્વત્ થશે. અને “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી દોસ્ નો દોષન્ આદેશ થવાથી દ્વિ. બ.વ. માં દોષાનિ રૂપ થશે. તૃ.એ.વ.થી તો પુંલિંગવત્ થશે.

ચકૃત્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ચકૃત્, દ	ચકૃતી	ચકૃન્તિ
દ્વિતીયા	ચકૃત્, દ	ચકૃતી	ચકૃન્તિ ચકાનિ
તૃતીયા	ચકૃતા, ચક્ના	ચકૃદ્ધ્યામ્, ચકધ્યામ્	ચકૃદ્ધિઃ, ચકધિઃ
ચતુર્થી	ચકૃતે, ચક્ને	ચકૃદ્ધ્યામ્, ચકધ્યામ્	ચકૃદ્ધ્યઃ, ચકધ્યઃ
પંચમી	ચકૃતઃ, ચક્નઃ	ચકૃદ્ધ્યામ્, ચકધ્યામ્	ચકૃદ્ધ્યઃ, ચકધ્યઃ
ષષ્ઠી	ચકૃતઃ, ચક્નઃ	ચકૃતોઃ, ચક્નોઃ	ચકૃતામ્, ચક્નામ્
સપ્તમી	ચકૃતિ, ચકનિ, ચક્વિ	ચકૃતોઃ, ચક્નોઃ	ચકૃત્સુ, ચક્સુ ।

ચકૃત્ શબ્દ વ્યંજનાંત નપું. હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો જગત્વત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે ચકૃત્ નો ચકન્ આદેશ થશે. ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા નામન્વત્ થશે.

શકૃત્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	શકૃત્, દ	શકૃતી	શકૃન્તિ
દ્વિતીયા	શકૃત્, દ	શકૃતી	શકૃન્તિ શકાનિ
તૃતીયા	શકૃતા, શક્ના	શકૃદ્ધ્યામ્, શકધ્યામ્	શકૃદ્ધિઃ, શકધિઃ
ચતુર્થી	શકૃતે, શક્ને	શકૃદ્ધ્યામ્, શકધ્યામ્	શકૃદ્ધ્યઃ, શકધ્યઃ
પંચમી	શકૃતઃ, શક્નઃ	શકૃદ્ધ્યામ્, શકધ્યામ્	શકૃદ્ધ્યઃ, શકધ્યઃ
ષષ્ઠી	શકૃતઃ, શક્નઃ	શકૃતોઃ, શક્નોઃ	શકૃતામ્, શક્નામ્
સપ્તમી	શકૃતિ, શકનિ, શક્વિ	શકૃતોઃ, શક્નોઃ	શકૃત્સુ, શક્સુ ।

શકૃત્ શબ્દ વ્યંજનાંત નપું. હોવાથી તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો જગત્વત્ થશે. પરંતુ જ્યારે “દન્તપાદનાસિકા...” ૨.૧.૧૦૧ થી શસાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં વિકલ્પે શકૃત્ નો શકન્ આદેશ થશે ત્યારે તેના રૂપો અને સાધનિકા નામન્વત્ થશે.

વ્યંજનાન્ત શબ્દોના રૂપો

(१) मरुत् - पुंलिंग.

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	मरुत्, द	मरुतौ	मरुतः
द्वितीया	मरुतम्	मरुतौ	मरुतः
तृतीया	मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः
चतुर्थी	मरुते	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
पंचमी	मरुतः	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
षष्ठी	मरुतः	मरुतोः	मरुताम्
सप्तमी	मरुति	मरुतोः	मरुत्सु
संज्ञोपन	हे मरुत्, द !	हे मरुतौ !	हे मरुतः !

(१) मरुत्, द् प्र.ओ.व. } मरुत् + स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् से: १.४.४५थी
 सं.ओ.व. } मरुत् - धुत्स्तृतीयः २.१.७६थी
 मरुद् - विगमे वा १.३.५१थी
 मरुत्, मरुद्

(२) मरुतौ प्र.दि.व. } मरुत् + औ = मरुतौ
 द्वि.दि.व. }
 सं.दि.व. }

(3) मरुतः

प्र.भ.व.	}	मरुत् + जस्, शस् (अस्) =
द्वि.भ.व.		मरुतस् - सोरुः २.१.७२थी
सं.भ.व.		मरुतर् - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी

मरुतः

(४) मरुतम् द्वि.भे.व. मरुत् + अम् = मरुतम्

(५) मरुता तृ.अ.०. मरुत् + आ = मरुता

(६) मरुद्भ्याम् तृ. द्वि. व. } मरुत् + भ्याम् - घृष्टस्तृतीयः २.१.७६थी
 द्वि. व. } मरुद्भ्याम्
 पं. द्वि. व. }

(७) मरुदभिः तु.भ.व. मरुत् + भिस् - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
मरुद् + भिस् = मरुदभिस् - सौरुः २.१.७२थी
मरुदभिर् - रुः पदान्ते.विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
मरुदभिः

- (८) मरुते ५.अ.व. मरुत् + डे (ए) = मरुते
 (८) मरुद्भ्यः ५.अ.व. } मरुत् + भ्यस् - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 ५.अ.व. } मरुद्भ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
 मरुद्भ्यर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मरुद्भ्यः
 (१०) मरुतः ५.अ.व. } मरुत् + डसि, डस् (अस्) =
 ५.अ.व. } मरुतस् - सोरुः २.१.७२थी
 मरुतर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मरुतः
 (११) मरुतोः ५.द्वि.व. } मरुत् + ओस् = मरुतोस् - सोरुः २.१.७२थी
 ५.द्वि.व. } मरुतोर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 मरुतोः
 (१२) मरुताम् ५.अ.व. मरुत् + आम् = मरुताम्
 (१३) मरुति ५.अ.व. मरुत् + डि (इ) = मरुति
 (१४) मरुत्सु ५.अ.व. मरुत् + सु = मरुत्सु

● परमश्चासौ मरुत् च परममरुत् पुं. मरुत्वत्

१. मरुतम् अतिक्रान्तः - अतिमरुत् - पुं. मरुत्वत्
२. मरुतम् अतिक्रान्तम् - अतिमरुत् - नपुं. जगत्वत्
३. मरुतम् अतिक्रान्ता - अतिमरुत् - स्त्री. संपदवत्
१. प्रियः मरुत् यस्य सः - प्रियमरुत् - पुं. मरुत्वत्
२. प्रियः मरुत् यस्य तद् - प्रियमरुत् - नपुं. जगत्वत्
३. प्रियः मरुत् यस्याः सा - प्रियमरुत् - स्त्री. संपदवत्

(२) जगत् - नपुंसकविंश.

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	जगत्, द	जगती	जगन्ति
द्वितीया	जगत्, द	जगती	जगन्ति
संशोधन	जगत्, द	जगती	जगन्ति

तृतीया अ.व.थी स.अ.व.सुधीना रूपो मरुत्वत्

- (१) जगत्, द ५.अ.व. } जगत्+स्, अम् - अनतो... १.४.५८थी
 द्वि.अ.व. } जगत्-घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 सं.अ.व. } जगद् - विरामे वा १.३.५१थी
 जगत्, जगद्

- (२) जगती प्र.द्वि.व. } जगत्+औ - औरी: १.४.५६थी
 द्वि.द्वि.व. } जगत्+ई = जगती
 सं.द्वि.व. }
- (३) जगन्ति प्र.ब.व. } जगत्+जस्, शस्, (अस्) - नपुंसकस्य शि: १.४.५५थी
 द्वि.ब.व. } जगत्+शि (इ) घुटं प्राक् १.४.६६थी
 सं.ब.व. } जगन्त्+इ = जगन्ति

- परमम् च तद् जगत् च = परमजगत् नपुं. जगत्वत्
 १. जगत् अतिक्रान्तः = अतिजगत् = पुं. मरुत्वत्
 २. जगत् अतिक्रान्तम् = अतिजगत् - नपुं. जगत्वत्
 ३. जगत् अतिक्रान्ता = अतिजगत् - स्त्री. संपदवत्
 १. प्रियम् जगत् यस्य सः - प्रियजगत् पुं. मरुत्वत्
 २. प्रियम् जगत् यस्य तद् - प्रियजगत् नपुं. जगत्वत्
 ३. प्रियम् जगत् यस्याः सा - प्रियजगत् स्त्री. संपदवत्

(३) संपत् - स्त्रीलिंग.

संपत् शब्द स्त्रीलिंग छे. तेना रूपो, साधनिका, साभासिक शब्दो बहु ४ मरुत् पुंलिंग प्रभाषे थशे.

(४) राजन् - पुंलिंग.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	राजा	राजानौ	राजानः
द्वितीया	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृतीया	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
चतुर्थी	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
पंचमी	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
षष्ठी	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
सप्तमी	राज्ञि, राजनि	राज्ञोः	राजसु
संबोधन	हे राजन् !	हे राजानौ !	हे राजानः !

- (१) राजा प्र.अ.व. राजन्+स् - निदीर्घः १.४.८५थी
 राजान्+स् - दीर्घइयाब् व्यञ्जनात् से: १.४.४५थी
 राजान् - नाम्नो नोऽनहनः २.१.८१थी
 राजा

- (२) राजानौ प्र.द्वि.व. } राजन्+औ - निदीर्घः १.४.८५थी
 द्वि.द्वि.व. } राजान्+औ = राजानौ
 सं.द्वि.व.
- (३) राजानः प्र.प.व. } राजन्+जस् (अस्) - निदीर्घः १.४.८५ थी
 सं.प.व. } राजानस् - सौरुः २.१.७२ थी
 राजानर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राजानः
- (४) राजानम् द्वि.भे.व. राजन्+अम् - निदीर्घः १.४.८५ थी
 राजानम्
- (५) राज्ञः द्वि.प.व. राजन्+(जस्) अस् - अनोऽस्य २.१.१०८ थी
 राजन्+अस् - तवर्गस्य श्ववर्ग... १.३.६० थी
 राज्ञ्+अस् = राज्ञस् - सौरुः २.१.७२ थी
 राज्ञर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राज्ञः
- (६) राज्ञा तृ.भे.व. राजन्+आ - अनोऽस्य २.१.१०८ थी
 राजन्+आ - तवर्गस्य श्ववर्ग... १.३.६० थी
 राज्ञ्+आ = राज्ञा
- (७) राजभ्याम् तृ.द्वि.व. } राजन्+भ्याम् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१ थी
 तृ.द्वि.व. } राजभ्याम्
 पं.द्वि.व. }
- (८) राजभिः तृ.प.व. राजन्+भिस् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१ थी
 राजभिस् - सौरुः २.१.७२ थी
 राजभिर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राजभिः
- (९) राज्ञे तृ.भे.व. राजन्+(ङे) ए - अनोऽस्य २.१.१०८ थी
 राजन्+ए - तवर्गस्य श्ववर्ग... १.३.६० थी
 राज्ञ्+ए = राज्ञे
- (१०) राजभ्यः तृ.प.व. } राजन्+भ्यस् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१ थी
 पं.प.व. } राजभ्यस् - सौरुः २.१.७२ थी
 राजभ्यर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राजभ्यः

- (११) राज्ञः पं.अ.व. } राजन्+ङ्सि, डस् (अस्) - अनोऽस्य २.१.१०८थी
 थ.अ.व. } राजन्+अस् - तवर्गस्यश्चवर्ग... १.३.६० थी
 राज्+अस् = राजस् - सोरुः २.१.७२ थी
 राजर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राज्ञः
- (१२) राज्ञोः थ.द्वि.व. } राजन्+ओस् - अनोऽस्य २.१.१०८ थी
 स.द्वि.व. } राजन्+ओस् - तवर्गस्यश्चवर्ग... १.३.६० थी
 राज्+ओस् = राजोस् - सोरुः २.१.७२ थी
 राजोर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३ थी
 राज्ञोः
- (१३) राज्ञाम् थ.अ.व. राजन्+आम् - अनोऽस्य २.१.१०८थी
 राजन्+आम् - तवर्गस्यश्चवर्ग... १.३.६०थी
 राज्+आम् = राज्ञाम्
- (१४) राज्ञि, राजनि स.अ.व. राजन्+ङि (इ) - ईडौ वा २.१.१०८थी
 राजन्, राजन्+इ - तवर्गस्यश्चवर्ग... १.३.६०थी
 राज्+इ = राज्ञि, राजनि
- (१५) राजसु स.अ.व. राजन्+सु - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 राज्+सु = राजसु
- (१६) हे राजन् ! स.अ.व. राजन्+स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 राजन् - नाऽऽमन्ये २.१.८२थी
 हे राजन् !

- परमश्चासौ राजा च = परमराजः पुंदिङ्ग देववत्
 प्रथमं तो परमराजन् थथे. "राजन्-सखेः" ७.३.१०६ थी अट् सभासान्त
 थवाथी परमराजन्+अ थथुं. "नोऽपदस्य तद्धिते" ७.४.६१ थी अट् आवतां
 अन्त्य स्वरदिनो लोप थवाथी अन् नो लोप थथो. तेथी परमराज शब्द अन्यो.
 १. राजानम् अतिक्रान्तः = अतिराजन् पुंदिङ्ग राजन्वत्
 २. राजानम् अतिक्रान्तम् = अतिराजन् नपुं. नामन्वत्
 ३. राजानम् अतिक्रान्ता = अतिराज्ञी स्त्रीदिङ्ग. राज्ञीवत्, नदीवत्
 १. बहवः राजानः यस्य सः = बहुराजन् पुंदिङ्ग राजन्वत्
 २. बहवः राजानः यस्य तद् = बहुराजन् नपुं. नामन्वत्
 ३. बहवः राजानः यस्याम् सा = बहुराज्ञी स्त्रीदिङ्ग नदीवत्

- સ્ત્રીલિંગમાં બે વિકલ્પે ત્રણ રૂપો થશે. “અનો વા” ૨.૪.૧૧ સૂત્રથી - બહુરજન્ શબ્દને ડી વિકલ્પે લાગવાથી બહુરજ્ઞી થયું નદીવત્ રૂપો થશે. તેના વિકલ્પ પક્ષમાં....
- બહુરજા - “તામ્યાં વાઽઽપ્ ડિત્” ૨.૪.૧૫ સૂત્રથી સ્ત્રીલિંગમાં આપ્ વિકલ્પે થાય છે. તેથી બહુરજા થયું માલાવત્ રૂપો થશે. તેના વિકલ્પ પક્ષમાં...
- બહુરજન્ રહેશે તેના રૂપો રજન્ (પુંલિંગ) જેવા થશે.

(૫) રજ્ઞી - સ્ત્રીલિંગ.

રજન્ શબ્દને “સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્રાદેર્ઙીઃ” ૨.૪.૧ સૂત્રથી સ્ત્રીલિંગમાં ડી લાગે છે. તેથી રજન્+ડી. - ડી લાગતાં “અનોઽસ્ય” ૨.૧.૧૦૮ સૂત્રથી અન્ ના અ નો લોપ થવાથી રજન્+ડી, તવર્મસ્યશ્ચવર્ગ... ૧.૩.૬૦થી ન્ નો જ્ થવાથી રજ્ઞી બનશે. તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

આત્મન્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	આત્મા	આત્માનૌ	આત્માનઃ
દ્વિતીયા	આત્માનમ્	આત્માનૌ	આત્મનઃ
તૃતીયા	આત્મના	આત્મખ્યામ્	આત્મભિઃ
ચતુર્થી	આત્મને	આત્મખ્યામ્	આત્મખ્યઃ
પંચમી	આત્મનઃ	આત્મખ્યામ્	આત્મખ્યઃ
ષષ્ઠી	આત્મનઃ	આત્મનોઃ	આત્મનામ્
સપ્તમી	આત્મનિ	આત્મનોઃ	આત્મસુ
સંબોધન	હે આત્મન્ !	હે આત્માનૌ !	હે આત્માનઃ !

આત્મન્ શબ્દના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો રજન્વત્ થશે. પરંતુ અધુર સ્વરાદિ સ્પાદિ પ્રત્યય પર છતાં “અનોઽસ્ય” ૨.૧.૧૦૮ અને “ઈડૌવા” ૨.૧.૧૦૯ થી જે અન્ ના અ નો લોપ થાય છે. તે આત્મન્ શબ્દ મ્ અન્તવાળો હોવાથી “નવ-મન્ત સંયોગાત્” ૨.૧.૧૧૧ સૂત્રમાં નિષેધ હોવાથી અ નો લોપ નહિ થાય.

રજન્ શબ્દના બહુવ્રીહી સમાસમાં સ્ત્રીલિંગના વિગ્રહમાં ત્રણ રૂપો થાય છે. પણ અહીં બે થશે. પ્રિયાત્મા, પ્રિયાત્મન્ એમ થશે. કારણ કે નોપાન્ત્યવતઃ..... ૨.૪.૧૩ સૂત્રથી ડી લાગતો નથી.

(૬) નામન્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	નામ	નામની, નામ્ની	નામાનિ
દ્વિતીયા	નામ	નામની, નામ્ની	નામાનિ
તૃતીયા	નામ્ના	નામધ્યામ્	નામધિઃ
ચતુર્થી	નામ્ને	નામધ્યામ્	નામધ્યઃ
પંચમી	નામ્નઃ	નામધ્યામ્	નામધ્યઃ
ષષ્ઠી	નામ્નઃ	નામ્નોઃ	નામ્નામ્
સપ્તમી	નામનિ, નામ્નિ	નામ્નોઃ	નામસુ
સંબોધન	હે નામ ! હે નામન્ !	હે નામની ! હે નામ્ની !	હે નામાનિ !

- (૧) નામ પ્ર.એ.વ. } નામન્+સિ, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી
 દ્વિ.એ.વ. } નામન્.- નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૯૧થી
 નામ
- (૨) નામની } પ્ર.દ્વિ.વ. } નામન્+ઔ - ઔરીઃ ૧.૪.૫૬થી
 નામ્ની } દ્વિ.દ્વિ.વ. } નામન્+ઈ - ઈડૌ વા ૨.૧.૧૦૯થી
 સં.દ્વિ.વ. } નામન્+ઈ = નામની,
 નામ્ન્+ઈ = નામ્ની
- (૩) નામાનિ પ્ર.બ.વ. } નામન્+જસ, જસ્ (અસ) નપુંસકસ્યશિઃ ૧.૪.૫૫થી
 દ્વિ.બ.વ. } નામન્+શિ (ઈ) - નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી
 સં.બ.વ. } નામાન્+ઈ = નામાનિ
- (૪) નામનિ } સ.એ.વ. } નામન્+કિ (ઈ) - ઈડૌ વા ૨.૧.૧૦૯થી
 નામ્નિ } નામન્+ઈ = નામનિ
 નામ્ન્+ઈ = નામ્નિ
- (૫) હે નામ સં.એ.વ. } નામન્+સિ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી
 હે નામન્ } નામન્ - ક્તીબે વા ૨.૧.૯૩થી
 નામ ! નામન્ !

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા રજન્વત્ થશે.

- પરમમ્ ચ તદ્ નામ ચ - પરમનામન્ નપું. નામન્વત્ .
- ૧. નામ અતિક્રાન્તઃ = અતિનામન્ પુંલિંગ રજન્વત્
- ૨. નામ અતિક્રાન્તમ્ = અતિનામન્ નપું. નામન્વત્

૩. નામ અતિક્રાંત્તા = અતિનામ્ની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્ત્રાદેર્હી: ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં હી લાગ્યો છે.

૧. પ્રિયમ્ નામ યસ્ય સઃ = પ્રિયનામન્ પુંલિંગ રજન્વત્

૨. પ્રિયમ્ નામ યસ્ય તદ્ = પ્રિયનામન્ નપું. નામન્વત્

૩. પ્રિયમ્ નામ યસ્યાઃ સા = પ્રિયનામ્ની, પ્રિયનામા, પ્રિયનામન્

બહુરજન્ શબ્દમાં જે પ્રમાણે ત્રણ અંગ થાય છે. તે પ્રમાણે અહીં પણ ત્રણ અંગ થયા છે. પ્રિયનામ્ની ના રૂપો નદી પ્રમાણે, પ્રિયનામા ના રૂપો માલા પ્રમાણે અને પ્રિયનામન્ ના રૂપો રજન્ પ્રમાણે થશે.

(૭) સીમન્ - સ્ત્રીલિંગ.

સીમન્ શબ્દ સ્ત્રીલિંગ છે. તેના રૂપો, સાધનિકા, સામાસિક શબ્દો વિગેરે બધું જ કાર્ય રજન્ પુંલિંગ શબ્દ પ્રમાણે કરવું.

(૮) શશિન્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	શશી	શશિનૌ	શશિનઃ
દ્વિતીયા	શશિનમ્	શશિનૌ	શશિનઃ
તૃતીયા	શશિના	શશિભ્યામ્	શશિભિઃ
ચતુર્થી	શશિને	શશિભ્યામ્	શશિભ્યઃ
પંચમી	શશિનઃ	શશિભ્યામ્	શશિભ્યઃ
ષષ્ઠી	શશિનઃ	શશિનોઃ	શશિનામ્
સપ્તમી	શશિનિ	શશિનોઃ	શશિષુ
સંબોધન	હે શશિન્ !	હે શશિનૌ !	હે શશિનઃ !

(૧) શશી પ્ર.એ.વ. શશિન્+સિ - નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી
શશીન્+સિ - દીર્ઘઙ્યાબ્ વ્યજ્ઞનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી
શશીન્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી
શશી

(૨) શશિનૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } શશિન્+ઔ = શશિનૌ
દ્વિ.દ્વિ.વ. }
સં.દ્વિ.વ. }

(૩) શશિનઃ પ્ર.બ.વ. } શશિન્+જસ, શસ, (અસ) =
દ્વિ.બ.વ. } શસિનસ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
સં.બ.વ. } શશિનર્ - રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
શશિનઃ

- (४) शशिनम् द्वि.अ.व. शशिन्+अम् = शशिनम्
- (५) शशिना तृ.अ.व. शशिन्+आ = शशिना
- (६) शशिध्याम् तृ.द्वि.व. } शशिन्+ध्याम् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 शशिध्याम् द्वि.व. }
 पं.द्वि.व. }
- (७) शशिभिः तृ.अ.व. शशिन्+भिस् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 शशिभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 शशिभिर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 शशिभिः
- (८) शशिने श.अ.व. शशिन्+ङे (ए) = शशिने
- (९) शशिभ्यः श.अ.व. } शशिन्+भ्यस् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 पं.अ.व. } शशिभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
 शशिभ्यर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 शशिभ्यः
- (१०) शशिनः पं.अ.व. } शशिन्+ङिस्, ङस् (अस्) =
 श.अ.व. } शशिनस् - सोरुः २.१.७२थी
 शशिनर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 शशिनः
- (११) शशिनोः पं.द्वि.व. } शशिन्+ओस् =
 श.द्वि.व. } शशिनोस् - सोरुः २.१.७२थी
 शशिनोर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 शशिनोः
- (१२) शशिनाम् पं.अ.व. शशिन्+आम् = शशिनाम्
- (१३) शशिनि श.अ.व. शशिन्+ङि (इ) = शशिनि
- (१४) शशिषु श.अ.व. शशिन्+सु - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 शशिषु - नाम्यन्तस्थाकवर्गात्... २.३.१५थी
 शशिषु
- (१५) हे शशिन् ! सं.अ.व. शशिन्+सि - दीर्घइयाब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 शशिन् - नाऽऽमन्त्र्ये २.१.८२थी
 हे शशिन् !

● પરમશ્વાસૌ શશી ચ = પરમશશિન્ પુંલિંગ શશીવત્

૧. શશિનમ્ અતિક્રાન્તઃ = અતિશશિન્ પુંલિંગ શશીવત્
૨. શશિનમ્ અતિક્રાન્તમ્ = અતિશશિન્ નપું. ગુણિન્વત્
૩. શશિનમ્ અતિક્રાન્તા = અતિશશિની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્
સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્ત્રાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં ડો લાગ્યો છે.

૧. પ્રિયઃ શશી યસ્ય સઃ = પ્રિયશશિન્ પુંલિંગ શશીવત્
૨. પ્રિયઃ શશી યસ્ય તદ્ = પ્રિયશશિન્ નપું. ગુણિન્વત્
૩. પ્રિયઃ શશી યસ્યાઃ સા = પ્રિયશશિની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

(૯) ગુણિન્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ગુણિ	ગુણિની	ગુણીનિ
દ્વિતીયા	ગુણિ	ગુણિની	ગુણીનિ
સંબોધન	ગુણિ	ગુણિની	ગુણીનિ
(૧) ગુણિ	પ્ર.એ.વ. } ગુણિન્+સિ, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી		
	દ્વિ.એ.વ. } ગુણિન્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી		
	સં.એ.વ. } ગુણિ		
(૨) ગુણિની	પ્ર.દ્વિ.વ. } ગુણિન્+ઔ - ઔસીઃ ૧.૪.૫૬થી		
	દ્વિ.દ્વિ.વ. } ગુણિન્+ઈ = ગુણિની		
	સં.દ્વિ.વ. }		
(૩) ગુણીનિ	પ્ર.બ.વ. } ગુણિન્+જસ, શસ્(અસ) - નપુંસકસ્યશિઃ ૧.૪.૫૫થી		
	દ્વિ.બ.વ. } ગુણિન્+શિ (ઇ) - નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી		
	સં.બ.વ. } ગુણીન્+ઇ = ગુણીનિ		

બાકીના બધા રૂપો, સાધનિકા શશિન્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

● પરમમ્ ચ તદ્ ગુણિ ચ = પરમગુણિન્ પુંલિંગ ગુણિન્વત્

૧. ગુણિ અતિક્રાન્તઃ = અતિગુણિન્ પુંલિંગ શશીવત્
૨. ગુણિ અતિક્રાન્તમ્ = અતિગુણિન્ નપું. ગુણિન્વત્
૩. ગુણિ અતિક્રાન્તા = અતિગુણિની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્
સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્ત્રાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં ડો લાગ્યો છે.

૧. પ્રિયમ્ ગુણિ યસ્ય સઃ = પ્રિયગુણિન્ પુંલિંગ શશીવત્
૨. પ્રિયમ્ ગુણિ યસ્ય તદ્ = પ્રિયગુણિન્ નપું. ગુણિન્વત્
૩. પ્રિયમ્ ગુણિ યસ્યાઃ સા = પ્રિયગુણિની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્
સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્ત્રાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં ડો લાગ્યો છે.

(૧૦) ગુણિન્ - સ્ત્રીલિંગ.

ઇન્ અંતવાળા શબ્દોમાં મૂળ સ્ત્રીલિંગ શબ્દ ન હોવાથી ગુણિન્ શબ્દ વિશેષણ હોવાથી ત્રણે લિંગે રૂપો થઈ શકે માટે સ્ત્રીલિંગમાં લીધો છે.

અહીં સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્રાદેર્હીઃ ૨.૪.૧થી સ્ત્રીલિંગમાં હી લાગીને ગુણિની શબ્દ બન્યો અને તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો નદીવત્ થશે.

(૧૧) ચન્દ્રમસ્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ચન્દ્રમાઃ	ચન્દ્રમસૌ	ચન્દ્રમસઃ
દ્વિતીયા	ચન્દ્રમસમ્	ચન્દ્રમસૌ	ચન્દ્રમસઃ
તૃતીયા	ચન્દ્રમસા	ચન્દ્રમોઘ્યામ્	ચન્દ્રમોઘિઃ
ચતુર્થી	ચન્દ્રમસે	ચન્દ્રમોઘ્યામ્	ચન્દ્રમોઘ્યઃ
પંચમી	ચન્દ્રમસઃ	ચન્દ્રમોઘ્યામ્	ચન્દ્રમોઘ્યઃ
ષષ્ઠી	ચન્દ્રમસઃ	ચન્દ્રમસોઃ	ચન્દ્રમસામ્
સપ્તમી	ચન્દ્રમસિ	ચન્દ્રમસોઃ	ચન્દ્રમસ્સુ ચન્દ્રમઃસુ
સંબોધન	હે ચન્દ્રમઃ !	હે ચન્દ્રમસૌ !	હે ચન્દ્રમસઃ !

- (૧) ચન્દ્રમાઃ પ્ર.એ.વ. ચન્દ્રમસ્+સિ - અશ્વાદેરત્વસઃ સૌ ૧.૪.૮૦થી
 ચન્દ્રમાસ્+સિ - દોર્ધઙ્યાબ્વ્યજ્ઞનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી
 ચન્દ્રમાસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ચન્દ્રમાર્ - રઃ પદાન્તેવિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 ચન્દ્રમાઃ

- (૨) ચન્દ્રમસૌ પ્ર.દ્વિ.વ. }
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } ચન્દ્રમસ્+ઔ = ચન્દ્રમસૌ
 સં.દ્વિ.વ. }

- (૩) ચન્દ્રમસઃ પ્ર.બ.વ. } ચન્દ્રમસ્+જસ્, શસ્, (અસ્)
 દ્વિ.બ.વ. } ચન્દ્રમસસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 સં.બ.વ. } ચન્દ્રમસર્ - રઃ પદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 ચન્દ્રમસઃ

- (૪) ચન્દ્રમસમ્ દ્વિ.એ.વ. ચન્દ્રમસ્+અમ્ = ચન્દ્રમસમ્

- (૫) ચન્દ્રમસા તૃ.એ.વ. ચન્દ્રમસ્+આ = ચન્દ્રમસા

- (६) चन्द्रमोभ्याम् तृ.द्वि.१. } चन्द्रमस्+भ्याम् - सौरुः २.१.७२थी
 २.द्वि.१. } चन्द्रमर्+भ्याम् - घोषवति १.३.२१थी
 पं.द्वि.१. } चन्द्रमउ+भ्याम् - अवर्णस्ये..... १.२.६थी
 चन्द्रमोभ्याम्
- (७) चन्द्रमोभिः तृ.५.१. चन्द्रमस्+भिस् - सौरुः २.१.७२थी
 चन्द्रमर्+भिस् - घोषवति १.३.२१थी
 चन्द्रमउ+भिस् - अवर्णस्ये..... १.२.६थी
 चन्द्रमोभिस् - सौरुः २.१.७२थी
 चन्द्रमोभिर् - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 चन्द्रमोभिः
- (८) चन्द्रमसे २.५.१. चन्द्रमस्+ङे (ए) = चन्द्रमसे
- (९) चन्द्रमोभ्यः २.५.१. } चन्द्रमस्+भ्यस् - सौरुः २.१.७२थी
 पं.५.१. } चन्द्रमर्+भ्यस् - घोषवति १.३.२१थी
 चन्द्रमउ+भ्यस् - अवर्णस्ये..... १.२.६थी
 चन्द्रमोभ्यस् - सौरुः २.१.७२थी
 चन्द्रमोभ्यर् - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 चन्द्रमोभ्यः
- (१०) चन्द्रमसः पं.५.१. } चन्द्रमस्+ङसि, ङस् (अस्) =
 ५.५.१. } चन्द्रमसस् - सौरुः २.१.७२थी
 चन्द्रमसर् - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 चन्द्रमसः
- (११) चन्द्रमसोः ५.द्वि.१. } चन्द्रमस्+ओस् = चन्द्रमसोस् - सौरुः २.१.७२थी
 स.द्वि.१. } चन्द्रमसोर् - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 चन्द्रमसोः
- (१२) चन्द्रमसाम् ५.५.१. चन्द्रमस्+आम् = चन्द्रमसाम्
- (१३) चन्द्रमसि स.५.१. चन्द्रमस्+ङि (इ) = चन्द्रमसि
- (१४) चन्द्रमस्सु } स.५.१. चन्द्रमस्+सु - श-ष-से श-ष-सं वा १.३.६थी
 चन्द्रमःसु } चन्द्रमस्सु विकल्प ५क्षभां सौरुः २.१.७२थी
 चन्द्रमर्+सु - रुः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 चन्द्रमःसु

- (१५) हे चन्द्रमः ! सं.अ.व. चन्द्रमस्+सि - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् से: १.४.४५थी
चन्द्रमस् - सोरु: २.१.७२थी
चन्द्रमर् - र: पदान्ते विसर्गस्तयो: १.३.५३थी
चन्द्रमः !

- परमश्चासौ चन्द्रमाश्च = परमचन्द्रमस् पुंलिङ्ग. चन्द्रमस्वत्
१. चन्द्रमसम् अतिक्रान्तः = अतिचन्द्रमस् पुंलिङ्ग. चन्द्रमस्वत्
 २. चन्द्रमसम् अतिक्रान्तम् = अतिचन्द्रमस् नपुं. पयस्वत्
 ३. चन्द्रमसम् अतिक्रान्ता = अतिचन्द्रमस् स्त्रीलिङ्ग. अप्सरस्वत्
 १. प्रियः चन्द्रमाः यस्य सः = प्रियचन्द्रमस् पुंलिङ्ग. चन्द्रमस्वत्
 २. प्रियः चन्द्रमाः यस्य तद् = प्रियचन्द्रमस् नपुं. पयस्वत्
 ३. प्रियः चन्द्रमाः यस्याः सा = प्रियचन्द्रमस् स्त्रीलिङ्ग. अप्सरस्वत्

(१२) पयस् - नपुंसकलिङ्ग.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	पयः	पयसी	पयांसि
द्वितीया	पयः	पयसी	पयांसि
संभोधन	पयः	पयसी	पयांसि

तृतीया अ.व.थी अथाञ् रूपो अने साधनिका चन्द्रमस् प्रभाषे थशे.

- (१) पयः प्र.अ.व. } पयस्+स्, अम् - अनतो लुप् १.४.५८थी
द्वि.अ.व. } पयस् - सोरु: २.१.७२थी
सं.अ.व. } पयर् - र: पदान्ते विसर्गस्तयो: १.३.५३थी
पयः
- (२) पयसी प्र.द्वि.व. } पयस्+औ - औरी: १.४.५६थी
द्वि.द्वि.व. } पयस्+ई = पयसी
सं.द्वि.व. }
- (३) पयांसि प्र.ब.व. } पयस्+अस्(जस्-झस्) - नपुंसकस्य शि: १.४.५५थी
द्वि.ब.व. } पयस्+इ - ध्रुयं प्राक् १.४.६६थी
सं.ब.व. } पयन्स्+इ - स्महतो: १.४.८६थी
पयान्स्+इ - शिङ्ढेऽनुस्वार: १.३.४०थी
पयांसि

● પરમમ્ ચ તત્ પયશ્ચ - પરમપયસ્ નપું. પયસ્વત્

૧. પયઃ અતિક્રાન્તઃ - અતિપયસ્ પું. ચન્દ્રમસ્વત્

૨. પયઃ અતિક્રાન્તમ્ - અતિપયસ્ નપું. પયસ્વત્

૩. પયઃ અતિક્રાન્તા - અતિપયસ્ સ્ત્રી. અપ્સરસ્વત્

૧. પ્રિયમ્ પયઃ યસ્ય સઃ = પ્રિયપયસ્કઃ પું. દેવવત્

૨. પ્રિયમ્ પયઃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયપયસ્કમ્ નપું. વનવત્

૩. પ્રિયમ્ પયઃ યસ્યાઃ સા = પ્રિયપયસ્કા સ્ત્રી. માલાવત્

અર્થે પયસ્ નો વિગ્રહ એ.વ.માં હોવાથી “પુમનદુન્નૌ-પયો-લક્ષ્મ્યા
 એકત્વે” ૭.૩.૧૭૩થી બહુવ્રીહી માં કચ્ પ્રત્યય નિત્ય થયો છે. જ્યારે
 બ.વ.માં વિગ્રહ થશે. ત્યારે કચ્ લાગશે નહીં. જેમકે

૧. પ્રિયાણિ પયાંસિ યસ્ય સઃ = પ્રિયપયસ્ પું. ચન્દ્રમસ્વત્

૨. પ્રિયાણિ પયાંસિ યસ્ય તદ્ = પ્રિયપયસ્ નપું. પયસ્વત્

૩. પ્રિયાણિ પયાંસિ યસ્યાઃ સા = પ્રિયપયસ્ સ્ત્રી. અપ્સરસ્વત્

અપ્સરસ્ - સ્ત્રીલિંગ.

અપ્સરસ્ શબ્દ ના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો સર્વ ચન્દ્રમસ્વત્ થશે.

(૧૩) ગોમત્ - પુંલિંગ.

ગાવઃ સન્તિ યસ્ય સઃ = ગોમત્ અહીં ગો શબ્દને “તદસ્યાઽસ્ત્યસ્મિન્નિતિ મતુઃ”

૭.૨.૧ થી મતુ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ગોમાન્	ગોમન્તૌ	ગોમન્તઃ
દ્વિતીયા	ગોમન્તમ્	ગોમન્તૌ	ગોમતઃ
તૃતીયા	ગોમતા	ગોમદ્ભ્યામ્	ગોમદ્ભિઃ
ચતુર્થી	ગોમતે	ગોમદ્ભ્યામ્	ગોમદ્ભ્યઃ
પંચમી	ગોમતઃ	ગોમદ્ભ્યામ્	ગોમદ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	ગોમતઃ	ગોમતોઃ	ગોમતામ્
સપ્તમી	ગોમતિ	ગોમતોઃ	ગોમત્સુ
સંબોધન	હે ગોમન્ !	હે ગોમન્તૌ !	હે ગોમન્તઃ !

(૧) ગોમાન્

પ્ર.એ.વ.

ગોમત્+સ - ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦થી

ગોમન્ત્+સ - દીર્ઘઙ્યાબ્-વ્યઙ્જનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી

ગોમન્ત - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી

ગોમન્ - અભ્વાદેરત્વસઃ સૌ ૧.૪.૮૦થી

ગોમાન્

- (૨) ગોમન્તૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } ગોમત્+ઔ - ઋદુદિત: ૧.૪.૭૦થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } ગોમન્ત્+ઔ = ગોમન્તૌ
 સં.દ્વિ.વ. }
- (૩) ગોમન્ત: પ્ર.બ.વ. } ગોમત્+અસ્ (જસ) - ઋદુદિત: ૧.૪.૭૦થી
 સં.બ.વ. } ગોમન્ત્+અસ્ = ગોમન્તસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 ગોમન્તર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 ગોમન્ત:
- (૪) ગોમન્તમ્ દ્વિ.એ.વ. ગોમત્+અમ્ - ઋદુદિત: ૧.૪.૭૦થી
 ગોમન્ત્+અમ્ = ગોમન્તમ્
- (૫) હે ગોમન્ ! સં.એ.વ. ગોમત્+સ્ - ઋદુદિત: ૧.૪.૭૦થી
 ગોમન્ત્+સ્ દીર્ઘઙ્યાબ્ વ્યજ્જનાત્ સે: ૧.૪.૪૫થી
 ગોમન્ત - પદસ્ય ૨.૧.૮૯થી
 ગોમન્ !

બાકીના બધા રૂપોની સાધનિકા મરુત્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

- નપું. ગોમત્ ના રૂપો અને સાધનિકા જગત્ પ્રમાણે થશે.
- ગોમત્ શબ્દને સ્ત્રીલિંગમાં “અઘાતૂદુદિત:” ૨.૪.૨ થી હો લાગીને ગોમતી શબ્દ બન્યો. તેના રૂપો અને સાધનિકા નદીવત્ થશે.
- અહીં પ્રિય, અતિ વિગેરેની સાથે સામાસિક શબ્દો બનાવી રૂપો કર્યા નથી કારણ કે વિશેષ કોઈ ફેરફાર નથી.

(૧૪) મહત્ પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	મહાન્	મહાન્તૌ	મહાન્ત:
દ્વિતીયા	મહાન્તમ્	મહાન્તૌ	મહત:
તૃતીયા	મહતા	મહદ્ધ્યામ્	મહદ્ધિ:
ચતુર્થી	મહતે	મહદ્ધ્યામ્	મહદ્ધ્ય:
પંચમી	મહત:	મહદ્ધ્યામ્	મહદ્ધ્ય:
ષષ્ઠી	મહત:	મહતો:	મહંતામ્
સપ્તમી	મહતિ	મહતો:	મહત્સુ
સંબોધન	હે મહન્ !	હે મહાન્તૌ !	હે મહાન્ત: !

- (१) महान् प्र.अ.व. महत्+स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 महन्त्+स् - स्महतोः १.४.८६थी
 महान्त्+स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 महान्त् - पदस्य २.१.८८थी
 महान्
- (२) महान्ती प्र.द्वि.व. } महत्+औ - ऋदुदितः १.४.७०थी
 द्वि.द्वि.व. } महन्त्+औ - स्महतोः १.४.८६थी
 सं.द्वि.व. } महान्ती
- (३) महान्तः प्र.अ.व. } महत्+अस् (जस्) - ऋदुदितः १.४.७०थी
 सं.अ.व. } महन्त्+अस् - स्महतोः १.४.८६थी
 महान्तस् - सोरुः २.१.७२थी
 महान्त् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 महान्तः
- (४) महान्तम् द्वि.अ.व. महत्+अम् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 महन्त्+अम् - स्महतोः १.४.८६थी
 महान्तम्
- (५) हे महन्! सं.अ.व. महत्+स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 महन्त्+स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 महन्त् - पदस्य २.१.८८थी
 महन् !

द्वि.अ.व.थी सं.अ.व. सुधीना उपोनी साधनिका मरुत् पुंलिंग प्रभाषे
 श्रुत्वा.

- परमश्चासौ महौश्च - परममहत् - पुंलिंग - महत्त्वत्
- १. महान्तम् अतिक्रान्तः - अतिमहत् - पुंलिंग - महत्त्वत्
- २. महान्तम् अतिक्रान्तम् - अतिमहत् - नपुं. महत्त्वत्
- ३. महान्तम् अतिक्रान्ता - अतिमहती - स्त्रीलिंग - नदीवत्
- १. प्रियः महान् यस्य सः - प्रियमहत् - पुंलिंग - महत्त्वत्
- २. प्रियः महान् यस्य तद् - प्रियमहत् - नपुं. - महत्त्वत्
- ३. प्रियः महान् यस्याः सा - प्रियमहती - स्त्रीलिंग नदीवत्

મહત્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	મહત્, દ	મહતી	મહાન્તિ
દ્વિતીયા	મહત્, દ	મહતી	મહાન્તિ
સંબોધન	મહત્, દ	મહતી	મહાન્તિ
(૧) મહાન્તિ	પ્ર.બ.વ.	મહત્+અસ્ (જસ્-શસ્) - નપુંસકસ્યશિ: ૧.૪.૫૫થી	
	દ્વિ.બ.વ.	મહત્+શિ (ઇ) - ઘુયં પ્રાક્ ૧.૪.૬૬થી	
	સં.બ.વ.	મહન્ત્+ઇ - ન્મહતો: ૧.૪.૮૬થી	
	મહાન્તિ		

મહત્ નપુંસકલિંગ શબ્દની સાધનિકા જગત્ પ્રમાણે જાણવી અને તૃ.એ.વ.થી સં.બ.વ. સુધીના રૂપો અને સાધનિકા મહત્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

- પરમમ્ ચ તદ મહત્ ચ - પરમમહત્ - નપું. - મહત્વત્
 ૧. મહત્ અતિક્રાન્તઃ - અંતિમહત્ - પુંલિંગ - મહત્વત્
 ૨. મહત્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિમહત્ - નપું. મહત્વત્
 ૩. મહત્ અતિક્રાન્તા - અતિમહતી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્
 ૧. પ્રિયમ્ મહત્ यस્ય સઃ - પ્રિયમહત્ - પુંલિંગ - મહત્વત્
 ૨. પ્રિયમ્ મહત્ यस્ય તદ - પ્રિયમહત્ - નપું. મહત્વત્
 ૩. પ્રિયમ્ મહત્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયમહતી - સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

મહતી - સ્ત્રીલિંગ.

મહત્ શબ્દને “અઘાતૂદ્દિતઃ” ૨.૪.૨થી હી લાગીને મહતી શબ્દ બન્યો છે. તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો નદી પ્રમાણે થશે.

(૧૫) કુર્વત્ - પુંલિંગ.

કૃ ધાતુને શત્ પ્રત્યય લાગીને વર્તમાન કૃદન્ત બનેલ છે.

શત્રાનશાવેષ્યતિ તુ સસ્યૌ - ૫.૨.૨૦થી કૃ+અત્

કૃગ્ તનાદેરુઃ - ૩.૪.૮૩થી કૃ+અ+અત્

નામિનો ગુણોઽવિહતિ - ૪.૩.૧થી કર્+અ+અત્

અતઃ શિત્યુત્ - ૪.૨.૮૮થી કરુ+અત્

ઈવળદિરસ્વે સ્વે ય-વ-ર-લમ્ - ૧.૨.૨૧થી કુર્વત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	કુર્વન્	કુર્વન્તૌ	કુર્વન્તઃ
દ્વિતીયા	કુર્વન્તમ્	કુર્વન્તૌ	કુર્વન્તઃ
તૃતીયા	કુર્વતા	કુર્વદ્ધ્યામ્	કુર્વદ્ધિઃ
ચતુર્થી	કુર્વંતે	કુર્વદ્ધ્યામ્	કુર્વદ્ધ્યઃ
પંચમી	કુર્વંતઃ	કુર્વદ્ધ્યામ્	કુર્વદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	કુર્વંતઃ	કુર્વંતોઃ	કુર્વંતામ્
સપ્તમી	કુર્વંતિ	કુર્વંતોઃ	કુર્વંત્સુ
સંબોધન	હે કુર્વન્ !	હે કુર્વન્તૌ !	હે કુર્વન્તઃ !

અ રૂપોની સાધનિકા ગોમત્ પ્રમાણે થશે. પરંતુ ગોમત્ પુંલિંગ પ્રથમા એકવચનમાં અશ્વાદે... ૧.૪.૮૦ થી દીર્ઘ થયું. તે અહીં નહીં થાય કેમકે અશ્વાદે... ૧.૪.૮૦ સૂત્ર શ્વાદિ સિવાયના શબ્દોને લાગે છે. જ્યારે કુર્વત્ શબ્દ કૃ ધાતુ પરથી બનેલ છે.

નપુંસકલિંગ કૃવત્ ના રૂપો અને સાધનિકા જગત્ પ્રમાણે થશે. અઘાતૂદ્દિતઃ ૨.૪.૨થી સ્ત્રીલિંગમાં કુર્વત્ ને ડી લાગીને કુર્વંતી બનશે. તેના રૂપો અને સાધનિકા નદીવત્ થશે.

(૧૬) વિદ્વસ્ - પુંલિંગ.

વિદ્ ધાતુને વર્તમાન અર્થમાં ક્વસુ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગીને વર્તમાન કૃદન્ત બન્યું છે.

વા વેત્તેઃ ક્વસુઃ ૫.૨.૨૨ વિદ્+વસ્ = વિદ્વસ્ - શબ્દ બન્યો. અહીં ક્વસુ માં ક્ ઇત્ હોવાથી ગુણ થયો નથી.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	વિદ્વાન્	વિદ્વાંસૌ	વિદ્વાંસઃ
દ્વિતીયા	વિદ્વાંસમ્	વિદ્વાંસૌ	વિદુષઃ
તૃતીયા	વિદુષા	વિદ્વદ્ધ્યામ્	વિદ્વદ્ધિઃ
ચતુર્થી	વિદુષે	વિદ્વદ્ધ્યામ્	વિદ્વદ્ધ્યઃ
પંચમી	વિદુષઃ	વિદ્વદ્ધ્યામ્	વિદ્વદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	વિદુષઃ	વિદુષોઃ	વિદુષામ્
સપ્તમી	વિદુષિ	વિદુષોઃ	વિદ્વંત્સુ
સંબોધન	હે વિદ્વન્ !	હે વિદ્વાંસૌ !	હે વિદ્વાંસઃ !

- (१) विद्वान् प्र.अ.व. विद्वस्+स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 विद्वन्स्+स् - न्महतोः १.४.८६थी
 विद्वान्स्+स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात्सेः १.४.४५थी
 विद्वान्स् - पदस्य २.१.८८थी
 विद्वान्
- (२) विद्वान्सौ प्र.द्वि.व. } विद्वस्+औ - ऋदुदितः १.४.७०थी
 द्वि.द्वि.व. } विद्वन्स्+औ - न्महतोः १.४.८६थी
 सं.द्वि.व. } विद्वान्स्+औ - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 विद्वान्सौ
- (३) विद्वान्सः प्र.अ.व. } विद्वस्+अस् (जस्) - ऋदुदितः १.४.७०थी
 सं.अ.व. } विद्वन्स्+अस् - न्महतोः १.४.८६थी
 विद्वान्स्+अस् - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 विद्वान्सस् - सोरुः २.१.७२थी
 विद्वान्सर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 विद्वान्सः
- (४) विद्वान्सम् द्वि.अ.व. विद्वस्+अम् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 विद्वन्स्+अम् - न्महतोः १.४.८६थी
 विद्वान्स्+अम् - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 विद्वान्सम्
- (५) विदुषः द्वि.अ.व. विद्वस्+अस् (शस्) - क्वसुष्पतौ च २.१.१०५थी
 विदुष्+अस् = विदुषस् - सोरुः २.१.७२थी
 विदुषर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 विदुषः
- (६) विदुषा तृ.अ.व. विद्वस्+आ - क्वसुष्पतौ च २.१.१०५थी
 विदुष्+आ = विदुषा
- (७) विद्वद्भ्याम् तृ.द्वि.व. } विद्वस्+भ्याम् - नाम सिदयव्यञ्जने १.१.२१थी
 य.द्वि.व. } विद्वन्स्+भ्याम् - संस् - ध्वंस् - क्वस्सनङुहोदः २.१.६८थी
 पं.द्वि.व. } विद्वद्भ्याम्
- (८) विद्वद्भिः तृ.अ.व. विद्वस्+भिस् - संस् - ध्वंस् - क्वस्सनङुहोदः २.१.६८थी
 विद्वद्+भिस् = विद्वद्भिस् - सोरुः २.१.७२थी
 विद्वद्भिर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 विद्वद्भिः

- (८) विदुषे २.अ.व. विद्वस्+ए (डे) क्वसुष्मतौ च २.१.१०५थी
विदुष्+ए = विदुषे
- (१०) विद्वद्भ्यः २.अ.व. } विद्वस्+भ्यस्-संस्-ध्वंस्-क्वस्सनडुहोदः २.१.६८थी
५.अ.व. } विद्वद्भ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
विद्वद्भ्यर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
विद्वद्भ्यः
- (११) विदुषः ५.अ.व. } विद्वस्+अस् (डसि-डस्) - क्वसुष्मतौ च २.१.१०५थी
५.अ.व. } विदुष् + अस् = विदुषस् - सोरुः २.१.७२थी
विदुषर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
विदुषः
- (१२) विदुषोः ५.द्वि.व. } विद्वस् + ओस् - क्वसुष्मतौ च २.१.१०५थी
५.द्वि.व. } विदुषोस् - सोरुः २.१.७२थी
विदुषोर् - रु पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
विदुषोः
- (१३) विदुषाम् ५.अ.व. विद्वस् + आम् - क्वसुष्मतौ च २.१.१०५थी
विदुषाम्
- (१४) विदुषि २.अ.व. विद्वस् + इं (डि) - क्वसुष्मतौ च २.१.१०५थी
विदुषि
- (१५) विद्वत्सु २.अ.व. विद्वस्+सु-संस्-ध्वंस्-क्वस्सनडुहोदः २.१.६८थी
विद्वद् + सु-अघोषे प्रथमोऽशिटः १.३.५०थी
विद्वत्सु
- (१६) हे विद्वन् ! २.अ.व. विद्वस् + स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
विद्वन्स्+स् - दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् से; १.४.४५थी
विद्वन्स् - पदस्य २.१.८८थी
विद्वन् !

(१७) विद्वस् नपुंसकलिंग.

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	विद्वत्, द	विदुषी	विद्वान्सि
द्वितीया	विद्वत्, द	विदुषी	विद्वान्सि
संभोधन	विद्वत्, द	विदुषी	विद्वान्सि

તૃતીયા એ.વ. થી સ.બ.વ. સુધીના રૂપો અને સાધનિકા વિદ્વસ્ પુલિંગ પ્રમાણે થશે.

- (૧) વિદ્વત્, દ્ પ્ર.એ.વ. } વિદ્વસ્ + સ્, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી
 દ્.એ.વ. } વિદ્વસ્ - સ્સ-ધ્વસ્ ક્વસ્સનદુહો દ: ૨.૧.૬૮થી
 સં.એ.વ. } વિદ્વદ્ - વિગમેવા ૧.૩.૫૧થી
 વિદ્વત્, વિદ્વદ્
- (૨) વિદુષી પ્ર.દ્.વ. } વિદ્વસ્ + ઔ - ઔરી: ૧.૪.૫૬થી
 દ્.દ્.વ. } વિદ્વસ્ + ઈ - ક્વસુષ્પતૌ ચ ૨.૧.૧૦૫થી
 સં.દ્.વ. } વિદુષ્ + ઈ = વિદુષી
- (૩) વિદ્વાંસિ પ્ર.બ.વ. } વિદ્વસ્ + અસ્ (જસ્-શસ્) - નપુંસકસ્યશિ: ૧.૪.૫૫થી
 દ્.બ.વ. } વિદ્વસ્ + શિ (ઈ) - ધૃત્યં પ્રાક્ ૧.૪.૬૬થી
 સં.બ.વ. } વિદ્વન્સ્ + શિ (ઈ) - સ્નાહતો: ૧.૪.૬૮થી
 વિદ્વાન્સ્ + ઈ - શિદ્ઢેઽનુસ્વાર: ૧.૩.૪૦થી
 વિદ્વાંસિ

(૧૮) વિદુષી સ્ત્રીલિંગ.

વિદ્વસ્ શબ્દને “અઘાતુદ્દતિ:” ૨.૪.૨થી ડી લાગ્યો. વિદ્વસ્ + ઈ “ક્વસુષ્પતૌ ચ” ૨.૧.૧૦૫થી વસ્ નો ઉષ્ થયો. વિદુષ્ + ઈ = વિદુષી હવે તેના રૂપો નદી પ્રમાણે થશે.

(૧૯) શ્રેયસ્ પુલિંગ.

આ શબ્દ ઇયસુ પ્રત્યયાન્ત છે. તેથી...

“ગુણાઙ્ગાત્ વેષ્ટેયસ્” ૭.૩.૮થી પ્રશસ્ય + ઇયસુ

“પ્રશસ્યસ્ય શ્ર:” ૭.૪.૩૪થી શ્ર + ઇયસુ

“અવર્ણસ્યેવર્ણાદિનૈદોદરલ્” ૧.૨.૬થી શ્રેયસ્

	એ.વ.	દ્.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	શ્રેયાન્	શ્રેયાંસૌ	શ્રેયાંસ:
દ્વિતીયા	શ્રેયાંસમ્	શ્રેયાંસૌ	શ્રેયસ:
તૃતીયા	શ્રેયસા	શ્રેયોઘ્યામ્	શ્રેયોધિ:
ચતુર્થી	શ્રેયસે	શ્રેયોઘ્યામ્	શ્રેયોઘ્ય:
પંચમી	શ્રેયસ:	શ્રેયોઘ્યામ્	શ્રેયોઘ્ય:
ષષ્ઠી	શ્રેયસ:	શ્રેયસો:	શ્રેયસામ્
સપ્તમી	શ્રેયસિ	શ્રેયસો:	શ્રેયસ્સુ, શ્રેય:સુ
સંબોધન	હે શ્રેયન્ !	હે શ્રેયાંસૌ !	હે શ્રેયાંસ: !

- (१) श्रेयान् - प्र.अ.व. श्रेयस् + स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 श्रेयन्स् + स् - न्महतोः १.४.८६थी
 श्रेयान्स्+स्-दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 श्रेयान्स् - पदस्य २.१.८८थी
 श्रेयान्
- (२) श्रेयांसौ प्र.द्वि.व. } श्रेयस् + औ - ऋदुदितः १.४.७०थी
 द्वि.द्वि.व. } श्रेयान्स् + औ - न्महतोः १.४.८६थी
 सं.द्वि.व. } श्रेयान्स् + औ - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 श्रेयांसौ.
- (३) श्रेयांसः प्र.ब.व. } श्रेयस् + अस् (जस्) - ऋदुदितः १.४.७०थी
 सं.ब.व. } श्रेयन्स् + अस् - न्महतोः १.४.८६थी
 श्रेयान्स् + अस् - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 श्रेयांसस् - सोरुः २.१.७२थी
 श्रेयांसर् - रः पदान्ते विसर्गस्तयोः १.३.५३थी
 श्रेयांसः
- (४) श्रेयांसम् द्वि.अ.व. श्रेयस् + अम् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 श्रेयन्स् + अम् - न्महतोः १.४.८६थी
 श्रेयान्स् + अम् - शिङ्ढेऽनुस्वारः १.३.४०थी
 श्रेयांसम्
- (५) हे श्रेयन् ! सं.अ.व. श्रेयस् + स् - ऋदुदितः १.४.७०थी
 श्रेयन्स्+स्-दीर्घङ्याब् व्यञ्जनात् सेः १.४.४५थी
 श्रेयन्स् - पदस्य - २.१.८८थी
 श्रेयन् !

भाडीना द्वि.ब.व. थी भांडीने सं.ब.व. सुधीना बधा इपोनी साधनिका
 चन्द्रमस् पुंविंग प्रभाशे थशे.

- परमश्चासौ श्रेयान् च - परमश्रेयस् पुंविंग श्रेयस्वत्
 १. श्रेयांसम् अतिक्रान्तः - अतिश्रेयस् पुंविंग श्रेयस्वत्
 २. श्रेयांसम् अतिक्रान्तम् - अतिश्रेयस् नपुं. पयस्वत्
 ३. श्रेयांसम् अतिक्रान्ता - अतिश्रेयसी स्त्रीविंग नदीवत्

૧. પ્રિયઃ શ્રેયાન્ યસ્ય સઃ- પ્રિયશ્રેયસ્ - પુંલિંગ - શ્રેયસ્વત્
૨. પ્રિયઃ શ્રેયાન્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયશ્રેયસ્ - નપું. - પયસ્વત્
૩. પ્રિયઃ શ્રેયાન્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયશ્રેયસી - સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

શ્રેયસ્ - નપુંસકલિંગ.

શ્રેયસ્ - નપું. ના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પયસ્ નપું. પ્રમાણે થશે.

શ્રેયસી - સ્ત્રીલિંગ.

શ્રેયસ્ શબ્દને "અઘાતદ્વિતિઃ" ૨.૪.૨ થી સ્ત્રીલિંગમાં હી પ્રત્યય લાગીને શ્રેયસી શબ્દ બન્યો તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો નદીવત્ થશે.

પિપઠિષ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

(પઠિતુમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ - તુમહાદિચ્છાયાં... ૩.૪.૨૧થી પઠ્ + સન્

સન્-યજ્ઞ - ૪.૧.૩ થી પઠ્ પઠ્ + સન્

વ્યજ્ઞનસ્યાઽનાદેર્લુક્ - ૪.૧.૪૪થી પપઠ્ + સન્

સન્યસ્ય - ૪.૧.૫૯થી પિપઠ્ + સન્

સ્તાઘશિતોઽત્રોણાદેરિદ્ - ૪.૪.૩૨થી પિપઠિસ

નામ્યન્તસ્થા - કવર્ગાત્... ૨.૩.૧૫થી પિપઠિસ

પિપઠિષતિ ઇતિ કિવપ્ - પિપઠિષ + કિવપ્

અતઃ ૪.૩.૮૨થી પિપઠિષ્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	પિપઠીઃ	પિપઠિષૌ	પિપઠિષઃ
દ્વિતીયા	પિપઠિષમ્	પિપઠિષૌ	પિપઠિષઃ
તૃતીયા	પિપઠિષા	પિપઠીર્ધ્યામ્	પિપઠીર્ધિઃ
ચતુર્થી	પિપઠિષે	પિપઠીર્ધ્યામ્	પિપઠીર્ધ્યઃ
પંચમી	પિપઠિષઃ	પિપઠીર્ધ્યામ્	પિપઠીર્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	પિપઠિષઃ	પિપઠિષોઃ	પિપઠિષામ્
સપ્તમી	પિપઠિષિ	પિપઠિષોઃ	પિપઠીષ્ણુ, પિપઠીઃષુ
સંબોધન	હે પિપઠીઃ !	હે પિપઠિષૌ !	હે પિપઠિષઃ !

- (૧) પિપટી: પ્ર.એ.વ. } પિપટિષ્+સુ- દીર્ઘદ્વ્યાબ્ વ્યજ્ઞનાત્ સે: ૧.૪.૪૫થી
 સં.એ.વ. } પિપટિષ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 પિપટિર્ - પદાન્તે - ૨.૧.૬૪થી
 પિપટીર્ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 પિપટી:

- (૨) પિપટીર્ધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } પિપટિષ્ + ધ્યામ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 ય.દ્વિ.વ. } પિપટિર્ + ધ્યામ્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી
 પં.દ્વિ.વ. } પિપટીર્ધ્યામ્

- (૩) એજ પ્રમાણે પિપટીર્ધિ: અને પિપટીર્ધ્ય: ની સાધનિકા થશે.

- (૪) પિપટીર્ષ્ણુ } સં.બ.વ. પિપટિષ્ + સુ - નામ્યન્તસ્થા.... ૨.૩.૧૫થી
 પિપટીર્ષુ } પિપટિષ્ + ષુ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 પિપટિર્ + ષુ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી
 પિપટીર્ + ષુ-શ-ષ-સે-શ-ષ-સં-વા ૧.૩.૬૪થી
 પિપટીર્ષ્ણુ - ર: પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 પિપટીર્ષ્ણુ, પિપટીર્ષુ.

બાકીના રૂપોની સાધનિકા ચન્દ્રમસ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

પિપટિષ્ શબ્દમાં રહેલા 'ષ્' નો ર્' સોરુ: ૨.૧.૭૨થી ન થઈ શકે. પરંતુ ૨.૧.૬૦થી ષ્ અસત્ થવાથી સોરુ: થી ષ્ નો ર્ થાય. તેનું વિશેષ વિવેચન ૨.૧.૬૦ સૂત્રમાં જોઈ લેવું.

પિપટિષ્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા, દ્વિતીયા, સંબોધન	પિપટિ:	પિપટિષી	પિપટીર્ષિ

હવે અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે પુંલિંગ પ્ર.એ.વ.માં પિપટી: દીર્ઘ થયું. અને નપું.માં પિપટિ: ઇસ્વ કેમ થયું? તેના સ માધાનમાં જણાવવાનું કે પુંલિંગમાં દીર્ઘદ્વ્યાબ્...૧.૪.૪૫થી સિ નો લુક્ થાય છે. જ્યારે નપું.માં અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી સિ નો લુપ્ થાય છે. લુક્ નો સ્થાનીવદ્ભાવ થાય છે. તેથી પદાન્ત ને લગતું જે કાર્ય કરવું હોય તે થાય. એટલે પદાન્તે સૂત્રથી પદાન્ત માનીને પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ થયો. જ્યારે લુપ્ નો સ્થાનીવદ્ભાવ ન થાય. તેથી સિ નો લુપ્ થયા પછી સિ છે એમ મનાતું નથી. તેથી સોરુ: થી પદાન્તે રહેલા સ્ નો ર્ થયો. પણ પદાન્તે ૨.૧.૬૪

સૂત્રથી પૂર્વનો નામિ સ્વર દીર્ઘ ન થયો. એટલે જ્યાં લુપ્ થયો હોય ત્યાં પદાન્તને લગતું જે કાર્ય થતુ હોય તે થાય પણ પદાન્ત માનીને પૂર્વનું કાર્ય ન થાય. તેથી પિપઠિષ્ માં પદાન્ત માનીને ષ્ (સ) નો ર્ થયો. પણ પદાન્ત માનીને પૂર્વનું દીર્ઘ કરવાનું કાર્ય ન થયું. સર્પિષ્ માં પણ આજ રીતે વિધિ જાણવી.

ઉચ્ચાસંસ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

ઉચ્ચામ્ સંસતે इति क्विप् = ઉચ્ચાસદ્

નો વ્યંજનસ્યાઽનુદિતઃ" ૪.૨.૪૫થી ક્વિપ્ પર છતાં નો (અનુનાસિકનો) લોપ થયો છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઉચ્ચાસદ્, ત્	ઉચ્ચાસસૌ	ઉચ્ચાસસઃ
દ્વિતીયા	ઉચ્ચાસસમ્	ઉચ્ચાસસૌ	ઉચ્ચાસસઃ
તૃતીયા	ઉચ્ચાસસા	ઉચ્ચાસદ્ભ્યામ્	ઉચ્ચાસદ્ભિઃ
ચતુર્થી	ઉચ્ચાસસે	ઉચ્ચાસદ્ભ્યામ્	ઉચ્ચાસદ્ભ્યઃ
પંચમી	ઉચ્ચાસસઃ	ઉચ્ચાસદ્ભ્યામ્	ઉચ્ચાસદ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	ઉચ્ચાસસઃ	ઉચ્ચાસસૌઃ	ઉચ્ચાસસામ્
સપ્તમી	ઉચ્ચાસસિ	ઉચ્ચાસસૌઃ	ઉચ્ચાસત્સુ
સંબોધન	હે ઉચ્ચાસદ્ ત્ !	હે ઉચ્ચાસસૌ !	હે ઉચ્ચાસસઃ !

(૧) ઉચ્ચાસદ્, ત્ પ્ર.એ.વ. } ઉચ્ચાસસ+સ- દીર્ઘડ્યાન્ વ્યંજનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી
 સં.એ.વ. } ઉચ્ચાસસ-સંસ્-ધ્વંસ્-ક્વસ્સનદુહોદઃ ૨.૧.૬૮થી
 ઉચ્ચાસદ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
 ઉચ્ચાસત્, ઉચ્ચાસદ્

(૨) ઉચ્ચાસદ્ભ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } ઉચ્ચાસસ + ભ્યામ્ - સંસ્-ધ્વંસ્.... ૨.૧.૬૮થી
 ચ.દ્વિ.વ. } ઉચ્ચાસદ્ભ્યામ્.
 પં.દ્વિ.વ. }

એજ પ્રમાણે ઉચ્ચાસદ્ભિઃ, ઉચ્ચાસદ્ભ્યઃ ની સાધનિકા થશે.

(૩) ઉચ્ચાસત્સુ સ.બ.વ. ઉચ્ચાસસ + સુ - સંસ્-ધ્વંસ્.... ૨.૧.૬૮થી
 ઉચ્ચાસદ્ + સુ - અઘોષે પ્રથમો... ૧.૩.૫૦થી
 ઉચ્ચાસત્સુ

બીજા બધા રૂપોની સાધનિકા મરુત્ પ્રમાણે થશે.

- (૧) ચિકી: પ્ર.એ.વ. } ચિકીર્ષ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
 સં.એ.વ. } ચિકીર્ષ - ણ-ષમસત્પરે... ૨.૧.૬૦થી
 ચિકીર્ષ - રત્સ: ૨.૧.૮૦થી
 ચિકીર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ચિકી:
- (૨) ચિકીર્ધ્યામ્ તુ.દ્વિ.વ. } ચિકીર્ષ + ધ્યામ્ - ણ-ષમસત્પરે... ૨.૧.૬૦થી
 ય.દ્વિ.વ. } ચિકીર્ષ + ધ્યામ્ - રત્સ: ૨.૧.૮૦થી
 પં.દ્વિ.વ. } ચિકીર્ધ્યામ્
- (૩) એજ પ્રમાણે- ચિકીર્ધિ: અને ચિકીર્ધ્ય: ની સાધનિકા થશે.
- (૪) ચિકીર્ષુ } સં.એ.વ. ચિકીર્ષ + સુ - ણ-ષમસત્પરે ૨.૧.૬૦થી
 ચિકી:ષુ } ચિકીર્ષ + સુ - રત્સ: ૨.૧.૮૦થી
 ચિકીર્+સુ - નામ્યન્તસ્થા કવર્ગાત્... ૨.૩.૧૫થી
 ચિકીર્ + ષુ - શ-ષ-સે શ-ષ-સં વા ૧.૩.૬થી
 ચિકીર્ષુ - ર:પદાન્તે વિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 ચિકી:ષુ

બાકીના બધા રૂપોની સાધનિકા ચન્દ્રમસ પ્રમાણે થશે.

અહીં અંતે ર અને ષ નો સંયોગ છે. તેથી પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી અંત્ય ષ નો લોપ થઈ જવાથી ચિકી: રૂપ સિદ્ધ જ હતું. છતાં પણ રત્સ: ૨.૧.૮૦ સૂત્ર બનાવ્યું તેથી નિયમ થયો કે અંતે સંયોગ હોય ત્યારે ર ની પછી જો લોપ થાય તો સ્ નો જ થાય. તેથી હવે ર ની પછી બીજા કોઈ પણ વ્યંજન આવે તો લોપ નહીં થાય. તેના ઉદાહરણ તરીકે ઝર્ક અને ન્યમાર્દ ૨.૧.૮૦ સૂત્રમાં જ આપેલા છે. આ ઉદાહરણ માં ર ની પછી ક્ અને ર ની પછી દ્ છે. તેથી લોપ ન થયો.

બીજું અહીં ચિકીર્ષ માં તો દંત્ય સ્ નથી પણ મૂર્ધન્ય રૂ છે. તે ૨.૩.૧૫થી થયેલો છે. તે ષ ૨.૧.૬૦ સૂત્રથી પરકાર્યમાં અસત્ મનાય છે. ૨.૩.૧૫થી થયેલાં ષ નો જ્યારે રત્સ: ૨.૧.૮૦ થી લોપ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે પરકાર્ય હોવાથી અસત્ મનાયો એટલે ષ ને બદલે સ્ મનાયો. સ્ માનવાથી જ આ રત્સ: ૨.૧.૮૦ સૂત્ર લાગીને ષ નો લોપ થઈ શક્યો છે.

ચિકીર્ષ - નપુંસકલિંગ.

એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.
 પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન ચિકી: ચિકીર્ષી ચિકીર્ષિ, ચિકીર્ષિ
 તૃ.એ.વ. થી માંડીને બધા રૂપો પુંલિંગ ચિકીર્ષવત્ થશે. અહીં નપું. માં પ્ર.દ્વિ.
 અને સં.માં રૂપો અને સાધનિકા પચસ્ પ્રમાણે થશે પરંતુ બ.વ.માં જે છુટાપ્રાક્
 ૧.૪.૬૬થી છુટ ની પૂર્વે ન ઉમેરાય છે તેના બદલે ચિકીર્ષિ માં સ્વરની પછી
 અંતસ્થા છે તેથી લોવા ૧.૪.૬૭થી ન ઉમેરાશે. તેથી બે રૂપ થશે. એ.વ.ના રૂપની
 સાધનિકા પુંલિંગવત્ થશે.

પુમ્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	પુમાન્	પુમાંસૌ	પુમાંસ:
દ્વિતીયા	પુમાંસમ્	પુમાંસૌ	પુંસ:
તૃતીયા	પુંસા	પુમ્ભ્યામ્	પુમ્ભિ:
ચતુર્થી	પુંસે	પુમ્ભ્યામ્	પુમ્ભ્ય:
પંચમી	પુંસ:	પુમ્ભ્યામ્	પુમ્ભ્ય:
ષષ્ઠી	પુંસ:	પુંસો:	પુંસામ્
સપ્તમી	પુંસિ	પુંસો:	પુંસુ
સંબોધન	હે પુમન્ !	હે પુમાંસૌ !	હે પુમાંસ: !

- (૧) પુમાન્ પ્ર.એ.વ. પુમ્ + સ્ - પુંસો: પુમન્ ૧.૪.૭૩થી
 પુમન્ + સ્ - ન્મહતો: ૧.૪.૮૬થી
 પુમાન્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
 પુમાન્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી
 પુમાન્
- (૨) પુમાંસૌ. પ્ર.દ્વિ.વ. } પુમ્+ઔ - પુંસો: પુમન્ ૧.૪.૭૩થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } પુમન્ + ઔ - ન્મહતો: ૧.૪.૮૬થી
 સં.દ્વિ.વ. } પુમાન્ + ઔ - શિઙ્ઘેઙ્ઙનુસ્વાર: ૧.૩.૪૦થી
 પુમાંસૌ
- (૩) પુમાંસ: પ્ર.બ.વ. } પુમ્ + અસ્ (જસ) - પુંસો: પુમન્ ૧.૪.૭૩થી
 સં.બ.વ. } પુમન્ + અસ્ - ન્મહતો: ૧.૪.૮૬થી

પુમાન્સ + અસ્ - શિઙ્ઢેઽનુસ્વારઃ ૧.૩.૪૦થી

પુમાંસસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી

પુમાંસર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પુમાંસઃ

(૪) પુમાંસમ્ દ્વિ.એ.વ. પુમ્સ્ + અમ્ - પુસોઃ પુમન્સ ૧.૪.૭૩થી

પુમન્સ + અમ્ - ન્મહતોઃ ૧.૪.૮૬થી

પુમાન્સ + અમ્ - શિઙ્ઢેઽનુસ્વારઃ ૧.૩.૪૦થી

પુમાંસમ્

(૫) પુંસઃ દ્વિ.બ.વ. પુમ્સ્+અસ્ (શસ) - શિઙ્ઢેઽનુસ્વારઃ ૧.૩.૪૦થી

પુંસ્ + અસ્ = પુંસસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી

પુંસર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પુંસઃ,

એજ પ્રમાણે...પુંસઃ, પુંસઃ, પુંસોઃ, પુંસો રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૬) પુંસા તૃ.એ.વ. પુમ્સ્ + આ - શિઙ્ઢેઽનુસ્વારઃ ૧.૩.૪૦થી

પુંસા.

એજ પ્રમાણે...પુંસે, પુંસામ્, પુંસિ, પુંસુ. રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૭) પુમ્બ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } પુમ્સ્ + બ્યામ્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી

ચ.દ્વિ.વ. } પુમ્બ્યામ્

પં.દ્વિ.વ. }

(૮) પુમ્ભિઃ તૃ.બ.વ. પુમ્સ્ + ભિસ્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી

પુમ્ભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી

પુમ્ભિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પુમ્ભિઃ

એજ પ્રમાણે પુમ્બ્યઃ, પુમ્બ્યઃ રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૯) હે પુમન્ ! સં.એ.વ. પુમ્સ્ + સ્ - પુંસોઃ પુમન્સ ૧.૪.૭૩થી

પુમન્સ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્..... ૧.૪.૪૫થી

પુમન્સ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી

પુમન્ !

● પરમશ્વાસૌ પુમાન્ચ - પરમપુંસ - પુંલિંગ પુમ્સ્વત્

૧. પુમાંસમ્ અતિક્રાન્તઃ- અતિપુંસ - પુંલિંગ પુમ્સ્વત્
૨. પુમાંસમ્ અતિક્રાન્તમ્- અતિપુંસ - નપું. પયસ્વત્ (પ્ર.દ્વિ.સં)
પ્ર.એ.વ., દ્વિ.એ.વ., સં.એ.વ માં અતિપુંમ્ થશે. ૨.૧.૮૮ પદસ્ય
થી સ નો લોપ થશે. બીજા રૂપો પયસ્વત્ થશે. તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ
પુમ્સ પ્રમાણે રૂપો, સાધનિકા થશે.
૩. પુમાંસમ્ અતિક્રાન્તા- અતિપુંસી - સ્ત્રીલિંગ નદીવત્ - અધાતૂદ્વિતઃ
૨.૪.૨થી ડી થયો છે.
૧. પ્રિયઃ પુમાન્ યસ્ય સઃ = પ્રિયપુંસ્કઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
૨. પ્રિયઃ પુમાન્ યસ્ય તદ્ = પ્રિયપુંસ્કમ્ - નપું - વનવત્
૩. પ્રિયઃ પુમાન્ યસ્યાઃ સા = પ્રિયપુંસ્કા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
આ પ્રમાણે એ.વ.માં વિગ્રહ કરીએ તો બહુગ્રીહી સમાસમાં
પુમનડુત્રૌ...૭.૩.૧૭૩થી કચ્ લાગે છે. જ્યારે બ.વ.માં વિગ્રહ કરીએ
તો કચ્ ન લાગે જેમકે...
૧. પ્રિયાઃ પુમાંસઃ યસ્ય સઃ = પ્રિયપુંસ - પુંલિંગ - પુંસ્વત્
૨. પ્રિયાઃ પુમાંસઃ યસ્ય તદ્ = પ્રિયપુંસ - નપું. - અતિપુંસ્વત્
૩. પ્રિયાઃ પુમાંસઃ યસ્યાઃ સા = પ્રિયપુંસી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્

જીવનશ્ - પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ.

જીવમ્ નશ્યતિ ઇતિ ક્ષિપ્ = જીવનશ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	જીવનક્, ગ્	જીવનશૌ	જીવનશઃ
સંબોધન	જીવનદ્, ડ્		
દ્વિતીયા	જીવનશમ્	જીવનશૌ	જીવનશઃ
તૃતીયા	જીવનશા	જીવનગ્ભ્યામ્	જીવનગ્ભિઃ
		જીવનદ્ગ્ભ્યામ્	જીવનદ્ગ્ભિઃ
ચતુર્થી	જીવનશે	જીવનગ્ભ્યામ્	જીવનગ્ભ્યઃ
		જીવનદ્ગ્ભ્યામ્	જીવનદ્ગ્ભ્યઃ
પંચમી	જીવનશઃ	જીવનગ્ભ્યામ્	જીવનગ્ભ્યઃ
		જીવનદ્ગ્ભ્યામ્	જીવનદ્ગ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	જીવનશઃ	જીવનશોઃ	જીવનશામ્
સપ્તમી	જીવનશિ	જીવનશોઃ	જીવનક્ષુ, જીવનલ્ષુ જીવનદ્સુ

અહીં જીવનશ્ શબ્દમાં જ્યારે "નશો વા" ૨.૧.૭૦થી શ્ નો ગ્ થશે. ત્યારે ઋત્વિજ્ પ્રમાણે સાધનિકા થશે. અને જ્યારે યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭ થી શ્ નો ષ્ થશે ત્યારે નીચે પ્રમાણે સાધનિકા થશે.

(૧) જીવનદ્, ઙ્ પ્ર.એ.વ. } જીવનશ્ + સ્ - યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭થી
સં.એ.વ. } જીવનષ્ + સ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
જીવનદ્ + સ્ - દીર્ઘદ્ યાઙ્... ૧.૪.૪૫થી
જીવનદ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
જીવનદ્ જીવનદ્,

(૨) જીવનદ્ધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } જીવનશ્ + ધ્યામ્ - યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭થી
ચ.દ્વિ.વ. } જીવનષ્ + ધ્યામ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
પં.દ્વિ.વ. } જીવનદ્ધ્યામ્

(૩) જીવનદ્ભિઃ તૃ.બ.વ. } જીવનશ્ + ભિસ્ - યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭થી
જીવનષ્ + ભિસ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
જીવનદ્ભિઃ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
જીવનદ્ભિર્ - રૂપદાન્તે વિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
જીવનદ્ભિઃ

એજ પ્રમાણે જીવનદ્ધ્યઃ, જીવનદ્ધ્યઃ રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૪) જીવનદ્સુ સં.બ.વ. } જીવનશ્ + સુ - યજ-સૃજ-મૃજ... ૨.૧.૮૭થી
જીવનષ્ + સુ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
જીવનદ્ + સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
જીવનદ્સુ.

(૩૦) જીવનશ્- નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન-દ્વિતીયા	જીવનક્, ગ્	જીવનશી	જીવનંશિ
	જીવનદ્ ઙ્		

અહીં હવે પછીના બધા રૂપો જીવનશ્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

(૧) જીવનક્-ગ્ પ્ર.એ.વ. } જીવનશ્ + સ્, અમ્ - નશો વા ૨.૧.૭૦થી
દ્વિ.એ.વ. } જીવનગ્ + સ્, અમ્ - અનતોલુપ્ ૧.૪.૫૮થી
સં.એ.વ. } જીવનગ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
જીવનક્. જીવનગ્.

- (૧) જીવનદ્, ઇ પ્ર.એ.વ. } જીવનશ્+સ, અમ્-યજ-સૂજ-મૂજ...૨.૧.૮૭થી
 દ્વિ.એ.વ. } જીવનષ્ + સ્, અમ્ - ઘુટસ્તૂતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 સં.એ.વ. } જીવનહ્ + સ્, અમ્ - અનતોલુપ્ ૧.૪.૫૮થી
 જીવનહ - વિસમે વા ૧.૩.૫૧થી
 જીવનદ્ જીવનહ્
- (૨) જીવનશી પ્ર.દ્વિ.વ. } જીવનશ્ + ઔ - ઔરીઃ ૧.૪.૫૬થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } જીવનશ્ + ઈ
 સં.દ્વિ.વ. } જીવનશી
- (૩) જીવનંશિ પ્ર.બ.વ. } જીવનશ્+અસ્(જસ્, જસ) - નપુંસકસ્યશિઃ ૧.૪.૫૫થી
 દ્વિ.બ.વ. } જીવનશ્ + શિ (ઈ) - ઘુટ્યંપ્રાક્... ૧.૪.૬૬થી
 સં.બ.વ. } જીવનન્શ્ + શિ (ઈ) - શિદ્ધેઽનુસ્વાઃ ૧.૩.૪૦થી
 જીવનંશિ

અહીં ન્સમહતોઃ ૧.૪.૮૬થી દીર્ઘ ન થાય કેમકે ન્શ માં દંત્ય સ્ નથી પણ તાલવ્ય
 શ્ વાળો ન્શ છે. તેથી દીર્ઘ ન થયું.

પ્રાજ્ઞ - પુંલિંગ.

પ્રકૃષ્ટમ્ અજ્ઞતિ ઇતિ ક્વિપ્

અહીં અજ્ઞ ધાતુ ગત્યર્થક હોવાથી "અજ્ઞોઽનર્ચાયામ્" ૪.૨.૪૬થી ન્ નો લોપ
 થવાથી પ્રાજ્ શબ્દ બન્યો.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	પ્રાહ્	પ્રાજ્ઞૌ	પ્રાજ્ઞઃ
દ્વિતીયા	પ્રાજ્ઞમ્	પ્રાજ્ઞૌ	પ્રાજ્ઞઃ
તૃતીયા	પ્રાચા	પ્રાગ્મ્યામ્	પ્રાગ્મિઃ
ચતુર્થી	પ્રાચે	પ્રાગ્મ્યામ્	પ્રાગ્મ્યઃ
પંચમી	પ્રાચઃ	પ્રાગ્મ્યામ્	પ્રાગ્મ્યઃ
ષષ્ઠી	પ્રાચઃ	પ્રાચોઃ	પ્રાચામ્
સપ્તમી	પ્રાચિ	પ્રાચોઃ	પ્રાક્ષુ

- (૧) પ્રાહ્ પ્ર.એ.વ. } પ્રાચ્ + સ્ - અચઃ ૧.૪.૬૮થી
 સં.એ.વ. } પ્રાન્ + સ્ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી
 પ્રાન્ + સ્ - દીર્ઘદ્યાબ... ૧.૪.૪૫થી
 પ્રાન્ - યુજજ્ઞ-ક્રુજ્ઞો નો ડઃ ૨.૧.૭૧થી
 પ્રાહ્

- (૨) પ્રાઙ્ઞૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } પ્રાચ્ + ઔ - અચ્: ૧.૪.૬૯થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } પ્રાન્વ્ + ઔ - મ્નાં ધુદ્વર્ગે... ૧.૩.૩૮થી
 સં.દ્વિ.વ. } પ્રાઙ્ઞૌ
- (૩) પ્રાઙ્ઞઃ પ્ર.બ.વ. } પ્રાચ્ + અસ્ (જસ્) અચ્: ૧.૪.૬૯થી
 સં.બ.વ. } પ્રાન્વ્ + અસ્ - મ્નાં ધુદ્વર્ગે... ૧.૩.૩૮થી
 પ્રાઙ્ઞસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 પ્રાઙ્ઞર્ - ર:પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 પ્રાઙ્ઞઃ
- એજ પ્રમાણે....પ્રાઙ્ઞમ્ રૂપ સિદ્ધ થશે. ૨.૧.૭૨ અને ૧.૩.૫૩ નહીં લાગે.
- (૪) પ્રાચઃ દ્વિ.બ.વ. પ્રાચ્ + અસ્ (શસ્) - અચ્વ પ્રાગ્ દીર્ઘશ્ચ ૨.૧.૧૦૪થી
 પ્રાચ્ + અસ્ = પ્રાચસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 પ્રાચર્ - ર:પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 પ્રાચઃ
- એજ પ્રમાણે પ્રાચઃ, પ્રાચઃ, પ્રાચોઃ, પ્રાચોઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.
- (૫) પ્રાચા તૃ.એ.વ. પ્રાચ્ + આ - અચ્વ પ્રાગ્ દીર્ઘશ્ચ ૨.૧.૧૦૪થી
 પ્રાચા.
- એજ પ્રમાણે પ્રાચે, પ્રાચામ્, પ્રાચિ રૂપ સિદ્ધ થશે.
- (૬) પ્રાગ્ધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } પ્રાચ્ + ધ્યામ્ - ચ-જ: ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 ય.દ્વિ.વ. } પ્રાક્ + ધ્યામ્ - ધુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 પં.દ્વિ.વ. } પ્રાગ્ધ્યામ્.
- (૭) પ્રાગ્ધિઃ તૃ.બ.વ. પ્રાચ્ + ધિસ્ - ચ-જ: ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 પ્રાક્ + ધિસ્ - ધુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 પ્રાગ્ધિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 પ્રાગ્ધિર્ - ર:પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 પ્રાગ્ધિઃ
- એજ પ્રમાણે પ્રાગ્ધ્યઃ, પ્રાગ્ધ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.
- (૮) પ્રાક્ષુ સં.બ.વ. પ્રાચ્ + સુ - ચ-જ: ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 પ્રાક્ + સુ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫થી
 પ્રાક્ + ષુ = પ્રાક્ષુ

પ્રાચ્છ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન	પ્રાક્, ગ્	પ્રાચી	પ્રાચ્છિ
(૧) પ્રાક્, ગ્	પ્ર.એ.વ. } દ્વિ.એ.વ. } સં.એ.વ. }	પ્રાચ્ + સ્, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી પ્રાચ્ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી પ્રાક્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી પ્રાગ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી પ્રાક્, પ્રાગ્	
(૨) પ્રાચી	પ્ર.દ્વિ.વ. } દ્વિ.દ્વિ.વ. } સં.દ્વિ.વ. }	પ્રાચ્ + ઔ - અચ્ પ્રાગ્ દીર્ઘશ્ચ ૨.૧.૧૦૪થી પ્રાચ્ + ઔ - ઔરીઃ ૧.૪.૫૬થી પ્રાચ્ + ઈ = પ્રાચી	
(૩) પ્રાચ્છિ	પ્ર.બ.વ. } દ્વિ.બ.વ. } સં.બ.વ. }	પ્રાચ્+અસ્(જસ,શસ) - નપુસકસ્યશિઃ ૧.૪.૫૫થી પ્રાચ્ + ઇ - અચઃ ૧.૪.૬૯થી પ્રાન્વ્ + ઇ - મ્નાં ઘુઙ્વર્ગે... ૧.૩.૩૯થી પ્રાચ્ચિ.	

તૃતીયા એ.વ.થી બધા રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ પ્રાચ્વત્ થશે.

પ્રાચી - સ્ત્રીલિંગ.

અહીં પ્રાચ્ શબ્દને "અચ્ચઃ" ૨.૪.૩થી ડી લાગ્યો તેથી પ્રાચ્ + ડી. "અચ્ચોઽનર્વાયામ્ ૪.૨.૪૬ થી ન્ નો લોપ થવાથી પ્રાચી બન્યું. તેના રૂપો અને સાધનિકા નદીવત્ થશે.

પ્રાચ્છ - પુંલિંગ.

અહીં અચ્છ ધાતુ પૂજાર્થક છે તેથી ૪.૨.૪૬થી ન્ નો લોપ થશે નહીં.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમ-સંબોધન	પ્રાઙ્	પ્રાચ્ચૌ	પ્રાચ્ચઃ
દ્વિતીયા	પ્રાચ્ચમ્	પ્રાચ્ચૌ	પ્રાચ્ચઃ
તૃતીયા	પ્રાચ્ચા	પ્રાઙ્ધ્યામ્	પ્રાઙ્ધિઃ-
ચતુર્થી	પ્રાચ્ચે	પ્રાઙ્ધ્યામ્	પ્રાઙ્ધ્યઃ
પંચમી	પ્રાચ્ચઃ	પ્રાઙ્ધ્યામ્	પ્રાઙ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	પ્રાચ્ચઃ	પ્રાચ્ચોઃ	પ્રાચ્ચામ્
સપ્તમી	પ્રાચ્ચિ	પ્રાચ્ચોઃ	પ્રાઙ્ધુ

(४) प्राङ् + सु - पदस्य २.१.८८थी
 प्रान् + सु - युजञ्व-कृज्वो... २.१.७१थी
 प्राङ् + सु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 प्राङ् + सु -

प्राञ्च-नपुंसकलिङ्ग.

	अ.व.	द्वि.व.	तृ.व.
प्रथमा-द्वितीया-संभोधन	प्राङ्	प्राञ्ची	प्राञ्चि
(१) प्राङ्	प्र.अ.व. } प्राञ्च् + स, अम् - पदस्य २.१.८८थी द्वि.अ.व. } प्रान् + स, अम् - अनतो लुप् १.४.५८थी सं.अ.व. } प्रान् - युञ्जच्-क्वञ्चो... २.१.७१थी		
	प्राङ्		
(२) प्राञ्ची	प्र.द्वि.व. } प्राञ्च् + औ - औरी: १.४.५६थी द्वि.द्वि.व. } प्राञ्च् + ई = प्राञ्ची सं.द्वि.व. }		
(३) प्राञ्चि	प्र.तृ.व. } प्राञ्च्+अस्(जस्,शस्) - नपुंसकस्य शि: १.४.५५थी द्वि.तृ.व. } प्राञ्च् + शि = प्राञ्चि सं.तृ.व. }		

ત્ર.એ.વ.થી સ.બ.વ. સુધીના બધા રૂપો પુંલિંગ પ્રાજ્ઞવત્ થશે.

- (४) वाक्षु } स.भ.व. वाच् + सु - च-जः क-गम् २.१.८६थी
 वाखु } वाक् + सु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 वाक् + षु - शिदयाद्यस्य द्वितीयो वा १.३.५८थी
 वाखु, वाक्षु

भाकीना बधा उपोनी साधनिका मुतुवत् थशे.

- परमा चासौ वाक् च - परमवाच् स्त्रीदिङ् वाचवत्
 १. वाचम् अतिक्रान्तः - अतिवाच् पुंदिङ् वाच्वत्
 २. वाचम् अतिक्रान्तम् - अतिवाच् नपुं जगत्वत्
 ३. वाचम् अतिक्रान्ता - अतिवाच् स्त्रीदिङ् वाच्वत्
 १. प्रिय वाग् यस्य सः- प्रियवाच् पुंदिङ् वाच्वत्
 २. प्रिय वाग् यस्य तद्- प्रियवाच् नपुं. जगत्वत्
 ३. प्रिय वाग् यस्याः सा- प्रियवाच् स्त्रीदिङ्. वाच्वत्

युज् - (युजंपी-योगे ७भो गप्.) पुंदिङ्-स्त्रीदिङ्.

	अ.व.	द्वि.व.	भ.व.
प्रथमा-संभोधन	युङ्	युज्जौ	युज्जः
द्वितीया	युज्जम्	युज्जौ	युजः
तृतीया	युजा	युग्ध्याम्	युग्भिः
चतुर्थी	युजे	युग्ध्याम्	युग्ध्यः
पंचमी	युजः	युग्ध्याम्	युग्ध्यः
षष्ठी	युजः	युजोः	युजाम्
सप्तमी	युजि	युजोः	युक्षु

- (१) युङ् } प्र.अ.व. } युज् + स् - युज्रोऽसमासे - १.४.७१थी
 } सं.अ.व. } युज् + स् - पदस्य २.१.८८थी
 युन् + स् - युजञ्च-क्रुञ्चो... २.१.७१थी
 युङ् + स् - दीर्घङ्याब्... १.४.४५थी
 युङ्

- (२) युज्जौ } प्र.द्वि.व. } युज् + औ - युज्रोऽसमासे १.४.७१थी
 } द्वि.द्वि.व. } युज् + औ - म्नां घुङ्वर्गे... १.३.३८थी
 } सं.द्वि.व. } युज्जौ

- (૩) યુજ્ઞઃ પ્ર.બ.વ. } યુજ્ + અસ્ (જસ) - યુજ્ઞોઽસમાસે ૧.૪.૭૧થી
 સં.બ.વ. } યુન્જ્ + અસ્ - મ્માં ઘુદ્વર્ગે... ૧.૩.૩૮થી
 યુજ્ઞસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 યુજ્ઞર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 યુજ્ઞઃ

- (૪) યુજ્ઞમ્ દ્વિ.એ.વ. યુજ્ + અમ્ - યુજ્ઞોઽસમાસે ૧.૪.૭૧થી
 યુન્જ્ + અમ્ - મ્માં ઘુદ્વર્ગે... ૧.૩.૩૮થી
 યુજ્ઞમ્

બાકીના રૂપોની સાધનિકા મરુત્વત્ થશે. પરંતુ યુષ્મ્યામ્ વિગેરેમાં જે જ્ નો ગ્ થયો છે. તે "ચ-જઃ ક-ગમ્" ૨.૧.૮૬ થી થશે.

યુજ્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ..	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન	યુગ્, ક્	યુજી	યુજ્ઞિ
(૧) યુક્, ગ્	પ્ર.એ.વ. } યુજ્ + સ્,અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી દ્વિ.એ.વ. } યુજ્ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી સં.એ.વ. } યુગ્ - વિગમે વા ૧.૩.૫૧થી		
		યુક્, યુગ્	

- (૨) યુજી પ્ર.દ્વિ.વ. } યુજ્ + ઔ-ઔરી: ૧.૪.૫૬થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } યુજ્ + ઈ = યુજી
 સં.દ્વિ.વ. }

- (૩) યુજ્ઞિ પ્ર.બ.વ. } યુજ્+અસ્(જસ,શસ) - નપુંસકત્વયશિ: ૧.૪.૫૫થી
 દ્વિ.બ.વ. } યુજ્ + શિ - યુજ્ઞોઽસમાસે ૧.૪.૭૧થી
 સં.બ.વ. } યુન્જ્ + શિ - મ્માં ઘુદ્વર્ગે... ૧.૩.૩૮થી
 યુજ્ઞિ.

બાકીના બધા રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ યુજ્વત્ થશે.

યુજ્ - (યુજિચ્ - સમાઘૌ ૪થો. ગણ.)

આ યુજ્ શબ્દના રૂપો મરુત્વત્ થશે. પરંતુ આ યુજ્ ધાતુ ચોથા ગણનો હોવાથી "યુજ્ઞોઽસમાસે" ૧.૪.૭૧થી ન્ ઉમેરાશે નહીં અને નપું.માં જ્યાં પ્ર.દ્વિ. સં.બ.વ.માં ન્ ઉમેરાય છે તે "ઘુત્વં પ્રાક્" ૧.૪.૬૬ થી ઉમેરાય છે.

ઋત્વિજ - પુંલિંગ.

ઋતૌ યજતિ ઇતિ ક્રિપ્ - ઋત્વિજ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ઋત્વિક્, ગ્	ઋત્વિજૌ	ઋત્વિજઃ
દ્વિતીયા	ઋત્વિજમ્	ઋત્વિજૌ	ઋત્વિજઃ
તૃતીયા	ઋત્વિજા	ઋત્વિગ્ધ્યામ્	ઋત્વિગ્મિઃ
ચતુર્થી	ઋત્વિજે	ઋત્વિગ્ધ્યામ્	ઋત્વિગ્મ્યઃ
પંચમી	ઋત્વિજઃ	ઋત્વિગ્ધ્યામ્	ઋત્વિગ્મ્યઃ
ષષ્ઠી	ઋત્વિજઃ	ઋત્વિજોઃ	ઋત્વિજામ્
સપ્તમી	ઋત્વિજિ	ઋત્વિજોઃ	ઋત્વિક્ષુ !

(૧) ઋત્વિક્, ગ્ પ્ર.એ.વ. } ઋત્વિજ્+સ-ઋત્વિજ્-દિશ્-દૃશ્-સ્પૃશ્... ૨.૧.૬૯થી
સં.એ.વ. } ઋત્વિગ્ + સ - દીર્ઘઙ્ યાવ્... ૧.૪.૪૫થી
ઋત્વિગ્ - વિગમે વા ૧.૩.૫૧થી
ઋત્વિક્, ઋત્વિગ્

(૨) ઋત્વિગ્ધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } ઋત્વિજ્+ધ્યામ્-ઋત્વિજ્-દિશ્-દૃશ્-સ્પૃશ્... ૨.૧.૬૯થી
ચ.દ્વિ.વ. } ઋત્વિગ્ + ધ્યામ્ = ઋત્વિગ્ધ્યામ્
પં.દ્વિ.વ. }

(૩) ઋત્વિગ્મિઃ તૃ.એ.વ. } ઋત્વિજ્+મિસ-ઋત્વિજ્-દિશ્-દૃશ્-સ્પૃશ્... ૨.૧.૬૯થી
ઋત્વિગ્મિસ - સોરુઃ ૨.૧.૭૧થી
ઋત્વિગ્મિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
ઋત્વિગ્મિઃ

એજ પ્રમાણે...ઋત્વિગ્મ્યઃ, ઋત્વિગ્મ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

(૪) ઋત્વિક્ષુ સ.બ.વ. } ઋત્વિજ્+સુ-ઋત્વિજ્-દિશ્-દૃશ્-સ્પૃશ્... ૨.૧.૬૯થી
ઋત્વિગ્+સુ - નામ્યન્તસ્થા કવર્ગાત્... ૨.૩.૧૫થી
ઋત્વિગ્ + ષુ - અબોષેપ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
ઋત્વિક્ + ષુ = ઋત્વિક્ષુ

“શિટ્યાદ્યસ્ય દ્વિતીયો વા” ૧.૩.૫૯થી ઋત્વિક્ષુ પદ્મ થાય. બાકીના બધા રૂપોની સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

ઘ્રૂણહન્ - પુલિંગ.

	એ.વ.	દિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઘ્રૂણહા	ઘ્રૂણહનૌ	ઘ્રૂણહનઃ
દ્વિતીયા	ઘ્રૂણહનમ્	ઘ્રૂણહનૌ	ઘ્રૂણઘ્નઃ
તૃતીયા	ઘ્રૂણઘ્ના	ઘ્રૂણહમ્યામ્	ઘ્રૂણહમિઃ
ચતુર્થી	ઘ્રૂણઘ્ને	ઘ્રૂણહમ્યામ્	ઘ્રૂણહમ્યઃ
પંચમી	ઘ્રૂણઘ્નઃ	ઘ્રૂણહમ્યામ્	ઘ્રૂણહમ્યઃ
ષષ્ઠી	ઘ્રૂણઘ્નઃ	ઘ્રૂણઘ્નોઃ	ઘ્રૂણઘ્નામ્
સપ્તમી	ઘ્રૂણઘ્નિ	ઘ્રૂણઘ્નોઃ	ઘ્રૂણહસુ
સંબોધન	હે ઘ્રૂણહન્ !	હે ઘ્રૂણહનૌ !	હે ઘ્રૂણહનઃ !

(૧) ઘ્રૂણહા પ્ર.એ.વ. ઘ્રૂણહન્+સ્-હન્-પૂષાઽર્યમ્ણઃ શિસ્યોઃ ૧.૪.૮૭થી
 ઘ્રૂણહાન્+સ્ દીર્ઘઙ્યાબ્ વ્યઙ્જનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી
 ઘ્રૂણહાન્-નામ્નો નો... ૨.૧.૮૧થી

ઘ્રૂણહા

- ઘ્રૂણહન્ પુલિંગની સાધનિકા રજન્વત્ થશે. પરંતુ પહેલા પાંચ ઘુટ્ પ્રત્યયો પર છતાં "નિદીર્ઘઃ" ૧.૪.૮૫થી દીર્ઘ થવાને બદલે "હન્-હન્-પૂષાઽર્યમ્ણઃ શિસ્યોઃ" ૧.૪.૮૭થી પ્ર.એ.વ.માં જ દીર્ઘ થશે. અને સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં "અનોઽસ્ય" ૨.૧.૧૦૮થી અ નો લોપ થવાથી હન્ નો હન્ થાય ત્યારે "હનો હનો ઘ્નઃ" ૨.૧.૧૧૨ થી ઘ્ન થાય છે.
- ઘ્રૂણહન્ નપુંસકલિંગના રૂપો અને સાધનિકા નામન્વત્ થશે. તેમાં પણ પુલિંગની જેમ ઘ્ન વિગેરે થશે.
- ઘ્રૂણહન્ સ્ત્રીલિંગમાં "સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્ઙીઃ" ૨.૪.૧થી ઙી લાગવાથી ઘ્રૂણહન્ + ઙી, "અનોઽસ્ય" ૨.૧.૧૦૮થી અ નો લોપ તેથી ઘ્રૂણહન્+ઙી અને "હનો હનો ઘ્નઃ" ૨.૧.૧૧૨ થી ઘ્ન થવાથી ઘ્રૂણઘ્ની થયું. તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દના રૂપો નદીવત્ થશે.
- પરમશ્ચાસૌ ઘ્રૂણહા ચ - પરમઘ્રૂણહન્ - પુલિંગ ઘ્રૂણહન્વત્
 ૧. ઘ્રૂણહનમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિઘ્રૂણહન્ - પુલિંગ ઘ્રૂણહન્વત્
 ૨. ઘ્રૂણહનમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિઘ્રૂણહન્ - નપું. નામન્વત્
 ૩. ઘ્રૂણહનમ્ અતિક્રાન્તા - અતિઘ્રૂણઘ્ની - સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

१. प्रियः भ्रूणहा यस्य सः - प्रियभ्रूणहन् पुंलिङ्ग भ्रूणहन्वत्
२. प्रियः भ्रूणहा यस्य तद् - प्रियभ्रूणहन् नपुं. नामन्वत्
३. प्रियः भ्रूणहा यस्याः सा - प्रियभ्रूणघ्नी स्त्रीलिङ्ग नदीवत्
आ पुंलिङ्गना सामासिक शब्दो यथां.
- परमम् च तद् भ्रूणह च - परमभ्रूणहन् नपुं. नामन्वत्
 १. भ्रूणह अतिक्रान्तः - अतिभ्रूणहन् - पुंलिङ्ग भ्रूणहन्वत्
 २. भ्रूणह अतिक्रान्तम् - अतिभ्रूणहन् - नपुं. नामन्वत्
 ३. भ्रूणह अतिक्रान्ता - अतिभ्रूणघ्नी - स्त्रीलिङ्ग नदीवत्
 १. प्रियम् भ्रूणह यस्य सः - प्रियभ्रूणहन् पुंलिङ्ग भ्रूणहन्वत्
 २. प्रियम् भ्रूणह यस्य तद् - प्रियभ्रूणहन् नपुं. नामन्वत्
 ३. प्रियम् भ्रूणह यस्याः सा - प्रियभ्रूणघ्नी स्त्रीलिङ्ग नदीवत्
आ नपुंसकलिङ्गना सामासिक शब्दो यथां.
- परमा चासौ भ्रूणघ्नी च - परमभ्रूणघ्नी - स्त्रीलिङ्ग नदीवत्
 १. भ्रूणघ्नीम् अतिक्रान्तः - अतिभ्रूणघ्नि - पुंलिङ्गमुनिवत् (२.४.८६थी ६२५)
 २. भ्रूणघ्नीम् अतिक्रान्तम् - अतिभ्रूणघ्नि - नपुं. वारिवत् (२.४.८७थी ६२५)
 ३. भ्रूणघ्नीम् अतिक्रान्ता - अतिभ्रूणघ्नि - स्त्रीलिङ्गमतिवत् (२.४.८६थी ६२५)
 १. प्रिया भ्रूणघ्नी यस्य सः - प्रियभ्रूणघ्नीकः - पुंलिङ्ग देववत्
 २. प्रिया भ्रूणघ्नी यस्य तद् - प्रियभ्रूणघ्नीकम् - नपुं. वनवत्
 ३. प्रिया भ्रूणघ्नी यस्याः सा - प्रियभ्रूणघ्नीका - स्त्रीलिङ्ग मालावत्
आ स्त्रीलिङ्गनां सामासिक शब्दो यथां.

अहन् - नपुंसकलिङ्ग.

	अ. व.	द्वि. व.	तृ. व.
प्रथमा-संभोधन	अहः	अहनी, अह्नी	अहानि
द्वितीया	अहः	अहनी, अह्नी	अहानि
तृतीया	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
चतुर्थी	अहे	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
पंचमी	अहः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
षष्ठी	अहः	अहोः	अह्नाम्
सप्तमी	अहनि, अहि	अहोः	अहः, सु, अहस्सु

- (૧) અહઃ પ્ર.એ.વ. } અહન્ + સ્ - અહઃ ૨.૧.૭૪થી
 દ્વિ.એ.વ. } અહર્ + સ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી
 સં.એ.વ. } અહર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 અહઃ
- (૨) અહોધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } અહન્ + ધ્યામ્ - અહઃ ૨.૧.૭૪થી
 ચ.દ્વિ.વ. } અહર્ + ધ્યામ્ - ઘોષવતિ ૧.૩.૨૧થી
 પં.દ્વિ.વ. } અહઃ + ધ્યામ્ - અવર્ણસ્યેવર્ણા... ૧.૨.૬થી
 અહોધ્યામ્
- (૩) અહોભિઃ તૃ.બ.વ. અહન્ + ભિસ્ - અહઃ ૨.૧.૭૪થી
 અહર્ + ભિસ્ - ઘોષવતિ ૧.૩.૨૧થી
 અહઃ + ભિસ્ - અવર્ણસ્યેવર્ણા ૧.૨.૬થી
 અહોભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 અહોભિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 અહોભિઃ
- એજ પ્રમાણે... અહોધ્યઃ, અહોધ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.
- (૪) અહઃસુ } સ.બ.વ. અહન્ + સુ - અહઃ ૨.૧.૭૪થી
 અહસ્સુ } અહર્ + સુ - શ-ષ-સે શ-ષ-સં વા ૧.૩.૬થી
 અહસ્સુ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 અહઃસુ અહસ્સુ

બાકીના બધા રૂપોની સાધનિકા નામન્વત્ થશે.

- પરમમ્ ચ તદ્ અહશ્ચ = પરમાહ પું.નપું. દેવ-વનવત્ (૭.૩.૧૧૬ થી અદ્ થયો છે.)

૧. અહઃ અતિક્રાન્તઃ - અત્યહઃ - પુંલિંગ દેવવત્
૨. અહઃ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યહમ્ - નપું. વનવત્
૩. અહઃ અતિક્રાન્તા - અત્યહી - સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

તત્પુરુષ સમાસમાં "સર્વાશ-સંખ્યા-ઽવ્યયાત્" ૭.૩.૧૧૮ થી અહન્ ને અદ્ સમાસાન્ત થયો અને અહન્ નું અહ થયું. અને સ્ત્રીલિંગમાં અણજેયેકળ્...૨.૪.૨૦થી ડી થયો છે.

૧. દીર્ઘમ્ અહઃયસ્ય સઃ - દીર્ઘાહન્ - પુંલિંગ રજન્વત્
૨. દીર્ઘમ્ અહઃયસ્ય તદ્ - દીર્ઘાહન્ - નપું. અહન્વત્
૩. દીર્ઘમ્ અહઃયસ્યાઃ સા - દીર્ઘાહન્ - સ્ત્રીલિંગ રજન્વત્
દીર્ઘાહ્ની સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

અહીં સ્ત્રીલિંગમાં "અનો વા" ૨.૪.૧૧થી બહુપ્રીહી સમાસમાં હી વિકલ્પે લાગે છે. જ્યારે હી લાગીને દીર્ઘાહ્ની થશે ત્યારે નદી જેવા રૂપો થશે. અને વિકલ્પ પક્ષમાં હી ન લાગે ત્યારે રજન્વત્ રૂપો થશે.

અહીં દીર્ઘાહન્ માં "વોત્તરપદાન્તે...." ૨.૩.૭૫થી ન્ નો ન્ થતો નથી.

પથિન્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધનં	પન્થાઃ	પન્થાનૌ	પન્થાનઃ
દ્વિતીયા	પન્થાનમ્	પન્થાનૌ	પથઃ
તૃતીયા	પથા	પથિભ્યામ્	પથિભિઃ
ચતુર્થી	પથે	પથિભ્યામ્	પથિભ્યઃ
પંચમી	પથઃ	પથિભ્યામ્	પથિભ્યઃ
ષષ્ઠી	પથઃ	પથોઃ	પથામ્
સપ્તમી	પથિ	પથોઃ	પથિષુ

- (૧) પન્થાઃ પ્ર.એ.વ. } પથિન્ + સ્ - પથિન્-મથિન્-પુષ્કઃ સૌ ૧.૪.૭૬થી
સં.એ.વ. } પથિઆ + સ્ - એઃ ૧.૪.૭૭થી
પથાઆ + સ્ - સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ ૧.૨.૧થી
પથા + સ્ - થોન્થ ૧.૪.૭૮થી
પન્થાસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
પન્થાર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
પન્થાઃ

- (૨) પન્થાનૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } પથિન્ + ઔ - એઃ ૧.૪.૭૭થી
દ્વિ.દ્વિ.વ. } પથાન્ + ઔ - થોન્થ ૧.૪.૭૮થી
સં.દ્વિ.વ. } પન્થાનૌ

- (૩) પન્થાનઃ પ્ર.બ.વ. } પથિન્ + અસ્ (જસ) - એઃ ૧.૪.૭૭થી
સં.બ.વ. } પથાન્ + અસ્ - થોન્થ ૧.૪.૭૮થી

પન્થાનસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી

પન્થાનર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પન્થાન:

(૪) પન્થાનમ્ દ્વિ.એ.વ. પથિન્ + અમ્ - એ: ૧.૪.૭૭થી

પથાન્ + અમ્ - થોન્થ ૧.૪.૭૮થી

પન્થાનમ્

(૫) પથ: દ્વિ.બ.વ. પથિન્+અસ્(શસ્) - ઇન્ડી સ્વરેલુક્ ૧.૪.૭૯થી

પથ્ + અસ્ = પથસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી

પથર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પથ:

એજ પ્રમાણે....પથ:, પથ:, પથો:, પથો: રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૬) પથા તૃ.એ.વ. પથિન્ + આ - ઇન્ ડીસ્વરે લુક્ ૧.૪.૭૯થી

પથ્ + આ = પથા

એજ પ્રમાણે.....પથે, પથામ્, પથિ રૂપો સિદ્ધ થશે.

(૭) પથિભ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } પથિન્ + ધ્યામ્ - નામ્નો નોઽનહ: ૨.૧.૮૧થી

ચ.દ્વિ.વ. } પથિભ્યામ્

પં.દ્વિ.વ. }

(૮) પથિભિ: તૃ.બ.વ. પથિન્ + ધિસ્ - નામ્નો નોઽનહ: ૨.૧.૮૧થી

પથિધિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી

પથિધિર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પથિધિ:

એજ પ્રમાણે....પથિભ્ય:, પથિભ્ય: રૂપ સિદ્ધ થશે.

(૯) પથિષુ સ.બ.વ. પથિન્ + સુ - નામ્નો નોઽનહ: ૨.૧.૮૧થી

પથિસુ - નામ્યન્તસ્થા કવર્ગાત્.... ૨.૩.૧૫થી

પથિષુ

● પરમશ્ચાસૌ પન્થાશ્ચ - પરમપથિન્ - પુંલિંગ - પથિન્વત્

૧. પન્થાનમ્ અતિક્રાન્ત: - અતિપથિન્ - પુંલિંગ - પથિન્વત્

૨. પન્થાનમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિપથિન્ - નપુંસકલિંગ - પથિન્વત્

૩. પન્થાનમ્ અતિક્રાન્તા: - અતિપથી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્

૧. પ્રિયઃ પન્થાઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયપથિન્ - પુંલિંગ - પથિન્વત્
૨. પ્રિયઃ પન્થાઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયપથિન્ - નપુંસકલિંગ પથિન્વત્
૩. પ્રિયઃ પન્થાઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયપથી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્

પ્રિયપથી અને અતિપથી સ્ત્રીલિંગમાં "સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસ્રાદેર્હીઃ" ૨.૪.૧થી
હી થયો હી લાગવાથી "ઇન્ હીસ્વરે લુક્" ૧.૪.૭૮થી ઇન્ નો લોપ થયો છે.

અતિપથિન્ નપું. એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં અતિપથિ અતિપથી અતિપન્થ્યાનિ

- (૧) અતિપથિ પ્ર.એ.વ. } અતિપથિન્ + સ્, અમ્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી
 દ્વિ.એ.વ. } અતિપથિ + સ્, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી
 સં.એ.વ. } અતિપથિ
- (૨) અતિપથી પ્ર.દ્વિ.વ. } અતિપથિન્ + ઔ - ઔરીઃ ૧.૪.૫૬થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } અતિપથિન્ + ઈ - ઇન્ હી સ્વરે લુક્ ૧.૪.૭૮થી
 સં.દ્વિ.વ. } અતિપંથી
- (૩) અતિપન્થ્યાનિ પ્ર.બ.વ. } અતિપથિન્+અસ્ (જસૃ,શસ) - નપુંસકસ્યશિઃ ૧.૪.૫૫થી
 દ્વિ.બ.વ. } અતિપથિન્ + શિ - ઇઃ ૧.૪.૭૭થી
 સં.બ.વ. } અતિપથ્યાન્ + શિ - થોન્થ્ ૧.૪.૭૮થી
 અતિપન્થ્યાનિ

બાકીના બધા રૂપો અને સાધનિકા પથિન્વત્ થશે. પ્રિયપથિન્ નપું.ના પક્ષ
અતિપથિન્વત્ રૂપો જાણવા.

પથી - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

પથી નામધાતુ ઉપરથી બનેલો છે.

પન્થાનમ્ ઇચ્છતિ ઇતિ - અમાવ્યયાત્ ક્યન્ ચ ૩.૪.૨૩થી

પથિન્ + ક્યન્ - નં ક્યે ૧.૧.૨૨ થી

પથિન્ + ય - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧ થી

પથિય - દીર્ઘશિચ્ચ..... ૪.૩.૧૦૮ થી

પથીય

પથીયતિ ઇતિ ક્વિપ્ = પથી - ક્વિપ્ ૫.૧.૧૪૮થી

પથીય + ક્વિપ્ - અતઃ ૪.૩.૮૨થી

પથીય્ + ક્વિપ્ - યોઽશિતિ ૪.૩.૮૦થી

પથી

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	પથી:	પથ્યૌ	પથ્ય:
દ્વિતીયા	પથ્યમ્	પથ્યૌ	પથ્ય:
તૃતીયા	પથ્યા	પથીભ્યામ્	પથીભિ:
ચતુર્થી	પથ્યે	પથીભ્યામ્	પથીભ્ય:
પંચમી	પથ્ય:	પથીભ્યામ્	પથીભ્ય:
ષષ્ઠી	પથ્ય:	પથ્યો:	પથ્યામ્
સપ્તમી	પથ્યિ	પથ્યો:	પથીષુ

ઉપરના બધા રૂપોમાં સ્વરાદિ પ્રત્યયો પરછતાં “યોડનેકસ્વરસ્ય” ૨.૧.૫૬થી
 ઇ નો ય્ થયો છે. બાકી બધી સાધનિકા સુગમ છે.

પથી નપુંસકલિંગના રૂપો અને સાધનિકા વારિવત્ થશે. કેમકે “ક્તીબે”
 ૨.૪.૮૭થી હ્રસ્વ થઈને પથિ બને છે.

શ્વન્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	શ્વા	શ્વાનૌ	શ્વાન:
દ્વિતીયા	શ્વાનમ્	શ્વાનૌ	શુન:
તૃતીયા	શુના	શ્વભ્યામ્	શ્વભિ:
ચતુર્થી	શુને	શ્વભ્યામ્	શ્વભ્ય:
પંચમી	શુન:	શ્વભ્યામ્	શ્વભ્ય:
ષષ્ઠી	શુન:	શુનો:	શુનામ્
સપ્તમી	શુનિ	શુનો:	શ્વસુ
સંબોધન	હે શ્વન્ !	હે શ્વાનૌ !	હે શ્વાન: !

(૧) શ્વા પ્ર.એ.વ. શ્વન્ + સ્ - दीर्घङ्याब्... ૧.૪.૪૫થી
 શ્વન્ - निदीर्घः ૧.૪.૮૫થી
 શ્વાન્ - नाम्नो नो... ૨.૧.૮૧થી
 શ્વા

(૨) શ્વાનૌ પ્ર.દ્વિ.વ. } શ્વન્ + औ - नि दीर्घः ૧.૪.૮૫થી
 દ્વિ.દ્વિ.વ. } શ્વાન્ + औ - श्वानौ
 સં.દ્વિ.વ. }

- (૩) જ્ઞાનઃ પ્ર.બ.વ. } જ્ઞન્ + અસ્ (જસ) - નિ દીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી
સં.બ.વ. } જ્ઞાનસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
જ્ઞાનર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
જ્ઞાનઃ
- (૪) જ્ઞાનમ્ દ્વિ.એ.વ. જ્ઞન્ + અમ્ - નિ દીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી
જ્ઞાનમ્
- (૫) શુનઃ દ્વિ.બ.વ. જ્ઞન્+અસ્ (જસ) જ્ઞન્-યુવન્-મધોનો.. ૨.૧.૧૦૬થી
શુનસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
શુનર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
શુનઃ
- એજ પ્રમાણે....શુનઃ, શુનઃ, શુનોઃ, શુનોઃ રૂપો સિદ્ધ થશે.
- (૬) શુના તૃ.એ.વ. જ્ઞન્ + આ - જ્ઞન્-યુવન્-મધોનો... ૨.૧.૧૦૬થી
શુના
- એજ પ્રમાણે....શુને, શુનામ્, શુનિ રૂપો સિદ્ધ થશે.
- (૭) જ્ઞધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } જ્ઞન્ + ધ્યામ્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી
ચ.દ્વિ.વ. } જ્ઞધ્યામ્
પં.દ્વિ.વ. }
- (૮) જ્ઞભિઃ તૃ.બ.વ. જ્ઞન્ + ખિસ્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી
જ્ઞભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
જ્ઞભિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
જ્ઞભિઃ
- એજ પ્રમાણે....જ્ઞધ્યઃ, જ્ઞધ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.
- (૯) જ્ઞસુ સ.બ.વ. જ્ઞન્ + સુ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૮૧થી
જ્ઞસુ
- (૧૦) હે જ્ઞન્ ! સં.એ.વ. જ્ઞન્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
જ્ઞન્ - નાઽમન્ત્રે ૨.૧.૮૨થી
જ્ઞન્ !

● પરમજ્ઞાસૌ જ્ઞા ચ - પરમજ્ઞન્ - પુંલિંગ - જ્ઞન્વત્

૧. જ્ઞાનમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિજ્ઞન્ - પુંલિંગ - જ્ઞન્વત્

૨. જ્ઞાનમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિશ્વન્ - નપું - નામન્વત્
૩. જ્ઞાનમ્ અતિક્રાન્તા - અતિશુની - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્
૧. પ્રિયઃ શ્વા યસ્ય સઃ - પ્રિયશ્વન્ - પુંલિંગ - શ્વન્વત્
૨. પ્રિયઃ શ્વા યસ્ય તદ્ - પ્રિયશ્વન્ - નપું. - નામન્વત્
૩. પ્રિયઃ શ્વા યસ્યાઃ સા - પ્રિયશુની - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્

- અતિશુની-પ્રિયશુની સ્ત્રીલિંગમાં "સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્હીઃ" ૨.૪.૧થી ડી થયો. ડી થવાથી "શ્વન્-યુવન્-મઘોનો..." ૨.૧.૧૦૬થી શ્વન્ ના વ્ નો ઉ થવાથી અતિશુની અને પ્રિયશુની થયું છે.
- અતિશ્વન્ અને પ્રિયશ્વન્ નપું.ના રૂપો અને સાધનિકા નામન્વત્ થશે. પરંતુ પ્ર.દ્વિ.દ્વિ.વ.માં ૨.૧.૧૦૬થી વ્ નો ઉ થશે. બાકીના તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ શ્વન્વત્ રૂપો થશે.
- શુની સ્ત્રીલિંગનાં નદીવત્ રૂપો અને સાધનિકા થશે.
શ્વન્ "સ્ત્રિયાં નૃતોઽસ્વસાદેર્હીઃ" ૨.૪.૧થી
શ્વન્ + ઈ - શ્વન્-યુવન્-મઘોનો... ૨.૧.૧૦૬થી
શુન્ + ઈ = શુની
- શૌવનમ્ - નપું. વનવત્ રૂપો, સાધનિકા થશે.
શ્વન્ + અળ્ - તસ્યેદમ્ ૬.૩.૧૦૬થી
શ્ ઔ વન્ + અળ્ - દ્વારદેઃ ૭.૪.૬થી
શૌવનમ્
- અપ્ - સ્ત્રીલિંગ (બહુવચનમાં જ વપરાય છે.)

બ.વ.

પ્રથમા	આપઃ
દ્વિતીયા	અપઃ
તૃતીયા	અદ્ધિઃ
ચતુર્થી	અદ્ધ્યઃ
પંચમી	અદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	અપામ્
સપ્તમી	અપ્સુ, અપ્સુ
સંબોધન	અપઃ !

(१) आपः प्र.५.व. अप् + जस् (अस्) - अपः १.४.८८थी
 आप् + अस् - सोरुः २.१.७२थी
 आपर् - रः पदान्ते..... १.३.५३थी
 आपः

(२) अपः द्वि.५.व. } अप् + शस् (अस्) } सोरुः २.१.७२थी
 सं.५.व. } अप् + जस् (अस्) }
 अपर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 अपः

(३) अदभिः तृ.५.व. अप् + भिस् - अपोऽदभे २.१.४थी
 अदभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 अदभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 अदभिः

अेज प्रभाशे....अदभ्यः, अदभ्यः ३५ सिद्ध थशे.

(४) अपाम् प्र.५.व. अप् + आम् = अपाम्

(५) अप्सु } सं.५.व. } अप् + सु = अप्सु - शिठ्याद्यस्य... १.३.५८थी
 अप्सु } अप्सु, अप्सु

● परमाश्च ताः आपश्च - परमाप् - स्त्रीलिंग - अप्वत्

१. अपः अतिक्रान्तः - अत्यप् - पुंलिंग }

२. अपः अतिक्रान्ता - अत्यप् - स्त्रीलिंग } ३५ो सरभां थशे.

	अ.व.	द्वि.व.	प्र.व.
प्रथमा	अत्याप्, ब्	अत्यापौ	अत्यापः
द्वितीया	अत्यापम्	अत्यापौ	अत्यपः
तृतीया	अत्यपा	अत्यदभ्याम्	अत्यदभिः
चतुर्थी	अत्यपे	अत्यदभ्याम्	अत्यदभ्यः
पंचमी	अत्यपः	अत्यदभ्याम्	अत्यदभ्यः
षष्ठी	अत्यपः	अत्यपोः	अत्यपाम्
सप्तमी	अत्यपि	अत्यपोः	अत्यप्सु, अत्यप्सु
संबोधन	हे अत्यप्, ब् !	हे अत्यापौ !	हे अत्यापः !

● પહેલા પાંચ રૂપોમાં "અપઃ" ૧.૪.૮૮ થી દીર્ઘ થાય છે.

(૧) અત્યદ્ધ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } અત્યપ્ + ધ્યામ્ - અપોડ્ધમે ૨.૧.૪થી
 ય.દ્વિ.વ. } અત્યદ્ + ધ્યામ્ - અત્યદ્ધ્યામ્
 પં.દ્વિ.વ. }

(૨) અત્યદભિઃ તૃ.બ.વ. અત્યપ્ + ભિસ્ - અપોડ્ધમે ૨.૧.૪થી
 અત્યદભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 અત્યદભિર્ - રઃ પદાન્તેવિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 અત્યદભિઃ

એજ પ્રમાણે.... અત્યદ્ધ્યઃ, અત્યદ્ધ્યઃ, રૂપ સિદ્ધ થશે.

સ.બ.વ. માં "શિદ્યાદ્યસ્ય દ્વિતીયો વા" ૧.૩.૫૮ થી પ્ નો ફ્ પશ્ થાય.
 બાકીના રૂપોની સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

(૩) અપઃ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યપ્ - નપું.

એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.

પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન અત્યબ્,પ્ અત્યપી અત્યમ્પિ,અત્યામ્પિ
 બાકીના રૂપો અત્યપ્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

આ નપું.ના રૂપોમાં પ્રથમા-દ્વિતીયા અને સંબોધનના રૂપો જગત્વત્ થશે. પરંતુ
 બ.વ.માં શિ પ્રત્યય પર છતાં "નિવા" ૧.૪.૮૮થી વિકલ્પે દીર્ઘ થશે.

૧. શોભનાઃ આપઃ યસ્ય સઃ - સ્વપ્ - પુંલિંગ - અત્યપ્વત્

૨. શોભનાઃ આપઃ યસ્ય તદ્ - સ્વપ્ - નપું - અત્યપ્વત્

૩. શોભનાઃ આપઃ યસ્યાઃ સા - સ્વપ્ - સ્ત્રીલિંગ - અત્યપ્વત્

૧. પ્રિયાઃ આપઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયાપ્ - પુંલિંગ - અત્યપ્વત્

૨. પ્રિયાઃ આપઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયાપ્ - નપું - અત્યપ્વત્

૩. પ્રિયાઃ આપઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયાપ્ - સ્ત્રીલિંગ - અત્યપ્વત્

પ્રશામ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ.

પ્રશામ્યતિ ઇતિ ક્ષિપ્ - પ્રશામ્

"અહન્-પઞ્ચમસ્ય ક્ષિ-ક્ષિડતિ" ૪.૧.૧૦૭ થી દીર્ઘ થવાથી પ્રશામ્ થયું.

એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.

પ્રથમા-સંબોધન પ્રશાન્ પ્રશામૌ પ્રશામઃ

દ્વિતીયા પ્રશામમ્ પ્રશામૌ પ્રશામઃ

તૃતીયા	પ્રશામા	પ્રશાન્ધ્યામ્	પ્રશાન્ધિ:
ચતુર્થી	પ્રશામે	પ્રશાન્ધ્યામ્	પ્રશાન્ધ્ય:
પંચમી	પ્રશામ:	પ્રશાન્ધ્યામ્	પ્રશાન્ધ્ય:
ષષ્ઠી	પ્રશામ:	પ્રશામો:	પ્રશામામ્
સપ્તમી	પ્રશામિ	પ્રશામો:	પ્રશાંસુ
(૧) પ્રશાન્	પ્ર.એ.વ. } સં.એ.વ. }	પ્રશામ્+સ્ - દીર્ઘદ્યાબ્ વ્યજ્જનાત્ સે: ૧.૪.૪૫થી પ્રશામ્ - મો નો મ્વોશ્ચ ૨.૧.૬૭થી પ્રશાન્	
(૨) પ્રશાન્ધ્યામ્	તૃ.દ્વિ.વ. } ચ.દ્વિ.વ. } પં.દ્વિ.વ. }	પ્રશામ્ + ધ્યામ્ - મો નો મ્વોશ્ચ ૨.૧.૬૭થી પ્રશાન્ધ્યામ્	
(૩) પ્રશાન્ધિ:	તૃ.બ.વ.	પ્રશામ્ + ધિસ્ - મો નો મ્વોશ્ચ ૨.૧.૬૭થી પ્રશાન્ધિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી પ્રશાન્ધિર્ - ર: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી પ્રશાન્ધિ:	

એજ પ્રમાણે....પ્રશાન્ધ્ય:, પ્રશાન્ધ્ય: રૂપ સિદ્ધ થશે.

(૪) પ્રશાંસુ	સ.બ.વ.	પ્રશામ્+સુ - મો નો મ્વોશ્ચ ૨.૧.૬૭થી પ્રશાન્સુ - શિઙ્ઠેઽનુસ્વાર: ૧.૩.૪૦થી પ્રશાંસુ	

બાકીના રૂપોની સાધનિકા મનુત્વત્ થશે.

પ્રશાન્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન	પ્રશાન્	પ્રશામી	પ્રશામિ

બાકીના રૂપો પુંલિંગ પ્રશામ્વત્ થશે.

(૧) પ્રશાન્	પ્ર.એ.વ. } દ્વિ.એ.વ. } સં.એ.વ. }	પ્રશામ્ + સ્ - અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી પ્રશામ્ - મો નો મ્વોશ્ચ ૨.૧.૬૭થી પ્રશાન્	

દ્વિ.વ.માં ઔ નો ઈ "ઔરી:" ૧.૪.૫૬થી અને બ.વ.માં (જસ્, શસ્) અસ નો ઈ "નપુંસકસ્ય શિ:" ૧.૪.૫૫થી થાય છે.

ગિર્ - સ્ત્રીલિંગ.

ગુણાતિ, ગિરતિ વા ઇતિ ક્ષિપ્ = ગૃ, ઋતાં વિદ્યતીર્ ૪.૪.૧૧૬થી ઇર્ થવાથી ગિર્ શબ્દ બન્યો છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ગી:	ગિરૈ	ગિર:
દ્વિતીયા	ગિરમ્	ગિરૈ	ગિર:
તૃતીયા	ગિરા	ગીર્ધ્યામ્	ગીર્ધિ:
ચતુર્થી	ગિરે	ગીર્ધ્યામ્	ગીર્ધ્ય:
પંચમી	ગિર:	ગીર્ધ્યામ્	ગીર્ધ્ય:
ષષ્ઠી	ગિર:	ગિરો:	ગિરામ્
સપ્તમી	ગિરિ	ગિરો:	ગીર્ષુ
(૧) ગી:	પ્ર.એ.વ. } ગિર્ + સ્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી સં.એ.વ. } ગીર્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્ વ્યજ્જનાત્ સે: ૧.૪.૪૫થી ગીર્ - રુ - પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી ગી:		
(૨) ગીર્ધ્યામ્	તૃ.દ્વિ.વ. } ગિર્ + ધ્યામ્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી ચ.દ્વિ.વ. } ગીર્ધ્યામ્ પં.દ્વિ.વ. }		
(૩) ગીર્ધિ:	તૃ.બ.વ. } ગિર્ + ધિસ્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી ગીર્ધિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી ગીર્ધિર્ - રુ: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી ગીર્ધિ:		
એજ પ્રમાણે....ગીર્ધ્ય:	ગીર્ધ્ય: ૩૫ સિદ્ધ થશે.		
(૪) ગીર્ષુ	સ.બ.વ. } ગિર્ + સુ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી ગીર્સુ - અરો:સુપિ ર: ૧.૩.૫૭થી ગીર્સુ - નામ્યન્તસ્થા કવર્ગાત્... ૨.૩.૧૫થી ગીર્ષુ		

બાકીના રૂપોની સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

● ચાસૌ ગીશ્ચ - પરમગિર્ - સ્ત્રીલિંગ - ગિર્વત્

૧. ગિરમ્ અતિક્રાન્ત: - અતિગિર્ - પુંલિંગ - ગિર્વત્

૨. ગિર્મ્ અતિક્રાન્તા - અતિગિર્ - સ્ત્રીલિંગ - ગિર્વત્

૩. ગિર્મ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિગિર્ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા-સંબોધન	અતિગી:	અતિગિરી	અતિગિરિ
બાકીના રૂપો ગિર્વત્ થશે.			

- (૧) અતિગી: પ્ર.એ.વ. } અતિગિર્ + સ્, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી
 દ્વિ.એ.વ. } અતિગિર્ - પદાન્તે ૨.૧.૬૪થી
 સં.એ.વ. } અતિગિર્ - ર: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 અતિગી:

દ્વિ.વ.માં ઔ નો ઈ "ઔરી:" ૧.૪.૫૬થી અને બ.વ.માં જસ્, શસ્ નો શિ

(૩) "નપુંસકસ્ય શિ:" ૧.૪.૫૫ થી થાય છે.

૧. પ્રિયા ગી: યસ્ય સ: - પ્રિયગિર્ - પુંલિંગ - ગિર્વત્
૨. પ્રિયા ગી: યસ્યા: સા-પ્રિયગિર્ - સ્ત્રીલિંગ - ગિર્વત્
૩. પ્રિયા ગી: યસ્ય તદ્ - પ્રિયગિર્ - નપું. - અતિગિર્વત્

દિવ્ - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	દ્યૌ:	દિવૌ	દિવ:
દ્વિતીયા	દિવમ્	દિવૌ	દિવ:
તૃતીયા	દિવા	દ્યુષ્યામ્	દ્યુષિ:
ચતુર્થી	દિવે	દ્યુષ્યામ્	દ્યુષ્ય:
પંચમી	દિવ:	દ્યુષ્યામ્	દ્યુષ્ય:
ષષ્ઠી	દિવ:	દિવો:	દિવામ્
સપ્તમી	દિવિ	દિવો:	દ્યુષુ

- (૧) દ્યૌ: પ્ર.એ.વ. } દિવ્+સ્ - દિવ ઔ: સૌ ૨.૧.૧૧૭થી
 સં.એ.વ. } દિઔ + સ્ - ઇવળાદિ... ૧.૨.૨૧થી
 દ્યૌ + સ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 દ્યૌર્ - ર: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 દ્યૌ:

१. प्रिया द्यौः यस्य सः - प्रियदिव् - पुंविङ् - दिव्वत्
 २. प्रिया द्यौः यस्याः सा - प्रियदिव् - स्त्रीविङ् दिववत्
 ३. प्रिया द्यौः यस्य तद् - प्रियदिव् - नपुं. - अतिदिव्वत्
 अनडुह - पुंविङ्.

	अ.व.	द्वि.व.	भ.व.
प्रथमा	अनड्वान्	अनड्वाहौ	अनड्वाहः
द्वितीया	अनड्वाहम्	अनड्वाहौ	अनडुहः
तृतीया	अनडुहा	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भिः
चतुर्थी	अनडुहे	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
पंचमी	अनडुहः	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
षष्ठी	अनडुहः	अनडुहोः	अनडुहाम्
सप्तमी	अनडुहि	अनडुहोः	अनडुत्सु अनडुत्सु
संभोधन	हे अनड्वन् !	हे अनड्वाहौ !	हे अनड्वाहः !
(१) अनड्वान्	प्र.अ.व.	अनडुह + स् - अनडुहः सौ १.४.७२थी अनडुह् + स् - वाः शेषे १.४.८२थी अनड्वान् + स् - दीर्घङ्याब्... १.४.४५थी अनड्वान् - पदस्य २.१.८८थी अनड्वान्	
(२) अनड्वाहौ	प्र.द्वि.व. द्वि.द्वि.व. सं.द्वि.व.	अनडुह + औ - वाः शेषे १.४.८२थी अनड्वाहौ	
(३) अनड्वाहः	प्र.भ.व. सं.भ.व.	अनडुह + जस्(अस्) - वाः शेषे १.४.८२थी अनड्वाहस् - सोरुः २.१.७२थी अनड्वाहर् - रः पदान्तेविसर्गस्तयोः १.३.५३थी अनड्वाहः	
(४) अनड्वाहम्	द्वि.अ.व.	अनडुह + अम् - वाः शेषे १.४.८२थी अनड्वाहम्	
(५) अनडुद्भ्याम्	तृ.द्वि.व. च.द्वि.व. पं.द्वि.व.	अनडुह + भ्याम् - संस्-ध्वंस्-कवस्सनडुहोदः २.१.६८थी अनडुद्भ्याम्	

- (૬) અનડુદ્ભિઃ તૃ.બ.વ. અનડુહ+ભિસ્-સંસ્-ધ્વંસ્-ક્વસ્સનડુહોદઃ ૨.૧.૬૮થી
 અનડુદ્ભિસ્ સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 અનડુદ્ભિર્ - ૨: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 અનડુદ્ભિઃ

એજ પ્રમાણે.....અનડુદ્ભ્યઃ, અનડુદ્ભ્યઃ ૩૫ સિદ્ધ થશે.

- (૭) અનડુત્સુ } સ.બ.વ. અનડુહ+સુ-સંસ્-ધ્વંસ્-ક્વસ્સનડુહોદઃ ૨.૧.૬૮થી
 અનડુત્સુ } અનડુદ્+સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦
 અનડુત્સુ - શિટ્યાદ્યસ્ય દ્વિતીયો વા ૧.૩.૫૮થી
 અનડુત્સુ, અનડુત્સુ

- (૮) હે અનડ્વન્ ! સં.એ.વ. અનડુહ + સ્ - અનડુહઃ સૌ ૧.૪.૭૨થી
 અનડુન્હ + સ્ - ઉત્તોઽનડુચ્ચતુરો વઃ ૧.૪.૮૧થી
 અનડ્વન્હ + સ્ - દીર્ઘઙ્ યાઙ્... ૧.૪.૪૫થી
 અનડ્વન્હ - પદસ્ય ૨.૧.૮૮થી
 અનડ્વન્ !

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

અનડુહી - સ્ત્રીલિંગ અનડુહ શબ્દને. "ગૌરાદિभ्यો મુખ્યાન્હીઃ" ૨.૪.૧૮થી
 હી ધ્વાથી અનહુહી શબ્દ બન્યો. તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો
 નદીવત્ થશે. કોઈક અનડ્વાહી પણ માને છે.

- પરમશ્ચાસૌ અનડ્વાન્ ચ - પરમાનડુહ - પુંલિંગ - અનડુહવત્
 ૧. અનડ્વાહમ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યનડુહ - પુંલિંગ - અનડુહવત્
 ૨. અનડ્વાહમ્ અતિક્રાન્તા - અત્યનડુહી - સ્ત્રીલિંગ - નદીવત્
 ૩. અનડ્વાહમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યનડુહ - નપું. - જગત્વત્
 ૧. પ્રિયાઃ અનડ્વાહઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયાનડુહ - પુંલિંગ - અનડુહવત્
 ૨. પ્રિયાઃ અનડ્વાહઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયાનડુહી - સ્ત્રી નદીવત્
 ૩. પ્રિયાઃ અનડ્વાહઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયાનડુહ - નપું. - જગત્વત્
 ૧. પ્રિયઃ અનડ્વાન્ યસ્ય સઃ - પ્રિયાનડુત્કઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
 ૨. પ્રિયઃ અનડ્વાન્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયાનડુત્કા - સ્ત્રીલિંગ માલાવત્
 ૩. પ્રિયઃ અનડ્વાન્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયાનડુત્કમ્ - નપું. - વનવત્
- બહુપ્રીટી સમાસ એ.વ.માં હોય ત્યારે "પુમનડુત્રૌ-પયો-લક્ષ્મ્યા એકત્વે"
 ૭.૩.૧૭૩ થી કચ્ ઉમેરાય છે.

પર્ણગુહ - પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ (પર્ણાનિ ગૂહતિ ઇતિ ક્લિષ્ = પર્ણગુહ)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	પર્ણઘુદ્ ડ	પર્ણગુહૌ	પર્ણગુહઃ
દ્વિતીયા	પર્ણગુહમ્	પર્ણગુહૌ	પર્ણગુહઃ
તૃતીયા	પર્ણગુહા	પર્ણઘુદ્ભ્યામ્	પર્ણઘુદ્ભિઃ
ચતુર્થી	પર્ણગુહે	પર્ણઘુદ્ભ્યામ્	પર્ણઘુદ્ભ્યઃ
પંચમી	પર્ણગુહઃ	પર્ણઘુદ્ભ્યામ્	પર્ણઘુદ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	પર્ણગુહઃ	પર્ણગુહોઃ	પર્ણગુહામ્
સપ્તમી	પર્ણગુહિ	પર્ણગુહોઃ	પર્ણઘુદ્સુ, પર્ણઘુદ્સુ

(૧) પર્ણઘુદ્ } પ્ર.એ.વ. } પર્ણગુહ + સ્ - હો ઘુદ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 પર્ણઘુદ્ } સં.એ.વ. } પર્ણગુદ્ + સ્ - ગ-ઙ-દ-બાદેશ્ચતુર્થા... ૨.૧.૭૭થી
 પર્ણઘુદ્ + સ્ - દીર્ઘં યાવ્ વ્યજ્જનાત્ સેઃ ૧.૪.૪૫થી
 પર્ણઘુદ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 પર્ણઘુદ્ - વિગમે વા ૧.૩.૫૧થી
 પર્ણઘુદ્, પર્ણઘુદ્

(૨) પર્ણઘુદ્ભ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. } પર્ણગુહ + ભ્યામ્ - હો ઘુદ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 ય.દ્વિ.વ. } પર્ણગુદ્ + ભ્યામ્ - ગ-ઙ-દ-બાદેશ્ચતુર્થા... ૨.૧.૭૭થી
 પં.દ્વિ.વ. } પર્ણઘુદ્ + ભ્યામ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 પર્ણઘુદ્ભ્યામ્

(૩) પર્ણઘુદ્ભિઃ } તૃ.બ.વ. } પર્ણગુહ + ભિસ્ - હો ઘુદ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 પર્ણગુદ્ + ભિસ્ - ગ-ઙ-દ-બાદેશ્ચતુર્થા... ૨.૧.૭૭થી
 પર્ણઘુદ્ભિસ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 પર્ણઘુદ્ભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 પર્ણઘુદ્ભિર્ - ણ પદાન્તેવિસર્ગસ્તયોઃ ૧.૩.૫૩થી
 પર્ણઘુદ્ભિઃ

એજ પ્રમાણે....પર્ણઘુદ્ભ્યઃ, પર્ણઘુદ્ભ્યઃ ૩૫ સિદ્ધ થશે.

(૪) પર્ણઘુદ્સુ } સ.બ.વ. } પર્ણગુહ + સુ - હો ઘુદ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 પર્ણઘુદ્સુ } પર્ણગુદ્ + સુ - ગ-ઙ-દ-બાદેશ્ચતુર્થા... ૨.૧.૭૭થી
 પર્ણઘુદ્ + સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
 પર્ણઘુદ્સુ - શિટ્યાદ્યસ્ય દ્વિતીયો વા ૧.૩.૫૮થી
 પર્ણઘુદ્સુ, પર્ણઘુદ્સુ

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

પર્ણગુહ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	પર્ણઘુદ્ ડ	પર્ણગુહી	પર્ણગુંહિ

નપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં પુંલિંગ પર્ણગુહ પ્રમાણે સાધનિકા થશે. પણ સિ અને અમ્ નો લુપ્ "અનતો લુપ્" ૧.૪.૫૮થી થશે. પર્ણઘુદ્ ડ.

પ્ર.દ્વિ.સં.દ્વિ.વ.માં ઔરી: ૧.૪.૫૬થી ઔ નો ઈ થશે. પર્ણગુહી.

પ્ર.દ્વિ.સં.બ.વ.માં "નપુંસકસ્ય શિ:" ૧.૪.૫૫થી જસ્-શસ્ નો ઈ થશે અને "ઘુતંપ્રાક્" ૧.૪.૬૬થી ન્ ઉમેરાશે તે ન્ નો 'શિડ્ઢેઠ્ઠુસ્વાર:' ૧.૩.૪૦થી અનુસ્વાર થશે. પર્ણગુંહિ

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ પર્ણગુહવત્ થશે.

તુળિડમ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ.

તુળિડમ્ આચ્છે-તુળિડમ્-ળિજ્જહુલં નામ્: કૃગાદિષુ ૩.૪.૪૨થી (ળિજ્)ઇ થશે. તુળિડમયતિ ઇતિ ક્વિપ્ = તુળિડમ્ય-ક્વિપ્"૫.૧.૧૪૮થી ક્વિપ્ થયો. "યોઽશિતિ" ૪.૩.૮૦થી ય્ નો લોપ થવાથી તુળિડમ થયું. "અત:" ૪.૩.૮૨થી અ નો લોપ થવાથી તુળિડમ્ શબ્દ બન્યો.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	તુળિડપ્, બ્	તુળિડમૌ	તુળિડમ્:
દ્વિતીયા	તુળિડમ્	તુળિડમૌ	તુળિડમ્:
તૃતીયા	તુળિડમા	તુળિડમ્યામ્	તુળિડમ્ભિ:
ચતુર્થી	તુળિડમે	તુળિડમ્યામ્	તુળિડમ્ભ્ય:
પંચમી	તુળિડમ્:	તુળિડમ્યામ્	તુળિડમ્ભ્ય:
ષષ્ઠી	તુળિડમ્:	તુળિડમ્ભો:	તુળિડમ્ભામ્
સપ્તમી	તુળિડમ્ભિ	તુળિડમ્ભો:	તુળિડમ્ભ્યુ, તુળિડમ્ભ્યુ

- (૧) તુળિડપ્ } પ્ર.એ.વ. } તુળિડમ્+સ્ - ગ-ડ-દ-બાદેશ્ચતુર્થા... ૨.૧.૭૭થી
તુળિડબ્ } સં.એ.વ. } તુળિડમ્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
તુળિડમ્ - ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
તુળિડબ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
તુળિડપ્, તુળિડબ્

- (૨) તુળિડમ્ભ્યામ્ તૃ.દ્વિ.વ. } તુળિડમ્ + મ્યામ્ - ગ-ડ-દ-બાદે... ૨.૧.૭૭થી
ચ.દ્વિ.વ. } તુળિડમ્ + મ્યામ્ - ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
પં.દ્વિ.વ. } તુળિડમ્ભ્યામ્

- (૩) તુણ્ઢિભ્મિઃ તુ.બ.વ. તુણ્ઢિભ્ + મિસ્ - ગ-ડ-દ-બાદે... ૨.૧.૭૭થી
 તુણ્ઢિભ્ + મિસ્ - ઘુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 તુણ્ઢિભ્મિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 તુણ્ઢિભ્મિર્ - રઃપદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 તુણ્ઢિભ્મિઃ

એજ પ્રમાણે...તુણ્ઢિભ્યઃ, તુણ્ઢિભ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૪) તુણ્ઢિભ્મ્ } સ.બ.વ. તુણ્ઢિભ્ + સુ - ગ-ડ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 તુણ્ઢિભ્મ્ } તુણ્ઢિભ્ + સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
 તુણ્ઢિભ્મ્ - શિદ્યાદ્યસ્ય... ૧.૩.૫૮થી
 તુણ્ઢિભ્મ્, તુણ્ઢિભ્મ્

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

તુણ્ઢિભ્ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	તુણ્ઢિભ્, બ્	તુણ્ઢિભ્મી	તુણ્ઢિભ્મિ
- નપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં પુંલિંગ તુણ્ઢિભ્વત્ થશે. પરંતુ સિ નો લોપ"અનતો
 ભુપ"૧.૪.૫૮થી થશે. તુણ્ઢિભ્, બ્
 પ્ર.દ્વિ.સં.દ્વિ.વમાં "ઔરીઃ" ૧.૪.૫૬થી ઔ નો ઈ થશે. તુણ્ઢિભ્મી
 પ્ર.દ્વિ.સં.બ.વ.માં "નપુંસકસ્ય શિઃ"૧.૪.૫૫થી જસ્-શસ્ નો ઈ થશે.
 "ઘુટંપ્રાક્" ૧.૪.૬૬થી ઘુટ્ ની પૂર્વે ન્ ઉમેરાશે તે ન્ નો મ્માં ઘુટ્વર્ગે..૧.૩.૩૮થી
 મ્ થશે. તુણ્ઢિભ્મિ

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા તુણ્ઢિભ્ પુંલિંગવત્ થશે.

ગર્દભ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ

ગર્દભ્મ્ આચટે = ગર્દભિ - ગર્દભયતિ ઇતિ ક્રિપ્ - ગર્દભ્

ગર્દભ્ શબ્દ તુણ્ઢિભ્વત્ જાણવો

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ગર્દભ્, બ્	ગર્દભૌ	ગર્દભઃ
દ્વિતીયા	ગર્દભમ્	ગર્દભૌ	ગર્દભઃ
તૃતીયા	ગર્દભા	ગર્દભ્યામ્	ગર્દભ્મિઃ
ચતુર્થી	ગર્દભે	ગર્દભ્યામ્	ગર્દભ્યઃ

પંચમી	ગર્દભ:	ગર્દભ્યામ્	ગર્દભ્ય:
૫છી	ગર્દભ:	ગર્દભો:	ગર્દભામ્
સપ્તમી	ગર્દભિ	ગર્દભો:	ગર્દભ્સુ, ગર્દભ્સુ

(૧) ગર્દભ્ } પ્ર.એ.વ. } ગર્દભ્ + સ્ - ગ-હ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ગર્દભ્ } સં.એ.વ. } ગર્દભ્+સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
 ગર્દભ્ - ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 ગર્દભ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
 ગર્દભ્, ગર્દભ્

(૨) ગર્દભ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. } ગર્દભ્ + ધ્યામ્ - ગ-હ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ચ.દ્વિ.વ. } ગર્દભ્ + ધ્યામ્ - ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 પં.દ્વિ.વ. } ગર્દભ્યામ્

(૩) ગર્દભ્ભિ: } તૃ.બ.વ. } ગર્દભ્ + ભિસ્ - ગ-હ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ગર્દભ્ + ભિસ્ - ઘુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 ગર્દભ્ભિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 ગર્દભ્ભિર્ - ર: પદાન્તેવિસર્ગસ્તયો: ૧.૩.૫૩થી
 ગર્દભ્ભિ:

એજ પ્રમાણે.....ગર્દભ્ય:, ગર્દભ્ય: રૂપ સિદ્ધ થશે.

(૪) ગર્દભ્સુ } સ.બ.વ. } ગર્દભ્ + સુ - ગ-હ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ગર્દભ્સુ } ગર્દભ્ + સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટ: ૧.૩.૫૦થી
 ગર્દભ્સુ - શિટ્યાદ્યસ્ય... ૧.૩.૫૮થી
 ગર્દભ્સુ, ગર્દભ્સુ.

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

ગર્દભ્ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	ગર્દભ્, બ્	ગર્દભી	ગર્દભ્મિ

નપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં. ના રૂપોની સાધનિકા તુળિંદ્વિ પ્રમાણે જાણવી બાકીના રૂપો અને સાધનિકા ગર્દભ્ પુંલિંગવત્ થશે.

અહીં ગર્દભ્ શબ્દમાં ર્ ની પછી રહેલો દ્ અથવા જ્યાં ઘ્ થયો છે તે “હાદર્હ-સ્વરસ્યાઽનુનવા” ૧.૩.૩૧થી દ્વિત્વ થશે તેથી ગર્દભ્ કે ગર્દભ્ બનીને પણ રૂપો

થશે. જ્યારે ઘ દ્વિત્વ થશે ત્યારે “તૃતીયસ્તૃતીય” ૧.૩.૪૮થી પૂર્વના ઘ નો દ થવાથી ગર્દભ બને છે.

ધર્મબુધ્ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ (ધર્મ્ બોધતિ ઇતિ ક્રિપ્ - ધર્મ્બુધ્)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ધર્મ્બુત્, દ,	ધર્મ્બુધૌ	ધર્મ્બુઘઃ
દ્વિતીયા	ધર્મ્બુધમ્	ધર્મ્બુધૌ	ધર્મ્બુઘઃ
તૃતીયા	ધર્મ્બુધા	ધર્મ્બુદ્ધ્યામ્	ધર્મ્બુદ્ધિઃ
ચતુર્થી	ધર્મ્બુધે	ધર્મ્બુદ્ધ્યામ્	ધર્મ્બુદ્ધ્યઃ
પંચમી	ધર્મ્બુઘઃ	ધર્મ્બુદ્ધ્યામ્	ધર્મ્બુદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	ધર્મ્બુઘઃ	ધર્મ્બુધોઃ	ધર્મ્બુધામ્
સપ્તમી	ધર્મ્બુધિ	ધર્મ્બુધોઃ	ધર્મ્બુત્સુ

- (૧) ધર્મ્બુત્ } પ્ર.એ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + સ્ - ગ-ડ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ધર્મ્બુદ્ } સં.એ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
 ધર્મ્બુધ્ - ધુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 ધર્મ્બુદ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
 ધર્મ્બુત્, ધર્મ્બુદ્

- (૨) ધર્મ્બુદ્ધ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + ધ્યામ્ - ગ-ડ-દ-બાદે.. ૨.૧.૭૭થી
 ય.દ્વિ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + ધ્યામ્ - ધુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 પં.દ્વિ.વ. } ધર્મ્બુદ્ધ્યામ્

- (૩) ધર્મ્બુદ્ધિઃ } તૃ.બ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + ધિસ્ - ગ-ડ-દ-બાદે... ૨.૧.૭૭થી
 ધર્મ્બુધ્ + ધિસ્ - ધુટસ્તૃતીયઃ ૨.૧.૭૬થી
 ધર્મ્બુદ્ધિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 ધર્મ્બુદ્ધિસ્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 ધર્મ્બુદ્ધિઃ

એજ પ્રમાણે..... ધર્મ્બુદ્ધ્યઃ, ધર્મ્બુદ્ધ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૪) ધર્મ્બુત્સુ } સ.એ.વ. } ધર્મ્બુધ્ + સુ - ગ-ડ-દ-બાદે... ૨.૧.૭૭થી
 ધર્મ્બુધ્ + સુ - અષોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
 ધર્મ્બુત્સુ, ધર્મ્બુત્સુ પશ્ચ થાય.

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

ધર્મબુધ્ - નંપું.

એ.વ. દ્વિ.વ. બ.વ.
 પ્ર.દ્વિ.સં. ધર્મભુત, દ ધર્મબુધી ધર્મબુન્ધિ
 નંપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં ધર્મબુધ્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે. પરંતુ સિ નો લોપ
 “અનતો લુપ્” ૧.૪.૫૯થી થશે. ધર્મભુત, દ
 પ્ર.દ્વિ.સં.દ્વિ.વ.માં “ઔરી:” ૧.૪.૫૬થી ઔ નો ઈ થશે. ધર્મબુધી.
 પ્ર.દ્વિ.સં.બ.વ.માં “નપુંસકસ્ય શિ:” ૧.૪.૫૫થી જસ્-શસ્ નો ઇ થશે. “ધુતંપ્રાક્”
 ૧.૪.૬૬થી ધુટ્ ની પૂર્વે ન્ ઉમેરાશે તે ન્ નો “મ્નાં ધુટ્વર્ગે...” ૧.૩.૩૯થી ન્ જ રહેશે
 ધર્મબુન્ધિ

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા ધર્મબુધ્ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

મધુલિહ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ. (મધુ લેઢિ ઇતિ ક્વિપ્ - મધુલિહ)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	મધુલિટ્ઙ	મધુલિહૌ	મધુલિહ:
દ્વિતીયા	મધુલિહમ્	મધુલિહૌ	મધુલિહ:
તૃતીયા	મધુલિહા	મધુલિહ્મ્યામ્	મધુલિહ્ભિ:
ચતુર્થી	મધુલિહે	મધુલિહ્મ્યામ્	મધુલિહ્મ્ય:
પંચમી	મધુલિહ:	મધુલિહ્મ્યામ્	મધુલિહ્મ્ય:
ષષ્ઠી	મધુલિહ:	મધુલિહો:	મધુલિહામ્
સપ્તમી	મધુલિહિ	મધુલિહો:	મધુલિટ્સુ, મધુલિટ્સુ

(૧) મધુલિટ્ } પ્ર.એ.વ. } મધુલિહ + સ્ - હો ધુટ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 મધુલિઙ } સં.એ.વ. } મધુલિટ્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
 મધુલિટ્ - ધુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 મધુલિઙ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
 મધુલિટ્, મધુલિઙ

(૨) મધુલિહ્મ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. } મધુલિહ + મ્યામ્ - હો ધુટ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 ચ.દ્વિ.વ. } મધુલિટ્ + મ્યામ્ - ધુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 પં.દ્વિ.વ. } મધુલિહ્મ્યામ્

(૩) મધુલિહ્ભિ: તૃ.બ.વ. મધુલિહ + ભિસ્ - હો ધુટ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 મધુલિહ્ભિસ્ - ધુટસ્તૃતીય: ૨.૧.૭૬થી
 મધુલિહ્ભિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 મધુલિહ્ભિર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 મધુલિહ્ભિ:

એજ પ્રમાણે મધુલિઙ્ઘ્યઃ, મધુલિઙ્ઘ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૪) મધુલિદસુ } સ.બ.વ. મધુલિહ+સુ - હો ધુટ્-પદાન્તે ૨.૧.૮૨થી
 મધુલિદસુ } મધુલિદ + સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
 મધુલિદસુ - શિદ્યાદ્યસ્ય દ્વિતીયો વા ૧.૩.૫૮થી
 મધુલિદસુ, મધુલિદસુ,

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

મધુલિહ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	મધુલિદ્	મધુલિહી	મધુલિહિ
નપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં મધુલિહ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે પરંતુ સિ નો લોપ			
"અનતો લુપ્" ૧.૪.૫૮થી થશે મધુલિદ્	ઇ		
પ્ર.દ્વિ.સં.દ્વિ.વ.માં "ઔરીઃ" ૧.૪.૫૬થી ઔ નો ઈ થશે મધુલિહી.			
પ્ર.દ્વિ.સં.બ.વ.માં "નપુંસકસ્ય શિઃ" ૧.૪.૫૫થી જસ્-શસ્ નો ઈ થશે.			
"ઘુટાંપ્રાક્" ૧.૪.૬૬થી ધુટ્ ની પૂર્વે ન્ નો આગમ થશે. તે ન્ નો "શિદ્ઘેઽનુસ્વારઃ"			
૧.૩.૪૦થી હ પર છતાં અનુસ્વાર થશે. મધુલિંહિ			

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા મધુલિહ પુંલિંગ પ્રમાણે થશે.

ગોદુહ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ. (ગાં દોગ્ધિ ઇતિ ક્ષિપ્ - ગોદુહ)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	ગોધુક્, ગ્	ગોદુહૌ	ગોદુહઃ
દ્વિતીયા	ગોદુહમ્	ગોદુહૌ	ગોદુહઃ
તૃતીયા	ગોદુહા	ગોધુગ્ભ્યામ્	ગોધુગ્ભિઃ
ચતુર્થી	ગોદુહે	ગોધુગ્ભ્યામ્	ગોધુગ્ભ્યઃ
પંચમી	ગોદુહઃ	ગોધુગ્ભ્યામ્	ગોધુગ્ભ્યઃ
૬ઠી	ગોદુહઃ	ગોદુહોઃ	ગોદુહામ્
સપ્તમી	ગોદુહિ	ગોદુહોઃ	ગોધુક્ષુ, ગોધુક્ષ્

- (૧) ગોધુક્ } પ્ર.એ.વ. } ગોદુહ + સ્ - भ्वादेर्ददर्घः ૨.૧.૮૩થી
 ગોધુગ્ } સં.એ.વ. } ગોદુઘ્ + સ્ - ग-ङ-दबादे.. ૨.૧.૭૭થી
 ગોધુઘ્ + સ્ - दीर्घङ् याब.. ૧.૪.૪૫થી
 ગોધુઘ્ - घुट्स्त्वृतीयः ૨.૧.૭૬થી
 ગોધુગ્ - विरामे वा ૧.૩.૫૧થી
 ગોધુક્, ગોધુગ્

उपानह - श्रीबिंभ (उपनहति इति क्तिप् = उपानह)

અહીં ગતિ-કારકસ્ય-નહિ.... ૩.૨.૮૫થી ક્વિવન્ત નહ (ઉત્તર૫૬માં હોવાથી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થયો છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	उपानत्, द	उपानहौ	उपानहः
દ્વિતીયા	उपानहम्	उपानहौ	उपानहः
તૃતીયા	उपानहा	उपानद्भ्याम्	उपानद्भिः
ચતુર્થી	उपानहे	उपानद्भ्याम्	उपानद्भ्यः
પંચમી	उपानहः	उपानद्भ्याम्	उपानद्भ्यः
ષષ્ઠી	उपानहः	उपानहोः	उपानहाम्
સપ્તમી	उपानहि	उपानहोः	उपानत्सु, उपानत्सु
(૧) उपानत् } उपानद् }	પ્ર.એ.વ. } સં.એ.વ. }	उपानह + स् - नहाहोर्ध-तौ ૨.૧.૮૫થી उपानद् + स् - दीर्घङ्याब्..... ૧.૪.૪૫થી उपानद् - धुटस्तृतीयः ૨.૧.૭૬થી उपानद् - विरामे वा ૧.૩.૫૧થી उपानत्, उपानद्	
(૨) उपानद्भ्याम्	તૃ.દ્વિ.વ. } ચ.દ્વિ.વ. } પં.દ્વિ.વ. }	उपानह + भ्याम् - नहाहोर्ध-तौ ૨.૧.૮૫થી उपानद् + भ्याम् - धुटस्तृतीयः ૨.૧.૭૬થી उपानद्भ्याम्	
(૩) उपानद्भिः	તૃ.બ.વ.	उपानह + भिस् - नहाहोर्ध-तौ ૨.૧.૮૫થી उपानद्भिस् - धुटस्तृतीयः ૨.૧.૭૬થી उपानद्भिस् - सोरुः ૨.૧.૭૨થી उपानद्भिर् - रः पदान्ते... ૧.૩.૫૩થી उपानद्भिः	

એજ પ્રમાણે..... ઉપાનદ્ભ્યઃ, ઉપાનદ્ભ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

(૪) उपानत्सु } उपानत्सु }	સ.બ.વ.	उपानह + सु - नहाहोर्ध-तौ ૨.૧.૮૫થી उपानद् + सु - अघोषे प्रथमोऽशितः ૧.૩.૫૦થી उपानत्सु - शिट्याद्यस्य... ૧.૩.૫૮થી उपानत्सु, उपानत्सु	

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

- 'પરમા ચ સા ઉપાનદ ચ - પરમોપાનહ - સ્ત્રીલિંગ - ઉપાનહવત્
૧. ઉપાનહમ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યુપાનહ - પુંલિંગ - ઉપાનહવત્
 ૨. ઉપાનહમ્ અતિક્રાન્તા - અત્યુપાનહ - સ્ત્રીલિંગ - ઉપાનહવત્
 ૩. ઉપાનહમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યુપાનહ - નપું. - મધુલિહવત્
પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં ઉપાનહ સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે થશે. બાકીની સાધનિકા
મધુલિહ પ્રમાણે થશે. તૃ.એ.વ.થી ઉપાનહ સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે થશે.
 ૧. પ્રિયા ઉપાનદ યસ્ય સઃ - પ્રિયોપાનત્કઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
 ૨. પ્રિયા ઉપાનદ યસ્યાઃ સા - પ્રિયોપાનત્કા - સ્ત્રીલિંગ માલાવત્
 ૩. પ્રિયા ઉપાનદ યસ્ય તદ્ - પ્રિયોપાનત્કમ્ - નપું. - વનવત્
- "દધ્યુરઃ-સર્પિર્મધૂપાનચ્છાલેઃ" ૭.૩.૧૭૨થી બહુદ્રીહી સમાસમાં કચ્ પ્રત્યય

થયો છે.

સાધુલસ્જ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ. (સાધુમ્ લજ્જતિ ઇતિ વિવપ્ - સાધુલસ્જ)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	સાધુલક્, ગ્	સાધુલજ્જૌ	સાધુલજ્જઃ
દ્વિતીયા	સાધુલજ્જમ્	સાધુલજ્જૌ	સાધુલજ્જઃ
તૃતીયા	સાધુલજ્જા	સાધુલગ્ધ્યામ્	સાધુલગ્ધિઃ
ચતુર્થી	સાધુલજ્જે	સાધુલગ્ધ્યામ્	સાધુલગ્ધ્યઃ
પંચમી	સાધુલજ્જઃ	સાધુલગ્ધ્યામ્	સાધુલગ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	સાધુલજ્જઃ	સાધુલજ્જોઃ	સાધુલજ્જામ્
સપ્તમી	સાધુલજ્જિ	સાધુલજ્જોઃ	સાધુલજ્જુ, સાધુલજ્જુ

- (૧) સાધુલક્ } પ્ર.એ.વ. } સાધુલસ્જ + સ્ - સંયોગસ્યાદૌ.... ૨.૧.૮૮થી
સાધુલગ્ } સં.એ.વ. } સાધુલજ્ + સ્ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
સાધુલગ્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
સાધુલગ્ - વિરામે વા ૧.૩.૫૧થી
સાધુલક્, સાધુલગ્

- (૨) સાધુલજ્જૌ } પ્ર.દ્વિ.વ. } સાધુલસ્જ + ઔ - સસ્ય-શ-ઘૌ ૧.૩.૬૧થી
} દ્વિ.દ્વિ.વ. } સાધુલજ્જ + ઔ - તૃતીયસ્તૃતીય.. ૧.૩.૪૯થી
} સં.દ્વિ.વ. } સાધુલજ્જૌ

એજ પ્રમાણે સાધુલજ્જમ્, સાધુલજ્જા, સાધુલજ્જે, સાધુલજ્જામ્, સાધુલજ્જિ રૂપ
સિદ્ધ થશે.

- (૩) સાધુલજ્જઃ } પ્ર.બ.વ. સાધુલસ્જ્ + જસ્
 સાધુલજ્જોઃ } દ્વિ.બ.વ. સાધુલસ્જ્ + શસ્
 પં.એ.વ. સાધુલસ્જ્ + ડસિ સસ્યશ-ષૌ-૧.૩.૬૧થી
 ૫.એ.વ. સાધુલસ્જ્ + ડસ્
 ૫.દ્વિ.વ. સાધુલસ્જ્ + ઓસ્
 સ.દ્વિ.વ. સાધુલસ્જ્ + ઓસ્

સાધુલશ્જ્+અસ્, ઓસ્ - તૃતીયસ્તૃતીયઃ... ૧.૩.૪૯થી
 સાધુલજ્જસ્, સાધુલજ્જોસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 સાધુલજ્જઃ, સાધુલજ્જોર્ - રઃ પદાન્તે.. ૧.૩.૫૩થી
 સાધુલજ્જઃ, સાધુલજ્જોઃ

- (૪) સાધુલગ્ધ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. સાધુલસ્જ્ + ધ્યામ્ - સંયોગસ્યાદૌ..... ૨.૧.૮૮થી
 ૨.દ્વિ.વ. સાધુલજ્ + ધ્યામ્ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 પં.દ્વિ.વ. સાધુલગ્ધ્યામ્

- (૫) સાધુલગ્મિઃ } તૃ.બ.વ. સાધુલસ્જ્ + મિસ્ - સંયોગસ્યાદૌ... ૨.૧.૮૮થી
 સાધુલજ્ + મિસ્ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 સાધુલગ્મિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 સાધુલગ્મિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 સાધુલગ્મિઃ

એજ પ્રમાણે.....સાધુલગ્મ્યઃ, સાધુલગ્મ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૬) સાધુલક્ષુ } સ.બ.વ. સાધુલસ્જ્ + સુ - સંયોગસ્યાદૌ.... ૨.૧.૮૮થી
 સાધુલલ્ખુ } સાધુલજ્ + સુ - ચ-જઃ ક-ગમ્ ૨.૧.૮૬થી
 સાધુલગ્+સુ - અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ ૧.૩.૫૦થી
 સાધુલક્સુ - નામ્યન્તસ્થા.. ૨.૩.૧૫થી
 સાધુલક્ષુ = સાધુલક્ષુ - શિદ્યાદ્યસ્ય.. ૧.૩.૫૯થી
 સાધુલલ્ખુ સાધુલલ્ખુ

સાધુલસ્જ્ - નપું.

એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	સાધુલક્, ગ,	સાધુલજ્જી સાધુલજ્જિજ

નપું.માં પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં પુંલિંગ સાધુલસ્જવત્ થશે. પરંતુ સિ નો લોપ
“અતો લુપ્” ૧.૪.૫૯થી થશે સાધુલક્, ગ

પ્ર.દ્વિ.સં.દ્વિ.વ.માં સાધુલજ્જૌવત્ થશે પણ ઔ નો “ઔરીઃ” ૧.૪.૫૬થી ઈ
થશે. સાધુલજ્જી

પ્ર.દ્વિ.સં.બ.વ.માં સ્ નો શ્ અને શ્ નો જ્ ઉપર પ્રભાસે થશે. જસ્-શસ્-નો
‘નપુંસકસ્ય શિઃ’ ૧.૪.૫૫થી ઈ થશે. “ઘટાંપ્રાક્” ૧.૪.૬૬થી ઘુટ્ એવા જ્ ની
પૂર્વે ન્ નો આગમ થશે તે ન્ નો “મ્નાં ઘુટ્વર્ગે...” ૧.૩.૩૯થી જ્ ના યોગમાં જ્
થશે. સાધુલજ્જિજ્

બાકીના રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ સાધુલસ્જવત્ થશે.

દ્વિપદ - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ. (દ્વૌ પાદૌ यस્ય સઃ - દ્વિપદ)

સુસંખ્યાત્... ૭.૩.૧૫૦ થી બહુવ્રીહિ સમાસમાં પાદ નો પાદ થાય છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-સંબોધન	દ્વિપાત્, દ્	દ્વિપાદૌ	દ્વિપાદઃ
દ્વિતીયા	દ્વિપાદમ્	દ્વિપાદૌ	દ્વિપદઃ
તૃતીયા	દ્વિપદા	દ્વિપાદ્ભ્યામ્	દ્વિપાદ્ભિઃ
ચતુર્થી	દ્વિપદે	દ્વિપાદ્ભ્યામ્	દ્વિપાદ્ભ્યઃ
પંચમી	દ્વિપદઃ	દ્વિપાદ્ભ્યામ્	દ્વિપાદ્ભ્યઃ
૧૬ી	દ્વિપદઃ	દ્વિપદોઃ	દ્વિપદામ્
સપ્તમી	દ્વિપદિ	દ્વિપદોઃ	દ્વિપાત્સુ, દ્વિપાથ્સુ

(૧) દ્વિપાત્ } પ્ર.એ.વ. } દ્વિપાદ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી
દ્વિપાદ્ } સં.એ.વ. } દ્વિપાદ - વિગમે વા ૧.૩.૫૧થી

(૨) દ્વિપદઃ } દ્વિ.બ.વ. } દ્વિપાદ + શસ્ }
દ્વિપદોઃ } પં.એ.વ. } દ્વિપાદ + ડસિ } ય સ્વરે પાદઃ... ૨.૧.૧૦૨થી
૫.એ.વ. } દ્વિપાદ + ડસ્ }
૫.દ્વિ.વ. } દ્વિપાદ + ઓસ્ }
૬.દ્વિ.વ. } દ્વિપાદ + ઓસ્ }

દ્વિપદ્ + અસ્ = દ્વિપદસ્ . } સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી

દ્વિપદ્ + ઓસ્ = દ્વિપદોસ્ }

દ્વિપદર્ - દ્વિપદોર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

દ્વિપદઃ, દ્વિપદોઃ

	अ.व.	द्वि.व.	अ.व.
प्रथमा	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
द्वितीया	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्
तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
चतुर्थी	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पंचमी	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

(१) सर्वः प्र.अ.व. सर्व+स= सर्वस् - सौरः २.१.७२थी
सर्व - रः पदान्ते... १.३.५३थी
सर्वः

(२) सर्वौ प्र.द्वि.व. } सर्व + औ ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः १.२.१२थी
द्वि.द्वि.व. } सर्वौ

- (३) सर्वे प्र.भ.व. सर्व + अस् (जस्) जस इः १.३.८थी
सर्व + इ - अवर्णस्ये... १.२.६थी
सर्वे
- (४) सर्वम् द्वि.भ.व. सर्व + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी
सर्व + म् = सर्वम्
- (५) सर्वान् द्वि.भ.व. सर्व + शस् (अस्) - शसोऽता सश्च... १.४.४८थी
सर्वान्
- (६) सर्वेण तृ.भ.व. सर्व + आ - टाडसोरि स्यौ १.४.५थी
सर्व + इन - अवर्णस्ये.... १.२.६थी
सर्वेन - र-वृवर्णा... २.३.६३थी
सर्वेण
- (७) सर्वाभ्याम् तृ.द्वि.व. } सर्व + भ्याम् - अत आः स्यादौ... १.४.१थी
य.द्वि.व. } सर्वाभ्याम्
पं.द्वि.व. }
- (८) सर्वैः तृ.भ.व. सर्व + भिस् - भिस् ऐस् १.४.२थी
सर्व + ऐस् - ऐदौत् सन्ध्यक्षैः १.२.१२थी
सर्वैस् - सोरुः २.१.७२थी
सर्वैर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
सर्वैः
- (९) सर्वस्मै } य.भ.व. } सर्व + डे } सर्वादिः स्मै स्मातौ १.४.७थी
सर्वस्मात् } पं.भ.व. } सर्व + डसि }
- (१०) सर्वेभ्यः य.भ.व. } सर्व + भ्यस् - एद् बहुस्मोसि १.४.४थी
पं.भ.व. } सर्वेभ्यस् - सोरुः २.१.७२थी
सर्वेभ्यर् - रः पदान्ते.... १.३.५३थी
सर्वेभ्यः
- (११) सर्वस्य य.भ.व. सर्व + डस् - टाडसोरि स्यौ १.४.५थी
सर्व + स्य = सर्वस्य

- (१२) सर्वयोः ५.द्वि.१. } सर्व + ओस् - एद् बहुस्पोसि १.४.४थी
 ५.द्वि.१. } सर्वे + ओस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
 सर्वयोस् - सोरुः २.१.७२थी
 सर्वयोर् - रः पदान्ते.... १.३.५३थी
 सर्वयोः
- (१३) सर्वेषाम् ५.५.१. सर्व + आम् - अवर्णस्यामः साम् १.४.१५थी
 सर्वसाम् - एद् बहुस्पोसि १.४.४थी
 सर्वेषाम् - नाम्यन्तस्था.... २.३.१५थी
 सर्वेषाम्
- (१४) सर्वस्मिन् ५.५.१. सर्व + डि - डेः स्मिन् १.४.८थी
 सर्वस्मिन्
- (१५) सर्वेषु ५.५.१. सर्व + सु - एद् बहुस्पोसि १.४.४थी
 सर्वेषु - नाम्यन्तस्था.... २.३.१५थी
 सर्वेषु

- परमश्चासौ सर्वश्च - परमसर्वः - पुंदिग. - सर्ववत्
१. सर्वम् अतिक्रान्तः - अतिसर्वः - पुंदिग. - देववत्
 २. सर्वम् अतिक्रान्ता - अतिसर्वा - स्त्रीदिग. - मालावत्
 ३. सर्वम् अतिक्रान्तम् - अतिसर्वम् - नपुं. - वनवत्
 १. प्रियः सर्वः यस्य सः - प्रियसर्वः - पुंदिग. देववत्
 २. प्रियः सर्वः यस्याः सा - प्रियसर्वा - स्त्रीदिग. मालावत्
 ३. प्रियः सर्वः यस्य तद् - प्रियसर्वम् - नपुं. वनवत्
- सर्वा - स्त्रीदिग. (आत् - २.४.१८ थी आप् थथे छे.)

	५.१.	द्वि.१.	५.१.
प्रथमा	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
द्वितीया	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
तृतीया	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
चतुर्थी	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
पञ्चमी	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
षष्ठी	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
सप्तमी	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

- (१) सर्वस्यै } य.अ.१. } सर्वा + डे
 सर्वस्याः } पं.५.अ.१. } सर्वा + डसि, डस् } सर्वदिङ्स्पूर्वाः १.४.१८थी
 सर्वस्याम् } स.अ.१. } सर्वा + डि
 सर्वा + डस्यै }
 सर्वा + डस्यास् } द्वित्यन्त्यस्वरदेः २.१.११४थी
 सर्वा + डस्याम् }
 सर्व् + अस्यै = सर्वस्यै
 सर्व्+अस्यास् = सर्वस्यास् - सोरुः २.१.७२थी
 सर्व्+अस्याम् = सर्वस्याम्
 सर्वस्यार् - रु पदान्ते... १.३.५३थी
 सर्वस्याः, सर्वस्याः
- (२) सर्वासाम् य.अ.१. सर्वा + आम् - अवर्णस्यामः साम् १.४.१५थी
 सर्वासाम्

शेष रूपोन्नी साधनिका मालावत् थशे.

- परमा चासौ सर्वा च - परमसर्वा - श्रीदिङ् सर्वावत्
 १. सर्वाम् अतिक्रान्तः - अतिसर्वः - पुंदिङ् - देववत्
 २. सर्वाम् अतिक्रान्ता - अतिसर्वा - श्रीदिङ्-मालावत्
 ३. सर्वाम् अतिक्रान्तम् - अतिसर्वम् - नपुं. - वनवत्
- १. प्रिया सर्वा यस्य सः - प्रियसर्वः - पुंदिङ् - देववत्
- २. प्रिया सर्वा यस्याः सा - प्रियसर्वा - श्रीदिङ्-मालावत्
- ३. प्रिया सर्वा यस्य तद् - प्रियसर्वम् - नपुं. - वनवत्

सर्व - नपुंसकदिङ्.

	अ.१.	द्वि.१.	अ.१.
प्रथमा-द्वितीया.	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

तृ.अ.१.थी पुंदिङ् सर्ववत् रूपो थशे. प्रथमा-द्वितीया ना रूपोन्नी साधनिका वनवत् थशे. परंतु सर्वाणि भां न नो ण् - रु-षृवर्णा... २.३.६३ थी थशे.

- परमम् च तद् सर्वम् च - परमसर्वम् - नपुं. - सर्ववत्
 १. सर्वम् अतिक्रान्तः - अतिसर्वः - पुंदिङ्-देववत्
 २. सर्वम् अतिक्रान्ता - अतिसर्वा - श्रीदिङ् - मालावत्
 ३. सर्वम् अतिक्रान्तम् - अतिसर्वम् - नपुं. - वनवत्

૧. પ્રિયમ્ સર્વમ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયસર્વઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
૨. પ્રિયમ્ સર્વમ્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયસર્વા - સ્ત્રીલિંગ-માલાવત્
૩. પ્રિયમ્ સર્વમ્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયસર્વમ્ - નપું. - વનવત્

સર્વક, સર્વકમ્, સર્વિકા - આ અક્ સહિત સર્વના પુંલિંગ-નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો સર્વવત્ થશે. “ત્યાદિ સર્વદિઃ સ્વરેષ્વન્ત્યાત્ પૂર્વોઽક્” ૭.૩.૨૮થી સર્વ શબ્દના અંત્ય સ્વરની પૂર્વે અક્ પ્રત્યય લાગે છે. સ્ત્રીલિંગમાં પણ સર્વા શબ્દના આ ની પૂર્વે અક્ લાગવાથી સર્વિકા બન્યું. પછી “અસ્યાઽયત્-તત્.... ૨.૪.૧૧૧થી આપ્ પ્રત્યય પરમાં છે જેને એવો અનિત્ “ક્” પરમાં હોય તો પૂર્વના અ નો ઇ થાય છે. તેથી સર્વિકા થયું.

વિશ્વ

વિશ્વ શબ્દના તેમજ અક્ સહિત વિશ્વ ના પણ રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો બધું જ સર્વવત્ થશે.

ઉપ. પુંલિંગ.

ઉપ શબ્દના રૂપો દ્વિ.વ. માં જ થાય છે.

		અક્ સહિત
પ્રથમા	ઉભૌ	ઉભકૌ
દ્વિતીયા	ઉભૌ	ઉભકૌ
તૃતીયા	ઉભાભ્યામ્	ઉભકાભ્યામ્
ચતુર્થી	ઉભાભ્યામ્	ઉભકાભ્યામ્
પંચમી	ઉભાભ્યામ્	ઉભકાભ્યામ્
ષષ્ઠી	ઉભયોઃ	ઉભકયોઃ
સપ્તમી	ઉભયોઃ	ઉભકયોઃ

સાધનિકા પુંલિંગ સર્વવત્, સર્વકવત્ થશે. (દ્વિ.વ.ના રૂપો પ્રમાણે)

- પરમૌ ચામૂ ઉભૌ ચ - પરમોભૌ - પુંલિંગ - ઉભવત્
- ૧. ઉભૌ અતિક્રાન્તઃ - અત્યુભઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. ઉભૌ અતિક્રાન્તા - અત્યુભા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. ઉભૌ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યુભમ્ - નપું. - વનવત્
- ૧. પ્રિયૌ ઉભૌ યસ્ય સઃ - પ્રિયોભઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. પ્રિયૌ ઉભૌ યસ્યાઃ સા - પ્રિયોભા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. પ્રિયૌ ઉભૌ યસ્ય તદ્ - પ્રિયોભમ્ - નપું. - વનવત્

ઝમા - સ્ત્રીલિંગ (આત્ - ૨.૪.૧૮થી આપ થયો છે.)

અક્ સહિત

પ્રથમા	ઝમે	ઝમિકે
દ્વિતીયા	ઝમે	ઝમિકે
તૃતીયા	ઝમામ્યામ્	ઝમિકામ્યામ્
ચતુર્થી	ઝમામ્યામ્	ઝમિકામ્યામ્
પંચમી	ઝમામ્યામ્	ઝમિકામ્યામ્
૫છી	ઝમયોઃ	ઝમિકયોઃ
સપ્તમી	ઝમયોઃ	ઝમિકયોઃ

સાધનિકા સ્ત્રીલિંગ સર્વા, સર્વિકા નાં દ્વિ.વ.ના રૂપો પ્રમાણે થશે.

- પરમે ચામૂ ઝમે ચ - પરમોમે - સ્ત્રીલિંગ-ઝમાવત્
- ૧. ઝમે અતિક્રાન્તઃ - અત્યુમઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. ઝમે અતિક્રાન્તા - અત્યુમા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. ઝમે અતિક્રાન્તમ્ - અત્યુમમ્ - નપું. - વનવત્
- ૧. પ્રિયે ઝમે યસ્ય સઃ - પ્રિયોમઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. પ્રિયે ઝમે યસ્યાઃ સાં - પ્રિયોમા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. પ્રિયે ઝમે યસ્ય તદ્ - પ્રિયોમમ્ - નપું. - વનવત્

ઝમા - નપુંસકલિંગ.

અક્ સહિત

પ્રથમા-દ્વિતીયા	ઝમે	ઝમિકે

સાધનિકા નપું. સર્વ, સર્વક ના દ્વિ.વ.ના રૂપો પ્રમાણે થશે. તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ ઝમાવત્ થશે.

- પરમે ચામૂ ઝમે ચ - પરમોમે - નપું.-ઝમાવત્
- ૧. ઝમે આતિક્રાન્તઃ - અત્યુમઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. ઝમે અતિક્રાન્તા - અત્યુમા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. ઝમે અતિક્રાન્તમ્ - અત્યુમમ્ - નપું. - વનવત્
- ૧. પ્રિયે ઝમે યસ્ય સઃ - પ્રિયોમઃ - પુંલિંગ - દેવવત્
- ૨. પ્રિયે ઝમે યસ્યાઃ સા - પ્રિયોમા - સ્ત્રીલિંગ - માલાવત્
- ૩. પ્રિયે ઝમે યસ્ય તદ્ - પ્રિયોમમ્ - નપું. - વનવત્

ઉમયદ્ - પુંલિંગ

ઉમ શબ્દને અયદ્ પ્રત્યય લાગનારું કોઈ સૂત્ર નથી. છતાં ઉમયદ્ શબ્દ ગણપાઠમાં મૂકેલો છે. તેથી ગણપાઠને સૂત્ર કહેવાય એમ સમજીને ઉમયદ્ શબ્દ અયદ્ પ્રત્યય લાગીને બનેલો છે એમ લાગે છે.

ઉમયદ્ શબ્દના રૂપો સ્પષ્ટિ સમુચ્ચયમાં એ.વ. અને બ.વ. માં જ આપેલા છે. પરંતુ અયદ્ પ્રત્યય ગણપાઠથી લાગેલો છે. તેથી ત્રણે વચનમાં રૂપો થવા જોઈએ તેથી અમે ત્રણે વચનમાં રૂપો લખ્યા છે.

સ્પષ્ટિ સમુચ્ચયમાં અયદ્ પ્રત્યય લગાડીને ઉમયદ્ શબ્દ બનાવ્યો છે. એવી માન્યતા હોવાથી નેમાડર્થ પ્રથમ... ૧.૪.૧૦ થી ઉમયે, ઉમયાઃ એમ બ.વ.માં બે રૂપ થયા. જ્યારે બૃહદ્વૃત્તિમાં સર્વાદિ ગણ તરીકે અખંડ (સ્વતંત્ર) શબ્દ છે. અયદ્ પ્રત્યય લાગેલો નથી. ત્યાં કહ્યું છે કે - "ઉમયદ્ શબ્દસ્ય ત્વયદ્ - પ્રત્યયરહિતસ્યાઘ્વંડસ્ય સર્વાદૌ પાઠત્ પૂર્વેણ નિત્યં એવંત્ત્વં ભવતિ । તેથી "જસ ઇઃ" ૧.૪.૮થી ઉમયે એક જ રૂપ બનશે. "તત્ત્વં તુ કેવલિગમ્યમ્ ।

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઉમયઃ	ઉમયૌ	ઉમયે (ઉમયાઃ)
દ્વિતીયા	ઉમયમ્	ઉમયૌ	ઉમયાન્
તૃતીયા	ઉમયેન	ઉમયાધ્યામ્	ઉમયૈઃ
ચતુર્થી	ઉમયસ્મૈ	ઉમયાધ્યામ્	ઉમયેભ્યઃ
પંચમી	ઉમયસ્માત્	ઉમયાધ્યામ્	ઉમયેભ્યઃ
ષષ્ઠી	ઉમયસ્ય	ઉમયયોઃ	ઉમયેષામ્
સપ્તમી	ઉમયસ્મિન્	ઉમયયોઃ	ઉમયેષુ ।

સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો સર્વવત્ થશે.

ઉમયદ્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા	ઉમયમ્	ઉમયે	ઉમયાનિ

તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ ઉમયદ્વત્ રૂપો થશે.

પ્ર.દ્વિ.ની સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો નપું. સર્વવત્ થશે.

ઉમયી - સ્ત્રીલિંગ.

ઉમયદ્ શબ્દમાં દ્ ઇત્ હોવાથી અણજેયેકળ.... ૨.૪.૨૦થી સ્ત્રીલિંગમાં ડી પ્રત્યય લાગે છે. ઉમય + ઈ, "અસ્ય ડ્યાં લુક્" ૨.૪.૮૬થી ડી પ્રત્યય પર

છતાં અ નો લુક્ થવાથી ઉષય્ + ઈ = ઉષયી બન્યું. તેના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો નદીવત્ થશે.

અન્ય, અન્યક પુંલિંગ. - રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પુંલિંગ સર્વવત્, સર્વકવત્ થશે.

અન્યા, અન્યિકા - સ્ત્રી. - રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો સ્ત્રીલિંગ સર્વાવત્, સર્વિકાવત્ થશે.

અન્ય, અન્યક - નપું. ના રૂપો સર્વ નપું. પ્રમાણે થશે. પરંતુ પ્રથમા-દ્વિતીયા-એ.વ. પદ્ધતોડન્યાદે.... ૧.૪.૫૮થી સિ અને અમ્ નો દ્ થવાથી અન્યદ્, અન્યકદ્ થશે. “વિગમે વાં” ૧.૩.૫૧ થી દ્ નો ત્ વિકલ્પે થવાથી અન્યત્, અન્યદ્ - અન્યકત્, અન્યકદ્ થશે.

તેમજ અન્યતર, ઇતર, હતર પ્રત્યયાન્ત અને હતમ પ્રત્યયાન્તનાં રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ અને નપું. માં અન્યવત્ થશે. જેમ કે...

“યત્ - તત્-કિમન્યાત્” ૭.૩.૫૩થી યત્, તત્ અને કિમ્ ને હતર પ્રત્યય અને “બહૂનાં પ્રશ્ને હતમશ્ચવા” ૭.૩.૫૪થી યત્, તત્ અને કિમ્ ને હતમ પ્રત્યય થાય છે. ડિવ્યન્ય... ૨.૧.૧૧૪થી અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ થવાથી યતર, યતમ, તતર, તતમ, કતર, કતમ થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે થશે.

અક્ સહિત			અક્ સહિત		
(૧) પું.	અન્યતર:	અન્યતરક:	(૫) પું.	તતર:	તતરક:
સ્ત્રી.	અન્યતરા	અન્યતરિકા	સ્ત્રી.	તતરા	તતરિકા
નપું.	અન્યતરત્	અન્યતરકત્	નપું.	તતરત્	તતરકત્
(૨) પું.	ઇતર:	ઇતરક:	(૬) પું.	તતમ:	તતમક:
સ્ત્રી.	ઇતરા	ઇતરિકા	સ્ત્રી.	તતમા	તતમિકા
નપું.	ઇતરત્	ઇતરકત્	નપું.	તતમત્	તતમકત્
(૩) પું.	યતર:	યતરક:	(૭) પું.	કતર:	કતરક:
સ્ત્રી.	યતરા	યતરિકા	સ્ત્રી.	કતરા	કતરિકા
નપું.	યતરત્	યતરકત્	નપું.	કતરત્	કતરકત્
(૪) પું.	યતમ:	યતમક:	(૮) પું.	કતમ:	કતમક:
સ્ત્રી.	યતમા	યતમિકા	સ્ત્રી.	કતમા	કતમિકા
નપું.	યતમત્	યતમકત્	નપું.	કતમત્	કતમકત્

ઉપરના બધા શબ્દોના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પું. સ્ત્રી. અને નપું.માં ત્રણે લિંગે અન્યવત્ થશે.

ત્વત્, સ્વિકત્ = પું. અને સ્ત્રી. માં રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો - મરુત્વત્ થશે.

ત્વત્ ત્વકત્ = નપું.માં રૂપો સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો જગત્વત્ થશે.

ત્વ, નેમ, સમ, સિમ આ ચાર શબ્દોના પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપું.ના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો ત્રણે લિંગે સર્વવત્ થશે. (પરંતુ પ્ર.બ.વ.માં નેમે - નેમા: થશે.)

(૧) ત્વક - પું. નપું. ના રૂપો અને સાધનિકા પું. નપું. સર્વકવત્ થશે.

ત્વિકા - સ્ત્રી.ના રૂપો અને સાધનિકા સ્ત્રી. સર્વિકાવત્ થશે.

(૨) નેમક - પું. નપું.ના રૂપો અને સાધનિકા પું. નપું. સર્વકવત્ થશે.

નેમિકા સ્ત્રી.ના રૂપો અને સાધનિકા સ્ત્રી. સર્વિકાવત્ થશે.

(૩) સમક - પું. નપું. ના રૂપો અને સાધનિકા પું. નપું. સર્વકવત્ થશે.

સમિકા સ્ત્રી.ના રૂપો અને સાધનિકા સ્ત્રી. સર્વિકાવત્ થશે.

(૪) સિમક - પું. નપું.ના રૂપો અને સાધનિકા પું. નપું. સર્વકવત્ થશે.

સિમિકા - સ્ત્રી.ના રૂપો અને સાધનિકા સ્ત્રી. સર્વિકાવત્ થશે.

સિમ = મર્યાદા, સમ = સરખું. આ અર્થમાં વપરાયા હોય ત્યારે સર્વાદિ રૂપે રહેતા નથી. તેથી તેના રૂપો દેવવત્ થાય છે.

પૂર્વ, પર, અવર, દક્ષિણ, ઉત્તર, અપર, અધર, સ્વ અને અન્તર આ નવ સર્વનામનાં પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપું.ના રૂપો સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો ત્રણે લિંગે સર્વવત્ થશે. પરંતુ “નવમ્યઃ પૂર્વેમ્ય... ૧-૪-૧૬ થી પ્ર.બ.વ., પં. એ.વ. અને સ.એ.વ.માં જે ઇ - સ્માત્ અને સ્મિન્ થાય છે તે વિકલ્પે થશે. તેથી જ્યારે આદેશ થશે ત્યારે સર્વવત્ થશે અને આદેશ નહિ થાય ત્યારે દેવવત્ થશે.

અક્ સહિતનાં પૂર્વક, પૂર્વિકા - પરક, પરિકા, - અવરક, અવરિકા - દક્ષિણક, દક્ષિણિકા - ઉત્તરક, ઉત્તરિકા - અપરક, અપરિકા - અધરક, અધરિકા - સ્વક, સ્વિકા - અન્તરક, અન્તરિકા ના પુંલિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપું.ના રૂપો, અને સાધનિકા ત્રણે લિંગે સર્વકવત્ અને સર્વિકાવત્ થશે.

તદ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	સઃ	તૌ	તે
દ્વિતીયા	તમ્	તૌ	તાન્
તૃતીયા	તેન	તાભ્યામ્	તૈઃ
ચતુર્થી	તસ્મૈ	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
પંચમી	તસ્માત્	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
ષષ્ઠી	તસ્ય	તયોઃ	તેષામ્
સપ્તમી	તસ્મિન્	તયોઃ	તેષુ

સઃ પ્ર.એ.વ. તદ + સ્ - આદ્વેરઃ ૨-૧-૪૧ થી

તઅં + સ્ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨-૧-૧૧૩ થી

તસ્ - તઃ સૌ સઃ ૨-૧-૪૨ થી

સસ્ - સોરુઃ ૨-૧-૭૨ થી

સર્ - રઃ પદાન્તે... ૧-૩-૫૩ થી

સઃ

બાકીનાં દરેક રૂપોમાં આદ્વેરઃ અંને લુગસ્યાદેત્યપદે થી તદ ની ત બનાવવો ત્યાર પછીની સાધનિકા પુંલિંગ સર્વવત્ થશે.

● પરમશ્ચાસૌ સશ્ચ - પરમતદ - પુંલિંગ-તદ્વત્

૧. તમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિતદ - પુંલિંગ - મરુત્વત્

૨. તમ્ અતિક્રાન્તા - અતિતદ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્

૩. તમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિતદ - નપું. - જગત્વત્

૧. પ્રિયઃ સઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયતદ - પુંલિંગ - મરુત્વત્

૨. પ્રિયઃ સઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયતદ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્

૩. પ્રિયઃ સઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયતદ - નપું. - જગત્વત્

તદ - સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	સા	તે	તાઃ
દ્વિતીયા	તામ્	તે	તાઃ
તૃતીયા	તયા	તાભ્યામ્	તાભિઃ

यतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
पंचमी	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
षष्ठी	तस्याः	तयोः	तासाम्
सप्तमी	तस्याम्	तयोः	तासु

सा प्र.भे.व. तद् + स् - आद्वेः २.१.४१ थी
तअ + स् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३ थी
त + स् - आत् २.४.१८ थी
त + आ + स् - तः सौ सः २.१.४२ थी
स + आ + स् - दीर्घङ्याब्... १.४.४५ थी
स + आ - समानानां... १.२.१ थी

सा

भाकीनां द्वेकं रूपोभां आद्वेः, लुगस्यादेत्यपदे, आत्, समानानां... आ सुगो
वागीने तद् जु 'ता' भनाववुं. त्थार पछीनी साधनिका स्त्रीविंग सर्वावत् थशे

- परमाचासौ सा च - परमतद् - स्त्रीविंग - तदवत्
 १. ताम् अतिक्रान्तः - अतितद् - पुंविंग - मरुत्वत्
 २. ताम् अतिक्रान्ता - अतितद् - स्त्रीविंग - मरुत्वत्
 ३. ताम् अतिक्रान्तम् - अतितद् - नपुं. - जगत्वत्
 १. प्रिया सा यस्य सः- प्रियतद् - पुंविंग मरुत्वत्
 २. प्रिया सा यस्याः सा - प्रियतद् - स्त्रीविंग - मरुत्वत्
 ३. प्रिया सा यस्य तद् - प्रियतद् - नपुं. - जगत्वत्

तद् - नपुं.

	भे.व.	द्वि.व.	भ.व.
प्रथमा-द्वितीया	तत्, द	ते	तानि

तृ भे.व.थी पुंविंग तदवत् रूपो थशे.

- (१) तत् } प्र.भे.व. } तद् + स् - अम् - अनतो लुप् १.४.५८ थी
तद् } द्वि.भे.व. } तद् - विगमे वा १.३.५१ थी

तत्, तद्

- (२) ते प्र. द्वि.व. } तद् + औ - आद्वेः २.१.४१ थी
द्वि.द्वि.व. } तअ + औ - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३ थी
त + औ - औरीः १.४.५६ थी
त + ई - अवर्णस्ये.... १.२.६ थी
ते

- (૩) તાનિ પ્ર.બ.વ. } તદ + જસ, શસ - આદ્યેઃ ૨.૧.૪૧થી
 દ્વિ.બ.વ. } તઅ + જસ, શસ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩થી
 ત + જસ, શસ - નપુંસકસ્ય શિ: ૧.૪.૫૫થી
 ત + ઇ - સ્વચ્છૈ - ૧.૪.૬૫થી
 તન્ + ઇ - નિદીર્ઘ: ૧.૪.૮૫થી
 તાન્ + ઈ = તાનિ

શેષ રૂપોની સાધનિકા પુંલિંગ તદ્વત્ થશે.

- પરમમ્ ચ તદ્ તદ્ ચ = પરમતદ્ - નપું. - તદ્વત્
- ૧. તદ્ અતિક્રાન્તઃ - અતિતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
- ૨. તદ્ અતિક્રાન્તા - અતિતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
- ૩. તદ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિતદ્ - નપું. - જગત્વત્
- ૧. પ્રિયમ્ તદ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
- ૨. પ્રિયમ્ તદ્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
- ૩. પ્રિયમ્ તદ્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયતદ્ - નપું. - જગત્વત્

અક્ સહિત - તકદ્ પું. નપું. રૂપો, સાધનિકા તદ્વત્ થશે. અહિં સ્ત્રીલિંગમાં
 “અસ્યાઽયત્ - તત્ - ક્ષિપકાદિનાં” ૨.૪.૧૧૧ થી તિકા નહિ થાય. તદ્ અને
 વદ્ નું વર્જન કરેલું હોવાથી તકા અને યકા થશે.

પરંતુ પ્ર.એ.વ.માં તઃ સૌ સઃ ૨.૧.૪૨થી સકા થશે. રૂપો માલાવત્ થશે.

ત્યદ્ - આ સર્વનામનાં પું.સ્ત્રી.અને નપું. નાં રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક
 શબ્દો ત્રણે લિંગે તદ્વત્ થશે. તેમજ અક્ સહિતના ત્યકદ્ પું. નપું. ત્યિકા -
 સ્ત્રી.ના રૂપો અને સાધનિકા ત્રણે લિંગે તદ્વત્ થશે.

વદ્ - આ સર્વનામના પણ પું.સ્ત્રી. અને નપું. નાં રૂપો, સાધનિકા અને
 સામાસિક શબ્દો ત્રણે લિંગે તદ્વત્ થશે. પરંતુ તઃ સૌ સઃ ૨.૧.૪૨ સૂત્ર નહિ લાગે.
 અક્સહિતના યકદ્ પું. નપું., યકા - સ્ત્રી. ના રૂપો અને સાધનિકા ત્રણે લિંગે તદ્વત્
 થશે.

અદસ્ - પુંલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અસૌ	અમૂ	અમી
દ્વિતીયા	અમુમ્	અમૂ	અમૂન્
તૃતીયા	અમુના	અમૂધ્યામ્	અમીધિ:

चतुर्थी	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
पंचमी	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
षष्ठी	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
सप्तमी	अमुष्विन्	अमुयोः	अमीषु ।
(१) असौ	प्र.भे.व.	अदस् + स् - आद्रेः २.१.४१थी अदअ + स् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी अद + स् - अदसोदः सेस्तुडौ २.१.४३थी अस + डौ - डित्यन्त्य.... २.१.११४थी अस् + औ = असौ	
(२) अमू	प्र.द्वि.व. द्वि.द्वि.व.	शेष रूपोभां अद् भुधी पूर्ववत् अद + औ - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी अम + औ - ऐदौत् सन्ध्यक्षैः १.२.१२थी अमौ - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी अमू	
(३) अमी	प्र.भ.व.	अद + जस् - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी अम + जस् - जस इः १.४.८थी अम + इ - अवर्णस्ये.... १.२.६थी अमे - बहुष्वेरीः २.१.४८थी अमी	
(४) अमुम्	द्वि.भे.व.	अद+अम् - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी अम+अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी अम+म् = अमम् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी अमुम्	
(५) अमून्	द्वि.भ.व.	अद+शस् - मोऽवर्णस्य - २.१.४५थी अम+शस् - शसोऽता सञ्च... १.४.४८थी अमान् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी अमून्	
(६) अमुना	तृ.भे.व.	अद + ट - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी अम + ट - प्राणिनात् २.१.४८थी अमु + ट - टः पुंसिना १.४.२४थी अमुना	

- (૭) અમૂઘ્યામ્ } તૃ.દ્વિ.વ. } અદ + ધ્યામ્ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫થી
 ય.દ્વિ.વ. } અમ + ધ્યામ્ - અતઆ: સ્યાદૌ... ૧.૪.૧થી
 પં.દ્વિ.વ. } અમાધ્યામ્ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭થી
 અમૂઘ્યામ્

- (૮) અમીભિઃ } તૃ.બ.વ. } અદ + મિસ્ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫થી
 અમ + મિસ્ - એદ્બહુસ્મોસિ ૧.૪.૪થી
 અમેમિસ્ - બહુષ્વેરી: ૨.૧.૪૮થી
 અમીમિસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 અમીમિર્ - ર: પદાન્તે.... ૧.૩.૫૩થી
 અમીભિઃ

એ જ પ્રમાણે.... અમીઘ્યઃ, અમીઘ્યઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૯) અમુષ્મૈ } ય.એ.વ. } અદ + ડે ડસિ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫થી
 અમુષ્માત્ } પં.એ.વ. } અમ+હે, ડસિ - સર્વાદે: સ્મૈ-સ્માતૌ ૨.૧.૮થી
 અમ + સ્મૈ, સ્માત્ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭થી
 અમુસ્મૈ, અમુસ્માત્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫થી
 અમુષ્મૈ, અમુષ્માત્

- (૧૦) અમુષ્ય } ય.એ.વ. } અદ + ડસ્ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫થી
 અમ + ડસ્ - ટાડસોરિનિ સ્યૌ ૧.૪.૫થી
 અમ + સ્ય - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭થી
 અમુસ્ય - નામ્યન્તસ્થા..... ૨.૩.૧૫થી
 અમુષ્ય

- (૧૧) અમુયોઃ } ય.દ્વિ.વ. } અદ + ઓસ્ - મોઽવર્ણસ્ય ૨.૧.૪૫થી
 સ.દ્વિ.વ. } અમ + ઓસ્ - એદ્ બહુસ્મોસિ ૧.૪.૪થી
 અમે + ઓસ્ - એદૈતોઽયાય્ ૧.૨.૨૩થી
 અમયોસ્ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭થી
 અમુયોસ્ - સોરુ: ૨.૧.૭૨થી
 અમુયોર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 અમુયોઃ

(१२) अमीषाम् ५.५.५. अद + आम् - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी
 अम + आम् - अवर्णस्यामः साम् १.४.१५थी
 अम + साम् - एद् बहुस्मोसि १.४.४थी
 अमेसाम् - बहुष्वेरीः २.१.४८थी
 अमीसाम् - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 अमीषाम्

(१३) अमुष्मिन् ५.५.५. अद + डि - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी
 अम + डि - डेःस्मिन् १.४.१०थी
 अमस्मिन् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमुस्मिन् - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 अमुष्मिन्

(१४) अमीषु ५.५.५. अद + सु - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी
 अम + सु - एद् बहुस्मोसि १.४.४थी
 अमे + सु - बहुष्वेरीः २.१.४८थी
 अमीषु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 अमीषु

- परमश्चासौ असौ च - परमादस् - पुंदिङ्ग - अदस्वत्
 १. अमुम् अतिक्रान्तः - अत्यदस् - पुंदिङ्ग - चन्द्रमस्वत्
 २. अमुम् अतिक्रान्ता - अत्यदस् - स्त्रीदिङ्ग - चन्द्रमस्वत्
 ३. अमुम् अतिक्रान्तम् - अत्यदस् - नपुं. - पयस्वत्
 १. प्रियः असौ यस्य सः - प्रियादस् - पुंदिङ्ग - चन्द्रमस्वत्
 २. प्रियः असौ यस्याः सा - प्रियादस् - स्त्रीदिङ्ग - चन्द्रमस्वत्
 ३. प्रियः असौ यस्य तद् - प्रियादस् - नपुं. - पयस्वत्

अदस् - स्त्रीदिङ्ग.

	५.५.	५.५.	५.५.
प्रथमा	असौ	अमू	अमूः
द्वितीया	अमूम्	अमू	अमूः
तृतीया	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
चतुर्थी	अमुष्यै	अमूभ्याम्	अमूभ्यः

पंचमी	अमुष्याः	अमूष्याम्	अमूष्यः
षष्ठी	अमुष्याः	अमुयोः	अमूषाम्
सप्तमी	अमुष्याम्	अमुयोः	अमूषु
- (१) असौ प्र.भे.व. अदस् + स् - आद्वेः २.१.४१थी
 अदअ + स् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी
 अद + स् - अदसो दः सेस्तुडौ - २.१.४३थी
 अस् + डौ - आत् २.४.१८थी
 असा + डौ - डित्यन्त्य... २.१.११४थी
 अस् + औ = असौ.
- (अद् सुधी पूर्ववत्)
- (२) अम् प्र.द्वि.व. } अद + औ - मोऽवर्णस्य २.१.४५थी
 द्वि.द्वि.व. } अम + औ - आत् २.४.१८थी
 अमा + औ - ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः १.२.१२थी
 अमौ - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अम्
- (शेष रूपोभां अमा सुधी पूर्ववत्)
- (३) अमूः प्र.भ.व. } अमा+जस्, शस् (अस्) - समानानां... १.२.१थी
 द्वि.भ.व. } अमास् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमूस् - सोरुः २.१.७२थी
 अमूरु - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 अमूः
- (४) अमूम् द्वि.भे.१ अमा + अम् - समानादमोऽतः १.४.४६थी
 अमा + म् = अमाम् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमूम्
- (५) अमुया तृ.भे.व. अमा + टा - टैस्येत् १.४.१८थी
 अमे + आ - एदैतो... १.२.२३थी
 अमय् + आ - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमुया
- (६) अमूष्याम् तृ.द्वि.व. } अमा + ष्याम् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 च.द्वि.व. } अमूष्याम्
 पं.द्वि.व. }

- (७) अमूभिः तु.५.५. अमा + भिस् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमूभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 अमूभिर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 अमूभिः

भेज प्रभासे.... अमूभ्यः, अमूभ्यः ३५ सिद्ध थशे.

- (८) अमुष्यै } ५.५.५. } अमा + डे
 अमुष्याः } ५.५.५. } अमा + डसि, डस् } सर्वदिर्दस् पूर्वाः १.४.१८थी
 अमुष्याम् } ५.५.५. } अमा + डि
 अमा + डस्यै }
 अमा + डस्यास् } डित्यन्त्य... २.१.११४थी
 अमा + डस्याम् }
 अम् + अस्यै = अमस्यै }
 अम् + अस्यास् = अमस्यास् } मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अम् + अस्याम् = अमस्याम् }
 अमुस्यै }
 अमुस्यास् } नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 अमुस्याम् }
 अमुष्यै
 अमुष्यास् - सोरुः २.१.७२थी
 अमुष्याम्
 अमुष्यार् - रः पदान्ते.... १.३.५३थी
 अमुष्याः, अमुष्याः

- (९) अमुयोः ५.६.५. } अमा + ओस् - तैस्येत् १.४.१८थी
 ५.६.५. } अमे + ओस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
 अमयोस् - मादुवर्णोऽनु २.१.४७थी
 अमयोस् - सोरुः २.१.७२थी
 अमुयोर् - रः पदान्ते..... १.३.५३थी
 अमुयोः

- (3) અમૂનિ પ્ર.બ.વ. } અમ + જસ, શસ - નપુસંકસ્ય શિ: ૧.૪.૫૫થી
 દ્વિ.બ.વ. } અમ + ઇ - સ્વરચ્છૌ ૧.૪.૬૫થી
 અમન્ + ઇ - નિ દીર્ઘ: ૧.૪.૮૫થી
 અમાન્ + ઇ - માદુવર્ણોઽનુ ૨.૧.૪૭થી
 અમૂનિ

શેષ રૂપો અને તેની સાધનિકા પુંલિંગ અદસ્વત્ થશે.

- પરમમ્ ચ તદ્ અદશ્ચ - પરમાદસ્ - નપું. - અદસ્વત્
- ૧. અદ: અતિક્રાન્ત: - અત્યદસ્ - પુંલિંગ - ચન્દ્રમસ્વત્
- ૨. અદ: અતિક્રાન્તા - અત્યદસ્ - સ્ત્રીલિંગ - ચન્દ્રમસ્વત્
- ૩. અદ: અતિક્રાન્તમ્ - અત્યદસ્ - નપું. - પયસ્વત્
- ૧. પ્રિયમ્ અદ: યસ્ય સ: - પ્રિયાદસ્ - પુંલિંગ - ચન્દ્રમસ્વત્
- ૨. પ્રિયમ્ અદ: યસ્યા: સા - પ્રિયાદસ્ - સ્ત્રીલિંગ - ચન્દ્રમસ્વત્
- ૩. પ્રિયમ્ અદ: યસ્ય તદ્ - પ્રિયાદસ્ - નપું. - પયસ્વત્

અદસ્ - અક્ સહિત

અદક્સ - અદસ્ શબ્દને ત્યાદિ સર્વાદિ:.... ૭.૩.૨૮થી અંત્ય સ્વરની પૂર્વે અક્ લાગે છે. તેથી અદક્સ બન્યું. હવે આદ્યે: - ૨.૧.૪૧, લુગસ્યા... ૨.૧.૧૧૩, અદસો દ:.... ૨.૧.૪૩, અસુકો વાઙકિ - ૨.૧.૪૪, મોઽવર્ણસ્ય - ૨.૧.૪૫, માદુવર્ણોઽનુ - ૨.૧.૪૭ વિગેરે સૂત્રો લાગીને અસુક:, અસકૌ - અસુકા, અસકૌ - અમુક વિગેરે બનશે. પછી ત્રણે લિંગે સર્વવત્ રૂપો થશે.

પુંલિંગ			સ્ત્રીલિંગ		
એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા અસકૌ	} અમુકૌ	અમુકે	પ્રથમા અસકૌ	} અમુકે	અમુકા:
અસુક:			અસુકા		
દ્વિતીયા અમુકમ્	અમુકૌ	અમુકાન્	દ્વિતીયા અમુકામ્	અમુકે	અમુકા:
તૃતીયા અમુકેન	અમુકાધ્યામ્	અમુકૈ:	તૃતીયા અમુકયા	અમુકાધ્યામ્	અમુકાધિ:
ચતુર્થી અમુકસ્મૈ	અમુકાધ્યામ્	અમુકેભ્ય:	ચતુર્થી અમુકસ્યૈ	અમુકાધ્યામ્	અમુકાભ્ય:
પંચમી અમુકસ્માત્	અમુકાધ્યામ્	અમુકેભ્ય:	પંચમી અમુકસ્યા:	અમુકાધ્યામ્	અમુકાભ્ય:
ષષ્ઠી અમુકસ્ય	અમુકયો:	અમુકેષામ્	ષષ્ઠી અમુકસ્યા:	અમુકયો:	અમુકાસામ્
સપ્તમી અમુકસ્મિન્	અમુકયો:	અમુકેષુ	સપ્તમી અમુકસ્યામ્	અમુકયો:	અમુકાસુ

નપુંસકલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા-દ્વિતીયા	અદકઃ	અમુકે	અમુકાનિ
તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ પ્રમાણે રૂપો થશે.			

અહીં નપું.માં અદકસ્ છે. તેમાં સિ અને અમ્ પ્રત્યયનો “અનતોલુપ્” ૧.૪.૫૯થી લુપ્ થયો છે. તેથી સ્પાદિ પ્રત્યય પરમાં ન હોવાથી આદ્વેઃ વિગેરે સૂત્રો લાગતાં નથી. તેથી અંત્ય સ્ નો અ ન થયો અને દ નો મ વિગેરે કાર્ય ન થતાં અદકસ્ જ રહ્યું છે.

एतद् - પુંલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	एषः	एतौ	एते
દ્વિતીયા	एतम्, एनम्	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्
તૃતીયા	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
ચતુર્થી	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
પંચમી	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
ષષ્ઠી	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
સપ્તમી	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

- (૧) एषः પ્ર.એ.વ. एतद् + स् - आद्वेः ૨.૧.૪૧થી
 एत अ + स् - लुगस्यादेत्यपदे ૨.૧.૧૧૩થી
 एत + स् - तः सौ सः ૨.૧.૪૨થી
 एस + स् - नाम्यन्तस्था... ૨.૩.૧૫થી
 एष + स् = एषस् - सौरः ૨.૧.૭૨થી
 एषर् - रु पदान्ते..... ૧.૩.૫૩થી
 एषः

- (૨) एनम् } દ્વિ.એ.વ. एतद् + अम् - त्यदामेनदेतदो.... ૨.૧.૩૩થી
 एतम् } एनद् + अम् - आद्वेः ૨.૧.૪૧થી
 एन अ + अम् - लुगस्यादेत्यपदे ૨.૧.૧૧૩થી
 एन + अम् - समानादमोऽतः ૧.૪.૪૬થી
 एन + म् = एनम् એજ પ્રમાણે एतम्

છા થયા પછી શેષ રૂપો, સાધનિકા પુંલિંગ સર્વવત્ થશે. અને દ્વિતીયા વિભક્તિના પ્રત્યયો, તૃતીયા એ.વ. અને પં.ષ.દ્વિ.વ નો પ્રત્યય પર છતાં એન થયા પછી રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ સર્વવત્ થશે.

● પરમશ્વાસૌ એષશ્ચ - પરમૈતદ્ - પુંલિંગ - એતદવત્

૧. એતમ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યેતદ્ - પુંલિંગ - મરુતવત્

૨. એતમ્ અતિક્રાન્તા - અત્યેતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુતવત્

૩. એતમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યેતદ્ - નપું. - જગત્વત્

૧. પ્રિયઃ એષઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયૈતદ્ - પુંલિંગ - મરુતવત્

૨. પ્રિયઃ એષઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયૈતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુતવત્

૩. પ્રિયઃ એષઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયૈતદ્ - નપું. - જગત્વત્

એતદ્ - સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	એષા	એતે	એતાઃ
દ્વિતીયા	એતામ્, એનામ્	એતે, એને	એતાઃ, એનાઃ
તૃતીયા	એતયા, એનયા	એતાભ્યામ્	એતાભિઃ
ચતુર્થી	એતસ્યૈ	એતાભ્યામ્	એતાભ્યઃ
પંચમી	એતસ્યાઃ	એતાભ્યામ્	એતાભ્યઃ
ષષ્ઠી	એતસ્યાઃ	એતયોઃ, એનયોઃ	એતાસામ્
સપ્તમી	એતસ્યામ્	એતયોઃ, એનયોઃ	એતાસુ

- (૧) એષા પ્ર.એ.વ. એતદ્ + સ્ - આદ્વેઃ ૨.૧.૪૧થી
 એત અ + સ્ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩થી
 એત + સ્ - આત્ ૨.૪.૧૮થી
 એતા + સ્ - તઃ સૌ સઃ ૨.૧.૪૨થી
 એસા + સ્ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫થી
 એષા + સ્ - દીર્ઘઙ્યાન્... ૧.૪.૪૫થી
 એષા

એતા અને એના પૂર્વ પ્રમાણે બન્યા પછી રૂપો, સાધનિકા સ્ત્રીલિંગ સર્વાવત્ થશે. એના જે વિભક્તિમાં થતું હોય ત્યાં જ કરવું.

- પરમા ચાસૌં ઇષા ચ - પરમૈતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - એતદવત્
 - ૧. એતામ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યેતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
 - ૨. એતામ્ અતિક્રાન્તા - અત્યેતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
 - ૩. એતામ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યેતદ્ - નપું. - જગત્વત્
 - ૧. પ્રિયા ઇષા યસ્ય સઃ - પ્રિયૈતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
 - ૨. પ્રિયા ઇષા યસ્યાઃ સા - પ્રિયૈતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
 - ૩. પ્રિયા ઇષા યસ્ય તદ્ - પ્રિયૈતદ્ - નપું. - જગત્વત્
- એતદ્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	એતત્, દ્	એતે	એતાનિ
દ્વિતીયા	એતદ્, એનદ્	એતે, એને	એતાનિ, એનાનિ
તૃ.એ.વ.થી રૂપો પુંલિંગ એતદવત્ થશે.			

પ્ર.દ્વિ. વિભક્તિમાં એત્ અને એન પુંલિંગ પ્રમાણે બન્યા પછી રૂપો અને સાધનિકા નપું. સર્વવત્ થશે. પરંતુ પ્ર.દ્વિ.એ.વ.માં એત કે એન થયા પછી મરુત્વત્ સાધનિકા થશે.

- પરમમ્ ચ તદ્ એતદ્ ચ - પરમૈતદ્ - નપું. - એતદવત્
- ૧. એતદ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યેતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
- ૨. એતદ્ અતિક્રાન્તા - અત્યેતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
- ૩. એતદ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યેતદ્ - નપું. - જગત્વત્
- ૧. પ્રિયમ્ એતદ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયૈતદ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
- ૨. પ્રિયમ્ એતદ્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયૈતદ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
- ૩. પ્રિયમ્ એતદ્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયૈતદ્ - નપું. - જગત્વત્

અક્ સહિત એતકદ્- પું. અને નપું. માં રૂપો અને સાધનિકા પું. અને નપું. એતદવત્ થશે. એટલે રૂપો તૈયાર થયા પછી છેલ્લા સ્વરની પૂર્વે અક્ લગાડીને રૂપો કરી લેવા.

એતકદ્ - સ્ત્રીલિંગમાં દ્વયેષ.....૨.૪.૧૦૯થી પ્ર.એ.વ.માં એષ્કા, એષિકા બે રૂપ થશે. બાકીના રૂપોમાં અસ્યાઽયત્... ૨.૪.૧૧૧થી નિત્ય ઇ થવાથી એતિકે વિગેરે રૂપો થશે. અને જ્યાં જ્યાં એતદ્ નો એનદ્ આદેશ થાય છે. તે અહીં પણ થશે પરંતુ અક્ સહિત જ આદેશ થતો હોવાથી મૂળ એતદ્ માં જે રૂપો થાય છે. તે જ અક્ સહિતના રૂપો પણ થશે.

इदम् - पुंलिङ्ग.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया	इमम्, एनम्	इमौ, एनौ	इमान्, एनान्
तृतीया	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पंचमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः, एनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः, एनयोः	एषु
(१) अयम्	प्र.अ.व.	इदम् + स् - अयमियम् ... अयम् + स् - दीर्घङ्याब्... अयम्	२.१.३८थी १.४.४५थी
(२) इमौ	प्र.द्वि.व. द्वि.द्वि.व.	इदम् + औ - आद्धेरः इद अ + औ - लुगस्यादेत्यपदे इद + औ - दोमः स्यादौ इम + औ - ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः इमौ अज प्रभाक्षे एनौ	२.१.४१थी २.१.११३थी २.१.३८थी १.२.१२थी
(३) इमे	प्र.ब.व.	इदम् + जस् - आद्धेरः इदअ + जस् - लुगस्यादेत्यपदे इद + जस् - दोमः स्यादौ इम + जस् - जस इः इम + इ - अवर्णस्ये.... इमे	२.१.४१थी २.१.११३थी २.१.३८थी १.४.८थी १.२.६थी
(४) इमम्	द्वि.अ.व.	इदम् + अम् - आद्धेरः इदअ + अम् - लुगस्यादेत्यपदे इद + अम् - दोमः स्यादौ इम + अम् - समानादमोऽतः इम + म् = इमम् अज प्रभाक्षे - एनम्	२.१.४१थी २.१.११३थी २.१.३८थी १.४.४६थी

(५) इमान् द्वि.भ.व. इदम् + शस् - आद्वेः २.१.४१थी
 इदअ + शस् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी
 इद + शस् - दोमः स्यादौ २.१.३८थी
 इम + शस् - शसोऽता सञ्च.... १.४.४८थी
 इमान् भेज प्रभाक्षे एनान्

(६) अनेन तृ.भे.व. इदम् + य - यैस्यनः २.१.३७थी
 अन + य - यङ्सोसि स्यौ १.४.५थी
 अन + इन - अवर्णस्ये.... १.२.६थी
 अनेन भेज प्रभाक्षे एनेन.

(७) आभ्याम् तृ.द्वि.व. } इदम् + भ्याम् - अनक् २.१.३६थी
 य.द्वि.व. } अ + भ्याम् - अत आः स्यादौ.... १.४.१थी
 पं.द्वि.व. } आभ्याम्

(८) एभिः तृ.भ.व. इदम् + भिस् - अनक् २.१.३६थी
 अ + भिस् - एद्बहुस्पोसि १.४.४थी
 एभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 एभिर् - रः पदान्ते.... १.३.५३थी
 एभिः

भेज प्रभाक्षे....एभ्यः, एभ्यः ३५ सिद्ध थशे.

(९) अस्मै } य.भे.व. } इदम् + डे, डसि - सर्वादिः स्मै-स्मातौ १.४.७थी
 अस्मात् } पं.भे.व. } इदम् + स्मै, स्मात् - अनक् २.१.३६थी
 अ + स्मै, स्मात् - अस्मै, अस्मात्

(१०) अस्य य.भे.व. इदम् + डस् - यङ्सोसि स्यौ १.४.५थी
 इदम् + स्य - अनक् २.१.३६थी
 अ + स्य = अस्य

(११) अनयोः य.द्वि.व. } इदम् + ओस् - यैस्यनः २.१.३७थी
 स.द्वि.व. } अन + ओस् - एद्बहुस्पोसि १.४.४थी
 अने + ओस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
 अनय् + ओस् = अनयोस् - सोरुः २.१.७२थी
 अनयोर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 अनयोः भेज प्रभाक्षे एनयोः

- (૧૨) एषाम् ख.भ.व. इदम् + आम् - अवर्णस्यामः साम् १.४.१५थी
 इदम् + साम् - अनक् २.१.३६थी
 अ + साम् - एद्बहुस्मोसि १.४.४थी
 एसाम् - नाम्यन्तस्था.... २.३.१५थी
 एषाम्
- (૧૩) अस्मिन् स.भे.व. इदम् + डि - डेः स्मिन् १.४.८थी
 इदम् + स्मिन् - अनक् २.१.३६थी
 अ + स्मिन् = अस्मिन्
- (૧૪) एषु स.भ.व. इदम् + सु - अनक् २.१.३६थी
 अ + सु - एद्बहुस्मोसि १.४.४थी
 एसु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 एषु

ઉપરના રૂપોમાં જ્યાં જ્યાં એન્ડ આદેશ થયો છે. તે હ્રદમઃ ૨.૧.૩૪થી થયો છે. સાધનિકામાં ટૈસ્યનઃ - દોમઃ સ્યાદૌ સૂત્રો સિવાયના સૂત્રો લગાડીને સાધનિકા કરવી.

ઉપરના રૂપોમાં સ્મૈ - સ્માત્ - સ્ય - સામ્ - સ્મિન્ જ્યાં આદેશ થયા છે. તે આદેશો અકારથી પર થાય છે. તો હ્રદમ્ વ્યંજનાન્ત હોવાથી ન થાય પરંતુ આદેશ થયા છે તે “માવિની ભૂતવદ્ ઉપચારઃ” એ ન્યાયથી અનક્ સૂત્રથી હ્રદમ્ નો અ આદેશ થવાનો છે. એમ માનીને જ આદેશો કર્યા છે. જો પહેલાં અનક્ સૂત્ર લગાડવા જઈએ તો પણ ન લાગે કેમકે બધા પ્રત્યયો સ્વરાદિ છે. તેથી પહેલાં આદેશ થઈને પ્રત્યયો વ્યંજનાદિ બને. પછી હ્રદમ્ નો અ અનક્ ૨.૧.૩૬ સૂત્રથી થાય.

● પરમશ્ચાસૌ અયમ્ ચ - પરમેદમ્ - પુંલિંગ - હ્રદમ્વત્

૧. હ્રદમ્ અતિક્રાન્તઃ - અતીદમ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્

૨. હ્રદમ્ અતિક્રાન્તા - અતીદમ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્

૩. હ્રદમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અતીદમ્ - નપું. - જગત્વત્

૧. પ્રિયઃ અયમ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયેદમ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્

૨. પ્રિયઃ અયમ્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયેદમ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્

૩. પ્રિયઃ અયમ્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયેદમ્ - નપું. - જગત્વત્

અતીદમ્ અને પ્રિયેદમ્ નપું. ના રૂપો જગત્વત્ થશે. પરંતુ પ્ર.દ્વિ.બ.વ.માં જે ધ્રુવંપ્રાક્ ૧.૪.૬૬થી ન ઉમેરાય છે. તે અહીં નહીં ઉમેરાય. કેમકે મ્ એ ધ્રુવ નથી.

ઇદમ્ - સ્ત્રીલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઇયમ્	ઇમે	ઇમા:
દ્વિતીયા	ઇમામ્, એનામ્	ઇમે, એને	ઇમા:, એના:
તૃતીયા	અનયા, એનયા	આખ્યામ્	આખિ:
ચતુર્થી	અસ્યૈ	આખ્યામ્	આખ્ય:
પંચમી	અસ્યા:	આખ્યામ્	આખ્ય:
ષષ્ઠી	અસ્યા:	અનયો:, એનયો:	આસામ્
સપ્તમી	અસ્યામ્	અનયો:, એનયો:	આસુ
(૧) ઇયમ્	પ્ર.એ.વ.	ઇદમ્ + સ્ - અયમિયમ્ ૨.૧.૩૮થી ઇયમ્ + સ્ - દીર્ઘઙ્યાબ્... ૧.૪.૪૫થી 'ઇયમ્	
(૨) ઇમે	પ્ર.દ્વિ.વ. દ્વિ.દ્વિ.વ.	} એદમ્ + ઔ - આદ્વેર: ૨.૧.૪૧થી } ઇદઅ + ઔ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩થી } ઇદ + ઔ - દોમ: સ્યાદૌ ૨.૧.૩૮થી } ઇમ + ઔ - આત્ ૨.૪.૧૮થી } ઇમા + ઔ - ઔતા ૧.૪.૨૦થી } ઇમે એજ પ્રમાણે એને	
(૩) ઇમા:	પ્ર.બ.વ.	ઇમા સુધી પૂર્વવત્ ઇમા + જસ્ (અસ્) - સમાનાનાં.... ૧.૨.૧થી ઇમાસ્ - સોર: ૨.૧.૭૨થી ઇમાર્ - ર: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી ઇમા:	
(૪) ઇમામ્	દ્વિ.એ.વ.	ઇમા + અમ્ - સમાનાદમોઽત: ૧.૪.૪૬થી ઇમા + મ્ = ઇમામ્ એજ પ્રમાણે એનામ્	

- (૫) **इमा:** द्वि.भ.व. इमा + शस् (अस्) - शसोता सञ्च.... १.४.४८थी
 इमास् - सौरु: २.१.७२थी
 इमार् - र: पदान्ते.... १.३.५३थी
 इमा: भेज प्रभासे.... एना:
- (६) **अनया** तृ.भे.व. इदम् + य - यैस्यन: २.१.३७थी
 अन + य - आत् २.४.१८थी
 अना + य - यैस्येत् १.४.१८थी
 अने + य - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी
 अनया भेज प्रभासे... एनया
- (७) **आभ्याम्** तृ.द्वि.व. } इदम् + भ्याम् - अनक् २.१.३६थी
 ચ.દ્વિ.વ. } અ + ભ્યામ્ - આત્ ૨.૪.૧૮થી
 પં.દ્વિ.વ. } અ + આ + ભ્યામ્ - સમાનાનાં... ૧.૨.૧થી
 આભ્યામ્
- (૮) **आभि:** तृ.भ.व. इदम् + भिस् - अनक् २.१.३६थी
 अ + भिस् - आत् २.४.१८थी
 अ + आ + भिस् - समानानां... १.२.१થી
 आभिस् - सौरु: २.१.७२थी
 आभिर् - र: पदान्ते.... १.३.५३थी
 आभि:

ભેજ પ્રભાસે.... આભ્ય:, આભ્ય: રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (૯) **अस्यै** } ચ.ભે.વ. } इदम् + डे
अस्या: } पं.भ.भे.व. } इदम् + डसि, डस् } सवदिर्डस्पूर्वा: १.४.१८थी
अस्याम् } स.भे.व. } इदम् + डि
 इदम् + डस्यै }
 इदम् + डस्यास् } अनक् २.१.३६थी
 इदम् + डस्याम् }
 अ + अस्यै }
 अ + अस्यास् } आत् २.४.१८थी
 अ + अस्याम् }

आ + अस्यै

आ + अस्यास् } डित्यन्त्य.... २.१.११४थी

आ + अस्याम् }

अस्यै, अस्यास्, अस्याम् - सोरु: २.१.७२थी

अस्यार् - रु: पदान्ते.... १.३.५३थी

अस्याः, अस्या:

(१०) अनयो:

५.द्वि.व.

५.द्वि.व.

इदम् + ओस् - टैस्यन: २.१.३७थी

अन + ओस् - आत् २.४.१८थी

अन + आ + ओस् - समानानां.. १.२.१थी

अना + ओस् - टैस्येत् १.४.१८थी

अने + ओस् - एदैतोऽयाय् १.२.२३थी

अनयोस् - सोरु: २.१.७२थी

अनयोर् - रु: पदान्ते.... १.३.५३थी

अनयो: भेज प्रभाक्षे एनयो:

(११) आसाम्

५.५.५.

इदम् + आम् - अवर्णस्याम:.... १.४.१५थी

इदम् + साम् - अनक् २.१.३६थी

अ + साम् - आत् २.४.१८थी

अ + आ + साम् - समानानां... १.२.१थी

आसाम्

(१२) आसु

५.५.५.

इदम् + सु - अनक् २.१.३६थी

अ + सु - आत् २.४.१८थी

अ + आ + सु - समानानां... १.२.१थी

आसु

● परमा चासौ इयम् च - परमेदम् - स्त्रीविंश - इदम्वत्

१. इमाम् अतिक्रान्तः - अत्येदम् - पुंविंश - मरुत्वत्

२. इमाम् अतिक्रान्ता - अत्येदम् - स्त्रीविंश - मरुत्वत्

३. इमाम् अतिक्रान्तम् - अत्येदम् - नपुं. - जगत्वत्

१. प्रिया इयम् यस्य सः - प्रियेदम् - पुंविंश - मरुत्वत्

२. प्रिया इयम् यस्याः सा - प्रियेदम् - स्त्रीविंश - मरुत्वत्

३. प्रिया इयम् यस्य तद् - प्रियेदम् - नपुं. - जगत्वत्

ઘટ્યંપ્રાક્ ૧.૪.૬૬થી નપું. માં ન્ નહિ ઉમેરાય, એન્ડ વિગેરે આદેશો કયા સૂત્રથી થાય અને "ભાવિની ધ્રુતવત્ ઉપચારઃ"નો ન્યાય વિગેરે વિશેષતા પુંલિંગમાં લખ્યા મુજબ જાણવી.

ઇદમ્ - નપું.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ઇદમ્	ઇમે	ઇમાનિ
દ્વિતીયા	ઇદમ્, એનમ્	ઇમે, એને	ઇમાનિ, એનાનિ
(૧) ઇદમ્	પ્ર.એ.વ. } દ્વિ.એ.વ. }	ઇદમ્ + સ્, અમ્ - અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી ઇદમ્ એજ પ્રમાણે એનમ્ (દ્વિ.એ.વ.માં)	
(૨) ઇમે	પ્ર.દ્વિ.વ. } દ્વિ.દ્વિ.વ. }	ઇદમ્ + ઔ - આદ્વેરઃ ૨.૧.૪૧થી ઇદઅ + ઔ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩થી ઇદ + ઔ - દોમઃ સ્યાદૌ ૨.૧.૩૮થી ઇમ + ઔ - ઔરોઃ ૧.૪.૫૬થી ઇમ + ઈ - અવર્ણસ્યે... ૧.૨.૬થી ઇમે એજ પ્રમાણે એને (દ્વિ.દ્વિ.વ.માં)	
(૩) ઇમાનિ	પ્ર.બ.વ. } દ્વિ.બ.વ. }	ઇદમ્ + જસ્, શસ્ - આદ્વેરઃ ૨.૧.૪૧થી ઇદઅ+જસ્, શસ્ - લુગસ્યાદેત્યપદે ૨.૧.૧૧૩થી ઇદ + જસ્, શસ્ - દો મઃ-સ્યાદૌ ૨.૧.૩૮થી ઇમ + જસ્, શસ્ - નપુંસકસ્ય શિઃ ૧.૪.૫૫થી ઇમ + શિ (ઇ) - સ્વરાચ્છૈ ૧.૪.૬૫થી ઇમન્ + ઇ - નિદીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી ઇમાન્ + ઇ = ઇમાનિ એજ પ્રમાણે એનાનિ.	

● પરમમ્ ચ તદ્ ઇદમ્ ચ = પરમેદમ્ - નપું.- ઇદમ્વત્

૧. ઇદમ્ અતિક્રાન્તઃ - અત્યેદમ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
૨. ઇદમ્ અતિક્રાન્તા - અત્યેદમ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
૩. ઇદમ્ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યેદમ્ - નપું. - જગત્વત્
૧. પ્રિયમ્ ઇદમ્ યસ્ય સઃ - પ્રિયેદમ્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
૨. પ્રિયમ્ ઇદમ્ યસ્યાઃ સા - પ્રિયેદમ્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
૩. પ્રિયમ્ ઇદમ્ યસ્ય તદ્ - પ્રિયેદમ્ - નપું. - જગત્વત્

અક્ સહિત - इदकम् = आद्वेः, लुगस्या..., दोमः... विगेरे सूत्रो लागीने
 इमक् थयुं. હવે બધારૂપો સર્વવત્ થશે. જ્યાં આખા इदम् નો આદેશ થતો હોય ત્યાં
 કરવો અને તેના અન્વાદેશનાં રૂપો જેમ મૂળમાં થાય છે તે જ પ્રમાણે અહીં થશે.
 કેમકે અક્ સહિત આદેશ થાય છે. અને "अद् व्यञ्जने" ૨.૧.૩૫માં બતાવ્યા
 મુજબ જો વાક્યમાં અન્વાદેશ હોય તો અક્ સહિત इदम् નો વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર
 છતાં જ આદેશ થાય છે. તેથી મૂળ इदम् પ્રમાણે પણ રૂપો થશે.

સ્ત્રીલિંગમાં "अस्या यत् - तत्..... ૨.૪.૧૧૧થી इमिका થશે તેથી સર્વાવત્
 રૂપો થશે.

પુંલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	अयम्	इमकौ	इमके
દ્વિતીયા	इमकम्, एनम्	इमकौ, एनौ	इमकान्, एनान्
તૃતીયા	इमकेन, एनेन	इमकाभ्याम्, आभ्याम्	इमकैः, एभिः
ચતુર્થી	इमकस्मै, अस्मै	इमकाभ्याम्, आभ्याम्	इमकेभ्यः, एभ्यः
પંચમી	इमकस्मात् - अस्मात्	इमकाभ्याम्, आभ्याम्	इमकेभ्यः, एभ्यः
ષષ્ઠી	इमकस्य - अस्य	इमकयोः, एनयोः	इमकेषाम्, एषाम्
સપ્તમી	इमकस्मिन् - अस्मिन्	इमकयोः, एनयोः	इमकेषु, एषु

સ્ત્રીલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	इयम्	इमिके	इमिकाः
દ્વિતીયા	इमिकाम्, एनाम्	इमिके, एने	इमिकाः, एनाः
તૃતીયા	इमिकया, एनया	इमिकाभ्याम्, आभ्याम्	इमिकाभिः, आभिः
ચતુર્થી	इमिकस्यै, अस्यै	इमिकाभ्याम्, आभ्याम्	इमिकाभ्यः, आभ्यः
પંચમી	इमिकस्याः, अस्याः	इमिकाभ्याम्, आभ्याम्	इमिकाभ्यः, आभ्यः
ષષ્ઠી	इमिकस्याः, अस्याः	इमिकयोः, एनयोः	इमिकासाम्, आसाम्
સપ્તમી	इमिकस्यां, अस्याम्	इमिकयोः, एनयोः	इमिकासु, आसु

નપુંસકલિંગ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	इदकम्	इमके	इमकानि
દ્વિતીયા	इदकम्, एनद्	इमके, एने	इमकानि, एनानि.

તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ પ્રમાણે રૂપો થશે.

युष्मद् -

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, वः
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, वः
पंचमी	त्वद्	युवाभ्याम्	युष्मद्
षष्ठी	तव, ते	युवयोः, वाम्	युष्माकम्, वः
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु
(१) त्वम्	प्र.अ.व.	युष्मद्+स् - त्वमहं सिना प्राक् चाकः २.१.१२थी त्वम्	
(२) युवाम्	प्र.द्वि.व.	युष्मद् + औ - मन्तस्य... २.१.१०थी युवअद् + औ - लुगस्या... २.१.११३थी युवद् + औ - अमौ मः २.१.१६थी युवद् + म् - युष्मदस्मदोः २.१.६थी युवआम् - समानानां... १.२.१थी युवाम्	
(३) युवाम् वाम्	द्वि.द्वि.व. द्वि.द्वि.व. त्रि.द्वि.व. च.द्वि.व.	युवाम् - प्र.द्वि.व. वत् युष्मद् + औ - द्वित्वे वाम्-नौ २.१.२२थी वाम्	
(४) यूयम्	प्र.ब.व.	युष्मद् + जस् - यूयं वयं जसा २.१.१३थी यूयम्	
(५) त्वाम् त्वा }	द्वि.अ.व.	युष्मद्+अम् - त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे... २.१.११थी त्वअद् + अम् - लुगस्या... २.१.११३थी त्वद् + अम् - अमौ मः २.१.१६थी त्वद् + म् - युष्मदस्मदोः २.१.६थी त्वआम् - समानानां... १.२.१थी त्वाम् युष्मद् + अम् - अमा त्वामा २.१.२४थी त्वा	

- (६) युष्मान् } द्वि.भ.व. युष्मद् + शस् - शसो नः २.१.१७थी
 वः } द्वि.भ.व. युष्मद् + न् - युष्मदस्मदोः २.१.६थी
 त्रि.भ.व. युष्मआ + न् - समानानां..... १.२.१थी
 च.भ.व. युष्मान्
 युष्मद् + शस् - पदाद् युग्विभ..... २.१.२१थी
 वस् - सोरुः २.१.७२थी
 वस् - रुः पदान्ते..... १.३.५३थी
 वः
- (७) त्वया तृ.भे.व. युष्मद् + य - त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे.... २.१.११थी
 त्वद् + य - यङ्योसि यः २.१.७थी
 त्वय् + य = त्वया.
- (८) युवाभ्याम् तृ.द्वि.व. युष्मद् + भ्याम् - मन्तस्य... २.१.१०थी
 त्रि.द्वि.व. युवअद् + भ्याम् - लुगस्या... २.१.११३थी
 च.द्वि.व. युवद् + भ्याम् - युष्मदस्मदोः २.१.६थी
 युवआभ्याम् - समानानां..... १.२.१थी
 युवाभ्याम्
- (९) युष्माभिः तृ.भ.व. युष्मद् + भिस् - युष्मदस्मदोः २.१.६थी
 युष्मआभिस् - समानानां..... १.२.१थी
 युष्माभिस् - सोरुः २.१.७२थी
 युष्माभिर् - रुः पदान्ते..... १.३.५३थी
 युष्माभिः
- (१०) तुभ्यम् त्रि.भे.व. युष्मद् + डे - तुभ्यं - मह्यं डया २.१.१४थी
 ते त्रि.भे.व. तुभ्यम्
 च.भे.व. युष्मद् + डे - डे डसा ते मे २.१.२३थी
 ते
- (११) युष्मभ्यम् त्रि.भ.व. युष्मद् + भ्यस् - अभ्यम् भ्यसः २.१.१८थी
 युष्मद् + अभ्यम् - शेषे लुक् २.१.८थी
 युष्म + अभ्यम् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी
 युष्म + अभ्यम् = युष्मभ्यम्

- (१२) त्वद् पं.अ.व. युष्मद् + डसि - डसेश्चाऽद् २.१.१८थी
युष्मद्+अद् - त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे... २.१.११थी
त्वअद् + अद् - लुगस्या... २.१.११३थी
त्वद् + अद् - शेषे लुक् २.१.८थी
त्व + अद् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी
त्व + अद् = त्वद्
- (१३) युष्मद् पं.अ.व. युष्मद् + भ्यस् - डसेश्चाऽद् २.१.१८थी
युष्मद् + अद् - शेषेलुक् २.१.८थी
युष्म + अद् - लुगस्यादेत्यपदे २.१.११३थी
युष्म + अद् = युष्मद्
- (१४) तव पं.अ.व. युष्मद् + डस् - तव मम डसा २.१.१५थी
तव
- (१५) युवयोः पं.द्वि.व. } युष्मद् + ओस् - मन्तस्य... २.१.१०थी
सं.द्वि.व. } युवअद् + ओस् - लुगस्या... २.१.११३थी
युवद् + ओस् - टड्योसि यः २.१.७थी
युवय् + ओस् = युवयोस् - सोरुः २.१.७२थी
युवयोर् - रः पदान्ते..... १.३.५३थी
युवयोः
- (१६) युष्माकम् पं.अ.व. युष्मद् + आम् - आम आकम् २.१.२०थी
युष्मद् + आकम् - शेषे लुक् २.१.८थी
युष्म + आकम् - समानानां... १.२.१थी
युष्माकम्
- (१७) त्वयि सं.अ.व. युष्मद् + डि - त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे.... २.१.११थी
त्वअद् + डि - लुगस्या... २.१.११३थी
त्वद् + डि - टड्योसि यः २.१.७थी
त्वय् + डि = त्वयि.
- (१८) युष्मासु सं.अ.व. युष्मद् + सु - युष्मदस्मदोः २.१.८थी
युष्मआसु - समानानां.... १.२.१थी
युष्मासु

- (૧) પરમશ્ચાસૌ ત્વમ્ ચ } પરમયુષ્મદ - ત્વમૌ પ્રત્યયોત્તરપદે...
 પરમા ચાસૌ ત્વમ્ ચ } ૨-૧-૧૧થી એ.વ.માં વિગ્રહ હોવાથી યુષ્મ
 પરમંચ તદ્ ત્વંચ } સુધીના અવયવનો ત્વ આદેશ થવાથી પરમત્વદ્
 બન્યું. તેના રૂપો એ.વ.માં જ થશે.

પરમત્વદ્

પ્રથમા	પરમત્વમ્	પંચમી	પરમત્વદ્
દ્વિતીયા	પરમત્વામ્	ષષ્ઠી	પરમતવ
તૃતીયા	પરમત્વયા	સપ્તમી	પરમત્વયિ
ચતુર્થી	પરમતુષ્યમ્		

સાધનિકા યુષ્મદ નાં એ.વ.નાં રૂપો પ્રમાણે થશે.

- (૨) પરમૌ ચ તૌ યુવાં ચ } પરમયુષ્મદ - મન્તસ્ય.... ૨.૧.૧૦થી
 પરમે ચ તે યુવાં ચ } દ્વિ.વ.માં વિગ્રહ હોવાથી યુષ્મ સુધીના
 પરમે ચ તે યુવાં ચ } અવયવનો યુવ આદેશ થવાથી પ-યુવદ્ બન્યું.
 તેના રૂપો દ્વિ.વ માં જ થશે.

પરમયુવદ્

પ્રથમા-દ્વિતીયા	પરમયુવામ્
તૃતીયા-ચતુર્થી - પંચમી	પરમયુવાધ્યામ્
ષષ્ઠી-સપ્તમી	પરમયુવયોઃ

સાધનિકા યુષ્મદ નાં દ્વિ.વ.નાં રૂપો પ્રમાણે થશે.

- (૩) પરમાશ્ચ તે યૂયં ચ } પરમયુષ્મદ નાં રૂપો બ.વ.માં જ થશે.
 પરમાશ્ચ તાઃ યૂયં ચ }
 પરમાણિચ તાનિ યૂયંચ }

પરમયુષ્મદ

પ્રથમા	પરમયૂયમ્	પંચમી	પરમયુષ્મદ
દ્વિતીયા	પરમયુષ્માન્	ષષ્ઠી	પરમયુષ્માકમ્
તૃતીયા	પરમયુષ્માભિઃ	સપ્તમી	પરમયુષ્માસુ
ચતુર્થી	પરમયુષ્મધ્યમ્		

સાધનિકા યુષ્મદ નાં બ.વ.નાં રૂપો પ્રમાણે થશે.

અતિત્વદ્

- (૧) ત્વામ્ અતિક્રાન્તઃ } અતિયુષ્મદ્ - ત્વમૌ પ્રત્યયોત્તરપદે... ૨.૧.૧૧થી
 ત્વામ્ અતિક્રાન્તા } એ.વ.માં વિગ્રહ હોવાથી યુષ્ સુધીના અવયવનો ત્વ
 ત્વામ્ અતિક્રાન્તમ્ } આદેશ થવાથી અતિત્વદ્ બનીને ત્રણે વચનમાં રૂપો
 થશે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અતિત્વમ્	અતિત્વામ્	અતિયૂયમ્
દ્વિતીયા	અતિત્વામ્	અતિત્વામ્	અતિત્વાન્
તૃતીયા	અતિત્વયા	અતિત્વાભ્યામ્	અતિત્વાભિઃ
ચતુર્થી	અતિતુભ્યમ્	અતિત્વાભ્યામ્	અતિત્વભ્યમ્
પંચમી	અતિત્વદ્	અતિત્વાભ્યામ્	અતિત્વદ્
ષષ્ઠી	અતિતવ	અતિત્વયોઃ	અતિત્વાકમ્
સપ્તમી	અતિત્વયિ	અંતિત્વયોઃ	અતિત્વાસુ

અતિયુવદ્

- (૨) યુવામતિક્રાન્તઃ } અતિયુષ્મદ્ - મન્તસ્ય... ૨.૧.૧૦થી દ્વિ.વમાં વિગ્રહ
 યુવામતિક્રાન્તા } હોવાથી યુષ્ સુધીના અવયવનો ક્વ આદેશ થવાથી
 યુવામતિક્રાન્તમ્ } અતિયુવદ્ બનીને ત્રણે વચનમાં રૂપો થશે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અતિત્વમ્	અતિયુવામ્	અતિયૂયમ્
દ્વિતીયા	અતિયુવામ્	અતિયુવામ્	અતિયુવાન્
તૃતીયા	અતિયુવયા	અતિયુવાભ્યામ્	અતિયુવાભિઃ
ચતુર્થી	અતિતુભ્યમ્	અતિયુવાભ્યામ્	અતિયુવભ્યમ્
પંચમી	અતિયુવદ્	અતિયુવાભ્યામ્	અતિયુવદ્
ષષ્ઠી	અતિતવ	અતિયુવયોઃ	અતિયુવાકમ્
સપ્તમી	અતિયુવયિ	અતિયુવયોઃ	અતિયુવાસુ

અતિયુષ્મદ્

- (૩) યુષ્માન્ અતિક્રાન્તઃ } અતિયુષ્મદ્ નાં ત્રણે વચનમાં રૂપો થશે.
 યુષ્માન્ અતિક્રાન્તા }
 યુષ્માન્ અતિક્રાન્તમ્ }

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અતિત્વમ્	અતિયુષ્મામ્	અતિયૂયમ્
દ્વિતીયા	અતિયુષ્મામ્	અતિયુષ્મામ્	અતિયુષ્માન્
તૃતીયા	અતિયુષ્મયા	અતિયુષ્માખ્યામ્	અતિયુષ્માભિઃ
ચતુર્થી	અતિતુષ્યમ્	અતિયુષ્માખ્યામ્	અતિયુષ્મખ્યમ્
પંચમી	અતિયુષ્મદ્	અતિયુષ્માખ્યામ્	અતિયુષ્મદ્
ષષ્ઠી	અતિતવ	અતિયુષ્મયોઃ	અતિયુષ્માકમ્
સપ્તમી	અતિયુષ્મયિ	અતિયુષ્મયોઃ	અતિયુષ્માસુ

અતિત્વદ્, અતિયુવદ્ અને અતિયુષ્મદ્ ત્રણેનાં રૂપોની સાધનિકા યુષ્મદ્વત્ થશે. યુષ્મદ્ માં જ્યાં જ્યાં જે સૂત્રો લાગતાં હતાં તે જ સૂત્રો લગાડવા. આદેશ વિગેરે પણ તે જ પ્રમાણે થશે. સાધનિકા અતિસુગમ છે.

- (૧) પ્રિયઃ, પ્રિયા, પ્રિયમ્ વા ત્વં યસ્ય સઃ
 પ્રિયઃ, પ્રિયા, પ્રિયમ્ વા ત્વં યસ્યાઃ સા
 પ્રિયઃ, પ્રિયા, પ્રિયમ્ વા ત્વં યસ્ય તદ્ } પ્રિયત્વદ્ રૂપો વિ. અતિત્વદ્વત્
- (૨) પ્રિયૌ, પ્રિયે, પ્રિયે વા યુવાં યસ્ય સઃ
 પ્રિયૌ, પ્રિયે, પ્રિયે વા યુવાં યસ્યાઃ સા
 પ્રિયૌ, પ્રિયે, પ્રિયે વા યુવાં યસ્ય તદ્ } પ્રિયયુવદ્ રૂપો વિ. અતિયુવદ્વત્
- (૩) પ્રિયાઃ, પ્રિયાઃ, પ્રિયાણિ યૂયં યસ્ય સઃ
 પ્રિયાઃ, પ્રિયાઃ, પ્રિયાણિ યૂયં યસ્યાઃ સા
 પ્રિયાઃ, પ્રિયાઃ, પ્રિયાણિ યૂયં યસ્ય તદ્ } પ્રિયયુષ્મદ્ રૂપો વિ. અતિયુષ્મદ્વત્

અક્ષ સહિત યુષ્મદ્ નાં રૂપો. (યુષ્મકદ્)

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ત્વકમ્	યુવકામ્	યૂયકમ્
દ્વિતીયા	ત્વકામ્	યુવકામ્	યુષ્મકાન્
તૃતીયા	ત્વયકા	યુવકાખ્યામ્	યુષ્મકાભિઃ
ચતુર્થી	તુષ્યકમ્	યુવકાખ્યામ્	યુષ્મકખ્યમ્
પંચમી	ત્વકદ્	યુવકાખ્યામ્	યુષ્મકદ્
ષષ્ઠી	તવક	યુવકયોઃ	યુષ્માકકમ્
સપ્તમી	ત્વયકિ	યુવકયોઃ	યુષ્મકાસુ

મકારાદિ = ધ્યામ્, મિસ્ અને ધ્યસ્, સકારાદિ = સુ અને ઓસ્ આ નવ પ્રત્યયો પર છતાં યુષ્મદ ના રૂપ કરીએ તે પહેલાં ત્યાદિ - સર્વાદિ:.... ૭.૩.૨૯થી અક્ લાગે છે. એટલે કે પહેલાં યુષ્મકદ થયા પછી પ્રત્યયો લગાડવા. આમ કરવાથી યુવકાધ્યામ્ વિગેરે રૂપોની સિદ્ધિ થશે. જો અહીં પણ રૂપ થયા પછી અક્ લગાડવામાં આવે તો યુવાધ્યકામ્ વિગેરે અનિષ્ટ રૂપો થાય. તેવું ન થાય માટે આ ૯ પ્રત્યયો પર છતાં રૂપ કરતાં પહેલાં અક્ લગાડવો.

બાકીના રૂપો તૈયાર થયા પછી યુષ્મદસ્મદો:.... ૭.૩.૩૦થી અક્ લગાડવો. આ રીતે કરવાથી યુવકામ્ વિગેરે રૂપો સિદ્ધ થશે. જો અહીં રૂપ તૈયાર થયા પહેલાં અક્ લગાડીને યુષ્મકદ બનાવી દઈએ અને પછી પ્રત્યય લગાડીએ તો ત્વકયા વિગેરે અનિષ્ટ રૂપો સિદ્ધ થાત. એવું ન થાય માટે ત્વયા રૂપ થયા પછી અંત્ય સ્વર આ ની પૂર્વે અક્ લગાડવાથી ત્વયકા રૂપ ની સિદ્ધિ થઈ.

ત્વદ - નામધાતુ પરથી બનાવેલો શબ્દ.

ત્વામ્ આચટે इति = ત્વદિ

णिज्बहुलं नाम्नः ૩.૪.૪૨થી યુષ્મદં + ણિચ્

ત્વમૌ પ્રત્યયોત્તરપદે.... ૨.૧.૧૧થી ત્વઅદ + ણિચ્

લુગસ્યા..... ૨.૧.૧૧૩થી ત્વદ + ણિચ્ = ત્વદિ

અહીં યુષ્મદ + ણિચ્ થયું ત્યારે ઋત્યસ્વાડડે: ૭.૪.૪૩થી અંત્ય સ્વરાદિ (અદ) નો લોપ થવાનો હતો પણ ત્વમૌ.... ૨.૧.૧૧થી કોઈપણ પ્રત્યય પરમાં આવે તો પણ યુષ્મદ ના યુષ્ સુધીનાં અવયવનો ત્વ આદેશ થાય છે. તેથી અહીં ણિચ્ પર છતાં પણ ત્વ આદેશ થવાથી એકસ્વરી શબ્દ બન્યો. તેથી નૈકસ્વરસ્ય ૭.૪.૪૪થી અંત્ય સ્વરાદિનો લોપ ન થયો તેથી ત્વદિ બન્યું.

ત્વદયતિ इति क्विप् - ત્વદ્, જેરનિટિ ૪.૩.૮૩થી ણિચ્ નો લોપ થયો છે.

એ.વ.

દ્વિ.વ.

બ.વ.

પ્રથમા	ત્વમ્	ત્વામ્	યૂયમ્
દ્વિતીયા	ત્વામ્	ત્વામ્	ત્વાન્
તૃતીયા	ત્વયા	ત્વાધ્યામ્	ત્વાભિ:
ચતુર્થી	તુભ્યમ્	ત્વાધ્યામ્	ત્વભ્યમ્ સાધનિકા યુષ્મદવત્ થશે.
પંચમી	ત્વદ્	ત્વાધ્યામ્	ત્વદ્
ષષ્ઠી	તવ	ત્વયો:	ત્વાકમ્
સપ્તમી	ત્વયિ	ત્વયો:	ત્વાસુ

યુષ્ - નામધાતુ પરથી બનેલ શબ્દ.

યુવાં આચષ્ટે इति ।
યુષ્માન્ આચષ્ટે इति । } યુષ્મિ

णिष्बहुलं नाम्नः ૩.૪.૪૨થી યુષ્મદ + ણિચ્

त्रन्त्यस्वरगदे: ૭.૪.૪૩થી યુષ્ + ણિચ્ = યુષ્મિ.

યુષ્મયતિ इति क्विप् = યુષ્ - ણેરનિટિ ૪.૩.૮૩થી ણિચ્ નો લોપ થયો છે.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ત્વમ્	યુષામ્	યૂયમ્
દ્વિતીયા	યુષામ્	યુષામ્	યુષાન્
તૃતીયા	યુષ્યા	યુષાભ્યામ્	યુષાભિઃ
ચતુર્થી	તુષ્યમ્	યુષાભ્યામ્	યુષ્મધ્યમ્, યુષ્મધ્યમ્
પંચમી	યુષ્મદ, યુષદ	યુષાભ્યામ્	યુષ્મદ, યુષદ
ષષ્ઠી	તવ	યુષ્યોઃ	યુષ્માકમ્, યુષાકમ્
સપ્તમી	યુષ્મિ	યુષ્યોઃ	યુષાસુ

સાધનિકા યુષ્મદવત્ થશે. પરંતુ પંચમી એ.વ., ચતુર્થી-પંચમી અને ષષ્ઠી બ.વ.માં મોર્વાં ૨.૧.૮થી યુષ્મદ નાં મ્ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે. તેથી ઉબલ રૂપો થયા છે.

અસ્મદ

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	અહમ્	આવામ્	વયમ્
દ્વિતીયા	મામ્, મા	આવામ્, નૌ	અસ્માન્, નઃ
તૃતીયા	મયા	આવાભ્યામ્	અસ્માભિઃ
ચતુર્થી	મહ્યમ્, મે	આવાભ્યામ્, નૌ	અસ્મધ્યમ્, નઃ
પંચમી	મદ્	આવાભ્યામ્	અસ્મદ
ષષ્ઠી	મમ્, મે	આવયોઃ, નૌ	અસ્માકમ્, નઃ
સપ્તમી	મયિ	આવયોઃ	અસ્માસુ

સાધનિકા યુષ્મદવત્ થશે. જે સૂત્રો યુષ્મદ નાં રૂપોની સાધનિકામાં લાગ્યાં તેજ સૂત્રો અસ્મદ નાં રૂપોની સાધનિકામાં લાગશે. પરંતુ અહીં અસ્મદ ના જે આદેશો થાય છે તે કરવા.

એ.વ.માં જ રૂપો થશે.

(૧) પરમશ્ચાસૌ અહંચ પરમાત્માસૌ અહંચ પરમમ્ચ તદ્ અહંચ	}	પરમમદ્	પરમાહમ્
			પરમમામ્
			પરમમયા
			પરમમહ્યમ્
			પરમમદ્
			પરમમમ
			પરમમયિ

સાધનિકા પરમત્વદ્વત્ થશે.

દ્વિ.વ.માં જ રૂપો થશે.

(૨) પરમૌ ચ તૌ આવાં ચ પરમે ચ તે આવાં ચ પરમે ચ તે આવાં ચ	}	પરમાવંદ્	પરમાવામ્
			પરમાવામ્
			પરમાવાધ્યામ્
			પરમાવાધ્યામ્
			પરમાવાધ્યામ્
			પરમાવયોઃ
			પરમાવયોઃ

સાધનિકા પરમયુવદ્વત્ થશે.

બ.વ.માં રૂપો થશે.

(૩) પરમાશ્ચ તે વયમ્ ચ પરમાશ્ચ તાઃ વયમ્ ચ પરમાણિચ તાનિ વયમ્ ચ	}	પરમાસ્મદ્	પરમાવયમ્
			પરમાસ્માન્
			પરમાસ્માભિઃ
			પરમાસ્મધ્યમ્
			પરમાસ્મદ્
			પરમાસ્માકમ્
			પરમાસ્માસુ

સાધનિકા પરમયુષ્મદ્વત્ થશે.

(१) माम् अतिक्रान्तः, अतिक्रान्ता, अतिक्रान्तम् वा = अतिमद्

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अत्यहम्	अतिमाम्	अतिवयम्
द्वितीया	अतिमाम्	अतिमाम्	अतिमान्
तृतीया	अतिमया	अतिमाभ्याम्	अतिमाभिः
चतुर्थी	अतिमह्यम्	अतिमाभ्याम्	अतिमभ्यम्
पंचमी	अतिमद्	अतिमाभ्याम्	अतिमद्
षष्ठी	अतिमम	अतिमयोः	अतिमाकम्
सप्तमी	अतिमयि	अतिमयोः	अतिमासु

साधनिका अतित्वदवत् थशे.

(२) आवाम् अतिक्रान्तः, अतिक्रान्ता, अतिक्रान्तम् वा = अत्यावद्

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अत्यहम्	अत्यावाम्	अतिवयम्
द्वितीया	अत्यावाम्	अत्यावाम्	अत्यावान्
तृतीया	अत्यावया	अत्यावाभ्याम्	अत्यावाभिः
चतुर्थी	अतिमह्यम्	अत्यावाभ्याम्	अत्यावभ्यम्
पंचमी	अत्यावद्	अत्यावाभ्याम्	अत्यावद्
षष्ठी	अतिमम	अत्यावयोः	अत्यावाकम्
सप्तमी	अत्यावयि	अत्यावयोः	अत्यावासु

साधनिका अतियुवदवत् थशे.

(३) अस्मान् अतिक्रान्तः, अतिक्रान्ता, अतिक्रान्तम् वा = अत्यस्मद्

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अत्यहम्	अत्यस्माम्	अतिवयम्
द्वितीया	अत्यस्माम्	अत्यस्माम्	अत्यस्मान्
तृतीया	अत्यस्मया	अत्यस्माभ्याम्	अत्यस्माभिः
चतुर्थी	अतिमह्यम्	अत्यस्माभ्याम्	अत्यस्मभ्यम्
पंचमी	अत्यस्मद्	अत्यस्माभ्याम्	अत्यस्मद्
षष्ठी	अतिमम	अत्यस्मयोः	अत्यस्माकम्
सप्तमी	अत्यस्मयि	अत्यस्मयोः	अत्यस्मासु

साधनिका अतियुष्मदवत् थशे.

- (१) प्रियः, प्रिया, प्रियम् वा अहं यस्यसः
 प्रियः, प्रिया, प्रियम् वा अहं यस्याः सा } प्रियमद् ३५० वि. अतिमद्वत्
 प्रियः, प्रिया, प्रियम् वा अहं यस्य तद् }
- (२) प्रियौ, प्रिये, प्रिये वा आवां यस्य सः
 प्रियौ, प्रिये, प्रिये वा आवां यस्याः सा } प्रियावद् ३५० वि. अत्यावद्वत्
 प्रियौ, प्रिये, प्रिये वा आवां यस्य तद् }
- (३) प्रियाः, प्रियाः प्रियाणि वा वयम् यस्य सः
 प्रियाः, प्रियाः प्रियाणि वा वयम् यस्याः सा } प्रियास्मद् ३५० वि. अत्यस्मद्वत्
 प्रियाः, प्रियाः प्रियाणि वा वयम् यस्य तद् }
- अक् सङ्घित अस्मद् नां ३५०. (अस्मकद्)

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अहकम्	आवकाम्	वयकम्
द्वितीया	मकाम्	आवकाम्	अस्मकान्
तृतीया	मयका	आवकाभ्याम्	अस्मकाभिः
चतुर्थी	मह्यकम्	आवकाभ्याम्	अस्मकभ्यम्
पंचमी	मकद्	आवकाभ्याम्	अस्मकद्
षष्ठी	ममक	आवकयोः	अस्माककम्
सप्तमी	मयकि	आवकयोः	अस्मकासु

साधनिका विगेरे युष्मद्वत् थशे.

मद् - नाभधातु परथी बनेल शब्द.

माम् आचष्टे इति - मदि, मदयति इति क्विप् = मद्
 विशेषता त्वद्वत् ज्ञप्ति.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अहम्	माम्	वयम्
द्वितीया	माम्	माम्	मान्
तृतीया	मया	माभ्याम्	माभिः
चतुर्थी	मह्यम्	माभ्याम्	मभ्यम्
पंचमी	मद्	माभ्याम्	मद्
षष्ठी	मम	मयोः	माकम्
सप्तमी	मयि	मयोः	मासु

साधनिका युष्मद्वत् थशे.

अस्म - नामधातु परधी बनेल शब्द.

आवाम्, वयम् वा आचष्टे = अस्मि

अस्मयति इति क्विप् = अस्म्

विशेषता युष्मवत् थशे.

	अ.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्रथमा	अहम्	असाम्	वयम्
द्वितीया	असाम्	असाम्	असान्
तृतीया	अस्या	असाभ्याम्	असाभिः
चतुर्थी	मह्यम्	असाभ्याम्	अस्मभ्यम्, असभ्यम्
पंचमी	अस्मद्, असद्	असाभ्याम्	अस्मद्, असद्
षष्ठी	मम	अस्योः	अस्माकम्, असाकम्
सप्तमी	अस्यि	अस्योः	असासु

संख्यावाचक शब्दोना उपो

एक

एक-पुंलिङ्ग

अ.व.	ब.व.
प्रथमा	एकः एके
द्वितीया	एकम् एकान्
तृतीया	एकेन एकैः
चतुर्थी	एकस्मै एकैभ्यः
पंचमी	एकस्मात् एकैभ्यः
षष्ठी	एकस्य एकेषाम्
सप्तमी	एकस्मिन् एकेषु

एका-स्त्रीलिङ्ग

अ.व.	ब.व.
प्रथमा	एका एकाः
द्वितीया	एकाम् एकाः
तृतीया	एकया एकाभिः
चतुर्थी	एकस्यै एकाभ्यः
पंचमी	एकस्याः एकाभ्यः
षष्ठी	एकस्याः एकासाम्
सप्तमी	एकस्याम् एकासु

एक - नपुंसकलिङ्ग.

अ.व.

ब.व.

प्रथमा-द्वितीया

एकम्

एकानि

तृ.अ.व.थी उपो पुंलिङ्ग एकवत् ज्ञशवा.

साधनिका त्रशे लिङ्गे सर्ववत् थशे.

अक् प्रत्यय लागतां थतां ३पो.

	एकक- पुंलिङ्ग		एकिका- स्त्रीलिङ्ग	
	अ.व.	ब.व.	अ.व.	ब.व.
प्रथमा	एककः	एकके	एकिका	एकिकाः
द्वितीया	एककम्	एककान्	एकिकाम्	एकिकाः
तृतीया	एककेन	एककैः	एकिकया	एकिकाभिः
चतुर्थी	एककस्मै	एककेभ्यः	एकिकस्यै	एकिकाभ्यः
पंचमी	एककस्मात्	एककेभ्यः	एकिकस्याः	एकिकाभ्यः
षष्ठी	एककस्य	एककेषाम्	एकिकस्याः	एकिकासाम्
सप्तमी	एककस्मिन्	एककेषु	एकिकस्याम्	एकिकासु

एकक - नपुंसकलिङ्ग.

	अ.व.	ब.व.
प्रथमा-द्वितीया	एककम्	एककानि
तृ.अ.व.थी पुंलिङ्ग एककं वत् ३पो श्रशवा.		
साधनिका त्रशे लिङ्गे सर्वकवत् थशे.		

- (१) परमश्चासौ एकश्च = परमैकः - पुंलिङ्ग - एकवत्
- (२) परमाचासौ एका च = परमैका - स्त्रीलिङ्ग - एकावत्
- (३) परमम् च तद् एकम्च = परमैकम् - नपुं. - एकवत्
- (१) एकम्, एकाम्, एकम् वा अतिक्रान्तः - अत्येकः - पुंलिङ्ग - देववत्
- (२) एकम्, एकाम्, एकम् वा अतिक्रान्ता - अत्येका - स्त्रीलिङ्ग - मालावत्
- (३) एकम्, एकाम्, एकम् वा अतिक्रान्तम् - अत्येकम् - नपुं. - वनवत्
- (१) प्रियः एकः
 प्रिया एका
 प्रियम् एकम् } वा यस्य सः - प्रियैकः - पुंलिङ्ग - देववत्
- (२) प्रियः एकः
 प्रिया एका
 प्रियम् एकम् } वा यस्याः सा - प्रियैका - स्त्रीलिङ्ग - मालावत्
- (३) प्रियः एकः
 प्रिया एका
 प्रियम् एकम् } वा यस्य तद् - प्रियैकम् - नपुं. वनवत्

एक शब्दना ३पो अ.व.मां ४ वपराय छे. परंतु ज्यारे एक नो अर्थ “केटवाक” अनिश्चितता करवो छीय त्यारे अ.व.मां पञ्च वपराय छे. एक शब्द अ.व.मां वपराय छे. तेनी साबिती माटे हेमचंद्राचार्य महाराज पोते ४ “पुनरेकेषाम्” ४.१.१०मां अ.व.मां प्रयोग करेलो छे. तेथी अर्ली पञ्च अ.व.अने अ.व.मां अने ३पो कर्था छे.

द्वि

द्वि-पुंलिंग

	द्वि.व.	अक् सङ्घित-द्वि.व.	द्वि.व.
प्रथमा	द्वौ	द्वकौ	द्वे
द्वितीया	द्वौ	द्वकौ	द्वे
तृतीया	द्वाभ्याम्	द्वकाभ्याम्	द्वाभ्याम्
चतुर्थी	द्वाभ्याम्	द्वकाभ्याम्	द्वाभ्याम्
पंचमी	द्वाभ्याम्	द्वकाभ्याम्	द्वाभ्याम्
षष्ठी	द्वयोः	द्वकयोः	द्वयोः
सप्तमी	द्वयोः	द्वकयोः	द्वयोः

द्वि-स्त्रीलिंग

	अक् सङ्घित-द्वि.व.
प्रथमा	द्विके, द्विके
द्वितीया	द्विके, द्विके
तृतीया	द्विकाभ्याम्, द्विकाभ्याम्
चतुर्थी	द्विकाभ्याम्, द्विकाभ्याम्
पंचमी	द्विकाभ्याम्, द्विकाभ्याम्
षष्ठी	द्विकयोः, द्विकयोः
सप्तमी	द्विकयोः, द्विकयोः

द्वि - नपुंसकलिंग.

	द्वि.व.	अक् सङ्घित-द्वि.व.
प्रथमा-द्वितीया	द्वे	द्विके

तृ.द्वि.व.थी पुंलिंग द्वि.अने द्वकवत् थशे.

साधनिका त्रशे લિંગે સર્વવત્ અને સર્વકવત્ થશે. દ્વિ શબ્દના ૩પો દ્વિ.વ.માં ૪ વપરાય છે. અક્ સઘિત સ્ત્રીલિંગમાં “દ્વ્યેષ-સૂત-પુત્ર...” ૨.૪.૧૦૯થી અ નો ૩ વિકલ્પે થાય છે. તેથી દ્વિકા અને દ્વકા બે અંગ બન્યા છે.

- (૧) પરમૌ ચામૂ દ્વૌચ = પરમદ્વિ - પુંલિંગ દ્વિવત્
- (૨) પરમે ચામૂ દ્વેચ = પરમદ્વિ - સ્ત્રીલિંગ દ્વિવત્
- (૩) પરમે ચામૂ દ્વેચ = પરમદ્વિ - નપું. દ્વિવત્
- (૧) દ્વૌ, દ્વે, દ્વે વા અતિક્રાન્તઃ - અતિદ્વિઃ - પુંલિંગ મુનિવત્
- (૨) દ્વૌ, દ્વે, દ્વે વા અતિક્રાન્તા - અતિદ્વિઃ - સ્ત્રીલિંગ મતિવત્
- (૩) દ્વૌ, દ્વે, દ્વે વા અતિક્રાન્તમ્ - અતિદ્વિ - નપું. વારિવત્ (૧.૪.૬૨થી પુંવત્ વિકલ્પે થશે.)

- (૧) પ્રિયૌ દ્વૌ
પ્રિયે દ્વે
પ્રિયે દ્વે } વા यस્ય સઃ - પ્રિયદ્વિઃ - પુંલિંગ મુનિવત્

- (२) प्रियौ द्वौ } वा यस्याः सा - प्रियद्विः - स्त्रीलिङ्ग मतिवत्
 प्रिये द्वे }
 प्रिये द्वे }
- (३) प्रियौ द्वौ } वा यस्य तद् - प्रियद्वि - नपुं. वारिवत् (१.४.६२थी पुंवत्
 प्रिये द्वे } विकल्पे यशे.)
 प्रिये द्वे }

त्रि शब्दधी नवदशन् मुधीनां उपो भ.व.भां ४ थशे.

त्रि-पुंलिङ्ग.

प्रथमा	त्रयः	}	त्रयाणाम् ५.५.५. त्रि+आम् - त्रेस्त्रयः १.४.३४थी
द्वितीया	त्रीन्		त्रय + आम् - ह्रस्वाऽऽपञ्च १.४.३२थी
तृतीया	त्रिभिः		त्रय + नाम् - दीर्घोनाम्य.. १.४.४७थी
चतुर्थी	त्रिभ्यः		त्रयानाम् - र-षृ-वर्णान्नोण.. २.३.६३थी
पंचमी	त्रिभ्यः		त्रयाणाम्
षष्ठी	त्रयाणाम्		
सप्तमी	त्रिषु		

भाकीना उपोनी साधनिका मुनि शब्दना भ.व. प्रभाषे थशे. त्रि शब्दनो स्त्रीलिङ्गभां त्रि-चतुरस्तिस्..२.१.१थी तिस्र् आदेश थाय छे.

त्रि-स्त्रीलिङ्ग.

प्रथमा-द्वितीया	तिस्रः
तृतीया	तिसृभिः
चतुर्थी-पंचमी	तिसृभ्यः
षष्ठी	तिसृणाम्
सप्तमी	तिसृषु

- (१) तिस्रः प्र.द्वि.भ.व. तिस्र्+जस्-शस् - ऋतोरः...२.१.२थी
 तिस्रस् - सोरुः २.१.७२थी
 तिस्रर् - रः पदान्ते... १.३.५३थी
 तिस्रः

- (૨) તિસૃણામ્ ૫.બ.વ. તિસૃ + આમ્ - હ્રસ્વાઽપ્થ ૧.૪.૩૨થી
તિસૃનામ્ - ર-ષ્વર્ણાન્નો... ૨.૩.૬૩થી
તિસૃણામ્
- (૩) તિસૃષુ ૫.બ.વ. તિસૃ + સુ - નામ્યન્તસ્થા... ૨.૩.૧૫થી
તિસૃષુ

બાકીના રૂપોની સાધનિકા સુગમ છે.

ત્રિ - નપુંસકલિંગ.

પ્રથમા-દ્વિતીયા - ત્રીણિ

૫.બ.વ.થી પુંલિંગ ત્રિવત્ રૂપો થશે.

- (૧) ત્રીણિ ૫.બ.વ. } ત્રિ + જસ્-શસ્ - નપુંસકસ્ય શિઃ ૧.૪.૫૫થી
દ્વિ.બ.વ. } ત્રિ + શિ (ઇ) સ્વરાચ્છૌ ૧.૪.૬૫થી
ત્રિન્ + ઇ - નિ દીર્ઘઃ ૧.૪.૮૫થી
ત્રીનિ - ર-ષ્વર્ણાન્નો... ૨.૩.૬૩થી
ત્રીણિ

૧. પરમાશ્ચ તે ત્રયશ્ચ = પરમત્રિ - પુંલિંગ - ત્રિવત્
૨. પરમાશ્ચ તાઃ તિસ્રશ્ચ = પરમતિસૃ - સ્ત્રીલિંગ - તિસૃવત્
૩. પરમાણિ ચ તાનિ ત્રીણિચ = પરમત્રિ - નપું. - ત્રિવત્
૧. ત્રીન્ અતિક્રાન્તઃ - અતિત્રિઃ - પુંલિંગ - મુનિવત્
૨. ત્રીન્ અતિક્રાન્તા - અતિત્રિઃ - સ્ત્રીલિંગ - મતિવત્
૩. ત્રીન્ અતિક્રાન્તમ્ - અતિત્રિ - નપું. - વારિવત્ (વાન્યતઃ... ૧.૪.૬૨ લગ્નાઽપ્.)

આ રૂપોમાં આમ્ પ્રત્યય પર છતાં ત્રેણયઃ ૧.૪.૩૪ સૂત્રથી ત્રિ નો ત્રય આદેશ નહીં થાય. કેમકે આમ્ સંબંધી ત્રિ શબ્દ નથી. પરંતુ આમ્ સંબંધી અતિત્રિ શબ્દ છે. તેથી અતિત્રયાણામ્ રૂપ ન થતાં અતિત્રીણામ્ રૂપ થશે.

૧. તિસ્રઃ અતિક્રાન્તઃ - અતિતિસૃ - પુંલિંગ
૨. તિસ્રઃ અતિક્રાન્તા - અતિતિસૃ - સ્ત્રીલિંગ
૩. તિસ્રઃ અતિક્રાન્તમ્ - અતિતિસૃ - નપું.

પુંડિંગ - શ્રીદિંગ

પ્રથમા	અતિતિસા	અતિતિસૌ	અતિતિસઃ
દ્વિતીયા	અતિતિસ્રમ્	અતિતિસૌ	અતિતિસઃ
તૃતીયા	અતિતિસા	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધિઃ
ચતુર્થી	અતિતિસ્રે	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધ્યઃ
પંચમી	અતિતિસઃ	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધ્યઃ
ષષ્ઠી	અતિતિસઃ	અતિતિસોઃ	અતિતિસૂણામ્
સપ્તમી	અતિતિસ્રિ	અતિતિસોઃ	અતિતિસૃષુ
સંબોધન	હે અતિતિસઃ !	હે અતિતિસૌ !	હે અતિતિસઃ !

આ રૂપોની સાધનિકા પિતૃવત્ થશે. પરંતુ જ્યાં સ્વરાદિ પ્રત્યય હોય ત્યાં ઋતો
રઃ સ્વરોડનિ ૨.૧.૨ થી ઋ નો ર થશે.

નપુંસકદિંગ

પ્રથમા	અતિતિસુ, અતિત્રિ	અતિતિસૂણી	અતિતિસૂણિ
દ્વિતીયા	અતિતિસુ, અતિત્રિ	અતિતિસૂણી	અતિતિસૂણિ
તૃતીયા	અતિતિસા, અતિતિસૂણા	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધિઃ
ચતુર્થી	અતિતિસ્રે, અતિતિસૂણે	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધ્યઃ
પંચમી	અતિતિસઃ, અતિતિસૂણઃ	અતિતિસૃધ્યામ્	અતિતિસૃધ્યઃ
ષષ્ઠી	અતિતિસઃ, અતિતિસૂણઃ	અતિતિસોઃ, અતિતિસૂણોઃ	અતિતિસૂણામ્
સપ્તમી	અતિતિસ્રિ, અતિતિસૂણિ	અતિતિસોઃ, અતિતિસૂણોઃ	અતિતિસૃષુ
સંબોધન	હે અતિતિસઃ, અતિત્રિ !	હે અતિતિસૂણી !	હે અતિતિસૂણિ !
	હે અતિતિસુ !		

આ નપુંસકદિંગ અતિતિસુ નાં રૂપોની સાધનિકા કર્તૃવત્ થશે. પરંતુ
પ્ર.દ્વિ.સં.એ.વ.માં નામિનો લુપ્ વા ૧.૪.૬૧થી સિ અને અમ્ નો વિકલ્પે લુક્
થવાથી અતિતિસુ રૂપ થશે. અને વિકલ્પ પક્ષમાં અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૯થી સિ અને
અમ્ નો લુપ્ થવાથી અતિત્રિ રૂપ થશે.

અહીં લુક્નો સ્થાનિવદ્ભાવ થવાથી સિ પ્રત્યયનો લોપ થવા છતાં તે સિ
પ્રત્યય છે. એમ માનીને ત્રિ-ચતુરસ્તિસુ...૨.૧.૧થી સિ પ્રત્યય પર છતાં તિસું આદેશ
થયો છે. જ્યારે લુપ્ નો સ્થાનિવદ્ભાવ થતો નથી. તેથી તિસુ આદેશ ન થતાં ત્રિ
જ રહ્યું. તેથી અતિતિસુ અને અતિત્રિ એમ બે રૂપ થયાં. અને તૃ.એ.વ.થી વાન્યતઃ...

१.४.६२थी पुंवत् पक्ष थशे. तेथी पितृवत् पक्ष थाय. तेथी सं.अ.व.भां पितः प्रभाशे
अतितिसः पक्ष ३५ थशे.

१. त्रीणि अतिक्रान्तः - अतित्रिः - पुंलिङ्ग - मुनिवत्
२. त्रीणि अतिक्रान्ता - अतित्रिः - स्त्रीलिङ्ग - मतिवत्
३. त्रीणि अतिक्रान्तम् - अतित्रि - नपुं. वारिवत्
१. प्रियाः त्रयः यस्य सः - प्रियत्रिः - पुंलिङ्ग - अतित्रिवत्
२. प्रियाः त्रयः यस्याः सा - प्रियत्रिः - स्त्रीलिङ्ग - अतित्रिवत्
३. प्रियाः त्रयः यस्य तद् - प्रियत्रि - नपुं. - अतित्रिवत्
१. प्रियाः तिस्रः यस्य सः - प्रियत्रिस् - पुंलिङ्ग - अतितिसृवत्
२. प्रियाः तिस्रः यस्याः सा - प्रियत्रिस् - स्त्रीलिङ्ग - अतितिसृवत्
३. प्रियाः तिस्रः यस्य तद् - प्रियत्रिस् - नपुं. अतितिसृवत्
१. प्रियाणि त्रीणि यस्य सः - प्रियत्रिः - पुंलिङ्ग - अतित्रिवत्
२. प्रियाणि त्रीणि यस्याः सा - प्रियत्रिः - स्त्रीलिङ्ग - अतित्रिवत्
३. प्रियाणि त्रीणि यस्य तद् - प्रियत्रि - नपुं. अतित्रिवत्

चतुर - पुंलिङ्ग

प्रथमा	चत्वारः
द्वितीया	चतुरः
तृतीया	चतुर्भिः
चतुर्थी	चतुर्थ्यः
पंचमी	चतुर्थ्यः
षष्ठी	चतुर्णाम्, चतुर्णाम्
सप्तमी	चतुर्थं

- (१) चत्वारः प्र.भ.व. चतुर + अस् - वाः शेषे १.४.८२थी
चत्वार + अस् - सोरुः २.१.७२थी
चत्वार - रः पदान्ते.. १.३.५३थी
चत्वारः
- (२) चतुरः द्वि.भ.व. चतुर + शस् - सोरुः २.१.७२थी
चतुर - रः पदान्ते.. १.३.५३थी
चतुरः

अेज प्रभाशे चतुर्भिः, चतुर्थ्यः, चतुर्थ्यः ३५ सिद्ध थशे.

- (३) चतुर्णाम् } ५.५.५. चतुर् + आम् - सख्यानां णाम् १.४.३३थी
 चतुर्णाम् } चतुर् + नाम् - र - ष्वर्णात्रो... २.३.६३थी
 चतुर्णाम् - हर्दह... १.३.३१थी
 चतुर्णाम्, चतुर्णाम्
- (४) चतुर्षु स.५.५. चतुर् + सु = चतुर्षु - नाम्यन्तस्था... २.३.१५थी
 चतुर्षु

चतुर् - स्त्रीविंश.

प्रथमा	= चतस्रः	} साधनिका तिसृवत् थशे.
द्वितीया	= चतस्रः	
तृतीया	= चतसृभिः	
चतुर्थी-पंचमी	= चतसृभ्यः	
षष्ठी	= चतसृणाम्	
सप्तमी	= चतसृषु	

चतुर् - नपुंसकविंश.

प्रथमा = चत्वारि	(१) चत्वारि = चतुर् + असु - नपुंसकस्य... १.४.५५थी
द्वितीया = चत्वारि	चतुर् + इ - शिर्षुद् १.१.२८थी
तृतीया = चतुर्भिः	चतुर् + इ - वाः शेषे १.४.८२थी
चतुर्थी = चतुर्भ्यः	चत्वारि
पंचमी = चतुर्भ्यः	शेष साधनिका पुंविंशवत् जश्वी.
षष्ठी = चतुर्णाम् चतुर्णाम्	
सप्तमी = चतुर्षु	

१. परमाश्च ते चत्वारश्च = परमचतुर् - पुंविंश चतुर्वत्
२. परमाश्च ताः चतस्रश्च = परमचतुर् स्त्रीविंश चतसृवत्
३. परमाणि च तानि चत्वारिच = परमचतुर् नपुं. चतुर्वत्
१. चतुर्ः अतिक्रान्तः - अतिचतुर् - पुंविंश - मरुत्वत्
२. चतुर्ः अतिक्रान्ता - अतिचतुर् - स्त्रीविंश - मरुत्वत्
३. चतुर्ः अतिक्रान्तम् - अतिचतुर् - नपुं. जगत्वत्

પુંલિંગ - સ્ત્રીલિંગ.

પ્રથમા	અતિચત્વા:	અતિચત્વારૈ	અતિચત્વાર:
દ્વિતીયા	અતિચત્વારમ્	અતિચત્વારૈ	અતિચતુર:
તૃતીયા	અતિચતુર	અતિચતુર્થ્યામ્	અતિચતુર્થિ:
ચતુર્થી	અતિચતુરે	અતિચતુર્થ્યામ્	અતિચતુર્થ્ય:
પંચમી	અતિચતુર:	અતિચતુર્થ્યામ્	અતિચતુર્થ્ય:
ષષ્ઠી	અતિચતુર:	અતિચતુરે:	અતિચતુર્ણામ્
સપ્તમી	અતિચતુરિ	અતિચતુરે:	અતિચતુર્ષુ
સંબોધન	હે અતિચત્વ: !	હે અતિચત્વારૈ !	હે અતિચત્વાર: !

પહેલાં પાંચ ધુટ પ્રત્યય પર છતાં વા: શેષે ૧.૪.૮૨થી ચતુર્ નાં ડ નો વા થયો છે. અને સંબોધન એ.૫.માં ડતોનડુચ્ચતુરે વ: ૧.૪.૮૧થી ચતુર્ ના ડ નો વ થાય છે ૫.૫.૫.માં સંખ્યાનાં ણ્યામ્ , ૧.૪.૩૩થી આમ્ નો નામ્ થાય છે. ર-ષ્વર્ણાન્નો...૨.૩.૬૩થી નામ્ ના ન નો ન્ થવાથી અતિચતુર્ણામ્ થયું હાંદર્હ... ૧.૩.૩૧થી ન્ દ્વિત્વ થવાથી અતિચતુર્ણામ્ પણ થાય છે. બાકીના રૂપો અને તેની સાધનિકા મરુત્વત્ થશે.

નપુંસકલિંગ

પ્રથમા-દ્વિતીયા	અતિચતુ:	અતિચતુરી	અતિચત્વારિ
સંબોધન	હે અતિચત્વ: !	હે અતિચતુરી !	હે અતિચત્વારિ !

ત.એ.વ.થી પુંલિંગ પ્રમાણે રૂપો થશે.

પ્ર.દ્વિ.એ.વ.માં અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી સિ અને અમ્ નો લુપ્ થાય છે. પછી લુપ્ નો સ્થાનિવદ્ભાવ થતો નથી. તેથી સોરુ: ૨.૧.૭૨ અને રુ: પદાન્તે...૧.૩.૫૩થી વિસર્ગ થવાથી અતિચતુ: થયું. સં.એ.વ.માં ડતોનડુચ્ચતુરે વ: ૧.૪.૮૧થી ડ નો વ થવાથી અને અનતો લુપ્ ૧.૪.૫૮થી સિ નો લોપ થવાથી હે અતિચત્વ્ થયું. સોરુ:, રુ: પદાન્તે... થી હે અતિચત્વ: રૂપ થશે. અતિચત્વારિ - ચત્વારિ પ્રમાણે થશે. બાકીના બધા રૂપો અને સાધનિકા પુંલિંગ - અતિચતુર્વત્ થશે. વાન્યત:... ૧.૪.૬૨ અહીં નહીં લાગે. કેમકે નામ્યન્ત નપુંસક નામ નથી.

૧. ચત્ત્વ: અતિક્રાન્ત: - અતિચત્ત્વ - પુંલિંગ - અતિતિસૂવત્

૨. ચત્ત્વ: અતિક્રાન્તા - અતિચત્ત્વ - સ્ત્રીલિંગ - અતિતિસૂવત્

૩. ચત્ત્વ: અતિક્રાન્તમ્ - અતિચત્ત્વ - નપું. અતિતિસૂવત્

અહીં બધા રૂપો અતિતિસૂવત્ થશે. નપું.નાં સં.એ.વ.માં ત્યાં ત્રણ રૂપો થાય છે. તેમ અહીં પણ થશે. અતિચતસઃ, અતિચતસૃઃ અને અતિચતુઃ થશે. કેમકે જ્યારે ચતસૂ આદેશ ન થાય ત્યારે અતિચતુર્ રહે. ૫છી સોરુઃ, ૨: પદાન્તે.. સૂત્ર લાગીને અતિચતુઃ થશે.

૧. ચત્વારિ અતિક્રાન્તઃ - અતિચતુર્ - પુંલિંગ - મરુત્વત્
૨. ચત્વારિ અતિક્રાન્તઃ - અતિચતુર્ - સ્ત્રીલિંગ - મરુત્વત્
૩. ચત્વારિ અતિક્રાન્તમ્ - અતિચતુર્ - નપું. જગત્વત્
૧. પ્રિયાઃ ચત્વારઃ યસ્ય સઃ } પ્રિયચતુર્ - પુંલિંગ - અતિચતુર્વત્
પ્રિયાણિ ચત્વારિ યસ્ય સઃ }
૨. પ્રિયાઃ ચત્વારઃ યસ્યાઃ સા } પ્રિયચતુર્- સ્ત્રીલિંગ - અતિચતુર્વત્
પ્રિયાણિ ચત્વારિ યસ્યાઃ સા }
૩. પ્રિયાઃ ચત્વારઃ યસ્ય તદ્ } પ્રિયચતુર્ - નપું. અતિચતુર્વત્
પ્રિયાણિ ચત્વારિ યસ્ય તદ્ }
૧. પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્ય સઃ - પ્રિયચતસૃ - પુંલિંગ - અતિચતસૂવત્
૨. પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્યાઃ સા - પ્રિયચતસૃ- સ્ત્રીલિંગ - અતિચતસૂવત્
૩. પ્રિયાઃ ચતસ્રઃ યસ્ય તદ્ - પ્રિયચતસૃ- નપું. અતિચતસૂવત્

પચ્છન્

પ્રથમા	પચ્છ
દ્વિતીયા	પચ્છ
તૃતીયા	પચ્છભિઃ
ચતુર્થી	પચ્છધ્વઃ
પંચમી	પચ્છધ્વઃ
૬ઠ્ઠી	પચ્છાનામ્
સપ્તમી	પચ્છસુ

- (૧) પચ્છ પ્ર.બ.વ. } પચ્છન્ + જસૂ, શસ - ડતિ-ઘ્નાઃ ૧.૪.૫૪થી
દ્વિ.બ.વ. } પચ્છન્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૯૧થી

પચ્છ

- (૨) પચ્છભિઃ તૃ.બ.વ. પચ્છન્ + ભિસ્ - નામ્નો નોઽનહઃ ૨.૧.૯૧થી
પચ્છભિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
પચ્છભિર્ - ૨: પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી

પચ્છભિઃ

એજ પ્રમાણે પચ્છધ્વઃ, પચ્છધ્વઃ રૂપ સિદ્ધ થશે.

- (३) पञ्चानाम् ५.५.५. पञ्चन् + आम् - संख्यानां णाम् १.४.३३थी
 पञ्चन् + नाम् - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 पञ्च + नाम् - दीर्घो नाम्य...१.४.४७थी
 पञ्चानाम्

- (४) पञ्चसु ५.५.५. पञ्चन् + सु - नाम्नो नोऽनहः २.१.८१थी
 पञ्चसु

१. परमाश्च ते पञ्च च - परमपञ्चन् - पञ्चवत्
२. परमाश्च ताः पञ्च च - परमपञ्चन् - पञ्चवत्
३. परमाणि च तानि पञ्च च - परमपञ्चन् - पञ्चवत्
१. पञ्च अतिक्रान्तः - अतिपञ्चन् - पुंलिङ्ग - राजन्वत्
२. पञ्च अतिक्रान्ता - अतिपञ्चञी - स्त्रीलिङ्ग - नदिवत्
 स्त्रियां नृतो...२.४.१थी अतिपञ्चन् + डी
 अनोऽस्य...२.१.१०८थी अतिपञ्चन् + डी (ई)
 तवर्गस्य श्ववर्ग...१.३.६०थी अतिपञ्चञ् + डी = अतिपञ्चञी
३. पञ्च अतिक्रान्तम् - अतिपञ्चन् - नपुं. नामन्वत्
१. प्रियाः पञ्च
 प्रियाः पञ्च
 प्रियाणि पञ्च } यस्य सं - प्रियपञ्चन् पुंलिङ्ग राजन्वत्
१. प्रियाः पञ्च
 प्रियाः पञ्च
 प्रियाणि पञ्च } यस्याः सा - प्रियपञ्चञी स्त्रीलिङ्ग प्रियराजन्वत्
 प्रियपञ्चा
१. प्रियाः पञ्च
 प्रियाः पञ्च
 प्रियाणि पञ्च } यस्य तद् - प्रियपञ्चन् - नपुं. नामन्वत्

षष्

प्रथमा	षड् षट्
द्वितीया	षड् षट्
तृतीया	षड्भिः
चतुर्थी, पंचमी	षड्भ्यः
षष्ठी	षण्णाम्
सप्तमी	षट्सु

- (१) षट्, षड् प्र.भ.व. } षष्+जस् - शस् - डतिष्णः... १.४.५४थी
 द्वि.भ.व. } षष् - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 षड् - विगमेवा १.३.५१थी

षट् षड्

- (२) षड्भिः तृ.भ.व. षष् + भिस् - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 षड् भिस् - सोरुः २.१.७२थी
 षड् भिर् - रः पदान्ते..... १.३.५३थी
 षड्भिः

अेज प्रभाषे षड्भ्यः, षड्भ्यः ३५ सिद्ध थशे.

- (३) षण्णाम् प.भ.व. षष् + आम् - संख्यानांर्णाम् १.४.३३थी
 षष् + नाम् - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 षड् + नाम् - तवर्गस्यश्चवर्ग..... १.३.६०थी
 षड् + णाम् - प्रत्यये च १.३.२थी
 षण्णाम्

- (४) षट्सु स.भ.व. षष् + सु - घुटस्तृतीयः २.१.७६थी
 षड् + सु - अघोषे प्रथमोऽशिटः १.३.५०थी
 षट्सु

१. परमाश्चते षड् च
 २. परमाश्च ताः षड् च
 ३. परमाणि च तानि षड् च } परमषष् - षष्वत्

१. षड् अतिक्रान्तः } अतिषष् पुंदिग, स्त्रीदिग मरुत्वत्
 २. षड् अतिक्रान्ता }
 ३. षड् अतिक्रान्तम् - अतिषष् नपुं. जगत्वत्

१. प्रियाः षड् }
 प्रियाः षड् } यस्य सः - प्रियषष् पुं. मरुत्वत्
 प्रियाणि षड् } प्रियषट्कः पुं. देवत्वत्

२. प्रियाः षड् }
 प्रियाः षड् } यस्याः सा - प्रियषष् स्त्रीदिग मरुत्वत्
 प्रियाणि षड् } प्रियषट्का स्त्रीदिग मालावत्

૩. પ્રિયાઃ ષડ્ } યસ્ય તદ્ - પ્રિયષષ્ નપું. જગત્વત્
 પ્રિયાઃ ષડ્ } પ્રિયષટ્કમ્ નપું. વનવત્
 પ્રિયાણિ ષડ્ }
 "શેષાદવા" ૭.૩.૧૭૫થી વિકલ્પે કચ્ પ્રત્યય થયો છે.

અષ્ટન્

પ્રથમા	અષ્ટૈ, અષ્ટ
દ્વિતીયા	અષ્ટૈ, અષ્ટ
તૃતીયા	અષ્ટામિઃ, અષ્ટમિઃ
ચતુર્થી	અષ્ટમ્યઃ, અષ્ટમ્યઃ
પંચમી	અષ્ટમ્યઃ, અષ્ટમ્યઃ
ષષ્ઠી	અષ્ટનામ્
સપ્તમી	અષ્ટસુ, અષ્ટસુ

- (૧) અષ્ટૈ, અષ્ટ } પ્ર.બ.વ. } અષ્ટન્ + જસ, શસ્ - વાષ્ટન આઃ સ્યાદૌ ૧.૪.૫૨થી
 દ્વિ.બ.વ. } અષ્ટ+જસ, શસ્ - અષ્ટ ઔર્જસ શસોઃ ૧.૪.૫૩થી
 અષ્ટ + ઔ - દૌત્ સન્ધ્યક્ષરૈઃ ૧.૨.૧૨થી
 અષ્ટૈ
 અષ્ટન્+જસ, શસ્, -ઙિતિષ્ણઃ સંખ્યાયા લુપ્ ૧-૪-૫૪થી
 અષ્ટન્ - નામ્નો નોઙનહઃ ૨-૧-૯૧ થી
 અષ્ટ

- (૨) અષ્ટામિઃ } તૃ.બ.વ. } અષ્ટન્ + મિસ્ - વાષ્ટન આઃ સ્યાદૌ ૧.૪.૫૨થી
 અષ્ટમિઃ } અષ્ટામિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 અષ્ટામિર્ - રઃ પદાન્તે... ૧.૩.૫૩થી
 અષ્ટામિઃ
 અષ્ટન્ + મિસ્ - નામ્નો નોઙનહઃ ૨.૧.૯૧થી
 અષ્ટમિસ્ - સોરુઃ ૨.૧.૭૨થી
 અષ્ટામિર્ - રઃ પદાન્તે..... ૧.૩.૫૩થી
 અષ્ટામિઃ

એજ પ્રમાણે અષ્ટમ્યઃ, અષ્ટમ્યઃ, અષ્ટમ્યઃ, અષ્ટમ્યઃ ૩૫ સિદ્ધ થશે.

- (૩) અષ્ટાનામ્ ૧.૫.૧. અઠન્ + આમ્ - વાઘન આ: સ્યાદૌ ૧.૪.૫૨થી
 અષ્ટ + આમ્ - સંખ્યાનાં ણ્ણામ્ ૧.૪.૩૩થી
 અષ્ટાનામ્
 અઠન્ + આમ્ - સંખ્યાનાં ણ્ણામ્ ૧.૪.૩૩થી
 અઠન્ + નામ્ - નામ્નો નોઽનહ: ૨.૧.૯૧થી
 અષ્ટ + નામ્ - દીર્ઘો નામ્યતિસૃ... ૧.૪.૪૭થી
 અષ્ટાનામ્

- (૪) અષ્ટસુ } ૨.૫.૧. અઠન્ + સુ - વાઘન આ: સ્યાદૌ ૧.૪.૩૩થી
 અષ્ટસુ } અષ્ટસુ
 અઠન્ + સુ - નામ્નો નોઽનહ: ૨.૧.૯૧થી
 અષ્ટસુ

૧. પરમાશ્ચ તે અષ્ટૈ, અષ્ટ વા ચ
 ૨. પરમાશ્ચ તા: અષ્ટૈ, અષ્ટ વા ચ
 ૩. પરમાણિ ચ તાનિ અષ્ટૈ, અષ્ટ વા ચ } પરમાઠન્ - રૂપો અઠન્વત્

૧. અષ્ટૈ અતિક્રાન્ત: - અત્યષ્ટ પુંલિંગ કીલાલપાવત્
 ૨. અષ્ટૈ અતિક્રાન્તા - અત્યષ્ટ સ્ત્રીલિંગ કીલાલપાવત્
 અત્યઠન્ બન્યા પછી સ્થાદિ પ્રત્યય પરમાં આવતા "વાઘન આ: સ્યાદૌ"
 ૧.૪.૫૨થી અંત્ય નો આ થવાથી અત્યષ્ટ બન્યું છે.

૩. અષ્ટૈ, અતિક્રાન્તમ્ - અત્યષ્ટ નપું. વનવત્

અત્યઠન્ થયા પછી સ્થાદિ પ્રત્યય પરમાં આવતાં ૧.૪.૫૨થી ન્ નો આ થશે તેથી અત્યષ્ટ બનશે પણ નપું.માં "ક્તીવે" ૨.૪.૯૭થી દ્વસ્વ થવાથી અત્યષ્ટ બને છે. અને વનવત્ રૂપો થાય છે.

૧. અષ્ટ અતિક્રાન્ત: - અત્યઠન્ પુંલિંગ રજન્વત્
 ૨. અષ્ટ અતિક્રાન્તમ્ - અત્યઠન્ - નપું. નામન્વત્
 ૩. અષ્ટ અતિક્રાન્તા - અત્યષ્ટ્ણી સ્ત્રીલિંગ નદીવત્

અત્યઠન્ બન્યા પછી સ્ત્રીલિંગમાં સ્ત્રિયાં નૃતો... ૨.૪.૧થી ડી લાગે છે.
 તેથી અત્યઠન્ + ડી, અનોઽસ્ય ૨.૧.૧૦૮થી અન્ ના અનો લોપ થવાથી અત્યષ્ટન્
 + ઈ... તવર્ગસ્યશ્વર્વા..... ૧.૩.૬૦થી ન્ નો ણ્ થવાથી અત્યષ્ટ્ણી થયું.

૧. પ્રિયા: અષ્ટૈ યસ્ય સઃ } પ્રિયાષ્ટા - પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ વિશ્વપાવત્
 ૨. પ્રિયા: અષ્ટૈ યસ્યા: સા }
 ૩. પ્રિયા: અષ્ટૈ યસ્ય તદ્ - પ્રિયાષ્ટ - નપું. વનવત્
 અત્યષ્ટા, અત્યષ્ટ માં લખ્યા પ્રમાણે અહીં પણ જાણવું.
 ૧. પ્રિયા: અષ્ટ યસ્ય સઃ - પ્રિયાષ્ટન્ પુંલિંગ રજન્વત્
 ૨. પ્રિયા: અષ્ટ યસ્ય તદ્ - પ્રિયાષ્ટન્ નપું. નામન્વત્
 ૩. પ્રિયા: અષ્ટ યસ્યા: સા - પ્રિયાષ્ટન્ - રજન્વત્
 પ્રિયાષ્ટની - નદીવત્
 પ્રિયાષ્ટા - માલાવત્

પ્રિયરજન્ નાં સ્ત્રીલિંગ માં આ ત્રણ રૂપોની વિશેષતા લખેલી છે.

- સમન્ તેમજ નવન્ થી નવદશન્ સુધીના રૂપો, સાધનિકા અને સામાસિક શબ્દો પછન્વત્ થશે. તે અલિંગ છે. તેથી પુંલિંગ-સ્ત્રીલિંગ અને નપું. માં એક જ રૂપો થશે.

વર્તમાન કૃદન્તનાં રૂપો

ગચ્છત્ પુંલિંગ. ગમ્ પહેલો ગણ. ૫.૫૬.

"શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી ગમ્ + શત્ (અત્)

"કર્તર્યનદ્ભ્યઃ... ૩.૪.૭૧થી ગમ્ + અ + અત્

લુગસ્યા... ૨.૧.૧૧૩થી ગમ્ + અત્

"ગમિષદ્યમશ્છઃ ૪.૨.૧૦૬થી ગહ્ + અત્

"સ્વરેભ્યઃ" ૧.૩.૩૦થી ગહ્ + અત્

"અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ" ૧.૩.૫૦થી ગચ્છ + અત્ = ગચ્છત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમા	ગચ્છન્	ગચ્છન્તૌ	ગચ્છન્તઃ
દ્વિતીયા	ગચ્છન્તમ્	ગચ્છન્તૌ	ગચ્છન્તઃ
તૃતીયા	ગચ્છન્તા	ગચ્છદ્ભ્યામ્	ગચ્છદ્ભિઃ
ચતુર્થી	ગચ્છન્તે	ગચ્છદ્ભ્યામ્	ગચ્છદ્ભ્યઃ
પંચમી	ગચ્છન્તઃ	ગચ્છદ્ભ્યામ્	ગચ્છદ્ભ્યઃ

૫૪ી	ગચ્છતઃ	ગચ્છતોઃ	ગચ્છતામ્
સપ્તમી	ગચ્છતિ	ગચ્છતોઃ	ગચ્છત્સુ
ગચ્છત્ - નપુંસકલિંગ.			
	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	ગચ્છત્, દ	ગચ્છન્તી	ગચ્છન્તિ
તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ ગચ્છત્વત્ રૂપો થશે.			

ગચ્છન્તી સ્ત્રીલિંગ. અઘાતુદ્વિતઃ ૨.૪.૨ થી હી લાગ્યો.

“શ્ય શવઃ” ૨.૧.૧૧૬ થી શવ્ ની ૫૨માં અત્ પ્રત્યય હોય અને તેનાથી ૫૨માં ઈ કે હી આવે તો અત્ નો અન્ત થાય છે. ગચ્છન્તી નાં રૂપો અને સાધનિકા નદીવત્ થશે.

ગચ્છત્ ની કૃ ના (કુર્વત્) વ.કૃ.ના રૂપો પ્રમાણે સાધનિકા જાણવી.

યાત્ પુંલિંગ. યા બીજો ગણ. ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦ થી યા + અત્

“સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ” ૧.૨.૧ થી યાત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.સં	યાન્	યાન્તૌ	યાન્તઃ
દ્વિતીયા	યાન્તમ્	યાન્તૌ	યાતઃ
તૃતીયા	યાતા	યાદ્ધ્યામ્	યાદ્ધિઃ
ચતુર્થી	યાતે	યાદ્ધ્યામ્	યાદ્ધ્યઃ
પંચમી	યાતઃ	યાદ્ધ્યામ્	યાદ્ધ્યઃ
૫૪ી	યાતઃ	યાતોઃ	યાતામ્
સપ્તમી	યાતિ	યાતોઃ	યાત્સુ

યાત્ - નપુંસકલિંગ.

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	યાત્, દ	યાન્તી, યાતી	યાન્તિ
તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ યાત્વત્ રૂપો થશે.			

યાન્તી, યાતી સ્ત્રીલિંગ આઘાતુદ્વિતઃ ૨.૪.૨ થી હી થયો. રૂપો વગેરે નદીવત્ થશે.

“અવર્ણાદશનોઽન્તો ૨.૧.૧૧૫થી અ વર્ણથી પર અત્ હોય અને તેનાથી પરમાં ઈ અને હી આવે તો અત્ નો અન્ત વિકલ્પે થાય છે.

સર્વ સાધનિકા કુર્વત્વત્ થશે.

જક્ષત્ પુંલિંગ. જક્ષ ૨.ગણ ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી જક્ષ + અત્ = જક્ષત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમ-સંબોધન	જક્ષત્	જક્ષતૌ	જક્ષતઃ
દ્વિતીયા	જક્ષતમ્	જક્ષતૌ	જક્ષતઃ
તૃતીયા	જક્ષતા	જક્ષદ્મ્યામ્	જક્ષદ્મિઃ
ચતુર્થી	જક્ષતે	જક્ષદ્મ્યામ્	જક્ષદ્મ્યઃ
પંચમી	જક્ષતઃ	જક્ષદ્મ્યામ્	જક્ષદ્મ્યઃ
૧૪ી	જક્ષતઃ	જક્ષતૌઃ	જક્ષતામ્
સપ્તમી	જક્ષતિ	જક્ષતૌઃ	જક્ષત્સુ
જક્ષત્ - નપુંસકલિંગ.			

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં	જક્ષત્, દ	જક્ષતૌ	જક્ષન્તિ, જક્ષતિ

“ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦થી પુંલિંગમાં પહેલા પાંચ રૂપોમાં જે ન ઉમેરાય છે તેનો “અન્તો નો લુક્” ૪.૨.૯૪થી લોપ થાય છે. અને શિ પ્રત્યય પર છતાં “શૌવા” ૪.૨.૯૫થી ન્ નો વિકલ્પે લોપ થાય છે. જક્ષ ધાતુ વ્યંજનાંત છે તેથી અત્ નો અન્ત ૨.૧.૧૧૫થી થતો નથી.

જક્ષતી સ્ત્રીલિંગ - અઘાતુદુદિતઃ ૨.૪.૨ થી હી થયો. રૂપો વિ. નદીવત્ થશે.

સર્વ સાધનિકા કુર્વત્વત્ થશે.

દરિદ્રત્-દરિદ્રા ૨.ગણ-૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી દરિદ્રા + અત્

“શનશ્ચાઽઽન્તઃ” ૪.૨.૯૬થી દરિદ્ર + અત્ = દરિદ્રત્

દરિદ્રત્ વ.કૃ બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું, અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો અને સાધનિકા જક્ષત્વત્ થશે.

જાગ્રત્-જાગૃ ૨.ગણ. ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦થી જાગૃ + અત્

“ઇવર્ણદિસ્વેસ્વરે... ૧.૨.૨૧થી જાગૃ + અત્ = જાગ્રત્

જાગ્રત્ વ.કૃ. બન્યું તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો અને સાધનિકા જક્ષત્વત્ થશે.

ચકાસત્-ચકાસ્ ૨.ગણ. ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦થી ચકાસ્ + અત્ = ચકાસત્

ચકાસત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું, અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો અને સાધનિકા જક્ષત્વત્ થશે.

શાસત્-શાસ્ ૨.ગણ. ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦થી શાસ્ + અત્ = શાસત્

શાસત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું, અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો અને સાધનિકા જક્ષત્વત્ થશે.

અદત્ - પુંલિંગ. અદ્ ૨.ગણ. ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી અદ્ + અત્ = અદત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.સં	અદન્	અદન્તૌ	અદન્તઃ
દ્વિતીયા	અદન્તમ્	અદન્તૌ	અદન્તઃ
તૃતીયા	અદતા	અદદ્ધ્યામ્	અદદ્ધિઃ
ચતુર્થી	અદતે	અદદ્ધ્યામ્	અદદ્ધ્યઃ
પંચમી	અદતઃ	અદદ્ધ્યામ્	અદદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	અદતઃ	અદતોઃ	અદતામ્
સપ્તમી	અદતિ	અદતોઃ	અદત્સુ

અદત્ - નપુંસકલિંગ

એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
અદત્, દ્	અદતી	અદન્તિ

તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ અદત્વત્ થશે.

અદતી - સ્ત્રીલિંગ અઘાતૂદ્દિતઃ ૨.૪.૨ થી ડી થયો. રૂપો વિ. નદીવત્ થશે.

સર્વ સાધનિકા કુર્વત્વત્ થશે.

અદ્ ધાતુ વ્યંજનાંત છે તેથી ૨.૧.૧૧૫થી અત્ નો અન્ત થતો નથી.

દધત્ પુંલિંગ ૩ ગણ ૫. ૫૬

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦ થી ઘા + અત્

“હવઃ શિતિ” ૪.૧.૧૨ થી ઘા ઘા + અત્

“હ્રસ્વઃ” ૪.૧.૩૯ થી ઘ ઘા + અત્

“દ્વિતીય-તુર્યયોઃ પૂર્વો” ૪.૧.૪૨ થી દઘા + અત્

“ફટેત્-પુસિ ષાઽઽતો લુક્” ૪.૩.૯૪ થી દઘ્ + અત્ - દઘત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્રથમ-સંબોધન	દઘત્, દ	દઘતૌ	દઘતઃ
દ્વિતીયા	દઘતમ્	દઘતૌ	દઘતઃ
તૃતીયા	દઘતા	દઘદ્ધ્યામ્	દઘદ્ધિઃ
ચતુર્થી	દઘતે	દઘદ્ધ્યામ્	દઘદ્ધ્યઃ
પંચમી	દઘતઃ	દઘદ્ધ્યામ્	દઘદ્ધ્યઃ
ષષ્ઠી	દઘતઃ	દઘતોઃ	દઘતામ્
સપ્તમી	દઘતિ	દઘતોઃ	દઘત્સુ
દઘત્ - નપુંસકલિંગ			

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	દઘત્, - દ	દઘતી	દઘતિ, દઘન્તિ
તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ	દઘત્વત્	રૂપો થશે.	

દઘતી સ્ત્રીલિંગ અઘાતુદ્દિતઃ ૨.૪.૨થી ડી થયો રૂપો વિ. નદીવત્ થશે.

દઘત્ પુંલિંગ પહેલા પાંચ રૂપોમાં ઋદુદિતઃ ૧-૪-૭૦ થી જે ન્ ઉમેરાય છે તેનો “અન્તો નો લુક્” ૪-૨-૯૪ થી લોપ થાય છે. અને શિ પ્રત્યય પર છતાં “શૌવા” ૪-૨-૯૫ થી વિકલ્પે લોપ થાય છે.

દઘત્ નપું. નો ઈ તેમજ સ્ત્રીલિંગનો ડી પર છતાં “અવર્ણાદશ્નોઽન્તો... ૨.૧.૧૧૫ થી અત્ નો અન્ત વિકલ્પે થતો હતો તેનો પણ “અન્તો નો લુક્” ૪-૨-૯૪ થી લોપ થયો છે. સર્વ સાધનિકા કુર્વત્વત્ થશે.

નેનિજત્ પુંલિંગ. નિજ્ ૩.ગણ-૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી નિજ્ + અત્

“હવઃ શિતિ” ૪.૧.૧૨થી નિજ્ નિજ્ + અત્

“વ્યજ્ઞનસ્યાઽનાદેર્લુક્” ૪.૧.૪૪થી નિનિજ્ + અત્

“નિજાં શિત્યેત્” ૪.૧.૫૭થી નેનિજત્

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.સં	નેનિજત્, દ	નેનિજતૌ	નેનિજતઃ
દ્વિતીયા	નેનિજતમ્	નેનિજતૌ	નેનિજતઃ
તૃતીયા	નેનિજતા	નેનિજદ્ભ્યામ્	નેનિજદ્ભિઃ
ચતુર્થી	નેનિજતે	નેનિજદ્ભ્યામ્	નેનિજદ્ભ્યઃ
પંચમી	નેનિજતઃ	નેનિજદ્ભ્યામ્	નેનિજદ્ભ્યઃ
ષષ્ઠી	નેનિજતઃ	નેનિજતોઃ	નેનિજતામ્
સપ્તમી	નેનિજતિ	નેનિજતોઃ	નેનિજત્સુ
નેનિજત્ - નપુંસકલિંગ.			

	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
પ્ર.દ્વિ.સં.	નેનિજત્, દ	નેનિજતી	નેનિજન્તિ, નેનિજતિ

તૃ.એ.વ.થી પુંલિંગ નેનિજત્વત્ થશે.

નેનિજતી સ્ત્રીલિંગ અઘાતુદ્દતિઃ ૨.૪.૨થી હી થયો. રૂપો વિ. નદીવત્ થશે.

સર્વ સાધનિકા કુર્વત્વવત્ થશે. વિશેષ વિવેચન દઘત્વત્ જાણવું
દિવ્યત્-દિવ્ ૪ ગણ ૫૨સ્થે ૫૬

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫-૨-૨૦ થી દિવ્ + અત્

દિવાદેઃ શ્યઃ ૩-૪-૭૨ થી દિવ્ + ય + અત્

“લુગસ્યાદેત્યપદે ૨-૧-૧૧૩ થી દિવ્ + ય્ + અત્ = દિવ્યત્

“દિવ્યત્ વ. કૃ. બન્યું. પુંલિંગ, નપું., સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા
ગચ્છત્વત્ થશે. શ્ય શવઃ ૨-૧-૧૧૬ થી નપું. નો ઈ અને સ્ત્રીલિંગનો ડે ૫૨
છતાં અત્ નો અન્ત નિત્ય થાય છે. દિવ્યન્તી સ્ત્રીલિંગ નદીવત્ થશે.

ચિન્વત્-ચિ ૫.ગણ ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી ચિ + અત્

“સ્વાદેઃ શ્નુઃ” ૩.૪.૭૫થી ચિ + નુ + અત્

“ઙ્વર્ણદિરસ્વેસ્વરે..... ૧.૨.૨૧થી ચિન્વત્

ચિન્વત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ-નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને
સાધનિકા ગચ્છત્વત્ થશે. પરંતુ ચિનુ અવજાન્તિ ન હોવાથી નપું.નો ઈ અને
સ્ત્રીલિંગનો હી ૫૨ છતાં અત્ નો અન્ત નહીં થાય. તેથી ચિન્વતી થશે. તેના
રૂપો નદીવત્ થશે.

તુદત્ - તુદ ૬.ગણ ૫.૫૬.

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી તુદ + અત્

"તુદાદે: જ:" ૩.૪.૮૧થી તુદ + અ + અત્

"લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨.૧.૧૧૩થી તુદ + અત્ = તુદત્

તુદત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ-નપું. અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો યાત્ વ.કૃ. પ્રમાણે થશે. તુદતી, તુદન્તી સ્ત્રીલિંગમાં નદીવત્ રૂપો થશે.

રુચ્ચત્ - રુષ્ ૭. ગણ. ૫.૫૬.

"શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી રુષ્ + અત્

"રુષાં સ્વગચ્ચનો.... ૩.૪.૮૨થી રુનષ્ + અત્

"સ્નાઽસ્ત્યોર્લુક્" ૪.૨.૮૦થી રુચ્ચ + અત્ = રુચ્ચત્

રુચ્ચત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ-નપું. અને સ્ત્રીલિંગ રૂપો અને સાધનિકા ગચ્ચત્ થશે. પરંતુ "અવર્ણદશ્નોઽન્તો... ૨.૧.૧૧૫ થી નપું. નો ઈ અને સ્ત્રીલિંગનો હી પ્રત્યય પર છતાં અત્ નો અન્ત નહીં થાય. કેમકે સ્ન વિકરણ પ્રત્યય ધાતુને અંતે લાગતો નથી. ધાતુના બે અક્ષરની વચ્ચે લાગે છે. તેથી ધાતુ અવર્ણાન્ત ન થતાં વ્યંજનાંત જ રહેશે. તેથી રુચ્ચતી બનશે. સ્ત્રીલિંગ માં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

તન્વત્-તન્ ૮.ગણ. ૫.૫૬.

"શત્રાનશાવેષ્યતિ.. ૫.૨.૨૦થી તન્ + અત્

"કૃ - તનાદેરુ:" ૩.૪.૮૩થી તન્ + ડ + અત્

ઇવર્ણદિસ્વેસ્વરે.. ૧.૨.૨૧થી તન્ + વ્ + અત્ = તન્વત્

તન્વત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું, અને સ્ત્રીલિંગ ના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્ચત્ થશે. પરંતુ તન્ ધાતુ ડકારાન્ત હોવાથી "અવર્ણદશ્નોઽન્તો... ૨.૧.૧૧૫થી નપું.નો ઈ અને સ્ત્રીલિંગનો હી પ્રત્યય પર છતાં અત્ નો અન્ત નહીં થાય. તેથી તન્વતી બનશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

ક્રીણત્ - ક્રીણ ૯.ગણ. ૫.૫૬.

"શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી ક્રી + અત્

"ક્ર્યાદે:" ૩.૪.૭૮થી ક્રી + ના + અત્

"સ્નશ્ચાઽઽત્:" ૪.૨.૮૬થી ક્રી + ન + અત્

ર-ષ્ટવર્ણાન્તો... ૨.૩.૬૩થી ક્રીણ + અત્

"લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨.૧.૧૧૩થી ક્રીણ્ + અત્ = ક્રીણત્

ક્રીણત્ વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્ચત્ થશે. પરંતુ ક્રીણ... પ્રત્યયનું વર્જન હોવાથી "અવર્ણદશ્નોઽન્તો..... ૨.૧.૧૧૫થી અત્ નો અન્ત થશે નહિ. તેથી ક્રીણતી થશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

ચોરયત્-ચુર્ ૧૦.ગણ. ૫.૫૬.

"શત્રાનશાવેષ્યતિ" ૫.૨.૨૦થી ચુર્ + અત્

"ચુરાદિभ्योणिच्" ૩.૪.૧૭થી ચુર્ + ઇ + અત્

"લઘોરુપાન્ત્યસ્ય" ૪.૩.૪થી ચોરિ + અત્

"કર્તૃયનદ્ભ્યઃ શવ્" ૩.૪.૭૧થી ચોરિ + અ + અત્

"નામિનો ગુણો....." ૪.૩.૧થી ચોરે + અ + અત્

"એદૈતોડયાય્" ૧.૨.૨૩થી ચોરય્ + અ + અત્

"લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨.૧.૧૧૩થી ચોરય્ + અત્ = ચોરયત્

ચોરયત્ ૧.૬. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્છત્વત્ થશે. "શ્ય શવઃ" થી અત્ નો અન્ત થશે. તેથી ચોરયન્તી બનશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

કારયત્ - પ્રેરક. ૧.૬. - કૃ - ૫.૫૬.

"પ્રયોક્તૃવ્યાપારેણિગ્" ૩.૪.૨૦થી કૃ + ણિગ્

"નામિનોડકલિ હલેઃ" ૪.૩.૫૧થી

"વૃદ્ધિરાડરૈદૈત્" ૩.૩.૧થી કાર્ + ઇ = કારિ

"શત્રાનશાવેષ્યતિ..." ૫.૨.૨૦થી કારિ + અત્

"કર્તૃયનદ્ભ્યઃ શવ્" ૩.૪.૭૧થી કારિ + અ + અત્

નામિનો ગુણોઽકલિતિ" ૪.૩.૧થી કારે + અ + અત્

"એદૈતોડયાય્" ૧.૨.૨૩થી કારય્ + અ + અત્

"લુગસ્યાદેત્યપદે" ૨.૧.૧૧૩થી કારય્ + અત્ = કારયત્

કારયત્ પ્રે.૧.૬. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્છત્વત્ થશે. "શ્યશવઃ" ૨.૧.૧૧૬થી અત્ નો અન્ત નિત્ય થશે. તેથી કારયન્તી બનશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

પ્રેરકના રૂપો દશમાં ગણની જેમ જ થાય છે. તેથી ૨.૧.૧૧૬ લાગી શક્યું.

ચિકીર્ષત્ - સન્નન્ત ૧.૬. - કૃ ૫.૫૬.

"તુમર્હાદિચ્છાયાં....." ૩.૪.૨૧થી કૃ + સન્

"નામિનોડનિદ્" ૪.૩.૩૩થી કૃ + સ

"સ્વર-હન-ગમોઃ....." ૪.૧.૧૦૪થી કૃ + સ

"ઋતાં વિહીતીર્" ૪.૪.૧૧૬થી કિર્ + સ

"સન્ યહજ્ઞ" ૪.૧.૩થી કિકિર્ + સ

"કહજ્ઞજ્" ૪.૧.૪૬થી ચિકિર્ + સ

નામ્યન્તસ્થા ૨.૩.૧૫થી ચિકિર્ષ

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી ચિકિર્ષ + અત્

“કર્તર્યનદ્ભ્યઃ શવ્” ૩.૪.૭૧થી ચિકિર્ષ + અ + અત્

“લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨.૧.૧૧૩થી ચિકિર્ષ + અત્

“લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨.૧.૧૧૩થી ચિકિર્ષ + અત્ = ચિકિર્ષત્

ચિકિર્ષત્ સન્નન્ત વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્છત્ત્વત્ થશે. “શ્ય શવઃ” ૨.૧.૧૧૬થી અત્ નો અન્ત નિત્ય થશે. તેથી ચિકિર્ષન્તી બનશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે. ઋદુદિતઃ ૧.૪.૭૦થી જે ન ઉમેરાય છે તે નો “શૌવા” ૪.૨.૮૫થી લોપ વિકલ્પે થાય છે. તેથી ચિકિર્ષન્તિ, ચિકિર્ષતિ બે રૂપ નપું. પ્ર.દ્વિ.બ.વ.માં થશે.

પાપચ્યમાન - યડન્ત વ.કૃ. પચ્ આ.૫.૬.

મૂળં પચતે એ અર્થમાં પચ્ ધાતુને યડ્ પ્રત્યય લાગે છે.

“વ્યજ્ઞનાદેરેકસ્વશદ્..... ૩.૪.૮થી પચ્ + યડ્

“શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫.૨.૨૦થી પચ્ + ય + આન

“સન્-યડશ્ચ” ૪.૧.૩થી પપચ્ + ય + આન

“આ - ગુણાવન્યાદેઃ” ૪.૧.૪૮થી પાપચ્ + ય + આન

કર્તર્ય... ૩.૪.૭૧થી પાપચ્ય + અ + આન

લુગસ્યા... ૨.૧.૧૧૩થી પાપચ્ય + આન

“અતો મ આને” ૪.૪.૧૧૪થી પાપચ્યમાન

પાપચ્યમાન પુંલિંગ દેવવત્

પાપચ્યમાના સ્ત્રીલિંગ માલાવત્

પાપચ્યમાનમ્ નપું. વનવત્

યડન્ત ના રૂપોમાં જે પ્રત્યય લાગે છે. તે ઙ્ ઈત્ વાળો હોવાથી ઇકિતઃ કર્તરિ ૩.૩.૨૨થી આ.૫૬ થાય છે.

જડ્કછત્ - યડ્લુબન્ત વ.કૃ. ગ્મ ૫.૫૬.

કુટિલમ્ ગચ્છતિ એ અર્થમાં ગ્મ ધાતુને યડ્ પ્રત્યય લાગે છે.

“ગત્યર્થાત્ કુટિલે” ૩.૪.૧૧થી ગ્મ + યડ્

“શત્રાનશાવેષ્યતિ..... ૫.૨.૨૦થી ગ્મ + ય + અત્

“સન્ યડશ્ચ” ૪.૧.૩થી ગગમ્ + ય + અત્

“ગહોર્જઃ” ૪.૧.૪૦થી જગ્મ + ય + અત્

“મુતોઽનુનાસિકસ્ય” ૪.૧.૫૧થી જમ્ગમ્ + ય + અત્

“મ્નાંધુદ્વર્ગો..... ૧.૩.૩૯થી જઙ્ગમ્ + ય + અત્

“ગમ-હન-જન... ૪.૨.૪૪થી જઙ્ગમ્ + ય + અત્

“બહુલં લુપ્” ૩.૪.૧૪થી જઙ્ગમ્ + અત્

“ગમિષદ્યમશ્ચઃ” ૪.૨.૧૦૬થી જઙ્ગહ્ + અત્

“અઘોષે પ્રથમોઽશિટઃ” ૧.૩.૫૦થી જઙ્ ક્ષ્ + અત્ = જઙ્કૃક્ષ્

જઙ્કૃક્ષ્ - યદ્લુબન્ત વ.કૃ. બન્યું. તેના પુંલિંગ-નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો ગચ્છત્વત્ થશે. પરંતુ જઙ્કૃક્ષ્ ધાતુ વ્યંજનાન્ત છે. તેથી “અવર્ણાદશ્નોન્તો... ૨.૧.૧૧૫થી અત્ નો અન્ત નહિ થાય અને આ ધાતુઓને અવદિ ગણપાઠમાં ગણેલા હોવાથી શવ્ ન લાગે તેથી “શ્ય શવઃ” ૨.૧.૧૧૬થી પસ અત્ નો અન્ત નહિ થાય.

પુંલિંગ પહેલા પાંચ રૂપોમાં “ઋદુદિતઃ” ૧.૪.૭૦થી જે ન્ ઉમેરાય છે. તે ન્ નો “અન્તો નોલુક્” ૪.૨.૯૪થી લોપ થશે. કારણ કે દ્વિરુક્ત ધાતુ છે. અને નપું.પ્ર.દ્વિ.બ.વ.માં ઉમેરાયેલા ન્ નો “શૌવા” ૪.૨.૯૫થી વિકલ્પે લોપ થશે. તેથી જઙ્કૃક્ષ્ન્તિ, જઙ્કૃક્ષ્તિ બે રૂપ થશે. જઙ્કૃક્ષ્તી સ્ત્રી.નાં રૂપો નદીવત્ થશે. પુત્રીયત્ નામધાતુ વ.કૃ. ૫.૫૬.

પુત્રં ઇચ્છતિ એ અર્થમાં પુત્ર શબ્દને ક્યન્ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

“અમાવ્યયાત્ ક્યન્ ચ” ૩.૪.૨૩થી પુત્ર + ક્યન્

“ક્યનિ” ૪.૩.૧૧૨થી પુત્રીય

“શત્રાનશાવેષ્યતિ... ૫.૨.૨૦થી પુત્રીય + અત્

“કર્તૃચ્ચનદમ્યઃ શવ્” ૩.૪.૭૧થી પુત્રીય + અ + અત્

“લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨.૧.૧૧૩થી પુત્રીય + અત્

“લુગસ્યાદેત્યપદે” ૨.૧.૧૧૩થી પુત્રીય્ + અત્ = પુત્રીયત્

પુત્રીયત્ નામધાતુ વ.કૃ. બન્યું તેના પુંલિંગ, નપું. અને સ્ત્રીલિંગના રૂપો અને સાધનિકા ગચ્છત્વત્ થશે. “શ્ય શવઃ” ૨.૧.૧૧૬થી અત્ નો અન્ત નિત્ય થશે. તેથી પુત્રીયન્તી બનશે. સ્ત્રીલિંગમાં તેના રૂપો નદીવત્ થશે.

॥ રૂપો અને સાધનિકા સમાપ્ત ॥

